GÖZCÜLER TAPINAĞI VE CENNET BAHÇESİNİN KEŞFİ

GÖBEKLİ TEPE

ve

TANRILARIN DOĞUŞU

Andrew Collins

ALFA | İNCELEME

GÖBEKLİ TEPE

ve TANRILARIN DOĞUŞU

Andrew Collins

ALFA

3068 | ALFA | İNCELEME | 92

GÖBEKLİ TEPE - TANRILARIN DOĞUŞU

ANDREW COLLINS

İngiltere'de yaşayan tarih yazarı ve araştırmacı. Geçmişi algılama şeklimize karşı çıkan bir düzineden fazla kitap yazmıştır. Bunların arasında Hanok'un Kitabı'ndaki Gözcüler ile Sümer metinlerindeki Anunnakilerin son buzul çağının sonlarında Yakındoğu'da Neolitik devrimi harekete geçiren Şamanist bir seçkin sınıfın anısı olduğunu öne sürdüğü *Meleklerin Küllerinden* (1996, Avesta); Platon'un Atlantis'inin Karayipler'deki Küba adası ve Bahama takımadaları olduğunu belirlediği *Gateway to Atlantis* [2000, *Atlantis'e Giriş*]; Tutankhamun'un ünlü mezarının keşfinin ardındaki hakikati açıkladığı *Tutankhamun: Çıkış Komplosu* (eşyazar Chris Ogilvie Herald ile birlikte, 2002, Avesta); ve Kuğu takımyıldızına Paleolitik çağdan beri ilk yaradılışın mekânı ve gökyüzü dünyasının girişi olarak ibadet edildiğini gösterdiği *Kuğu Takımyıldızı'nın Gizemi* (2007, Avesta) vardır.

2008'de Andrew Collins ile meslektaşı Nigel Skinner Simpson, Gize piramitlerinin altında henüz kayıt altına alınmamış mağaralar keşfetti ve dünya çapında üne kavuştu. Bu hikâye, *Beneath the Pyramids* [*Piramitlerin Altında*] (2009) adlı kitapta anlatılmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. www.andrewcollins.com.

LEYLA TONGUÇ BASMACI

İstanbul'da doğdu. İtalyan Lisesinde okuduktan sonra, Boğaziçi Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. Pennsylvania State University'de karşılaştırmalı İngiliz ve İtalyan edebiyatları alanında yüksek lisans derecesi aldı. İstanbul İtalyan Kültür Heyetinde İtalyanca öğretmenliği, Dünya Yayınevinde metin yazarlığı ve çevirmenlik yaptıktan sonra uzun süre British Council İstanbul ofisinde Sanat Etkinlikleri Sorumlusu olarak görev yaptı. Halen İtalyanca ve İngilizceden çeviriler yapıyor.

Göbekli Tepe: Tanrıların Doğuşu

Göbekli Tepe: Genesis of the Gods

ABD'de Inner Traditions International, Rochester, Vermont'un bir parçası olan
Bear & Company Books tarafindan yayınlanan baskıdan çevrilmiştir.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak
Genel Müdür Vedat Bayrak
Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu
Kapak Tasarımı Füsun Turcan Elmasoğlu
Sayfa Tasarımı Müge Günbaş
Kitap Editörü Arzu Akgün

ISBN 978-605-171-393-9
1. Basım: Aralık 2016

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul
Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29
Sertifika no: 12088

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34410 Fatih-İstanbul
Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00
www.alfakitap.com - info@alfakitap.com
Sertifika No: 10905

GÖZCÜLER TAPINAĞI VE CENNET BAHÇESİNİN KEŞFİ

GÖBEKLİTEPE

— ve —

TANRILARIN DOĞUŞU

Andrew Collins

Çeviri
Leyla Tonguç Basmacı

ALFA

Cennet Bahçesi'nde
Dün ve Bugün
Özgürlük için Mücadele Edenlere
Ve Hakikati Gerçekten Arayan Dostlarım
Filip Coppens (1971–2012)
ile
Colin Wilson (1931–2013) Anısına

İÇİNDEKİLER

Dördüncü Kısım

BAĞLANTILAR

Beşinci Kısım

BİRLEŞME

Altıncı Kısım

SONUÇ

EDİTÖRÜN NOTU

Ermenistan, Kürdistan, Ermeni Soykırımı gibi tartışmalı kavramlarda yayınevimiz yazarın tercihine bağlı kalmıştır. Bu konularda tarafsızlığımızı korumakla birlikte sansürün her türlüsüne karşı olduğumuz için çeviri ve tashih aşamalarında herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır.

TEŞEKKÜRLER

Her şeyden önce, öngörülü düşünceleriyle ve bilgileriyle bu çalışma için ilham kaynağı oluşturmaya katkıda bulunan Richard Ward, David Southwell, Debbie Cartwright, Bernard G., Graham Phillips ve Catja de Lorenzo'ya teşekkür etmek isterim. Ayrıca hayatımı sürdürmeme büyük yardımlarından dolayı Rodney ve Joan Hale'e; bir aydan uzun bir sure boyunca beni misafir eden Storm Constantine ve Jim Hibbert'e; beni onlarla tanıştıran dolayı Graham Hancock ve Santha Faiia'ya; ve aralıksız dostlukları, yardımları ve tavsiyelerinden dolayı Greg ve Lora Little'a minnettarım.

Onların yanı sıra Yunan dili konusundaki yazışmalarımızdan dolayı Jonathan Bright'a; kapak resmini yapan Alberto Forgione'ye; Türkiye'de bana çevirmen ve rehber olarak yardımcı olan ve dostluğunu esirgemeyen İdris Gürkin'e; Cennet'te beni ağırlayan Gülizar ve Hıdır Çelik'e; son okumayı yapan ve önerilerde bulunan Catherine Hale'e; harika katastrofobi terimini kullanmama izin verdiği için Barbara Hand Clow'a; resimlerini kullanmama izin verdiği için Aggsbach's Paleolithic Blog'dan J. L. Katzman'a; Doğu Türkiye'de bana temas edebileceğim çeşitli kişiler bulmakta bana paha biçilmez yardımda bulunan Suna Köse'ye; burada ele alınan daha karışık konularda yürüttüğü arşiv araştırmalarından dolayı Janet Morris'e; Ani-Online Forumu'ndan Raffi Kojian'a, Ermeniceden çevirileri ve önerileri için Gagik Avagyan ve Sunny Keshishian Ross'a; üç boyutlu harika yontma eserleri için Russel M Hossain'e; sorularımı cevaplamayı kabul eden ve Göbekli Tepe'yi incelememe

izin veren Profesör Klaus Schmidt'e; Nevalı Çori'deki kazılarla ilgili yardımlarından dolayı Dr. Harald Hauptmann'a; ve araştırmalarımı konu alan tartışmalarımızdan dolayı Michael Tazzar'a teşekkür etmek isterim.

Ayrıca bu kitabı yazmamda bana yardımcı olan Eileen Buchanan, Yvan Cartwright, Adam Crowl, Hakan Dalkus, Amadeus Diamond, Kelly Delaney Stacy, Adriano Forgione, Dawn Forgione, Stephen Gawtry, Richard D. Kingston, Peter Knight, Ian Lawton, Yuri Leitch, Chris Nemmo, Hugh Newman, Chris Ogilvie Herald, Khanna Omarkhali, Graham Phillips, Nigel Skinner-Simpson, Alby Stone, Geoff Stray, Alan Todd, Paul Weston ve Rachel Blake, Leon ve Lisa Flower, Pino Morelli ve Roberta Formoso, Matt Kyd ve Renny Djunaedi, Brent ve Joan Raynes, Mark ve Michelle Rosney, Buster ve Abigail Todd, Bob Trubshaw ve Judi Holliday, Caroline Wise ve Michael Staley, Philippe ve Domenique Ullens, John Wilding ve Avebury'deki Henge Shop'tan Esther Smith ile tüm çalışanlara bütün içtenliğimle teşekkür ederim. Son olarak son iki yılda bana karşı çok sabırlı davranan Olatundji Akpo-Sani, Kelly Bowen, Kevin Dougherty, Jon Graham, John Hays, Erica B. Robinson, Peri Swan, Jessie Wimett, Chanc VanWinkle Orzell ve Inner Traditions/Bear & Company'deki ekibe muazzam bir teşekkür borçluyum, onlara çok minnettarım.

TARİHLENDİRME SİSTEMİ KONUSUNDA BİLGİLER

Ortak Çağ gibi daha modern tarihlendirme formları yerine eskiden beri kullanılan MÖ (Milattan Önce) ve MS (Milattan sonra) sistemi kullanılmıştır. Radyokarbon tarihlendirme yöntemiyle elde edilmiş tüm tarihler, özel olarak belirtilmediği takdirde yeniden kalibre edilmiştir.

RESİM HAKLARI

KISALTMALAR

L = soldaki resim
C = ortadaki resim
R = sağdaki resim

RESİM HAKLARI

Harald Hauptmann/Deutsche Archäologisches Institut, 1.2, 1.3, 1.4, 2.2R
Catherine Hale/Rodney Hale/Andrew Collins, 1.1
Rodney Hale/Andrew Collins, 1.5, 2.1, 3.1, 3.2L, 6.3, 7.1, 7.3, 8.1R and 8.1L, 8.2L, 9.4, 9.5, 10.4C, 10.5, 13.1, 19.1, 21.3R, 22.1, 23.1, 27.1, 27.2, 27.3, 28.1, 28.2, 33.3R, 36.1, 39.2
Michelle Rosney, 2.2L
Storm Constantine, 4.2, 9.3
Yuri Leitch, 6.1
Robert Braidwood/Halet Çambel/İstanbul Üniversitesi/Univ. of Chicago, 7.2
Greg Little, 8.3
Billie Walker John, 9.1, 32.1L, 37.3
Gaziantep Arkeoloji Müzesi, 10.2
J. L Katzman/www.aggsbach.de, 52 b
Deutsche Archäologisches Institut, 52 a & c
Russell M. Hossain, 26.1, 32.1R
Google Earth/DigitalGlobe 2013, 39.1

GİRİŞ

GRAHAM HANCOCK

Yeni binyıl, Atlantis'in yükselişi, İsa'nın İkinci Gelişi ve Mısır'da Kayıtlar Salonu'nun keşfi gibi birçok vaatte bulunmuştu. Ancak Yeni Çağ inancıyla bu çok önemli tarihi sabırla bekleyenler büyük bir hayal kırıklığına uğrayacaktı. Ancak ilk defa 2000'de dünya kamuoyunun dikkatine sunulmuş bir arkeolojik keşif,[1] yeni binyılın gerçekleşmeyen olaylarından kaynaklanmış olabilecek bu hayal kırıklığım telafi edecek gibidir.

Sözünü ettiğim yer Türkiye'nin güneydoğusunda, kadim Şanlıurfa şehrine yakın yerde bulunan, olağanüstü güzelliğe ve öneme sahip megalitik yapı bütünü Göbekli Tepe'dir. Burada, Aladağlar'ın batı ucuna yakın bir platoda 1995'ten beri, her biri, yüksekliği 5.5 metreye ve ağırlığı 15 tona ulaşan T biçimli dikilitaşlar içeren, son derece incelikli bir dizi taştan yapı sessiz bir şekilde gün yüzüne çıkarılmaktadır.

Şu ana kadar ortaya çıkarılan düzinelerce taştan direğin ve yekpare dikilitaşların yüzeylerine, bu gizemli anıtların inşa edildiği, bundan on iki ila on bin yıl öncesinde dünyada yaşayan tuhaf yaratıklar yontulmuştur. Tilkiler, kurtlar, aslanlar, yılanlar, bizonlar, sırtlanlar, dağ keçileri ve yaban domuzları, böcekler ve örümcekler, turna, akbaba, flamingo ve dodoya benzeyen, uçmayan bir kuş dâhil olmak üzere çeşitli kuş türleriyle bir arada yer alır.

---

1 Michael Zick, "*Der älteste Tempel der Welt,*" bild der wissenschaft 8 (2000): 60–66.

Göbekli Tepe'nin tuhaf yontma sanatının kalitesi ve stili aynı anda hem nefes kesici hem de şaşırtıcıdır ve bu bütünün geçimlik tarımın ve hayvan yetiştiriciliğinin ortaya çıkışından önce yaşamış basit avcı ve toplayıcı toplumlar tarafından inşa edilmiş olması durumu daha da inanılmaz kılar.

NEOLİTİK DEVRİM

Göbekli Tepe'deki kazılardan sorumlu olan ileri görüşlü Alman arkeolog Profesör Klaus Schmidt, Neolitik devrimin, arkeologların *triangle d'or*, yani altın üçgen olarak söz ettiği bölgenin bir kısmını oluşturan Güneydoğu Türkiye'de bulunan bu türden megalitik yapıların bir sonucu olarak ortaya çıktığına inanır. Schmidt, Göbekli Tepe'deki yapıların inşasında ve bakımında rol alan yüzlerce insanın yerel olarak mevcut olan gıda kaynaklarını kısa sürede tüketmiş olması gerektiğini savunur.

Bu rakama klan toplantıları ve diğer türden tören faaliyetleri için bu mekâna gelen binlerce "hacı" eklenince, yeni ve daha bol bir gıda kaynağına ihtiyaç duyulduğu ve yıllar yılı, sonsuza kadar sürmesinin gerekli olduğu anlaşılır. Dolayısıyla geçimlik tarım, buğday ve çavdarın yabani türlerinin evcilleştirilmesi şeklinde hızla ortaya çıkmıştır. Bunun için bu bölgenin avcı ve toplayıcılarının, sonradan Neolitik Çağın ilk köy ve kasabaları halini alacak olan daha kalıcı ortamlarda yerleşik çiftçilere ve göçebe çobanlara dönüşmesi gerekliydi.

Genetik bilimcilerin Göbekli Tepe'nin seksen kilometre kadar kuzeydoğusunda bulunan sönmüş bir yanardağ olan Karaca Dağ'ın yamaçlarında günümüzde bile yetişen, *einkorn* adı verilen yabani bir tahıldan altmış sekiz modern tahıl türünün türemiş olduğuna dair keşfi, Türkiye'nin güneydoğusunda avcılık-toplayıcılıktan yerleşik çiftçiliğe geçişin kanıtlarını oluşturur.

Bütün bunlar Yakındoğu'da, günümüzde Türkiye'nin merkezi bölgesinde bulunan Çatalhöyük ve Aşıklı Höyük gibi yerlerde

ilk büyük şehirlerin gelişmeye başlamasından iki bin yıl kadar önce yer alıyordu. Bu şehirler, Neolitik devrimin Orta Anadolu ovasından Doğu Avrupa'ya kadar ulaşmasına izin veren hızlı yayılma süreci dâhilinde ortaya çıkmıştır. Devrim güneye, bazı proto-tarım biçimlerinin zaten var olduğu Doğu Akdeniz'e ve doğuya, İran'a, Orta Asya'ya ve zamanla İndus Vadisi uygarlığının beşiği olan Hindistan ile Pakistan'a ulaştı. Schmidt, Göbekli Tepe'nin Neolitik devrimin doğduğu ilk önemli merkezlerden biri olduğundan kuşku duymamaktadır, yani günümüz uygarlığının tarihi burada başlamıştır.

GÖBEKLİ TEPE'NİN BAĞLAMI

Daha ileri gitmeden önce, Göbekli Tepe'yi uygarlığın doğuşuyla ilgili bildiklerimiz bağlamına yerleştirmemiz gerekir. Göbekli Tepe'nin en erken tarihli ve en sofistike yapıları, İngiltere'nin güneyinde MÖ 3000 civarında inşa edilen Stonehenge'den en az yedi bin yıl kadar önce vardı. Öte yandan giderek artan sayıda kanıt, günümüzde bildiğimiz haliyle, aşina olduğumuz kumtaşından trilithonları, yaz dönümünde güneşin doğuşuyla Topuk Taşı hizalaması ve at nalı şeklindeki dikilitaşlardan oluşan Stonehenge'in, MÖ 8000'lerde Mezolitik bir yapı bütününün inşasıyla başlamış olan bir evrimin nihai safhası olduğuna işaret eder. İlk Neolitik çiftçilerin İngiltere kıyılarına ulaşmasından binlerce yıl önce bu proto-Stonehenge'in kimin tarafından inşa edildiği gizemini korumaya devam etmektedir. Bu sorunun cevabı ne olursa olsun, bu yapının inşa tarihinin Göbekli Tepe'nin terk edilmesiyle aynı döneme rast gelmiş olması yeni sorular doğurmalıdır ve tarihöncesi kültürler arasında günümüzde araştırmacıların düşündüğünden çok daha fazla iletişimin söz konusu olabileceğine işaret eder.

MISIR'IN İLK ZAMANI

Göbekli Tepe aynı zamanda Mısır'ın ünlü Giza Platosunda bulunan Büyük Piramit'le komşularına geleneksel olarak atfedilen inşa tarihlerinden yedi bin yıl kadar öncesine aittir. Bu anıtları Mısır'ın firavun çağının ürünleri olarak gördüğümüz takdirde bile benim ve meslektaşım Robert Bauval'ın bir dizi kitapta sunduğumuz kanıtlar, Nil vadisinde, hanedan döneminde Zep Tepi, yani İlk Zaman olarak sözü edilen mitolojik çağda çok daha öncelerine ait yapıların var olduğuna işaret eder. Zep Tepi çağında tanrıların, yani Osiris, İsis, Seth, Horus, Thoth ve diğerlerinin yeryüzünde yaşadığına inanılırdı.

Giza Platosunun doğu ucunda yer alan ve ekinokslar zamanında güneşin doğduğu doğu ufkuna bakan, aslan şeklindeki Büyük Sfenks anıtı, tanrılar çağının apaçık bir göstergesidir.

1990'ların ortalarında Bostonlu jeolog Dr. Robert Schoch ve meslektaşı John Anthony West, Sfenks'in Khufu, Khafre ve Menkaure gibi firavunların civardaki piramitleri inşa ettirdiği Dördüncü Hanedan'ın ürünün olmadığına ve insanoğlunun çok daha erken bir dönemine ait olduğuna dair ikna edici kanıtlar ortaya attılar. Hatta bu ebedi anıt, gökyüzündeki karşılığı olan ve MÖ 11. ile 9. binyıl arasında ekinoks anında Güneşin yer aldığı Aslan Takımyıldızına bakacak şekilde yaratılmış olabilir.

Bu teori doğrulandığı takdirde Sfenks'in, Mısır'ın Nil Vadisinden 1100 kilometre uzakta olan Göbekli Tepe ile aşağı yukarı aynı döneme ait olduğu ortaya çıkabilir.

ASLANLI DİKİLİTAŞ YAPISI

Dolayısıyla Göbekli Tepe'deki MÖ 9. binyıla tarihlendirilen, doğu-batı yönündeki bir yapının içindeki ikiz dikilitaşların iç yüzeylerinde aslanların yontulmuş olması çok ilginçtir. "Aslanlı Dikilitaş Yapısı" olarak bilinen bu yapının aslanlı dikilitaşları doğu ucunda bir giriş oluşturur, üzerlerindeki aslanlar da ekinoksal ufuktan çıkmış gibi durur.

Andrew Collins'in başka yerlerde de belirttiği gibi,[2] bu aslanlı sanatın Göbekli Tepe'yi inşa edenler için hem Güneş'in kan kırmızısı gücünü (Eski Mısır'ın aslan başlı tanrıçaları gibi) hem de bahar ekinoksunun şafak öncesi ışığında yükselen göklerin aslanı, yani Aslan Takımyıldızının etkisini temsil etmiş olması mümkündür.

Bu durumda Büyük Sfenks'in inşasının ardındaki ilham kaynağı Göbekli Tepe'de de söz konusu olmuş olabilir; bu durumda birbirinden bu kadar uzak bu iki yer arasında gerçek bir bağlantının olup olmadığını sormamız gerekir. Eğer öyleyse, Nil Vadisiyle Türkiye'nin güneydoğusunda yüksek bir kültürün ortaya çıkışı, aynı dönemde bilinmeyen bir kültürün proto-Stonehenge'i yaratışıyla bağlantılı mıdır? Bütün bu mekânlar ve daha başkalarının arasında bir zamanlar kavrayamadığımız bir bağlantı mı vardı?

UNUTULMUŞ BİR UYGARLIK

Tanrıların Parmak İzleri (1995), *Heaven's Mirror* [*Cennet'in Aynası*] (1998, karım Santha Faiia ile birlikte yazdım) ve *Tanrıların Parmak İzleri*'nin devamı olarak yazdığım ve 2015'te yayınlanacak olan kitabım gibi eserlerde, son buzul çağından hemen sonra, dünya korkunç bir felaket sonucunda mahvolmadan hemen önce, son derece sofistike ve evrendeki yerimiz konusunda kapsamlı bir anlayışa sahip, küresel bir uygarlığın var olduğunu öne sürüyorum.

Bilim sayesinde, artık MÖ 10.900-10.800 civarına tarihlendirilen bu küresel felaket sırasında tam olarak ne olduğu konusunda eskiye göre çok daha fazla bilgi sahibiyiz. Paleo iklim bilimcilerin Genç Dryas adını verdiği bu dönem, jeolojik Pleistosen devirle şimdi içinde yaşadığımız Holosen devir arasındaki sınırı teşkil eder.

2 Collins, Andrew, "*Göbekli Tepe and the Rebirth of Sirius*" 2013, www.andrewcollins.com/page/articles/Gobekli_Sirius.htm (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

Bu dönemde ayrıca Buzul Çağında kuzey yarımkürenin büyük kısmını kaplayan buzullar yeniden hızla yayılmaya başladı, çünkü Genç Dryas, yaklaşık MÖ 10.900'den itibaren 1300 yıl boyunca dünyayı saran ve MÖ 9600-9500 civarında, yani Göbekli Tepe'nin ilk büyük yapılarının inşa edildiği dönemde aniden sona eren kısa bir buzul çağıdır.

Dünya çapındaki bu felaketin üst atmosfere girerken binlerce parçaya ayrılan büyük bir kuyrukluyıldızdan kaynaklandığı artık kesin görünmektedir. Yeryüzüne düşen her parça gezegenin dört bir yanında çok geniş alanların un ufak olmasına yol açan, akıl almaz patlamalara neden oldu. Bu korkunç felaket Genç Dryas adı verilen küçük buzul çağının başlangıcını ve mamut, mastodon, toksodon, büyük deve ve büyük tembel hayvan dâhil olmak üzere Pleistosen megafaunasmm soyunun tükenmesini tetiklemekle kalmadı, dünya üzerindeki insan nüfusunu da mahvetti. Bu durumdan en kötü etkilenen bölgeler Amerika kıtasmdaydı. Burada her biri küçük birer atom bombası gücünde olan patlamalar başka yerlere göre çok daha geniş bölgeleri etkiledi.

KATASTROFOBİ

Andrew Collins, çığır açan bu kitapta Göbekli Tepe'nin bu küresel felaketin sonrasında bir tepki olarak inşa edildiğini öne sürüyor. Collins, Göbekli Tepe'deki en erken tarihli yapıların, bu felaketin nihai yankılarının üzerinden birkaç yüzyılın geçmiş olmasına rağmen bir kuyrukluyıldızın yine yeryüzüne çarpacağından korkan avcı-toplayıcı insanlar tarafından yaratıldığını varsayar.

Her yapı ve harika şekilde yontulmuş taşları, görünmeyen dünyayla şaman temelli etkileşimler yoluyla kozmik düzeni muhafaza etme amacıyla inşa edilmiştir. Bunun için yeryüzüyle gökyüzünü birbirine bağlayan gökkutbu veya göbek deliği olarak algılanan idealleştirilmiş bir kozmolojiye başvuruldu. Böylece, seçkin bir sınıfın yönetimindeki avcı-toplayıcılar evrenin

statükosunu muhafaza etmeyi ve doğaüstü bir tilki veya kurt kılığındaki kozmik bir entrikacının gökyüzünün ekseni olan gökkutbuna yeni saldırılar düzenlemesini engellemeyi başardılar.

Öngörülü yazar Barbara Hand Clow'un çok uygun bir terimle katastrofobi diye adlandırdığı bu kozmik felaket korkusu Türkiye'nin güneydoğusundaki avcı-toplayıcıları aniden kült yapılarını geliştirerek günümüzde gördüğümüz harika megalitik yapılara dönüştürmesine neden oldu.

Bilim insanlarının günümüzde kullandığı terimle Genç Dryas sonu çarpışmasından hemen önceki dönemde gelişen küresel uygarlığın varlığını reddetmemize izin veren toplu hafıza kaybının da ardında, en azından kısmen, bir başka felaketin gerçekleşmesini engelleme saplantısı yatar.

Ancak bu eski altın çağında var olan bu girift kozmolojinin bazı ifadeleri Göbekli Tepe'nin tasarımında, orantılarında ve yontma sanatında izini bırakmış olmalıdır. Dolayısıyla Göbekli Tepe, eski aydınlanma çağıyla Mezopotamya ovasında Sümer, Akat, Asur ve Babil gibi bu çağın en eski uygarlıklarının ortaya çıkışı arasındaki boşluğu dolduran bir tür Nuh'un Gemisidir.

TANRILARIN YURDU

Bu büyük uygarlıkların mitolojilerinde ilk kasabaların, şehirlerin, kanalların, yapıların ve sulama kanallarının, hatta insanoğlunun yaradılışından sorumlu olan bilgelik bahşeden ve yaratıcı tanrılardan açıkça söz edilir. Anunnaki olarak bilinen bu antropomorfik, yani insan benzeri tanrıların, altında ölümlü insanların dünyasının olduğu, Kharsag adında kozmik bir dağın üzerinde bulunan ve Duku adı verilen ilkel bir höyükten ortaya çıktığı söylenir.

Klaus Schmidt, Göbekli Tepe'nin Anunnaki konusundaki mitlerle efsaneler üzerinde doğrudan etkisi olduğuna ve bu mekânın asıl Duku höyüğünün rol modeli olabileceğine inanır. Hatta, Andrew Collins'in bu kitapta belirttiği gibi, daha da ileri giderek Göbekli Tepe ile Cennet Bahçesi konusundaki Kitabı

Mukaddes temelli gelenekler, hatta Yahudi mitolojik geleneğinde Gözcüler olarak bilinen insan-melekler arasında bir bağlantı olabileceğine ima eder.

AKBABA KÜLTÜ

Hanok'un Kitabı gibi eski Yahudi metinlerinde adı geçen Gözcülerle çocukları Nefilimlerin nasıl tasvir edildiğini incelersek, bu mitolojik varlıkların cisimsiz melekler değil, belirgin şamanlık özelliklerine sahip, kanlı canlı insanlar olduklarını görürüz. Bazen koyu renkli, ışıltılı veya tüylü pelerinler giydikleri söylenir, bazen de kuşlar gibi uçuşa geçip Yakındoğu'nun ilk proto-Neolitik toplumları arasında var olan ve akbaba gibi leşçil kuşlara odaklanan ölüm ve yeniden doğum kültünün yankısını taşırlar.

Andrew Collins'in belirttiği gibi, Göbekli Tepe'de de, Türkiye'nin merkezi bölgesindeki 9000 yıllık Neolitik Çatalhöyük şehrinde de eklemli bacaklı akbabaların soyut tasvirleri vardır. Bunlar ya kuş gibi süslenmiş şamanlar, ya da yüz hatları antropomorfik olan kuş ruhlarıdır.

Erken Neolitik çağının bu şamanları Hanok geleneğinin Gözcüleri için rol modelleri mi olmuştur? Gözcüler, Türkiye'nin güneydoğusundaki Göbekli Tepe dâhil olmak üzere, proto-Neolitik yapı bütünlerinin inşasının ardındaki belli belirsiz bir anı mıdır? Gözcüler gerçekten Tufan öncesi dünyada var olan küresel bir uygarlığın yasak bilgilerini bu çağa tanıtmış mıdır?

MELEKLERİN KÜLLERİNDEN

Bu gibi soruları yeni yeni sormaya başlıyoruz. Ancak Andrew Collins bu soruları çığır açan kitabı *Meleklerin Küllerinden*'de 1996'da sormuş. Üstelik Collins'in Göbekli Tepe'nin daha büyük anlamını kavrayan ilk yazarlardan biri olduğuna şüphe yoktur ve 2004'te bu konuyu gizemlerle ilgilenenlerin dikkatine sunmuştur. *Göbekli Tepe: Tanrıların Doğuşu* başlıklı bu kitabının bu kadar büyük bir başyapıt olması bundandır, çünkü Neolitik

devrimin kökeni ve Cennet Bahçesi'nin konumu konusundaki Yahudi gelenekleriyle ve Hanok'un Kitabı'nın Gözcülerinin ardındaki gerçeklerle bağlantıları konusunda yürüttüğü özgün araştırmaların sonucunu teşkil eder.

Meleklerin Küllerinden konusunda yazdığım bir yazıda Andrew Collins'in "insanlığın gizemli kökenleri konusunda okurlara yepyeni ve çok önemli veriler sundu" demiştim. Sözlerimin arkasındayım ve bu konudaki engin bilgisiyle Göbekli Tepe'nin tarihteki yerini anlatmak için Collins'den daha uygun kimsenin olmadığını ekliyorum.

Yazar ve gazeteci Graham Hancock İskoçya'nın Edinburgh şehrinde doğdu. *Tanrıların Parmak İzleri, The Sign and The Seal* [İşaret ve Mühür], ve *Heaven's Mirror* gibi kitapları dünya çapında beş milyondan fazla sattı ve yirmi yedi dile çevrildi. Konferanslarıyla radyo ve televizyon programlarındaki konuşmaları sayesinde düşünceleri geniş bir kitleye ulaşan Hancock, insanlığın geçmişi konusunda tartışmalı sorular soran, sıradışı bir düşünür olarak tanınır.

ÖNSÖZ

MELEKLERİ ARARKEN

16 Eylül 2013. Anaokulundan beri meleklere büyük bir ilgi duydum. O zamanlar pazarları düzenli olarak din dersine gitmek zorundaydım ve Musa'nın Kızıldeniz'i ayırması veya İsa'nın beş bin kişi kişiyi birkaç somun ekmek ve birkaç balıkla doyurması çok ilgimi çekerdi. Mucizeler konusunda anlatılanlara bayılırdım. Ancak dersler çok uzun ve sıkıcıydı ve ben parka gidip babamla ve ağabeyimle top oynamaktan başka bir şey istemezdim.

Derken bir gün, oldukça asık yüzlü bir kadın olan din dersi öğretmenim Eski Ahit'te Peygamber İbrahim'in üç meleği huzuruna nasıl kabul ettiğini anlattı. Melekler onunla birlikte bir ağacın gölgesine oturdular, orada konuşup beraber yemek yediler.

Bedenleri ışıl ışıl, harika kanatları olan melekleri biliyordum, ama öğretmenin anlattıkları bu ruhani görüşle çelişiyordu. Bu melekler bu dünyada yaşıyordu ve elle tutulur bir gerçekliğe sahipti. Üstelik insanlar onlarla konuşabiliyordu, hatta onlarla arkadaş olabiliyorlardı. Bunlar benim için inanılmaz bir keşif oldu.

Hz. İbrahim'in meleklerle buluşmasının üzerinde fazla durulmadı, ben de elimi kaldırıp "Öğretmenim, melekler nedir?" diye sordum. Öğretmen de "Melekler Tanrı'nın habercileridir" dedi.

Daha fazlasını öğrenmek istiyordum, öğretmenden konuyu biraz daha açmasını istedim. Ama öğretmen bana baktı ve sonra ağır ama kararlı bir edayla, "Anlatılacak bir şey yok – onlar Tanrı'nın melekleridir" dedi.

Ona göre meleklerin varlığı keyfiydi, onun için benim merakımın anlamı veya önemi yoktu. Ama bu konu benim için önemliydi.

O anı hayatımda hiç unutmayacağım. Meleklerin maddi varlıklar olabileceğine dair içimde ilgi uyandı ve bu ilgi, Türkiye'nin güneydoğusuna gelip güneşte kavrulmuş, tozlu sokaklarda sorularıma cevap aramamın nedenlerinden biriydi. Çevremde mallarını satmaya çalışan pazar satıcıları, olmuş kavunlarla dolup taşan tezgâhlar, domatesler dolusu tepsiler ve son derece rekabetçi fiyatlara satılan çeşit çeşit ev eşyası vardı.

Bu dinmek bilmeyen gürültünün arasında başımı kaldırıp, büyük ölçüde sağlam kalmış, büyük bir surdaki tek açıklığı teşkil eden çok eski, taştan bir kemere baktım. Ardında, Moğol hordalarınm 1271'de yerle bir ettiği kadim bir şehrin kalıntıları göz alabildiğine uzanıyordu. Romalıların Carrhae olarak adlandırdığı Mezopotamya'nın bu kocaman metropolü, birkaç önemli ticaret yolunun kesiştiği noktada yer alan bu ticaret merkezi daha çok Harran adıyla bilinir.

Bu kadim şehirden geriye kalanlar arasında birkaç kısmı ayakta kalmış surlar; artık var olmayan Ulu Camii'nin girişi olan devasa, taş bir kemer; Mezopotamya'nın Ay Tanrısı Sin'e adanmış Pagan bir tapmağın yerine Erken İslam döneminde inşa edilmiş, harap halde bir kale; ve yerel halk arasında Astronomi Kulesi olarak bilinen, 33 metre yüksekliğinde muazzam bir taş yapı vardır. Her ne kadar bu yapı bir zamanlar Ulu Camii'nin – veya daha doğru adıyla Cennet Camii'nin bir parçası idiyse de, efsaneye göre Harranlılar astronomiye büyük ilgi duyardı ve bu kulenin tepesinden yıldızların hareketlerini gözlemleyip kayıt altına alırdı.

Harranlılar Arap istilası sonucunda İslamlığı kabul ettiyse de birçoğu Sabiilik olarak anılacak olan apayrı bir inanca sahipti. Bu ilginç insanlar Güneş'e, Ay'a ve gezegenlere tapar, onurları-

na tapmaklar inşa ederdi. Bunun yanı sıra Kutup Yıldızı'nı ve genel anlamda kuzey yönündeki gece göğünü İlk Sebep'in, yani Tanrı'mn yönü olarak görürler ve her sene Kuzey'in Gizemi olarak bilinen büyük bir festival düzenlerlerdi. Kuzey Yıldızı'na olan hayranlıkları, İsmaili İhvan-ı Safa, Irak ve İran'daki Mandeistler ve meleklere tapan Yezidiler gibi varlıklarını en az kısmen Harranlı Sabiilere borçlu olan bölgenin başka dini mezhepleriyle ortak bir nokta teşkil ederdi.

Yıldızlara tapan Harranlıların Yunan ve Roma döneminde Mısır'da yazılan ve Üç Kere Yüce Hermes, yani Hermes Trismegistus'a atfedilen kutsal metinleri de bir araya getirdikleri söylenir. Harran'ın XIII. yüzyılda yerle bir edilmesinden sonra, *Hermetica* olarak bilinen bu önemli dini edebiyat külliyatı Avrupa'ya götürülmüş, burada bir buçuk yüzyıl sonra İtalyan Rönesansı'nın ve Mısır kültürünün yeniden canlanışının ruhani belkemiğini oluşturmuştur.

Ancak Sabiiler Harran'da serpilip gelişmeden önce bile şehirle Kitabı Mukaddes'te anlatılan en eski olaylar arasında çeşitli bağlantılar söz konusuydu. Peygamber İbrahim ve ailesi Tanrı'nın Vaat Edilen Ülkesi Kenan'a gitmeden önce burada yaşardı. Yerel geleneklere göre peygamber "Keldanilerin Ur'u" olan yakınlardaki Şanlıurfa şehrinde doğmuştur. Bu inanç halen o kadar güçlüdür ki, Antik Çağda Orfa, Orhay veya Edessa olarak bilinen bu şehre günümüzde bile binlerce Müslüman Kürt, peygamberin doğum yeri olduğu söylenen bir mağaradaki türbeyi ziyaret etmeye gelir.

Ortaçağ inancına göre Hz. İbrahim Harran'a geldiğinde derhal tektanrıcı inancını yerel halk arasında yaymaya başlamıştır. Ancak Harranlılar kendi öğretilerinin daha eski olduğunu, Adem'in oğlu Şit'ten ve tufan öncesinde yaşamış bir dini lider olan Hanok'tan kaynaklandığını öne sürmüşler. Harranlılarm bazıları Hz. İbrahim'in inancını kabul etmiş ve onunla birlikte

Kenan'a doğru yola çıkmış. Hz. İbrahim'in inancını kabul etmeyenlerin "Şit, İdris (Hanok) ve Nuh'un dinindeniz" diyerek Harran'da kaldığı söylenir.[1]

Harran halkı Hz. İbrahim'in şehirdeki varlığına o kadar önem vermiş ki onun ve babası Terah'ın onuruna şehrin iki *parsang* (11 kilometre civarında) güneydoğusunda, Suriye sınırına yakın yerde bir tapınak inşa edilmiş.[2] Hz. İbrahim Yahudilerin babası olarak kabul edilir ve onun soyundan gelenlerin, Eski Ahit'in ilk kitabı olan ve geleneksel olarak Yasa Koyucu Musa'ya atfedilen Yaradılış kitabının kaynak malzemesini bir araya getirdiğine inanılır.

Harran'ın çevresinde, Yaradılış kitabının öyküleriyle bağdaştırılan birçok yer bulunur. Nuh'un Gemisinin, Büyük Tufan'ın suları geri çekildikten sonra ilk olarak Harran'ın doğusundaki dağlardan Cudi Dağına sığındığı söylenir. Nuh Tufan sonrası ilk yerleşim yerini burada oluştururken, oğlu Sam, Adem'in oğlu Şit'in anne ile babasının Cennet Bahçesi'nden kovuluşundan sonra yaşadığı (bkz. Bölüm 32 ve 37) Doğu Toros Dağlarına doğru yolculuğuna devam etmiştir. Hz. İbrahim'in ailesiyle beraber yaşadığı Harran'ın kendi de Kitabı Mukaddes'in daha eski gelenekleriyle bağlantılıdır, çünkü şehrin Sam'ın torunlarından Kenan tarafından kurulduğuna inanılır. Kenan, Harranlı Sabiilerin yıldız bilgisini temel alan Keldanizmin de kurucusudur.[3]

Daha da önemlisi Yaradılış kitabında, ilk çifti oluşturan Adem ile Havva'nın Düşüşten önce masum ve mutlu bir hayat sürdüğü Cennet Bahçesi'nin Cennet'in dört nehrinin kaynağında yer aldığı yazar ve bu dört nehirden ikisinin Dicle ile Fırat olduğu kolaylıkla görülebilir (bkz. Bölüm 27). Bu nehirler Harran'ın ku-

1 Green, "*The City of the Moon God*," 13, alıntılanan: Muhammad Ibn Abd Allah al-Kisa'i, *The Tales of the Prophets of Al- Kisa'i.*

2 Lloyd ve Brice, "Harran," 90–91.

3 Budge, "*The Chronography of Gregory Abû' l Faraj, the Son of Aaron, the Hebrew Physician, Commonly Known as Bar Hebraeus*," cilt I, 7.

zeydoğusundaki dağlardan doğar. Tanrı'nın meleklerinin meşgul olduğu Cennet Bahçesi burada bir yerlerde yer alır. Böylece çocukluktan beri ilgimi çekmiş olan o soruya dönebilirim: Melekler kimdir veya nedir? Nereden geldiler ve fiziksel bir varlığa sahipler miydi?

Harran'ın kalıntılarının ardında yükselen devasa höyüğe tırmanıp büyüleyici Astronomi Kulesi'ne doğru baktığımda, gerçek cevaplara giderek yaklaştığımı hissettim. Bölgede Kitabı Mukaddes'teki ilk öyküler gerçekleşirken Harran zaten uzun bir tarihe sahip bir yerdi. Arkeolojik saha araştırmaları sonucunda ilk yerleşimcilerinin 8000 yıl kadar önce burada yaşamaya başladığı,[4] buraya da 10.000 yıl gibi inanılmaz bir süre öncesine tarihlenen, 10 kilometre kadar ötedeki bir höyükten geldikleri anlaşılmaktadır.[5]

Tel İdris olarak bilinen, tarihöncesine ait bu höyüğün adı bile, sadece Kitabı Mukaddes'te anlatılan ilk olaylarla değil, Cennet Bahçesi'ne muhafızlık ettiği söylenen meleklerle bağlantılarına işaret eder. Çünkü İdris, Nuh'un büyükbabası, tufan öncesinin dini lideri Hanok'un Arap dilindeki adıdır. Tarihin en tuhaf ve gizemli dini metinlerden birinin İdris tarafından yazıldığı sanılır.

Hanok'un Kitabı adı verilen bu metinde gece yatağında yatan Hanok'un yanına melek görünümlü iki varlığın geldiği anlatılır. Gözcü (İbranicede *îrîn*) adı verilen bu varlıklar ondan, bir tanesi Cennet'in dört nehrinin kaynaklandığı Erdemlilik Bahçesi, bir tanesi de meleklerin yurdu olmak üzere Yedi Kat Cenneti onlarla birlikte ziyaret etmesini isterler.

Gözcülerin Cennet yerleşiminde Hanok'a bir grup meleğin tutsak tutulduğu bir hapishane gösterilir. Ne suç işledikleri so-

---

4 Bkz. Lloyd ve Brice, "*Harran*," 77–111. Halaf kültürüne ait keramik nesneler dâhil olmak üzere Harran'ın yüzeyinden bulgular konusunda bilgiler içerir.

5 Yardımcı, "*Mezopotamya'ya açılan kapı Harran*," 362–64.

rulduğunda kendisine iki yüz meleğin Cennet'in yasalarına itaat etmedikleri ve ölümlülerin arasına inip kendilerine eş aldıkları söylenir. Meleklerle beraber olan kadınlar da Nefilim ("düşenler" anlamına gelen İbranice bir terim) adı verilen dev çocuklar doğurmuşlardır.

Daha da önemlisi Hanok'un Kitabı'nda, son derece uzun boylu ("ağaçlar" gibi), soluk ciltli, keskin gözlü, beyaz saçlı ve engerek yılanı benzeri, uzun yüzlü (bkz. Bölüm 32) olarak tasvir edilen asi Gözcülerin ölümlü karılarına Cennet'in zanaatlarını ve bilimlerini öğrettiği anlatılır. Melekler bu korkunç suçlarından dolayı toplanıp hapishaneye tıkılmıştır.

Bu öyküler teologlar ve Kitabı Mukaddes alimleri tarafından gayet anlaşılabilir bir şekilde alegorik hayaller olarak görmezden gelindiyse de, burada insanlığın uzak geçmişindeki unutulmuş bir olaydan – Harran'la ve Neolitik devrimin başladığı yakın çevresiyle yakından bağlantılı bir olaydan – söz edilir gibidir.

Hayvancılığın yanı sıra, yabani tahılların evcilleştirilmesi ve metalin eritilip işlenmesi ilk olarak, günümüzde Türkiye'nin doğusu, Suriye'nin ve Irak'ın kuzeyi ile İran'ın kuzeybatısını kaplayan Fırat ve Dicle nehirlerinin yukarı bölgelerinde gerçekleşmiştir. En eski fırınlanmış ve pişmiş heykelcikler de burada üretilmiş, bazıları süslemeli dikilitaşlar ve steller içeren ilk doğrusal ve eğrisel hatlı yapılar burada inşa edilmiştir. *Terrazzo* harçtan zemin ilk olarak burada yapılmış, biranın mayalandığına, hatta belki de üzümden şarap elde edildiğine dair ilk kanıtlara burada rastlanmıştır.

MÖ 8000 civarında yine bu bölgede, güzel kolyeler yapmak için akik ve agat taşından büyük oval boncuklara delik açmak için elmas sertliğinde taş delgiler kullanılmış, gözleri güzel göstermek amacıyla kozmetik olarak mavi kobalt tozuna başvurulmuştur.

Gözcülerin ölümlülere armağan ettiği söylenen yasak Cennet zanaatları arasında metal kullanımı ve işlemesi ve kadınların

kendilerini güzel göstermelerinin yöntemi vardır. Gözcülerin ayrıca ölümlülere ilk cilalı aynaları verdiği söylenir; obsidiyen olarak bilinen siyah volkanik camdan yapılmış, bilinen en eski aynaların Çatalhöyük ve Aşıklı Höyük gibi Türkiye'nin merkezi bölgelerindeki Erken Neolitik sit alanlarında bulunmuş olması ilginçtir.

Gözcülerin ölümlülere uygarlığın temellerini sundukları bu öykülerde, teknoloji alanındaki bu büyük geçişin ve yeniliğin ardındaki öncülerin veya yönetici seçkin sınıfının anısı hatırlanmış olabilir mi? Bu insan-melekler Neolitik devrimin tetikçileri olabilir mi? Harran, bu şaşırtıcı gizem konusunda çeşitli ipuçları içerir. Höyüğün zirvesinden Astronomi Kulesi'ne bakınca kuzeyde ufuk hattına hâkim olan alçak dağ zinciri görülebilir. Sabiilerin şehrinden görülen bu zirvelerin arasında, dünya tarihi açısından inanılmaz önem taşıyan bir arkeolojik sit alanı vardır.

Göbekli Tepe olarak bilinen bu yerin varlığı ve kendilerini işlerine adamış uzmanlardan oluşan bir ekip tarafından burada sürdürülen çalışmalar bir gün, çocukluğumdan beri aklımdan çıkmayan bu önemli sorulara cevap bulmama yardımcı olabilir. Aladağlar'ın batı ucuna yakın yerde bulunan Göbekli Tepe, dünyanın bilinen en eski anıtsal mimari örneğidir. Buradaki bir dizi dairesel ve dörtgen taş tapınağı, en erken MÖ 9500 civarında inşa etmiş olan, ileri düzeyde bir grup avcı-toplayıcı, Hanok'un Kitabı'nda Gözcülerin insan benzeri faaliyetlerini yankılayan bir uygarlığın doğuşunu tetiklemiş olabilir.

Göbekli Tepe'yi inşa edenler kimlerdir ve son buzul çağından sonra onları bu kadar olağanüstü anıtları inşa etmeye ne itmiştir? Kadim dünyanın neresindendiler ve neye benziyorlardı? Varlıklarının anısı bölge insanları tarafından muhafaza edilip Hz. İbrahim soyundan gelenler tarafından Kutsal Topraklar'a götürülmüş, burada, Hanok'un Kitabı ve Yaradılış kitabı gibi dini metinlerde yer alan, insanlarla haşır neşir olan meleklere dair öykülere ilham kaynağı teşkil etmiş olabilir mi?

Jübileler kitabı olarak bilinen ve Gözcülerin öyküsünün de anlatıldığı eski bir Yahudi metninde Harran'ın efsanevi kurucusu Kenan'ın taş bir stelin üzerindeki yazıtı nasıl ortaya çıkardığı da anlatılır. Bu yazıt tercüme edildiğinde Gözcüler tarafından öğretildiği haliyle tufan öncesinin astroloji bilimini içerdiği keşfedilmiş.[6] Bu bilgi, atalarının Kenan'ın büyükbabası, Sam'ın oğlu ve Nuh'un torunu Arpakşat olduğu söylenen Harran'ın Paganları olan Keldanilerin inancının temelini oluşturmuş.[7] Arpakşat'ın adı da "Keldanilerin Ur'u" anlamına gelir,[8] böylece Hz. İbrahim'in Şanlıurfa yakınlarındaki doğum yerine geliriz.

Acaba Kenan'ın bulduğu ve Gözcülerin astroloji konusundaki bilgileri içerdiği söylenen taş stel, yakınlardaki Göbekli Tepe'de bulunan, bu kitabın ikinci bölümünde göreceğimiz üzere bazıları inşa edildikleri dönemin gök kubbesi konusunda derin bir bilgi yansıttığı sanılan, harika şekilde yontulmuş T biçimli dikilitaşlara mı atıfta bulunuyordu? Harranlıların yıldızlar konusunda sahip olduğu, bundan on bin yıl önce Tel İdris'te ve Harran ovasındaki diğer Neolitik yerleşim yerlerinde yaşamış olan atalarından devraldıkları bilgilerinin gerçek kaynağı bu muydu?

1990'larda Hz. İbrahim'in doğum yeri yakınlarında, Göbekli Tepe'nin ardındaki kültüre ait bir başka yerleşim yerinin ortaya çıkarıldığı Şanlıurfa şehrinin ya Hazreti Hanok,[9] ya da "Hewya'nın oğlu Orhay" (Hewya "yılan" anlamına gelir) tarafından[10] kurulduğuna dair inanç da Harran bölgesiyle Gözcüler arasında bir bağlantı daha teşkil eder. Şehrin bir yılanın soyundan gelen bu kurucusu, ara sıra Yılan adı verilen Gözcülere bir atıf içeriyor olmalıdır (bkz. Bölüm 34). Acaba Hanok, Erdemlilik

---

6 Jübileler Kitabı, 8:1–4.
7 Josephus, "*The Antiquities of the Jews,*" kitap I, bölüm vi, satır 4.
8 Hommel, "*The Ancient Hebrew Tradition,*" 292–97.
9 Segal, "*Edessa,*" s. 2 n. 2.
10 *A.g.e.*, s. 2 n. 4, 106.

Bahçesi'ni de içeren dağlık bir yer olan Yedi Hat Cenneti kendisiyle gezecek olan iki Gözcü'yle burada, Şanlıurfa'da mı karşılaşmıştır?

Adem'le Havva'nın Düşüşten önce sonsuz bir mutluluk halinde yaşadığı söylenen Cennet Bahçesi tam olarak neydi? Burası Hanok'un Kitabı'ndaki Gözcülerin yurdu muydu? Keşfi, insanhğın eski çağlarda meleklerle nasıl temas ettiğinin anlaşılmasına ışık tutabilir mi? Göbekli Tepe'de miydi, yoksa başka bir yerde, hatta belki Cennet'in dört nehrinin kaynağının olduğu kuzeydoğudaki dağlarda mıydı?

Sorularımıza cevap bulmak için Göbekli Tepe'nin gizemini çözmemiz gerekir, dolayısıyla arayışımız burada, varlığını borçlu olduğumuz dahi Alman bir arkeolog tarafından 1994'te yeniden keşfiyle başlamalıdır.

Şimdi, Göbekli Tepe'yi kimin neden inşa ettiğini belirlemek için birinci şahıstan üçüncü şahıs anlatıma geçerken okurlardan sabırlı olmalarını rica edeceğim. Benim şahsi arayışım dördüncü bölümde, gördüğüm etkileyici bir rüyayla yeryüzü Cennet'inin kaynağı için yeni bir arayışa başladığım zaman devam edecek.

Bu entelektüel maceranın sonucunda hem Cennet keşfedilecek hem de Neolitik devrimden sonra insanlığın Tanrı'nın gözünden düşüşünün gerçek anlamının Adem'in oğlu Şit'in gizli yazılarıyla bağlantılı olduğu anlaşılacaktır. Gnostik edebiyatta izlerini görebileceğimiz Şit'in bu unutulan kitaplarına göre Cennet'e gerçek anlamda dönmek ve Hayat Ağacı'nın sunduğu ölümsüzlükten yararlanabilmek için önce eskiden Cennet Bahçesi'nde olduğumuz gibi yeniden melekler gibi olmalıyız.

BİRİNCİ KISIM

Kuruluş

BÖLÜM 1

ÖMRÜNÜN ESERİ

Ekim 1994'te bir gün, Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Heidelberg Üniversitesiyle çalışan bir arkeolog olan Profesör Klaus Schmidt, Şanlıurfa'nın 13 kilometre kadar kuzeydoğusunda, Aladağlar'ın batı ucuna yakın, kireçtaşından, çorak bir platoda yürüyüşe çıktı. Bu kararı hem onun hayatını sonsuza dek değiştirecek hem de bizim kadim dünyada uygarlığın doğuşuna bakışımızı başka bir boyuta taşıyacaktı.

Schmidt'in niyeti denizden 780 metre yüksekliğe ulaşan bir dağın sırtında bulunan, toprak ve kaya parçalarından oluşan suni bir höyüğü incelemekti. Bu höyüğün güneyinde, Hz. İbrahim'in Göbekli Tepe'de keşfedilmeyi bekleyen neredeyse başka bir dünyaya ait bu mekânın ardında yatan inanılmaz olaylardan yedi bin yıl kadar sonra Vaat Edilen Ülke'ye doğru yolculuğuna çıktığı Harran ovası bulunur.[1]

V52/1 SAYILI SİT ALANI

Schmidt, 1963'te İstanbul ve Chicago üniversitelerinden ortak bir ekibin burayı ziyaret edip 1,44 hektarlık bir bölgede yer alan

1 Hony ve Fahir, "*A Turkish-English Dictionary*," bkz. "*göbek.*"

çeşitli küçük tepeler tespit ettiğini biliyordu. Bu bölge 2003'te gerçekleştirilen jeomanyetik bir inceleme sonucunda 9 hektara çıkarılmıştır.[2]

1963'te düzenlenen keşif seferinde Göbekli Tepe'nin yuvarlak zirvesinin hemen batısındaki geniş bir bölgenin tarihöncesi çağlara ait taş aletlerle dolu olduğunu fark etmişti. Bu aletler, Güneydoğu Anadolu'nun sakinlerinin avcılık-toplayıcılıktan göçebe çobanlığa ve yerleşik çiftçiliğe geçiş sürecini yaşadığı bir çağa aitti.

Keşif ekibi ayrıca Göbekli Tepe'de, üzerinde yontma kabartmaların olduğu, kireçtaşından kesip yontulmuş plakaların bulunduğunu da belirlemişti. Chicago Üniversitesinden antropolog, ekip üyesi Peter Benedict, bu parçaların günümüze ulaşmamış bir Bizans mezarlığından geldiği sonucuna varmıştı. Bu karar alınırken bölgenin Kürt halkının bu tepe veya teli (bu sözler insan yerleşimleri yoluyla yaratılan büyük suni höyükler için sırasıyla Türkçe ve Arapça terimlerdir) kutsal sayıp mezarlık olarak kullanıyor olmasının etkisi altında kalınmış olabilir. Bu tepenin zirvesinde, merkezinde aşağıdaki ovadan da gözüken tek bir incir-dut ağacının bulunduğu, duvarlarla çevrili bir yapı içerisinde modern mezarlar bulunur.

EN SOFİSTİKE TEKNİKLER

Göbekli Tepe'de başka araştırma yürütülmemiş, 1980 yılında bu konuda tek bir rapor yayınlanmıştı.[3] Öte yandan İstanbul-Chicago ekibi çabalarını Diyarbakır'ın kuzeybatısındaki Ergani kasabasının 6 kilometre güneybatısındaki Çayönü Tepesi'nde bulunan önemli bir erken Neolitik sit alanındaki kazılara yoğunlaştırmıştı. Genel anlamda MÖ y. 8630 ile 6820 arasında gelişen Çayönü, burada keşfedilen, muhtemelen ana zeminin altından

2 Schmidt, *"The 2003 Campaign at Göbekli Tepe (Southeastern Turkey),"* 5.
3 Benedict, *"Survey Work in Southeastern Anatolia,"* 150–91.

hava geçişi sağlamak amacıyla birbirine paralel taş duvarlardan oluşan "ızgara planlı" alt zemine sahip bir dizi dörtgen yapıyla ün salmıştır. Burada da bakırın eritilmeyip dövülerek şekillendirildiğine dair ilk kanıtlardan bazılarına ve domuzların evcilleştirilmesi gibi, hayvancılığa ve keten kumaşın en eski kullanımına dair (bir boynuza sarılı bir kumaş parçası şeklinde) kanıtlara rastlanmıştır.

Bu sit alanının kazı başkanları olan Amerikalı arkeolog ve antropolog Robert J. Braidwood (1907-2003) ile Türk akademisyen Dr. Halet Çambel ayrıca Çayönü'nde ileri düzey yapı tasarımı ve teknik başarı açısından çeşitli örneklerle de karşılaşmıştır. Izgara planlı zeminin yanı sıra, Saltaşlı Yapı adı verilen bir yapının zemininin 2 metreye ulaşan genişlikte cilalı kireçtaşı levhalarından oluştuğu görülmüştür. Yapının merkezinde iki yüksek dikilitaş vardı, iç duvarlara da sıra sıra direkler dayalıydı.[4]

Terrazzo Yapısı olarak bilinen bir başka yapının zemini biraz daha farklı, ama bir o kadar etkileyiciydi. Bu zemin, 40 cm yüksekliğinde *terrazzo*'ydu, yani yakılıp ezilmiş kireçle kil karışımından yapılmıştı ve toprakboyayla kırmızıya boyanmış, sert, cilalı bir yüzeye sahipti. Bu malzemeye sade bir güzelliğe sahip çizgisel bir tasarımla, beyaz çakıl taşlarından birbirine paralel iki çizgi çekilmiştir. Burada da iç duvarlara direkler dayalıydı ve Saltaşlı Yapıda olduğu üzere, yapının ortasında iki tane dikilitaş vardı.

Çayönü'nün keşfinden önce, duvara dayalı direklerin kullanıldığı çok az örneğe rastlanmıştır. Örneğin Kuzey Irak'ta, bir dağın Cezire olarak bilinen geniş, çorak bir bölgeye bakan güney yamacında bulunan Kermez Dere adındaki bir proto-Neolitik sit alanında, sıva zeminli iki dairesel yapının merkezinde, tepele-

---

4 Schirmer, "*Some Aspects of Building at the 'Aceramic-neolithic' Settlement of Çayönü Tepesi*," 378.

ri insan omuzları ve kolları şeklinde yontulmuş taş dikilitaşlar bulunmuştur. Her iki yapı da MÖ 10. binyıl civarına tarihlendirilmiştir.[5]

KANLI KEŞİFLER

Çayönü'ndeki yapılardan birinde arkeologlar hem duvarlarda hem de zeminin altında yetmiş kadar insan kafatası keşfetmiştir. Kazı ekipleri bir çukurda çoğu uzun kemik olmak üzere çok sayıda insan kemiği bulmuştur; kafataslarıyla beraber göz önüne alındıklarında burada 450 kadar insanın söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu insanların hangi şartlar altında nasıl bir kaderle karşılaştığı belli değildir.

Kuzey ucunda dairesel bir apsisi bulunan ve Kafatası Yapısı olarak bilinen bu mezar yapısında, bir sunak masası gibi hazırlanmış, yaklaşık 1 ton ağırlığında, cilalı taştan devasa levhanın üzerinde bulunan şeyler arkeologları çok rahatsız etmiştir. Bu taşın üzerinde yaban öküzlerinin (soyu tükenmiş olan bir yabani sığır türü) yanı sıra, kristal ve hemoglobin şeklinde insan kanından izlere rastlanmıştır.[6] Bu taş levhanın yanında bulunan, Aztek tapınaklarmdakilere benzer, korkunç görünümlü, çakmaktaşından bir bıçak da bir o kadar tedirgin edicidir.

Çayönü'nün kült yapılarının içerisinde insan kanının bulunmuş olması, bazı rahatsız edici soruların sorulmasını gerektirmektedir. Burada, Kolomb öncesi dönemde Aztek ve Maya gibi Mezoamerika uygarlıklarında olduğu gibi insanlar kurban edilmiş veya kendilerini mi kurban etmişlerdi? Belki de burada nelerin olduğuna dair daha kesin bir tablo ortaya çıkana kadar bu meseleyi bir yana bırakmak daha iyi olacaktır. Ancak bu sorunun cevabı ne olursa olsun, binlerce yıl sonra Orta ve Güney

---

5 Cauvin, "*The Birth of the Gods and the Origins of Agriculture,*" 172–3.

6 Schirmer, "*Some Aspects of Building at the 'Aceramic-neolithic' Settlement of Çayönü Tepesi,*" 382.

Amerika'da olacağı gibi, Erken Neolitik'te de teknoloji ve mimarlık alanlarında güzellik, incelik ve ilerlemelerin, korkunç, kanlı eylemlerle bir arada yer aldığı anlaşılmaktadır.

NEOLİTİZASYON

Keramiksiz Neolitik

Yakındoğu'nun tarih öncesini inceleyenler, Geç Paleolitik dönemin avcı-toplayıcılarıyla Neolitik dönemin çiftçileri ve çobanları arasındaki geçiş dönemi için İngiliz arkeolog Dame Kathleen Kenyon'm (1906-1978) 1950'lerde Jericho'da yürüttüğü kapsamlı kazılar sonucunda icat ettiği "*Pre-Pottery*" [Keramiksiz, Keramik Öncesi] Neolitik adını kullanır. Bu dönemin başlangıç kısmı Proto-Neolitik dönem olarak ve Avrupa'da Mezolitik dönem olarak biliniyorsa da bu kitapta "Keramiksiz Neolitik" terimi sıklıkla kullanılacaktır (bkz. sayfa 22, resim 1.1).

Keramiksiz Neolitik dönemi A ve B olmak üzere iki döneme ayrılır. Genelde MÖ y. 9500-8500 arasına Keramiksiz Neolitik A (PPNA), MÖ y. 8700-6000 arasına da Keramiksiz Neolitik B (PPNB) adı verilir.[7] İkinci dönemde geçimlik tarım ortaya çıktı, yani bitkiler ve tahıllar evcilleştirildi, büyük ölçekli ekin yetiştirilmeye başlandı. MÖ y. 6400-4500 arasındaki Keramik Neolitik dönemde de "neolitizasyon" başladı. Bu dönemde hem pişmiş keramik yapıldı hem de tarım Batı Asya'dan hızla dünyanın başka yerlerine, Avrupa, Orta Asya ve Hindistan ile Pakistan'ın İndus vadisine yayıldı.

Arkeolojik Mayın Tarlası

Profesör Klaus Schmidt Göbekli Tepe'yi ilk olarak ziyaret ettiğinde ilgi alanına daha çok Keramiksiz Neolitik dönemi giriyordu. İstanbul-Chicago Tarih Öncesi Keşif Ekibi'nin neden Göbekli Tepe'yi daha iyi incelemek yerine Çayönü'ne odaklanmayı

---

7 PPNA ve PPNB tarihler için kaynak: Cauvin, *Birth of the Gods*, 76.

tercih ettiğini anladı ve kendi kendine şöyle dedi: "Zaman, bu sit alanının asıl önemini kavramaya uygun değildi... [dolayısıyla] Göbekli Tepe unutuldu ve bu kitabın yazarı 1994'te burayı ziyaret edene kadar hiçbir arkeoloğun buraya dönmediği belli".[8]

MÖ	Jeolojik Dönem	Önerilen Tarihler	Kültürler	Önerilen Tarihler	Zagros/ Irak	Önerilen Tarihler	Anadolu	Önerilen Tarihler
19.000								
	Son Glasyal Maksimum	MÖ 18.500-17.000	Orta Epi-Paleolitik	MÖ 18.500-14.500				
18.000					Zarzian	MÖ 18.000-11.000		
17.000								
16.000								
15.000								
			Geç Epi-Paleolitik	MÖ 14.500-9500				
14.000								
13.000								
	Allerod interstadial	MÖ 12.600-10.600	Natufian	MÖ 12.500-9500				
12.000								
11.000	Genç Dryas	MÖ 10.900-9600					Abu Hureyra	MÖ 11.340-5500

8 Schmidt, "*Göbekli Tepe, Southeastern Turkey,*" 46.

10.000								
	Holosen	MÖ 500-günümüz	Keramiksiz Neolitik A	MÖ 9500-8500			Hallan Çemi Kermez Dere Göbekli Tepe	MÖ 10.250-9600 MÖ 10.050-9650 MÖ 9500-8000
9000							Çayönü	MÖ 8800-7000
			Keramiksiz Neolitik 8	MÖ 8700-6000			Nevalı Çori	MÖ 8500-7000
8000							Aşıklı Höyük Çatalhöyük	MÖ 8000-74000 MÖ 7500-5700
7000								
			Keramikli Neolitik	MÖ 6400-4500				
6000					Halaf	MÖ 6000-5000		
					Obeyd	MÖ 5000-4100	Tell Arpachiyah	MÖ 5200-4500
5000								
			Kalkolitik	MÖ 4500-3300				
4000					Uruk	MÖ 4100-2900		
3000			Bronz çağı	MÖ 3300-1200	Sümerler	MÖ 2900-1940		

					Akadlar Asurlular	MÖ 2334-2154 MÖ 2300-605		
2000					Babilliler	MÖ 1894-331		
1000								

Resim 1.1 Bu kitapta adı geçen Yakındoğu kültürlerinin, uygarlıklarının ve paleoiklim dönemlerinin tarihleri

Neyse ki Schmidt Göbekli Tepe'yi ziyaret edip burada bulananları kendi gözleriyle görmeye karar verdi, çünkü çok kısa sürede, kızıl kahverengi topraktan ve sıkıştırılmış taş parçalarından oluşan bu devasa suni höyüğün altında Keramiksiz Neolitik döneme ait son derece önemli bir yapı bütününün keşfedilmeyi beklediğini anladı.

Schmidt aynı zamanda Göbekli Tepe'de etrafa dağılmış olarak bulunan yontma taş parçalarının günümüze ulaşmamış bir Bizans mezarlığının mezar taşlarından gelmediğini anladı. Bu taşlar, Göbekli Tepe'nin 48 kilometre kuzeydoğusunda, Şanlıurfa ile Diyarbakır arasında, bir tepenin Fırat'ın bir koluna bakan bir yamacında bulunan Nevalı Çori[9] adlı Keramiksiz Neolitik sit alanında (bkz. resim 1.2) gün yüzüne çıkarılan dikilitaşları andırıyordu. Schmidt bunu biliyordu, çünkü 1983-1992 arasında, Atatürk Barajı'nın inşa edilmesiyle Fırat'ın yükselen suları Nevalı Çori'yi su altında bırakmadan önce, Alman arkeolog Dr. Harald Hauptmann'ın liderliğinde burada yürütülen kazı çalışmalarında yer almıştı.

9 *A.g.e.*

Resim 1.2. Bu kitapta adı geçen ve Güneydoğu Anadolu ile Yakındoğu'da yer alan, Keramiksiz Neolitik döneme ait yerler.

KÜLT YAPISI

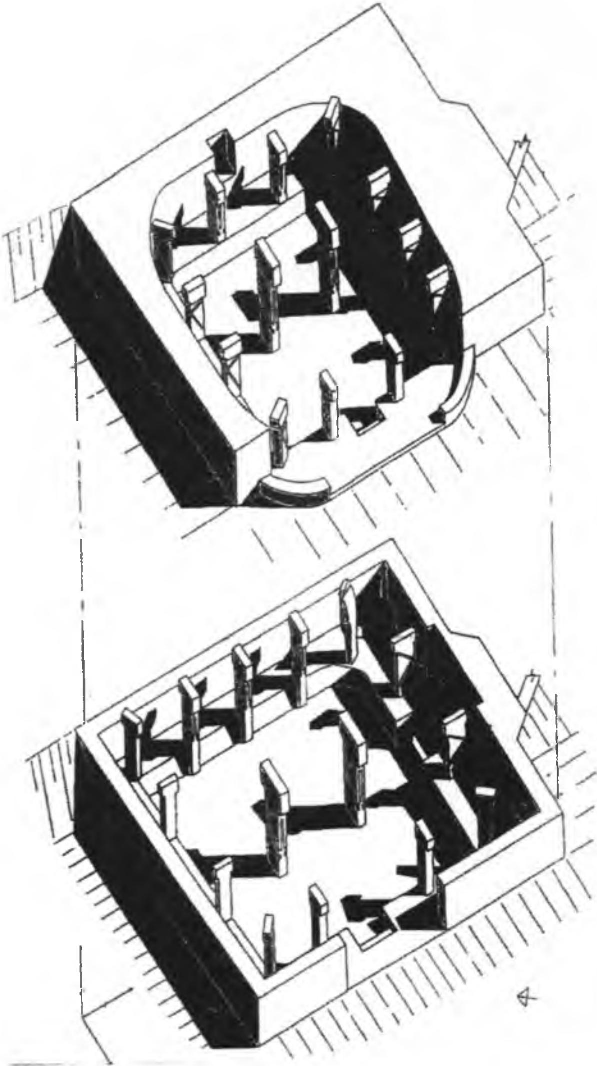
Nevalı Çori, MÖ 8500 ile 7600 arasında, yani PPNA'nın sonuyla PPNB sırasında gelişmiş, bir arada yer alan bir dizi dörtgen yapıdan oluşan bir köydür. Hauptmann'la ekibi tarafından ortaya çıkarılan yapılardan biri, diğerlerinden çok daha görkemlidir. Arka duvarı yamaca dayalıdır, ocak taşından yapılmış olan iç duvarlarında ise oturma sırası benzeri bir yapı vardır. Bu bank,

başı T biçimli veya ters L biçiminde taş dikilitaşlarla eşit aralıklara bölünmüştür. Bu yapının, II. tabaka adı verilen ve MÖ y. 8400-8000 yıllarına tarihlenen en eski inşaat aşamalarından birinde bu duvarlara dayalı olarak on iki dikilitaş vardı (her duvar boyunca ikişer tane ve her köşede birer tane), III. tabaka adı verilen ve MÖ y. 8000'e tarihlendirilen bir sonraki aşamada dikilitaş sayısı on üçe ulaşmıştır (bkz. resim 1.3). Çayönü'ndeki benzeri gibi, Nevalı Çori'nin megalitik yapısının da zemini yanmış kireç harcından *terrazzo*'ydu, altında da kocaman taş levhalardan bir alt zemin vardı.

II. tabakanın inşası sırasında kült yapısının arka duvarına dörtgen bir niş açılmış. Arkeologlar bu nişin yakınında yüzü olmayan uzun, yontma bir baş buldular. "Dazlak" adıyla bilinen bu baş doğal boyuta yakındır ve kulaklı bir yumurtaya benzer. Arka tarafında başı mantar şeklinde, kıvrılan bir yılana benzeyen son derece sıra dışı, uzun bir at kuyruğu vardır. Bu "dazlak" büyük ihtimalle tam boyda bir heykele aitti. Heykelin geri kalanından kopan bu başın yapının kuzey duvarında dolgu malzemesi olarak kullanılmış olması muhtemeldir.

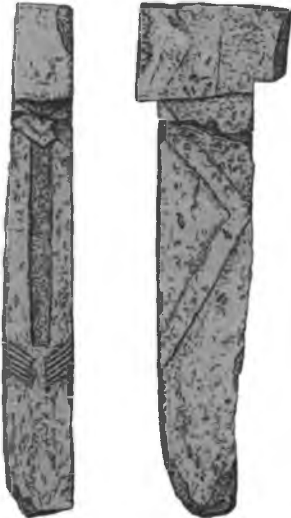
BÜYÜK DİKİLİTAŞ

Ancak arkeologların en çok ilgisini çeken şey, yapının *terrazzo* zeminine yerleştirilmiş bir şeydi, çünkü odanın merkezinde, Stanley Kubrick'in, Arthur C. Clarke'nin *2001: A Space Odyssey* [*2001: Bir Uzay Destanı*] kitabından uyarladığı filmin başında, maymun benzeri yaratıkların arasında beliren, tuhaf siyah obsidiyenden dikilitaşa bir şekilde benzeyen yüksek, dörtgen bir dikilitaşın kalıntıları vardı (resim 1.4).

Resim 1.3. Nevalı Çori'deki kült yapısı; II. ve III. tabakaların kesitleri, MÖ y. 8400–8000.

Resim 1.4. Nevalı Çori'deki kült yapısı, halen yerinde duran merkezi dikilitaş.

Resim 1.5. Nevalı Çori'deki taş dikilitaşlardan biri. Stilize kollar, eller, etol ve pandantifi dikkat çekicidir.

Başlangıçta üç metre yüksekliğinde olan bu dikilitaş, soyut bir insan biçiminde yontulmuştur. Daha geniş iki yüzeyi boyunca dirsekten bükülü, elleri ve parmakları öndeki dar yüzeyde birleşmiş ince kollar kabartma şeklinde resmedilmiştir (bkz. resim 1.5). Yapının dört duvarı arasında yer alan on iki ila on üç dikilitaşın kalıntılarında da antropomorfik şekillerin olduğu gözlemlenmiştir, ancak merkezi dikilitaştaki figür bu açıdan çok daha ileri düzeydedir. Figürün elleri üzerinde yer alan birbirine paralel iki kesiğin, veya yontulmuş iki dikey hattın belde açılan, dokuma bir giysinin kenarlarını temsil ettiği açıktır, bazılarına göre de Katolik rahiplerin taktıklarına benzer bir etol olabilir.

Bu dikilitaşın yanı başında kırık bir parçası vardı. Alt kısmı, ayakta olan dikilitaşın tepe kısmına uyuyordu, ama üst kısmı o kadar zarar görmüştü ki bir insan kafasıyla benzer olup olmadığı tespit edilemedi. Buna rağmen, duvarlara dayalı diğer dikilitaşların varlığından, çok daha büyük olan bu yekpare taşın da üst ucunun bir zamanlar T biçimli olduğu, yani çekiç başlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu eser bu haliyle dünyanın en eski üç boyutlu insan tasvirini teşkil eder.

Terrazzo zeminde, ayakta duran dikilitaşın yanında bulunan bir delik, burada da ona paralel olarak ikinci bir dikilitaşın durmuş olduğunu gösterir, ama geriye herhangi bir izi kalmamıştır. Duvarlara dayalı dikilitaşlar gibi bu ikiz dikilitaşlar da çatı desteği işlevi görmüş olabilir, ama bu kesin değildir. Çayönü'ndeki Saltaşlı Yapıda ve Terrazzo Yapısında da ikiz dikilitaşlar bulunmuştur. Ancak burada yapıya güneyden yaklaşanları dikilitaşların dar değil, geniş yüzeyleri karşılamıştır.

ŞAHSİ BİR TANRI

Pekiyi bu ikiz dikilitaşlar kimi veya neyi temsil eder? Arkeologlar "şahsi bir tanrı"nm sembolü olduklarını öne sürmüştür.[10]

---

10 Cauvin, "*Birth of the Gods,*" 91.

Bu böyle olsa bile, neden yan yana iki dikilitaş olduğunu veya neden bu kült yapısının güneyinde yer alan kapısına baktıklarını açıklamaz (yapı neredeyse tam olarak kuzeydoğu-güneybatı ekseninde yer alır). Belki de bu dikilitaşlar, yapının içindeki kutsal alanı koruyan ikiz *genius loci* (yerin ruhu) gibi, içeri gelenleri selamlamak için buraya konumlandırılmıştır. Var olduğu düşünülen bu sınır alanı veya kutsal alan, bu dünyanın dışında yer alan öte dünyayı temsil ediyor olmalıydı. Hatta muhtemelen ya ölümle, ya da ölüm benzeri vecit haliyle veya hayvan güçleriyle, büyük atalarla ve mitolojik varlıklarla iletişim kurmak amacı taşıyan, şuur değişikliği yoluyla ulaşılabilecek paralel bir diyara, doğaüstü bir dünyaya işaret ediyor olabilirler.[11]

GÖBEKLİ TEPE'Yİ İNCELERKEN

Klaus Schmidt Göbekli Tepe'de her tarafa yayılmış "büyük yontma eser"[12] parçalarını incelerken zihninde bunlar vardı. Schmidt kısa sürede "bu bölgenin sadece bir kısmında değil, tamamında megalitik yapıların inşa edildiğini" anladı.[13] Bu yapıların işlevinin doğayla bağlantılı bir ritüel olduğunu düşündü.[14] Hatta Göbekli Tepe'deki yapıların Çayönü ve Nevalı Çori'deki yapılarla aynı kült etkilerini yansıtacağını düşündü. Burayı yeterince incelediğine karar veren Schmidt, korkutucu bir sonuca vardı; eğer hemen oradan ayrılmazsa, hayatının geri kalanını orada geçirmesi gerekecekti. Ama kaderinde orada kalıp kendini bu sit alanında yürütülecek kazılara adamak varmış. Schmidt'in aldığı bu karardan dolayı ona minnettar olmamız gerekir, çünkü hemen sonrasında bu tepenin Gaziantep-Mardin arasında yapılacak yeni karayolunun inşası için taş ocağı ilan edilmek üzere olduğu ortaya çıktı ve bu karar ancak bu arkeolojik sit alanının

11 Bkz. Lewis-Williams ve Pearce, "*Inside the Neolithic Mind; Hancock, Supernatural.*"
12 Schmidt, "*Göbekli Tepe, Southeastern Turkey,*" 46.
13 *A.g.e.*
14 *A.g.e.*

öneminin keşfedilmesi üzerine feshedildi.[15] Dolayısıyla bu kıvrak zekâlı Alman arkeoloğun müdahalesi olmasaydı, dünyanın en eski taş tapınağını görme imkânımız olmayacaktı.

15 Schmidt, "*Göbekli Tepe—the Stone Age Sanctuaries*," s. 241, n. 1.

BÖLÜM 2

ANITSAL MİMARİ

Dr. Klaus Schmidt, Alman Arkeoloji Enstitüsü ile Şanlıurfa Arkeoloji Müzesinin ortaklaşa himayesi altında 1995'te Göbekli Tepe'de çalışmalara başladı. Alman ve Türk üniversitelerinden lisans öğrencileri ile elli kadar Kürt, Türk ve Arap kökenli işçiden oluşan ekibi kısa sürede çok ilginç keşifler yapmaya başladı. Ekip höyüğün en üst toprak katmanının altında toprağa dik olarak yerleştirilmiş dikilitaşlara rastladı. Bu dikilitaşların hepsinin başı, Nevali Çori'dekiler gibi T biçimliydi.

1995-1997 arasında Göbekli Tepe'de iki ana yapı üzerinde incelemeler yürütüldü. Yalnız incir-dut ağacının ve yeni mezarlar içeren küçücük, etrafı duvarla çevrili mezarlığın hemen batısında ortaya çıkarılan bir tanesi, sol ucunda, içe bakan yüzeylerinde kabartma şeklinde yontulmuş sıçrayan aslanlar olan ikiz dikilitaşlardan dolayı Aslanlı Dikilitaş Yapısı olarak bilinen dörtgen yapıydı (bkz. fotoğraf 17). Diğerine Yılanlı Dikilitaş Yapısı adı verildi.

YILANLI DİKİLİTAŞ YAPISI

Yılanlı Dikilitaş Yapısı, höyüğün güney yamacının altında, Aslanlı Dikilitaş Yapısına göre on beş metre kadar daha aşağıda keşfedildi. A Yapısı adı verilen bu yapının, doğrudan dağın kireçtaşı ana kayasının üzerinde yer alıyor olması daha eski olduğuna işaret etti. Kazı ekibi bu yapının içinde, aralarında bir kol mesafesi kadar olan beş tane T biçimli dikilitaş buldu. Nevalı Çori'de olduğu üzere, burada da ocak taşından duvarlara dayalı olarak, basamaklı bankların içine yerleştirilmişlerdi ve her blokun arasında ince bir kat kil harç vardı.

İki dikilitaş birbirine paralel olarak yer alırken diğerleri odanın merkezine dönüktü. Birbirine paralel olanlar duvarlara yaslıydı ve bu dörtgen yapının kuzeybatı ucuna inşa edilmiş dairesel bir apsise giriş görevi görüyordu; Çayönü'ndeki Kafatası Yapısında buna benzer bir apsis tespit edilmiştir. Nevalı Çori'deki kült yapısında ve Çayönü'ndeki Terrazzo Yapısında olduğu üzere, A Yapısında da en altta yatan ana kaya, dümdüz bir *terrazzo* zeminle kaplanmıştır.

Aslanlı Tapınak Yapısındakiler gibi, A Yapısındaki dikilitaşlar da tarihöncesi sanat açısından çok önemli eserler içeriyordu. İlk olarak ortaya çıkarılan 1 numaralı dikilitaşın dar ön yüzeyinde, başları yukarı doğru bakan ve sürünen beş tane yılan yer alıyordu. Bu dikilitaşın geniş yüzeylerinden biri, yılan derisini andıran baklava deseni oluşturacak şekilde birbirine örülmüş çok sayıda yılan içeriyordu (bkz. resim 2.1).

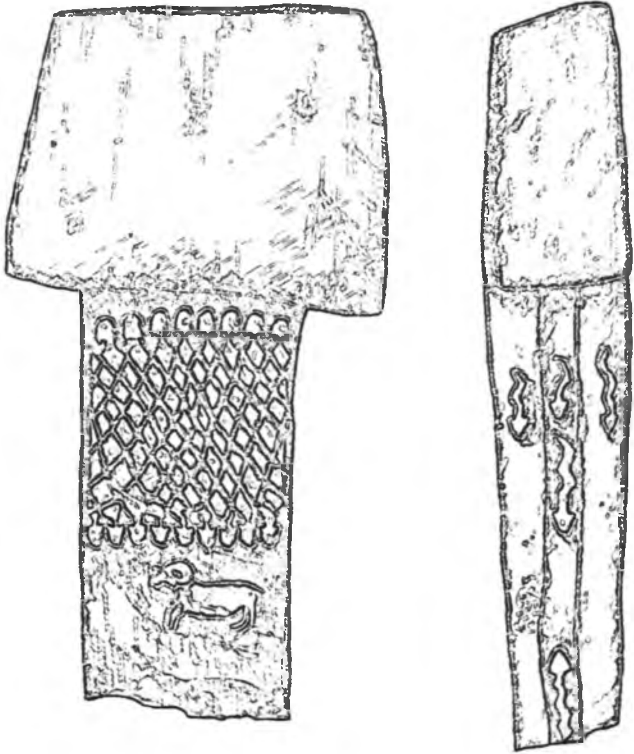
2 numaralı dikilitaşta bir yaban öküzü, sıçrayan bir tilki ve muhtemelen turna olan balıkçıl bir kuş vardı (bkz. fotoğraf 4). Bu dikilitaşın dar ön yüzeyinin üst kısmında, çekiç biçimli başın hemen altında yüksek kabartma şeklinde bir *bukranion* (öküz kafatası) vardı. Dışarıya dönüktü ve figür üzerindeki yeri yorumlanmasını kolaylaştırıyordu. Nevalı Çori'deki antropomorfik dikilitaşların aynı yerinde yaka benzeri, V şeklinde bir

kabartma vardı. Başka bir deyişle, *bukranion* muhtemelen bu figürün "boynuna" asılı duran, makamının amblemi olan yontma bir pandantifti.

YILAN KÜLTÜ

3 ve 4 numaralı dikilitaşlarda kabartma yoktu, 5 numaralı dikilitaşta ise yine bir yılan tasviri vardı. Göbekli Tepe'deki yontma taşlarda yılan imgelerinin öne çıkması, bu hayvanın Keramiksiz Neolitik dönemde neyi temsil ettiği sorusunu akla getirir.

Yılanlar evrensel olarak doğaüstü güçlerin, tanrısal enerjinin, öte dünya ilminin, erkek ve kadın cinselliğinin ve derilerini değiştirdikleri için metafiziksel dönüşümün sembolleri olarak görülür. Yılan aynı zamanda ilaçların aktif ruhunu temsil eder ve bundan dolayı, Yunan tıp ve şifa tanrısı Asklepios kütüyle de olan bağlantıları yoluyla tıp mesleğinin evrensel sembolü olarak kabul edilirler. Bunların yanı sıra, yılanlar hem faydalı ilaçlarla hem de halüsinasyonlara, hatta ölüme yol açan ilaçlarla bağdaştırılır. Örneğin Hıristiyanlıkta Vaftizci Yahya bir şarap kadehinde sunulan zehrin, Yuhanna onu içmeden hemen önce siyah bir yılan gibi sürünerek uzaklaştığı söylenir.

Resim 2.1. Göbekli Tepe'de, A Yapısındaki 1 numaralı dikilitaşın üzerindeki yılan.

Göbekli Tepe'nin dikilitaşları üzerine yontulmuş olan yılanlar, psikotropik (ruh halini değiştiren) veya soporifik (uyku veren) ilaçların düşsel etkilerini mi temsil eder? Böyle olması mümkündür, çünkü Schmidt'in de dediği gibi, burada bulunmuş olan büyük bazalt kâseler ilaçların hazırlanmasında kullanılmış olabilir.[1]

1 Schmidt, *A Stone Age Sanctuary in South-eastern Anatolia,"* 216. Bu, 2006'da yayınlanan *"Sie bauten die ersten Tempel: Das rätselhafte Heiligtum der Steinzeitjäger*'in 2012'de yayınlanan İngilizce baskısıdır. Alıntılar daima

Düşsel yılanlar, örneğin Amazon yağmur ormanının yerlileri arasında "ruhun şarabı" olarak bilinen *yagé* veya *ayahuasca* gibi ruh halini değiştiren maddelerden kaynaklanan vecit veya şuur değişikliği halinde şamanlar veya bu törenlere katılanlar tarafından görülen varlıkların başında yer alır.[2] Yılanlar, bu ilaçların aktif ruhu sayılır ve şamanla veya törenlere katılanlarla iletişim kurabilir.

Göbekli Tepe'nin süslemeleri açısından daha ilginç olan şey, *yagé* veya *ayahuasca* seansları sırasında devasa sayıda düşsel yılanın ortaya çıkıp ya söz konusu maddeyi alan kişinin, ya da yakınlarındaki direklere sarılmaları[3] ve A Yapısındaki 1 numaralı dikilitaşın ve sit alanındaki başka dikilitaşların da üzerinde yer alan (bkz. resim 2.2), birbirine örülmüş yılanları andıran bir etki yaratıyor olmalarıdır. Pekiyi Göbekli Tepe'deki yılan imgeleri şamanların gördüğü düşsel dünyadan sahnelere mi işaret eder? Bu sorunun cevabı ne olursa olsun, A Yapısında bu kadar çok yılanın yer alması, Schmidt'in burayı Yılanlı Dikilitaş Yapısı olarak adlandırması için yeterli olmuştur.

B YAPISININ GÜN YÜZÜNE ÇIKARILMASI

1998 ve 1999'da Göbekli Tepe'de 9 metre karelik bir alanda yeni bir dizi çukur kazıldı. Yılanlı Dikilitaş Yapısının hemen kuzeyinde açılan bir çukurda, B Yapısı olarak bilinen biraz daha büyük bir yapı bulundu. Yaklaşık 7 metreye 8,7 metre büyüklüğündeki bu oval yapıda dokuz T biçimli dikilitaş vardı; yedi tanesi *temenos* (yani sınır) duvarına dayalıydı, iki tanesi de – Nevalı Çori'nin kült yapısındakilere benzer şekilde – birbirine paralel olarak *ter-*

İngilizce kitaptan verilecektir. Ayrıca bkz. Göbekli Tepe'de mantarlar dâhil olmak üzere psikoaktif maddeler kullanıldığı ihtimalini inceleyen Collins, "*The Cygnus Mystery*," 209–14.

2 Harner, "*Common Themes in South American Indian Yagé Experiences*," 160–64.

3 *A.g.e.*, 162, 164.

razzo zeminin merkezinde yer alıyordu. Schmidt, bu antropomorfik dikilitaşlara verdiği adla, "T biçimli" taşların "bir toplantı veya dans" için bir araya gelmiş gibi göründüğünü belirtti.[4]

6 numaralı dikilitaşın üzerinde yontma bir sürüngenle bir yılanın kabartmaları vardı, yapının merkezinde yer alan, T biçimli dikilitaşların iç yüzeylerinde ise (9 ve 10) harika şekilde yontulmuş sıçrayan tilkiler vardı. Bu hayvanlar, dinamik pozlarından dolayı, dikilitaşların üzerinden, yine Çayönü'ndeki kült yapılarında olduğu üzere, güney tarafında yer alan girişten yapıya girecek olan insanların üzerine sıçrayacakmış gibi durur.

YENİ TAPINAKLARIN KEŞFİ

Aynı dönemde, sonradan C Yapısı olarak bilinecek olan çok daha büyük bir yapı üzerinde de çalışmalara başlandı. Burada da, artık aşina hale gelen, taş duvarlar boyunca yer alan taş bankların aralarında T biçimli dikilitaşlar ortaya çıkarıldı. 12 numaralı dikilitaş, T biçimli başının üzerinde yontma bir kabartma içeren ilk dikilitaş olarak tespit edildi. Bu kabartmada, suyun dalgalarını temsil etmesi mümkün olan V biçimli çizgilerin arasında balıkçıl türden, uçmayan beş kuş tasvir edilmişti. Aynı dikilitaşın gövdesinde, sıçrayan bir tilkinin üzerinde "tehditkâr bir yaban domuzu" vardı.[5] Bu dikilitaşın önünde taşınabilir bir yaban domuzu heykeli bulundu. Yontma insan başları başta olmak üzere bu tür münferit sanat eserleri genelde yontma totem direkleri veya doğal boyda heykeller gibi çok daha büyük yontma eserlerin parçalarıdır.

---

4 Mann, "*The Birth of Religion*," 48.

5 Schmidt, "*Göbekli Tepe, Southeastern Turkey*," 51.

Resim 2.2. Solda, İngiltere'nin Merseyside bölgesinde, New Ferry'deki Saint John the Evangelist Kilisesi'nde, Vaftizci Yahya'nın içmek üzere olduğu şarap kadehinden kaçan, yılan şeklindeki zehrin tasvir edildiği bir duvar mozaiği. Sağda, Göbekli Tepe'de, D Yapısının 31 numaralı dikilitaşının ön yüzeyindeki yılanlar. Bu yılanlar ilaçların veya zehirlerin aktif ruhunu mu temsil eder, yoksa psikoaktif maddelerin kullanımından kaynaklanan düşsel deneyimlere mi atıfta bulunur?

C Yapısının keşfinden kısa süre sonra kuzeybatısında, D Yapısı olarak bilinecek olan bir başka çok büyük yapı ortaya çıkarıldı. Burasının, Antik Çağa ait en eski ve en gizemli anıtlardan biri olduğu anlaşılacaktı. C ve D yapıları bu kitabın sonraki bölümlerinde ayrıntılı olarak tasvir edilecektir.

KASTİ GÖMME

Schmidt'in ekibi Göbekli Tepe höyüğünün altındaki çeşitli yapıları örten devasa miktardaki dolgu malzemesini kaldırırken, bu yapıların her birinin giderek büyüyen bir höyüğün altına kasti

olarak gömüldüğünü anlamaya başladı.[6] Sanki göbek benzeri bir tepeyi yaratma fikri en baştan itibaren büyük bir tasarımın bir parçasıydı ve her yapı, tamamlanması bin beş yüz yıl kadar süren, kademe kademe gerçekleştirilen bu büyük amaç dâhilinde bir rol oynamıştı. Yeni bir yapı inşa etmeden önce bir önceki yapıyı "öldürme" veya kullanımdan kaldırma şeklindeki bu ritüelin MÖ 8000 yıllarına kadar aşamalar halinde sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu tarihlerde nihai yapıların da üstü örtüldü ve burası tamamıyla terk edildi.[7]

Yapıların gömülmüş olması Schmidt'le ekibi için büyük bir sorun oluşturdu, çünkü ortaya çıkardıkları çeşitli anıtların inşa tarihlerini belirlemenin zor olacağı anlamına geliyordu. Ancak Schmidt bu soruna rağmen, dolgu malzemesinin içinde buldukları farklı türden çakmaktaşı aletler temelinde Göbekli Tepe'de ortaya çıkarılan en eski inşaat faaliyetlerinin MÖ 9500 civarında başlayan ve Keramiksiz Neolitik A olarak bilinen döneme ait olduğunu tespit etme imkânını buldu.[8]

GENÇ DRYAS KÜÇÜK BUZUL ÇAĞI

Bu tarih Genç Dryas olarak bilinen küçük buzul çağının veya uzun soğuk dönemin sonlarına tekabül eder. Bu dönem MÖ y. 10.900 ile 9600 arasında, 1300 yıllık bir süre boyunca kuzey yarımkürenin büyük kısmını etkisi altına aldı ve ısının çok düşmesinin yanı sıra, Bereketli Hilal olarak bilinen bölgenin tamamında bitki ve hayvan hayatında büyük ölçekli değişikliklere yol açtı. Bereketli Hilal, yemyeşil nehir vadileri, stepler ve ovalardan oluşan ve Filistin'le İsrail'den saat yönünde Doğu Akdeniz'deki Lübnan'dan geçerek Kuzey Suriye'deki Orta Fırat havzasına, oradan da Güneydoğu Anadolu'yu içeren Kuzey Mezopotamya'ya ve günümüzde Irak'ta bulunan Mezopotamya ovasına kadar uzanan yay şeklindeki bir bölgedir.

---

6 *A.g.e.*
7 Schmidt, "*Göbekli Tepe—the Stone Age Sanctuaries,*" 242.
8 Schmidt, "*Göbekli Tepe, Southeastern Turkey,*" 51.

Genç Dryas dönemi, Allerod interstadial olarak bilinen iki bin yıllık bir küresel ısınma dönemini izledi. Bu dönem de doksan beş bin yıl kadar süren ve son buzul maksimumununa bundan yirmi ila yirmi iki bin yıl önce ulaşan asıl buzul çağından sonra başladı (interstadial, ısının yükseldiği ve buzulların geri çekildiği dönemdir).

MÖ y. 9600'da küçük buzul çağının sona ermesiyle ısı yükseldi, yeni flora ve fauna gelişmeye başladı (bu nokta jeolojik açıdan Pleistosen devirden bugün de içinde bulunduğumuz Holosen devire geçiş anlamına gelir). Bitkilerin gelişimi için ideal olan bu ortam, Orta Fırat havzasında ve daha güneydeki Doğu Akdeniz bölgesinde tarımın ortaya çıkmasına yol açtı. Schmidt, bu bölgenin tamamından avcı-toplayıcılarm yine bu dönemde bir araya gelerek bugün Göbekli Tepe'de ortaya çıkarılmış olan ve konut olarak kullanılmadıklarından emin olduğu olağanüstü taş yapıları yarattıklarını savunur.

Göbekli Tepe'de, ateş, ocak, yemek pişirme alanı veya herhangi bir yerleşim izi gibi, burada büyük bir toplumun sürekli olarak kaldığına işaret edecek hiçbir kanıta rastlanmamıştır. Bol miktarda insan kalıntısına rastlanmıştır, ama bunlar ya yapıları örten dolgu malzemesinin içinde veya nedeni henüz belirlenememiş bir şekilde, duvarlarla bankların içerisinde bulunmuştur.

BİRALI HAYAT

Göbekli Tepe'ye en yakın su kaynağının dört kilometre uzaklıkta olması da gariptir, çünkü bu durumda içme suyunun buraya taşınması gerekliydi. Sürekli bir su kaynağının olmaması mantık dışı görünür, çünkü bu anıtların inşası yüzlerce işçiyle ailelerinden oluşan bir iş gücü gerektirmiş olmalıdır ve bu iş gücünün yemek yemesi gerekliydi. Bu durumun tek açıklaması, işçilerin yakınlardaki bir yerleşim alanında yaşamış olması ve bu tepeye tırmanırken yanlarına bir gün yetecek kadar erzak almış olmalarıdır.

Öte yandan Göbekli Tepe'de menünün yabani tahıldan yapılma bir bira türünü içermiş olması son derece muhtemeldir. Schmidt'le ekibi tarafından gün yüzüne çıkarılmış büyük taş tekneler, bira üretimiyle bağdaştırılmıştır (bkz. resim 2.3).[9] Biranın ihtiyaç karşılamak için mi, yoksa ritüel temelli bir işlev için mi imal edildiği belli değildir, ancak sarhoş edici bir içecek olması sebebiyle öte dünyayla bağdaştırılmış olması mümkündür. Günümüzde İngilizcede bira anlamında kullanılan *ale* terimi eskiden tahıl kullanılarak imal edilen tüm alkollü içecekler için kullanılırdı. Bu kelime, halüsinasyon gibi kelimelerdeki varlığıyla değişen gerçeklikle ve şuur değişikliğiyle bağlantılı olan Hint-Avrupa *alu* kökeninden türemiş olabilir.[10]

LEŞÇİL KUŞLAR İÇİN KÂSE İZLERİ

Göbekli Tepe'de, ana yapıların güneybatısında, kazılar sonucunda ortaya çıkarılmış olan ana kayada yer alan, genişlikleri ve derinlikleri on altı santimetreyi bulan, kâse benzeri delikler buranın bir başka gizemli unsurunu teşkil eder (bkz. resim 2.4). Bunlardan etrafta düzinelerce vardır. Bazı dikilitaşların tepesinde de benzer kâse izleri vardır ve bu bölgedeki başka Keramiksiz Neolitik sit alanlarında da böyle izlere rastlanmıştır.

Klaus Schmidt'e Eylül 2012'de bu kâse izlerinin ne olduğu konusundaki düşüncelerini sorduğumda, omuzlarını silkerek her yerde bulunduklarını ve sıklıkla, İngiltere'dekiler gibi, yanlarında yontulmuş halka izlerinin olduğunu söyledi. Ancak bir zamanlar bir işlevleri olmuş olmalıdır ve bu sorunun en basit cevabı, kan, bira, süt veya su gibi bir sıvı veya daha büyük ihtimalle et gibi bir yiyecek için kâse görevi görmüş olmalarıdır. Hemen her zaman yüksek yerlerde bulundukları için, tapınakla-

9 Mann, *"The Birth of Religion,"* 57.

10 Waverly Fitzgerald, *"Transformation Mysteries of Grain and Grapes,"* School of the Seasons, www.schooloftheseasons.com/pdfdocs/harvestsample.pdf (erişim tarihi 15 Ocak 2014).

rın içerisinde yer alan ritüeller açısından sembolik bir işlev görmüş olabilecek, akbaba, karga veya kuzgun gibi leşçil hayvanlara adaklık olarak sunulan yiyecekleri içermiş olmaları mümkündür (Göbekli Tepe'deki dolgu malzemesinde çok sayıda karga ve kuzgun kemiği bulunmuştur[11]).

Resim 2.3. Göbekli Tepe'de MÖ y. 8500-8000 yıllarına tarihlenen daha küçük bir yapıda, bira için yapılmış olması muhtemel olan taştan bir tekne.

11 Peters ve Schmidt, "*Animals in the Symbolic World of Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe, South-eastern Turkey*," 214.

Resim 2.4. Göbekli Tepe'de, E Yapısı yakınlarında ana kayaya oyulmuş olan kâse izlerinden örnekler.

Akbabalar gibi leşçil hayvanlar Neolitik ölü kültünde önemli bir rol oynar (bkz. Bölüm 9), dolayısıyla kehanet amacıyla onlara yaranmak, bir ritüelin başarısı açısından önem taşımış olabilir. Başka bir deyişle, kuşlar gelip etleri aldığında iyiye işaretti, gelmediklerinde de kötüye işaretti.

İşin ilginç tarafı, Doğu Anadolu'da, Ağrı Dağı bölgesinde ana kayaya oyulmuş benzer kâse izleri de kehanet yoluyla açıklanmaya çalışılmıştır. Ermeni prehistoryacılar, bu kâse izlerinin gerçek amacı konusunda bilgi sahibi değilsek de, muhtemelen "kâhinler tarafından fal okuma sırasında" kullanıldıklarını öne sürmüşlerdir; bu açıklama mantıklı olup Göbekli Tepe'deki izlerin muhtemel işlevine de işaret ediyor olabilir.[12]

MÜHENDİSLİK İKİLEMİ

Göbekli Tepe'nin çeşitli yapılarında bulunan dikilitaşlar 2 ila 3 metre yüksekliğindedir ve ağırlıklarının 5 ila 15 ton civarında ol-

12 Karapetyan ve Kanetsyan, "*Pre-Urartian Armavir*," 52.

duğu sanılır. Höyükten 400 metre kadar uzaklıktaki bir taş ocağında yarım kalmış, 7 metre uzunluğunda, 3 metre genişliğinde ve tahmini ağırlığı 50 ton olan, T biçimli bir dikilitaşın olması daha da büyük bir gizem oluşturur.[13] Schmidt'in 2001'de sorduğu gibi:

> Bu höyükte bu boyda dikilitaşları yerinden hareket ettirmek için gerekli işgücü nasıl bir araya getirilebilirdi? Böyle bir girişimin bir tek Göbekli Tepe civarından birkaç avcı-toplayıcı grubunun organize bir şekilde, ritüel temelli toplantılar için bir araya gelmesiyle gerçekleşebileceği apaçıktır.[14]

Schmidt'in de kabul ettiği gibi, devasa boyda megalitik mimarinin binlerce yıl sonra, Mısır ve İngiltere'de Stonehenge gibi yerlerde başladığına inanılır. Tarımın bile büyük ölçekte ortaya çıkmasından önce anıtsal mimari alanında böyle eserlerin gerçekleştirilebileceği arkeoloji çevrelerinin aklına bile gelmemişti. Höyükteki dolgu malzemesinde bulunan hayvan kalıntılarından ana besin kaynağının ceylan, alageyik, yaban domuzu, yaban öküzü ve yaban koyunları[15] gibi yabani av hayvanları ile bol miktarda badem ve şamfıstığı olduğu anlaşılmaktadır.

NEOLİTİK DEVRİM

Schmidt'in öne sürdüğü gibi, "Göbekli Tepe'de uzun bir süre yaşayan avcı-toplayıcılar bölgenin doğal kaynaklarını aşırı derecede sömürüyor olmalıydı".[16] Ona göre bu kadar çok insanın bir araya gelmesi, hem burada hem de Güneydoğu Anadolu'nun başka benzer yerlerinde yaşayan insanların beslenmesi için yabani tahılların ve başka bitkilerin evcilleştirilmesi anlamına gelmiş ve Avustralyalı arkeolog ve filolog V. Gordon Childe'ın (1892-1957) uzun zaman önce Neolitik devrim adını verdiği olguya neden olmuş olmalıdır.

---

13 Schmidt, *"Göbekli Tepe, Southeastern Turkey,"* 48.
14 *A.g.e.*
15 Peters ve Schmidt, *"Animals in the Symbolic World,"* 179–218.
16 Schmidt, *"Göbekli Tepe, Southeastern Turkey,"* 48.

Ancak Childe bu olguya tam ters açıdan algılamıştı; Neolitik devrin başında tarımın hızla yayılması ve beraberinde daha yerleşik bir hayat tarzını getirmiş olması, insanlara yeni teknolojiler icat etmeleri ve hayatın gizemi üzerinde düşünmek için zaman vermiş, bu süreç ilk tapınakların inşa edilmesiyle ve sonrasında şehirlerin ve uygarlıkların kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Artık Childe'ın yanıldığını biliyoruz. İlk olarak tapmaklar inşa edilmiş, sonrasında bu kadar devasa projelerin inşası, bakım ve onarımı için bir araya gelen bu kadar çok insanın ihtiyaçlarının karşılanması için tarım yaratılmıştır.

TARIMIN KÖKENİ

Böyle bir teori, prehistoryacıların günümüzde de anlamaya çalıştığı başka bir gizeme anlam kazandırır. Tahıl üretiminin kökeni konusunda yürütülen genetik araştırmalar sonucunda, günümüzde ekmek, bira, makarna ve başka ürünlerin yapımında kullanılan altmış sekiz modern tahıl türünün, Göbekli Tepe'nin seksen kilometre kadar kuzeydoğusunda bulunan volkanik bir dağ olan Karacadağ'ın yamaçlarında yetişen yabani *einkorn* türüne dayandırılmıştır.[17] Bu da tahılın ilk olarak, insanlığın bilinen en eski anıtsal mimari örneğine çok yakın bir yerde evcilleştirilmiş olabileceği anlamına gelir.

Einkorn çok uzun bir süre boyunca selektif yetiştirme yoluyla yavaş yavaş evcilleştirildi ve tanelerin yere düşmek yerine bitkinin üzerinde kaldığı çok daha güçlü bir tür elde edildi. Böylece tanelerin hasattan önce daha iyi olgunlaşabilmesi sonucunda daha büyük miktarda ürün elde etmek mümkün oldu.

Güneydoğu Anadolu'da tahılın evcilleştirilmesi, ya Göbekli Tepe'de çalışan ya da dev boyutlu bir sosyal-büyü toplantısı dâhilinde burayı ziyaret eden birçok avcı-toplayıcı grubunu

---

17 Heun, Schäfer-Pregl, Klawan ve diğerleri, "*Site of Einkorn Wheat Domestication Identified by DNA Fingerprinting,*" 1312–14.

besleme ihtiyacından kaynaklanmış olabilir mi? Schmidt'e göre "Belirli bir yerde tekrar tekrar bir araya gelme fikri, neolitizasyonun kökenindeki temel faktörü oluşturmuş olabilir".[18] Bu durumda Neolitik devrin başlangıcı, insanların çiftçiliğe başlayıp toprağı işlemesi, hayvan yetiştirmesi ve hayat tarzlarının ortak hale gelmesi anlamındaki devrim burada başlamıştır. İnsanlığın yaşamındaki bu dönüm noktası, bundan 11.500 yıl kadar önce Göbekli Tepe'de meydana gelenler sonucunda uygarlığın doğuşu için zemin hazırlamıştır.

---

18 Schmidt, "*Göbekli Tepe, Southeastern Turkey,*" 48.

BÖLÜM 3

TAŞ KESMİŞ FİGÜRLER

Göbekli Tepe'nin çeşitli yapılarında görülen çok sayıda T biçimli dikilitaşın üzerinde doğal dünyaya ait tuhaf, ürkütücü ve bazen korkutucu yaratıkların harika yontmaları yer alır. En sık tasvir edilen hayvanlar sırasıyla yılanlar, sıçrayan tilkiler, yaban domuzları ve turnalardır. Onları yaban öküzleri, ceylanlar, aslanlar, yaban koyunları, kertenkeleler, akrepler, örümcekler ve karıncalar izler (en azından bir ayıyla bir sırtlan da tespit edilmiştir). Kuş türleri arasında da flamingolar, akbabalar, kaynaklar ve uçmayan kuşlar yer alır. Kazı ekibi onlara ilaveten yaban domuzları, yaban öküzleri ve kurt oldukları sayılan en azından üç keskin dişli yırtıcı hayvan dâhil olmak üzere üç boyutlu çeşitli heykeller de bulmuştur. Bu heykeller günümüzde Şanlıurfa Arkeoloji Müzesinde görülebilir.

O kadar çok hayvan türü yontma olarak tasvir edilmiştir ki hepsinin ne anlama geldiğinin ve neden bu kadar çok hayvanın bir arada resmedildiğini söylemek zordur, ama hepsinin bir arada olması, bize asıl amacın ipucunu sunabilir. Sanki son Buzul Çağının hemen sonrasında, bu anıtlar inşa edildiği zaman var olan hayatın bolluğuna tanık ederler. Ancak bu hayvanların bü-

yük kısmı dostane değildir; çoğu karşılarına çıkan her şeyi ısırır, parçalar, pençe atar, sokar, başka bir deyişle öldürür. İçinden kaçamayacağınız küçük bir odada bu hayvanların hiçbiriyle baş başa kalmak istemezsiniz.

Yaban öküzü, yaban domuzu, yaban koyunu ve hatta kurt gibi, Göbekli Tepe'deki dikilitaşlarda tasvir edilen hayvanların bazıları bir süre sonra evcilleştirildiyse de, hiçbiri sevimli küçük şeyler değildir. Bu tasvirlerin amacının, bu yapılara giren kişilerin veya törenlere katılanların ya doğal ışıkla, ya da meşalelerle aydınlatılmış, dehşet verici bir görsel gösteriyle karşı karşıya kalması olduğu apaçıktır. Duyulara yönelik bu saldırı, huzur veya sakinlik değil, ömürleri her gün hayatta kalma mücadelesiyle geçen avcı-toplayıcılarm son derece aşina olduğu bir korku ve tedirginlik hali uyandırmış olmalıydı.

Ancak bu tür zihinsel saldırıların amacı belki de zihnin avın tehlikelerine odaklanması değildi, çünkü bu dönemde insanlar, avın kısa vadeli amaçlarından uzaklaşıp daha yerleşik ve toplu bir hayat tarzını benimseye başlamıştı. Burada başka bir şeylerin, bizi daha derin, içgüdüsel psikolojik hallerin dünyasına sürükleyen bir şeylerin söz konusu olduğu anlaşılıyordu.

Örneğin son Buzul Çağının sonlarına doğru, MÖ y. 30.000-9500 arasında Kuzey İspanya ve Güney Fransa'nın en derin mağaralarına giren Paleolitik sanatçıların olağanüstü eserlerine baktığımız zaman, içimizde müthiş bir güzellik ve huzur duygusu uyanır. Bu duygu, Göbekli Tepe'nin daha ürkütücü sanatından yayılan korku ve endişe duygusunun tamamıyla zıddıdır. Sırf icra şekli temelinde, Göbekli Tepe'yle Avrupa'nın güneybatısındaki görkemli mağara resimlerinden çok, Orta ve Güney Amerika'nın Kolomb öncesi uygarlıklarının görsel sanatı arasında daha çok ortak nokta söz konusudur. Göbekli Tepe'nin çeşitli yapılarını daha yakından inceledikçe bu izlenim giderek güçlenecektir.

C YAPISI

Göbekli Tepe'de bugüne kadar ortaya çıkarılan yapıların en karmaşığı olan C Yapısı, B Yapısı gibi oval planlı ve 23 metreye 18 metre boyutlarındadır. Her biri, çoğu T biçimli olan çeşitli dikilitaşlar içeren iç içe iki taş duvardan oluşur (içeride yer alan duvar yapının ilk inşa sürecinden sonra yapılmıştır[1]).

Bu yapının merkezinde bir zamanlar iki devasa dikilitaş vardı. Geriye sadece temel kısımları ile batı tarafındaki dikilitaşın (37 numaralı dikilitaş) büyük bir parçası kalmış, bu parça 2009'da Alman mimar ve mühendislik danışmanı Eduard Knoll'un liderliğinde yeniden dikilmiştir. B Yapısındaki merkezi dikilitaşlara benzer şekilde, bu dikilitaşın iç yüzeyinde de sıçrayan bir tilki yer alır ve bu da güneye doğru bakar. C Yapısının ikiz dikilitaşlarının 5 metre yüksekliğe ulaşmış olması tahmin edilir. Ancak B Yapısındakilerin tersine, bu dikilitaşlar *terrazzo* zemine yer almaz, ana kayaya oyulmuş, basamak gibi kaidelerin içine açılmış dörtgen oyuklara yerleştirilmiştir.

Daha önce, Göbekli Tepe'nin ana yapı bütününün 147 metre batı-güneybatısında, ana kayya yontulmuş dörtgen oyuklar içeren iki kaidenin de bulunduğu, ana kayanın düzleştirilmesiyle elde edilmiş, oval bir alan bulunmuştu. Ancak E Yapısı veya *Felsentempel* (Almanca "kaya tapmağı") olarak bilinen bu yapıda dikilitaşlar olduğuna veya etrafında bir yapı olduğuna dair herhangi bir kanıt yoktur. Öte yandan, E Yapısının da C Yapısıyla aşağı yukarı aynı yaşta olduğu bellidir.

C Yapısının batı tarafındaki merkezi dikilitaşının yanı başında, bu sit alanında keşfedilmiş en ilginç T biçimli dikilitaşlardan biri vardır. 27 numaralı bu dikilitaşın dar ön yüzeyi boyunca üç boyutlu, uzun tüylü kuyruklu, açlıktan bir deri bir kemik kalmış, dört ayaklı bir yırtıcı hayvan yer alır. Bıyıkları temsilen çizgiler oyulmuştur ve hırlayan çenelerinin içinde jilet gibi keskin dişler

---

1 Schmidt, "*Göbekli Tepe,*" 140–1.

görünür. Sanatsal ifadede bu kadar ustalıklı bir düzeye on bir bin yıl önce, basit avcı-toplayıcılar tarafından ulaşılmış olması neredeyse imkânsız gibi görünür, ama bunu başardıkları ortadadır. Bu yırtıcı hayvanın kimliğine gelince, Schmidt onun bir kedigil ve muhtemelen bir aslan olduğuna inanır. Ancak vücudunun şekli, kocaman oyulmuş dişleri ve uzun, tüylü kuyruğu, bir tür köpekgil olduğunu düşündürür.

TAŞTAN İKİ DAİRE

C Yapısının dış dairesinde eskiden kaç tane dikilitaşın olduğu artık belli değildir, ama sekiz tanesi yerindedir. İç dairede ise muhtemelen on iki tane T biçimli dikilitaş vardır ve günümüze on bir tanesi ulaşmıştır. İç içe iki duvarın arasında bulunan ve dikilitaşların yer aldığı kısım dairesel bir yürüme yolu oluşturur, ancak burasıyla ikiz dikilitaşların bulunduğu merkezi alana doğrudan geçiş yoktur. Bu durumda buraya giriş nasıl sağlanıyordu? Ya içerideki dairenin duvarında bir lomboz taşının bulunuyordu (sit alanında bu türden birkaç taş bulunmuştur) ya da gelenler iplerin veya merdivenlerin yardımıyla içeriye tırmanmak zorundaydı. Yapının güney tarafında, iki dikilitaşın arasında, bir tür giriş oluşturabilecek, basamak benzeri çıkıntıların olması böyle bir duruma işaret edebilir (bkz. fotoğraf 7).

Bir başka ihtimal daha vardır, o da bu yapıyı örten çatıda bir giriş noktasının olmuş olmasıdır. C Yapısının iç taraftaki dairesini oluşturan taşlardan bazılarının üst kısımlarında, yapıyı örtecek unsuru desteklemeye yaramış olabilecek bazı açılı oyuklar bulunur. Ancak böyle bir çatının yapının orijinal unsuru mu olduğu yoksa sonradan mı eklenmiş olduğu belli değildir. Toronto Üniversitesinden arkeolog Ted Banning, Göbekli Tepe'deki T biçimli dikilitaşların çatıyı destekleme amacı taşıdığını, yapıların da ev olduğunu öne sürmüşse de[2] Schmidt ve meslektaşları bu görüşe katılmıyorlar.

---

2 Banning, *"So Fair a House,"* 619–60.

DROMOS

C Yapısının iç ve dış *temenos* duvarları arasındaki dairesel geçide güneyden, kuzey-güney yönünde konumlandırılmış, 7,5 metre uzunluğunda taştan bir geçiş yolundan girilirdi. Schmidt buraya, cadde veya giriş anlamına gelen Eski Yunanca *dromos* adını vermiştir, çünkü Miken döneminde Yunanistan'da yapılan arı kovanı şeklindeki *tholos* mezarlarıyla bağlantılı geçiş yollarına benzerler.

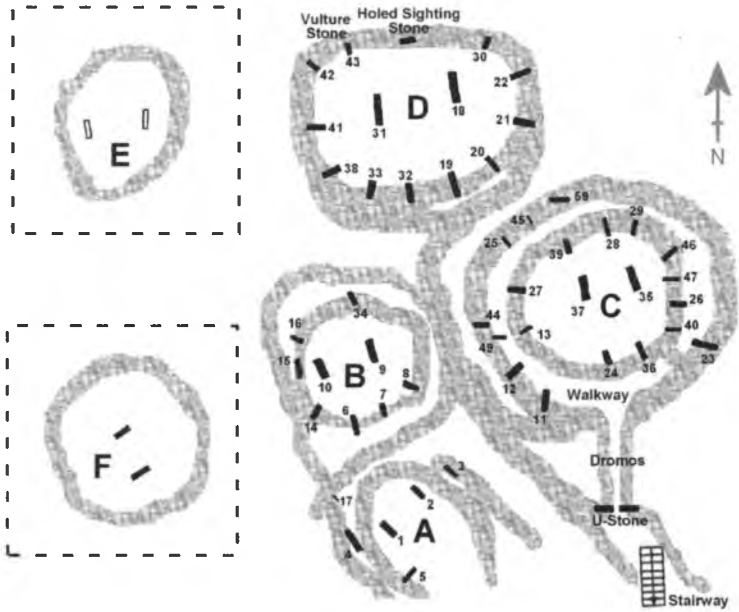
Dromos'un güney ucunda, giriş işlevli, U biçimli veya ters kemer şeklinde, taştan ilginç bir kapı taşı yer alır. Bu kapı taşının iki "kol"unun üst uçları, dışarıya, yani birbirlerine göre ters yönlere bakan tuhaf, sıçramaya hazır hayvanlar şeklinde yontulmuştur. Sadece bir tanesi aşağı yukarı yerinde kalan bu ikiz gardiyanların ne olduğu gizemini korumaya devam etmektedir (bkz. fotoğraf 8). Schmidt U biçimindeki bu girişe, belki de Güney Yunanistan'daki Mykenai şehrinde bulunan Aslanlı Kapının üzerindeki taşa oyulmuş ikiz aslanlardan dolayı "Aslanlı Kapı" der.[3]

Schmidt'in ekibi, *dromos*'un bu U biçimli girişinin ötesinde, ana kayadaki hatırı sayılır eğimi aşmak için inşa edilmiş, sekiz basamaklık, taştan bir merdiven keşfetmiştir (bkz. resim 3.1).[4] Büyük bir zekâ ürünü olan bu merdiven, dünyada şu ana kadar bulunmuş en eski merdivenlerden biridir. Göbekli Tepe'deki varlığı, C Yapısına girmek için tırmanmak gerektiğini ve ziyaretçilerin yapıya güney tarafından yaklaştığını gösterir.

---

3 Schmidt, *"Göbekli Tepe,"* 148.

4 Dietrich, Köksal-Schmidt, Kürkçüoğlu ve diğerleri, *"Göbekli Tepe,"* 30–31.

Resim 3.1. Göbekli Tepe'nin planı ve şu ana kadar ortaya çıkarılan yapılar.

D YAPISI

C Yapısının kuzeybatısında, ona bitişik olarak yer alan D Yapısı, Göbekli Tepe'deki yapıların en sofistike olanıdır. 18 metreye 14,5 metre boyutlarında ve yine oval biçimli olan bu yapıda eskiden on iki T biçimli dikilitaştan oluşan bir daire vardı (günümüze on bir tanesi ulaşmıştır). Uzunluğunun genişliğine oranı neredeyse tam olarak 5:4'tür ve B Yapısıyla C Yapısının oranıyla aynı olduğundan bir rastlantı olması zordur. (Ana yapı grubunun batısında yer alan ve günümüze ulaşmamış olan E Yapısının ana kayada görülen oval hatlarından bu yapının da boyut oranının 5:4 olduğu anlaşılmaktadır). Bu konuyu Bölüm 5'te ele alacağız.

D Yapısının merkezinde iki tane devasa dikilitaş vardır. Etraflarındaki toprağın ve dolgu malzemesinin etkisiyle biraz eğikseler de günümüze tek parça halinde ulaşmışlardır. Her biri de 5,5 metre yüksekliğinde ve 15 ton ağırlığında olan bu dikilitaşlar, C Yapısındakiler gibi, ana kayaya oyulmuş dörtgen kaidelerin içine yerleştirilmiştir. Ancak bu oyuklar 10-15 santimetreden derin olmadığı için dikilitaşlar çok dengesiz olmuş olmalıdır.

Dikilitaşları bu şekilde dikme kararının tasarım açısından bir hatanın sonucu olması pek muhtemel görünmez, çünkü Göbekli Tepe'de görülen sofistike inşaat stiliyle pek uyumlu değildir. Geriye kalan tek mantıklı açıklama, ana kayaya oyulmuş kaidelere yerleştirilmenin yanı sıra, belki de çatının bir parçası olan ahşap kirişlerle destekleniyorlardı (günümüzde de olduğu üzere).

UÇMAYAN KUŞLARIN GİZEMİ

D Yapısının merkezi dikilitaşlarından doğu tarafındakinin üzerinde olağanüstü yontma bir süsleme vardır. Dikilitaşın içinde yer aldığı, ana kayaya yontulmuş kaidenin güneye bakan yüzeyinde sıra halinde yedi tane tuhaf kuş yer alır (bkz. fotoğraf 16). Tuhaf biçimli gagalarından ve jilet gibi keskin dişlerinden dolayı dinozor yavrularını andırırlar! Ancak bacaklarını uzatarak oturmuş gibi duran bu hayvanların tombul bedenlerinden ve kanatlarının olmamasından uçmayan kuşlar oldukları anlaşılır. Pekiyi ama hangi türe aittirler? Geçmişten günümüze var olmuş uçamayan kuş türleri arasında bir araştırma yürütünce, bir tek, en azından üç yüz yıl önce soyları tükenmiş olan dodo kuşları veya onların bir alt türü olabilecekleri sonucuna varılmıştır (bkz. resim 2).5

Göbekli Tepe'de gördüğümüz kuşlara benzeyen başka hiçbir tür yoktur ve bu sonucu görmezden gelmek, Göbekli Tepe'yi

5 Bu kuşların Dodo olabileceğini söyleyen Richard Ward'a teşekkür etmek isterim.

inşa edenlerin coğrafi dünyasını daha iyi anlama fırsatını kaçırmak anlamına gelecektir, çünkü Avrupalı avcılar tarafından soyu tükenene kadar avlanmadan önce Dodo kuşunun yeryüzünde yaşadığı sanılan tek yer, Hint Okyanusunda, Madagaskar'ın doğusunda yer alan Mauritius adasıydı. Bu durum, Göbekli Tepe'yi inşa edenlerin Madagaskar'dan geldiği değil, Güneydoğu Anadolu veya dünyanın başka bir yerinde olsun, yolculukları sırasında böyle bir kuşu görmüş olabilecekleri anlamına gelir.

Resim 3.2. Solda, oturan bir Dodo kuşu, sağda, Göbekli Tepe'de, D Yapısındaki 18 numaralı dikilitaşın kaidesinin üzerinde yer alan yedi uçamayan kuştan ikisi.

İNŞAAT FAALİYETLERİNİN SONRAKİ AŞAMALARI

Göbekli Tepe'nin ana yapı grubunun kuzeyinde ve batısında ortaya çıkarılan çeşitli daha küçük yapıların ve hücre benzeri odaların daha sonra, MÖ y. 9000-8000 arasında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ana kayaya inşa edilmiş yapılara göre 15,25 metre daha yukarıda olmaları bu durumun kesin olduğunu gösterir. Başka bir deyişle, çok daha genç olan bu yapılar, eski yapıların üstü örtülüp (en azından kısmen), giderek yükselen höyüğün altında kaldıktan uzun bir süre sonra inşa edilmiştir. Selefleri gibi bu odalar da T biçimli dikilitaşlar, oturma sıraları ve dört-

gen şeklinde, dikilitaşlar içeren duvarlar içeriyordu. Ancak bu yapılar boyut ve kalite açısından eski yapılar kadar iyi değildir. Bazıları küçük bir oda büyüklüğünde ve 1 ila 1,5 metre yüksekliğindedir. Dikilitaşların bazıları T biçimli olup, selefleri gibi antropomorfik hatlarla yontulmuşlardır, bazıları da süslemesizdir. Göbekli Tepe'yi inşa edenlerin, daha önceki yapıların bazı unsurlarını muhafaza ederken mimari stillerinin ve sanatsal tasarımlarının ölçeğini küçülttükleri anlaşılmaktadır.

MÖ 8000 civarında Göbekli Tepe'de geriye kalan yapıların üstü dolgu malzemeleriyle kapatılıp tamamıyla terk edildi ve bu eşsiz mimari biçim, daha önce incelediğimiz Çayönü ve Nevalı Çori, Şanlıurfa yakınlarındaki Hamzan Tepe,[6] Sefer Tepe[7] ile Taşlı Tepe[8] ve Karahan Tepe[9] gibi Keramiksiz Neolitik döneme ait birkaç sit alanda görülmüştür. Şanlıurfa'nın 63 km doğusunda, Tektek Dağlarında bulunan Karahan Tepe henüz kazılmamıştır, ama boyut açısından Göbekli Tepe kadar olabilir (2004 yılında burayı inceleyen bu kitabın yazarı, burada T biçimli dikilitaşların zeminin üzerinde kalan başları, taştan bir sıra ve yontulmuş taş parçaları ile büyük bir alana yayılmış halde çakmaktaşı aletler gördü). Nevalı Çori'nin 85 km kuzeyinde, Adıyaman'a yakın Kılışık'ta 1965'te bulunan T biçimli, küçük taş bir heykel,[10] prehistoryacıları burada yine Neolitik döneme ait bir sit alanının keşfedilmeyi beklediğini düşünmeye itmiştir (bu olağanüstü heykel konusunda bkz. Bölüm 10).

---

6 Çelik, "*A New Early Neolithic Settlement in Southeastern Turkey*," 3–5; Çelik, "*Hamzan Tepe in the Light of New Finds*," 257–68.

7 Çelik, "*Sefer Tepe*," 23–25.

8 Çelik, Güler ve Güler, "*Türkiye'nin Güneydoğusunda Yeni Bir Çanak Çömleksiz Neolitik Yerleşim*" 225–36.

9 Çelik, "*A New Early-Neolithic Settlement: Karahan Tepe*," 6–8.

10 Verhoeven, "*Person or Penis? Interpreting a 'New' PPNB Anthropomorphic Statue from the Taurus Foothills*," 8–9.

ALTIN ÜÇGEN

T biçimli dikilitaşlarla taşınabilir heykellerin bulunduğu bütün bu sit alanları, çapı 160 kilometreyi geçmeyen küçük bir bölgede bulunur ve bu bölgenin merkezine yakın yerde, yamaçlarının alt taraflarında günümüz tahılının genetik kökeni olan yabani *einkorn*'un yetiştiği Karacadağ yer alır. Neolitizasyonun başladığı Güneydoğu Anadolu'nun bu bölgesi, Neolitik devrimi tetiklemede aldığı rolden dolayı "altın üçgen" olarak bilinir.[11]

"Altın üçgen" görkemli bir lakaptır, eşsiz mimarileriyle neredeyse başka bir dünyaya aitmiş gibi duran Göbekli Tepe gibi yerlerin ortaya çıkmasını sağlayan olağanüstü dehayı ifade etmeye uygundur. Pekiyi bu deha nereden kaynaklanmıştır? New York Üniversitesinde Yakındoğu Araştırmaları profesörü Dr. Mehrdad R. İzady 1992'de (Klaus Schmidt Göbekli Tepe'yi ilk defa ziyaret etmeden iki yıl önce), Neolitik çağın başlarında Güneydoğu Anadolu'da yaşayan insanların "ardındaki güç şu ana kadar saptanamamış, hızlandırılmış bir teknolojik evrim aşamasından geçti" demiştir.[12] "Şu ana kadar saptanamamış" bu güç tam olarak neydi? Maddi mi yoksa tanrısal bir güç müydü? İnsani miydi yoksa başka bir şey miydi? Bu konuda tek söyleyebileceğimiz, bundan on iki bin yıl önce "altın üçgen"de olağanüstü bir şeyler gerçekleşti ve bu gizemin anahtarı Göbekli Tepe'nin T biçimli dikilitaşlarının ve yontma sanatının arasında keşfedilmeyi bekliyor olabilir.

Günümüze kadar Göbekli Tepe'de yedi ana yapı (A, B, C, D, E ve F yapıları ve Aslanlı Dikilitaş Yapısı) incelenmiştir. Ancak 2003'te yürütülen jeomanyetik bir araştırma sonucunda bu yapıların bu höyüğün altında yatan yapıların çok küçük bir kısmını oluşturduğu tahmin edilmektedir (Schmidt'e göre on beş tane daha yapı olabilir, bu durumda dikilitaş sayısı 200 civarı-

---

11 Aurenche ve Kozlowski, *La naissance du néolithique au Proche Orient ou le paradis perdu*, resim 13.

12 Izady, "*The Kurds,*" 23.

na ulaşacaktır[13]). Tahmin edileceği üzere, yılda iki defa (Nisan-Mayıs arası ve Eylül-Kasım arası) düzenlenen kazı projeleriyle Klaus Schmidt'in çokuluslu ekibi sürekli olarak yeni yapılar ve anıtlar keşfediyor olmalıdır.

Bundan on iki bin yıl önce kadar bu bölgede nelerin yer aldığı konusundaki bölük pörçük bilgilerimiz zaman içinde tamamlanacaktır. Olanların gizemini bir an önce aydınlatmaya çalışmak beraberinde yeni sorunlar getirecektir, ama bir yana çekilip arkeolojik kanıtların açıklanmaya ihtiyacı olmadığını düşünmek de Göbekli Tepe'yi inşa edenlerin zihnine girme ve avcı-toplayıcı hayat tarzlarından vazgeçip dünyada daha önce görülmemiş boyutlarda anıtsal mimari yaratmalarının ardındaki nedeni kavrama fırsatını kaçırmak anlamına gelecektir. Böyle bir işe neden giriştiler? Neden dünyanın ilk megalitik anıtlarını yarattılar? Taşların üzerinde yer alan ve spesifik gliflerle ideogramlar içeren tuhaf yontma semboller bize bir ipucu sunabilir, çünkü aşağıda göreceğimiz üzere, Göbekli Tepe'yi inşa edenlerin gökyüzüne olan hayranlığını gözler önüne serebilirler.

13 Schmidt, "*Göbekli Tepe*," 235.

BÖLÜM 4

TUHAF GLİFLER VE İDEOGRAMLAR

Göbekli Tepe'nın D Yapısının iki merkezi dikilitaşından doğu tarafında olanının (18 numaralı dikilitaş) bel yüksekliğindeki geniş kemerin üzerinde, MÖ 10. binyılın Keramiksiz Neolitik dünyasında sembolik anlamları olduğu sanılan çeşitli soyut glifler veya ideogramlar vardır. İnce C harfini andıran bir tanesi bazen sola, bazen de sağa dönüktür. H harfine benzeyen bir başka glif de hem dik hem de 90 derece yana yatmış olarak görülür (bkz. resim 4.1 ve fotoğraf 11 ve 13). H benzeri glif, C benzeri glifle aynı dizide yer alır ve birbirlerini tamamladıkları sanılır.

T biçimli bu dikilitaşın "ön" yüzeyinde H sembolü, ikisi dik, üçü yan yatmış olarak beş defa yer alır. Bu gliflere ilaveten, bu figürün kemer tokası konusunda biraz daha büyük bir ideogram, altında da yüksek kabartma şeklinde bir tilki derisi vardır (her iki sembol Bölüm 12'de ele alınacaktır).

H GLİFİ

Son Buzul Çağından bu kadar kısa bir süre sonra, Göbekli Tepe'yi inşa edenlerin kullandığı bu tuhaf ideogramları nasıl yorumlayabiliriz? H glifiyle başlayalım. Tarih öncesi sembol

arşivine bakıldığında bu konuda fazla bir şey bulunmaz. Tarih öncesi sanat örneklerinde hayvan derilerinden yapılan kalkanlar bazen H harfine benzer. Ama eğer anlamları buysa, neden aynı direk üzerinde bu kadar sıklıkla yer alırlar? Ayrıca H glifinin uç uca birleştirilmiş iki T harfi gibi de durduğu bellidir. Göbekli Tepe'deki T biçimli dikilitaşlar ve yapıların merkezindeki ikiz dikilitaşlar göz önüne alındığında bu bağdaştırma anlamsız görünmeyebilir. Ama eğer durum böyleyse, aynadaki yansıma şeklindeki bu ikili T harfi ne anlama gelir?

Resim 4.1. Göbekli Tepe'nin D Yapısının 18 numaralı dikilitaşının bel kısmı ve C ile H biçimli gliflerle süslenmiş geniş kemer.

H glifinin birbirlerinin aynadaki yansıması olan ve iki "sütun" arasındaki çubuğun temsil ettiği bir köprü veya tünelle birbirine bağlanan iki dünya, iki hal veya iki yaşam arasındaki ilişkilere işaret ediyor olabilir mi? Eğer durum böyleyse, glifin dik olmasının ve 90 derece yana yatmış olmasının hiçbir anlamı yoktur, çünkü anlamı daima aynı olacaktır.

ŞAMANLARIN KÂSE AYAĞI

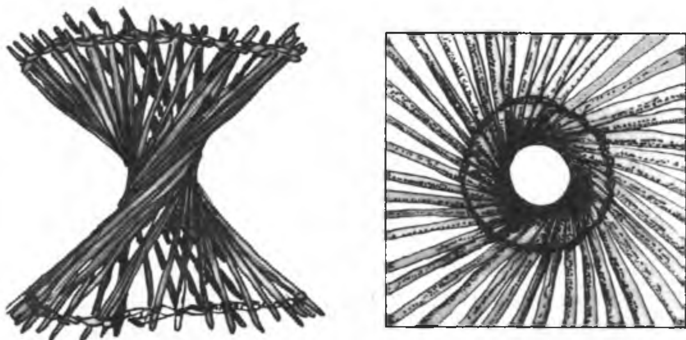
Kolombiya'da Desana şamanlarının ritüellerinde kullandıkları kâse ayaklarının formu, yerli kültürlerin iki dünya arasındaki ilişkiyi ve aralarındaki geçişi nasıl tasvir ettikleri konusunda bir fikir verebilir. Kum saati, yani uç uca iki huni biçiminde olan bu kâse ayakları, iki huniyi birbirine bağlayan merkezi bir delik oluşturacak şekilde, spiral olarak yerleştirilip bağlanan kamışlardan oluşur; hangi uçtan bakılırsa bakılsın, bu delik, spiral şeklinde bir girdaptan bakılıyormuş izlenimi uyandıracaktır (resim 4.2). Ancak "profilden bakıldığında, kum saatine benzeyen bu nesne kozmik bir model olarak algılanabilir; bu durumda iki huni, dairesel bir 'kapı' yoluyla birbirine bağlanır ve bu imge 'doğum', 'yeniden doğum', uyuşturucu bir maddenin etkisi altındayken bir 'boyut'tan (*turi*) diğerine geçiş gibi başka Şamanist imgeleri de akla getirir... Özetle, kum saati biçimi, kozmik yapılarla ve dönüşüm süreçleriyle bağlantılı birçok Şamanist imge içerir".[1]

Bu sözler, Amazon yağmur ormanının Şamanizm temelli kültürlerinin inançları ve adetleri konusunda kapsamlı bir inceleme yürütmüş olan antropolog Gerardo Reichel-Dolmatoff'a (1912-1994) aittir. Reichel-Dolmatoff, Desana'nın kum saati şeklindeki kâse ayağının iki dünya arasındaki bağlantıyı temsil ettiğine, iki huni arasındaki deliğin de iki boyut arasındaki gi-

---

1 Reichel-Dolmatoff, "*Basketry as Metaphor*," 33.

riş ve çıkış noktası olduğuna inanır. Bu görüş, Göbekli Tepe'nin H glifinin, uzam veya zaman anlamında olsun, iki dünya arasındaki hareketin sembolünün aynadaki görüntüsü olduğu yorumunu destekler. Bu durumda H'nin yanındaki C glifinin de dönüşüm anlamında bir rolü olması muhtemeldir. C glifi birbirinin ayna görüntüsü şeklinde yan yana gösterildiği zaman bir ay döngüsünden diğerine geçişi temsil ettiğini düşünmek mantıksız olmayacaktır ve H glifinin yukarıda verilen yorumu da bu görüşü destekler.

Resim 4.2. Desana şamanlarının kâse ayağının yandan ve boş içine bakınca görüntüsü (Gerardo Reichel-Dolmatoff'un çizimi).

AVUSTRALYA ABORİJİN SANATI

C şeklindeki glif, Avustralya'nın Aborijin halkının sembolik sanatı temelinde de yorumlanabilir. Bu kültürde C şeklindeki ideogram, oturan bir adamın veya kadının kuş bakışı görünümünü tasvir eder ve C'nin kolları bu kişinin kollarını temsil eder.[2] İki C karşılıklı olarak yer aldığında, karşılıklı oturan iki kişiyi temsil ederler.[3] Bazen aralarında bir çubuk yer alır, o da özel törenler için kurul-

2 Mart 2013'te Kelly Delaney Stacy ve Amadeus Diamond ile kişisel iletişimim.
3 *A.g.e.*

muş, ilk çağlara ait bir yılanla bağlantılı bir yaradılış höyüğünü simgeleyen, bank benzeri küçük bir yükseltiye işaret eder.[4]

İngiliz antropolog Sir Walter Baldwin Spencer'in *Across Australia* adlı kitabında (1912) yer alan, Orta Avustralyalı bir Worgaia, yani "ünlü bir şifacı"nın fotoğrafında[5], bu adamın göğsünde ikili C ideogramı ile ortasında bir çubuk boyalı olduğu görülür. Bu desen, Göbekli Tepe'nin T biçimli dikilitaşının göğüs hizasında yer alan bir desenin neredeyse aynısıdır (bkz. resim 4.3)[6] ve aradaki tek fark, dikilitaştaki yatay çubuğun yukarıda tasvir edilen H sembolünün bitişme çizgisini oluşturuyor olmasıdır.

MAKAM SEMBOLLERİ

Göbekli Tepe'nin diğer belli başlı dikilitaşları gibi D Yapısının merkezi dikilitaşlarının üzerinde de, T biçimli başlarının hemen altında, "boyun" hizasında çeşitli semboller yontulmuştur. Doğu tarafındaki dikilitaşın üzerinde iki tane sembol vardır ve üstteki, kemer kısmında da yer alan H harfi şeklindeki gliftir. Dik duran bu örneğin yatay çubuğunun ortası oval şekilde oyulmuştur (bu haliyle bu sembol daha çok el ele tutuşan iki kibrit adamı andırır ve C harfi şeklindeki ideogramm, Avustralya Aborijin sanatında olduğu üzere oturan bir erkek veya kadını temsil edebileceği düşüncesini destekler). H harfinin hemen altında, uçları yukarıya dönük, yatay bir hilal yer alır. Hilalin konkav şeklinin içinde, ortasında derin bir delik açılmış, geniş bir şeritten oluşan bir daire yontulmuştur. İki glifin iki tarafında yer alan, V şeklinde ince bir "yaka" veya "zincir" (bkz. resim 4.4) bu sembollerin muhtemelen bir kişinin statüsüne veya kimliğine işaret eden, boyuna asılan türden makam sembolleri olduğunu gösterir.

---

4 Baldwin Spencer, "*Across Australia*," 402–3.
5 *A.g.e.*, 401.
6 *A.g.e.*, resim 278 s. 403'ün karşısı.

Resim 4.3. Solda, Göbekle Tepe'nin C Yapısında, 28 numaralı dikilitaşın göğüs hizasındaki C ve H sembolleri. Sağda, göğsünde aynı sembolü taşıyan Orta Avustralyalı Worgaia şifacısı.

Göbekli Tepe'ye on üç kilometre uzaklıktaki Şanlıurfa'da bulunmuş, 1,80 metre yüksekliğinde, doğal boyuttaki bir erkek heykeli (bkz. fotoğraf 23), Keramiksiz Neolitik dönemde seçkin bireylerin yaka veya zincir takma adetini teyit eder. Günümüzde Şanlıurfa Arkeoloji Müzesinde yer alan bu figür şehrin en eski kısmı olan ve Keramiksiz Neolitik A dönemine ait bir yerleşim yerinin incelendiği Balıklıgöl'de, Yeni Yol Sokağında keşfedilmiş.[7] Peygamber İbrahim'in Balıklıgöl'de, İslam dünyasında önemli bir hac merkezi olan bir mağarada doğduğuna inanılır. Siyah obsidiyenden gözleri, büyük bir burnu olan, elleriyle cin-

7 Çelik, "*An Early Neolithic Settlement in the Center of Şanlıurfa, Turkey*," 4–6.

sel organını örten ve bacaklarının yerinde huni benzeri unsurlar olan bu heykel MÖ 9000'e tarihlendirilmiştir. Bu heykelin de yüksek kabartma, V şeklinde bir yakasının olması, Göbekli Tepe'nin T biçimli dikilitaşlarındaki boyun simgelerinin muhtemelen bir makamla ilgili olarak, bir zincire veya yakalığa takılı bir pandantif veya madalyon olduğunu gösterir.

GÖZ VE HİLAL

D Yapısının merkezi dikilitaşlarından doğu tarafında olanının boyun hizasındaki hilalin ayı temsil etmesi mümkünse de, ortasında bir delik olan yontulmuş daireyi anlamak daha zordur (bkz. resim 4.4). C Yapısının 27 numaralı dikilitaşının ön yüzeyindeki üç boyutlu yırtıcı hayvan, içi boş benzer yapıda daireler göz görevi gördüğüne göre göz sembolü olabilir. İki örnek birbirine çok benzediğinden bunun bir rastlantı olması zordur. Bu durumda daire bir göz ise, hemen altındaki hilal de alt gözkapağı olmalıdır.

Eski Mısır'da göz, Güneş Tanrısı Re'nin (veya Ra) sembolüydü, Sekhmet, Tefnut ve Bastet dâhil olmak üzere çeşitli aslan görünümlü tanrıça için Re'nin Gözü lakabının kullanılması da Güneşle her şeyi gören göz arasındaki apaçık ilişkiye işaret eder.

Resim 4.4 Göbekli Tepe'nin D Yapısındaki merkezi dikilitaşlardan doğu tarafındakinin (18 numaralı dikilitaş) boyun hizasındaki H, göz ve hilal sembolleri.

BATI TARAFINDAKİ MERKEZİ DİKİLİTAŞ

D Yapısının merkezinde yar alan dikilitaşların batı tarafında olanında da (31 numaralı dikilitaş) bir kemer ve kemer tokası vardır, ama üzerlerinde (doğu tarafına yontulmuş küçük bir büyükbaş hayvan figürü dışında) herhangi bir özellik yoktur. Komşu dikilitaşta olduğu üzere burada da bel hizasında bir tilki derisi asılıdır, boyun hizasında da, bir makam pandantifi veya sembolü olarak küçük bir *bukranion* vardır. Fransız prehistoryacı Jacques Cauvin, Erken Neolitik sembolizminde boğanın erkeklerin doğa üstündeki hâkimiyetini temsil ettiğine inanır.[8] Bu, doğru olabilir. Ancak doğu tarafındaki dikilitaşın boyun hizasındaki daire ve hilal sembolü Güneş'i temsil ediyorsa, batı tarafındaki komşusunun üzerindeki *bukranion* sembolünün Ay'ı temsil etmesi ve bu ikiz dikilitaşların Güneş-Ay şeklindeki kutupsallığı yansıtıyor olması mümkündür.

Kireçtaşına yontulmuş, kırk dört santimetre yüksekliğinde çıplak bir kadın figürü olan Laussel Venüs'ü, Üst Paeolitik dönemde *bukranion*'ların hilali temsil edebileceğini gösterir. MÖ y. 27.000-20.000 arasına tarihlenen bu figür, 1911'de Fransa'nın güneybatısında, Dordogne bölgesinde, Laussel adı verilen bir mağarada bulunmuştur. Figürün sağ elinde üzerinde, bazı prehistoryacılara göre on üç aylık ay çevrimini temsilen on üç tane dikey çiziğin olduğu bir bizon boynuzu vardır.

Bu spekülasyonların doğruluğu kanıtlandığı takdirde, Göbekli Tepe'nin T biçimli dikilitaşlarının üzerinde yer alan gliflerden bazılarının birbirinden ayrı uzamsal, zamansal ve göksel değerleri temsil ettiği anlaşılacaktır. C ve H ideogramları ile göz sembolü ve *bukranion* böyle bir ihtimale işaret eder. Bu durumda bu antropomorfik dikilitaşlar üstün bir zekâyı, yani uhrevi etkileri yansıtan tanrısal bir varlığı mi temsil eder? Artık Göbekli Tepe'nin olağanüstü anıtsal mimarisinin asıl işlevini incelemeye başlayabiliriz.

---

8 Cauvin, "*The Birth of the Gods and the Origins of Agriculture.*"

İKİNCİ KISIM

Evren

BÖLÜM 5

GÖKYÜZÜNE GİRİŞ KAPISI

Göbekli Tepe'de ortaya çıkarılan ana yapıların her birindeki dikilitaş sayısını tam olarak belirlemek imkânsızdır. D Yapısının ana dairesinde on iki tane dikilitaş olduğu kesindir. C Yapısının dış duvarında sekiz tane, iç dairesinde on bir tane kalmıştır ve bu sayının eskiden on iki olmuş olması muhtemeldir. B Yapısında yedi tane vardır (iki merkezi dikilitaş sayılmazsa), A Yapısı ise stil açısından ötekilerden o kadar farklıdır ki, orijinal tasarımını tahmin etmek zordur. F Yapısı da hem çok küçüktür hem de çok daha sonrasına aittir, dolayısıyla ardında önceki yapılarla aynı motivasyonun olmuş olması zordur; aynı şey höyüğün zirvesindeki Aslanlı Dikilitaş Yapısı için de geçerlidir.

Ancak buna rağmen, Göbekli Tepe'nin şu ana kadar gün yüzüne çıkarılan en eski ve en sofistike yapıları olduklarına şüphe olmayan C ve D yapı duvarlarının eskiden on iki dikilitaşla bölündüğü anlaşılmaktadır ve Nevalı Çori'nin II. tabakasındaki kült yapısının duvarlarında on iki T biçimli dikilitaş olduğu bilinir, MÖ y. 8000'e tarihlenen bir sonraki inşaat safhası olan III. tabakada ise bu sayı on üçe çıkmıştır (I. tabaka, höyüğü örten

toprak katmanıdır ve Ortaçağdan günümüze insan faaliyetlerine dair kanıtlarla birlikte daha derin tabakalardan taş aletler ve taş parçaları da içerir).

Göbekli Tepe'deki en eski yapıların oval duvarları içerisinde on iki T biçimli dikilitaşın olmuş olabileceği, bundan on bir bin yıldan uzun bir süre önce bu tuhaf yapıları inşa eden avcılar-toplayıcılar açısından bu sayının bir önemi olup olmadığı sorusunu akla getirir. On iki dikilitaşın kullanılmış olması bir rastlantı mıydı, yoksa mitolojik açıdan anlamlı bu sayının kullanımının ardında daha derin bir anlam mı yatıyordu?

SAAT YÖNÜNDE HAREKET

C ve D yapılarındaki dikilitaşların en az yarısının hem gövdeleri hem de T biçimli "başları" üzerinde kabartmaların olması bu gizem açısından bir ipucu oluşturabilir. Ancak başlardaki süslemeler figürlerin sol "yüzünde" değil, sadece sağ yüzünde yer alır.[1] Başlardaki kabartmaların belirli bir düzen temelinde görülmesi gerekli idiyse, o zaman ziyaretçilerin yapıların içinde saat yönünde ilerlemesi gerekliydi. Saat yönünün tersine ilerleselerdi o zaman dikilitaşların başındaki kabartmaları göremeyeceklerdi.

Bütün bunlar tabii sadece bir rastlantıdan veya Göbekli Tepe'yi inşa edenlerin tasarım tercihinden kaynaklanıyor olabilir. Ancak yapıların içinde saat yönünde ilerleme tercihi ve C ile D yapılarının merkezi dikilitaşlarının üzerindeki gliflerin muhtemelen gökyüzüyle bağlantılı özellikleri, doğuda doğup güneyde yol aldıktan sonra batıda batan gökyüzü cisimlerinin – Güneş, Ay ve gezegenler – hareketiyle bir çeşit senkronizasyona işaret eder.

Saat yönündeki, daha doğrusu Güneş yönündeki bu hareket, dikey direk veya Güneş saatinin gölgesinde de görülebilir. İlk

1 Schmidt, *"Göbekli Tepe Excavations 2005,"* 100.

analog saatlerin kollarının "güneşle birlikte", yani saat yönünde hareket etmeye ayarlanmış olması bundandır ve saatin tersi yönü, evrenin doğal düzenine ters olarak görülürdü.

GÜNEŞ'İN SEYRİ

Bu gibi keşifler beraberinde zorlayıcı düşünceler getirir. Güneş'in gökyüzündeki seyri olan ekliptik, dairesel seyri üzerinde, her biri tam bir takvim yılı boyunca Güneş'le birlikte doğan on iki ana takımyıldızın var olması temelinde uzun zaman önce üzerinde anlaşmaya varılan bir görüşe göre on iki bölüme, yani "aylar"a ayrılır. Her takımyıldızı otuz günlük bir dönem, yani bir ay boyunca görünür kalır, sonra da yerini sıradaki takımyıldızına bırakır ve ilk takımyıldızı yeniden şafakla birlikte gökyüzünde görünene kadar bu süreç on iki defa tekrarlanır.

Bu burç takımyıldızları sayesinde hem güneş yılı hem de gök kubbe on iki bölüme ayrılır ve 30 derecelik bu bölümler birleştiğinde 360 derecelik bir daire oluşturur. Böylece hem zaman hem de uzam, mevsimlerin geçişi ve gezegenlerin hareketi yoluyla insanlığın kaderini belirleyen yinelenen döngüler şeklinde birbirine bağlanır, bu da astrolojinin temelini oluşturur.

Buradaki sorun, burçların icadı ile ekliptiğin on iki bölüme ayrılmasının ve burç evlerinin oluşturulmasının bundan sadece üç bin yıl kadar öncesinde gerçekleştiğinin sanılmasıdır; bütün bu farklı unsurlar Yunanların burç sisteminde bir araya gelmiş, geçirdiği gelişimler sonucunda da günümüzdeki halini MÖ I. binyılda almıştır. Ama bunlara rağmen, gökyüzünün on iki bölüme ayrıldığı fikri bu dönemden çok önce de söz konusuydu. Örneğin MÖ 2400'te İndus Vadisi uygarlığına göre gökyüzü ufku on iki bölümden oluşuyordu.[2] 1955-1960 arasında Hindistan'da,

---

2 David Frawley, "*Vedic Origins of the Zodiac: The Hymns of Dirghatamas in the Rig Veda,*" American Institute of Vedic Studies, www.vedanet.com/2012/06/vedic-originsof-the-zodiac-the-hymns-of-dirghatamas-in-the-rig-veda/ (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

Lothal'da yapılan kazılar sonucunda bölge sakinlerinin ufkun ve gökyüzünün sekiz ve on iki bölümden oluştuğunun bilincinde oldukları ortaya çıkarılmıştır. Bu insanlar, ufku 360 dereceye bölen, deniz kabuğundan yapılmış, kalın bir halka şeklinde bir cihazdan yararlanırdı ve bütün bunlar Yunanlar burç sistemini "icat" etmeden bin beş yüz yıl kadar gerçekleşmiştir.[3]

KOZMİK AHENK

Göbekli Tepe'deki yapıların on iki kısma bölünmüş olması, bu anıtsal mimarinin tasarımının ve planlanmasının temel kozmik coğrafya bilgilerini temel aldığına işaret edebilir. Eğer bu görüş doğruysa, hepsi oval biçimli olan B, C, D ve E yapılarının 5:4 orantısı, bu yapıları inşa edenlerin hem kozmik ahenk ve orantı konusunda temel bilgilere sahip olduğunu hem de farklı zaman döngüleri arasındaki etkileşime ve özellikle dünyanın dışmerkezliliği, eksensel eğimi ve dünyanın yörüngesinin yıldızlı arka plana göre devinimi gibi konulara ilgi duyduklarını gösterir (Göbekli Tepe'yi inşa edenlerin devinime olan ilgileri konusunda bkz. Bölüm 7). Bu kozmik kavramların çoğu daha yakın bir geçmişe kadar tam olarak anlaşılmadıysa da, çeşitli ipuçları, Pythagoras ve Platon zamanında en azından ilke temelinde bilindiklerini gösterir.[4]

Dolayısıyla bundan sonra sorulması gereken soru, Göbekli Tepe'deki yontma sanat eserlerinin burayı inşa edenlerin gece göğünün on iki bölüme ayrılması kavramına ilgi duyduklarını teyit edip etmediğidir. Bu sorunun cevabı ne yazık ki bizi hayal kırıklığına uğratacaktır, çünkü T biçimli dikilitaşların üzerine yontulmuş olan çeşitli hayvan biçimli burçları (örneğin akrepler, koçlar, keçiler, kuşlar ve aslanlar) andırırsa da, aralarında burçlarla gerçekçi kıyaslamaların yapılmasına izin veremeyecek kadar çok başka hayvan da vardır.

---

3 Rao, "*Lothal*," 40–41.

4 Callataÿ, "*Annus Platonicus*."

Bu gibi zorluklara rağmen, Göbekli Tepe'nin çeşitli yapılarının inşasının ardında şu veya bu türden astronomi veya gökyüzüyle bağlantılı bir motivasyonun olmadığı kesin olarak söylenemez. Durum böyle olduğu takdirde de bu kutsal yapıların duvarları içerisinde yer alan T biçimli dikilitaşlar, gökyüzünü oluşturan on iki kısmı ve yılı oluşturan on iki bölümü sembolik olarak temsil ediyor olabilir. Bu durumda bu anıtların gerçek işlevi hakkında ne gibi bilgilere sahibiz?

DÜNYANIN MERKEZİ

T biçimli dikilitaşlardan oluşan dairelerin sembolik saat kadranının bölmelerini oluşturduğu ana yapıların ekseni, merkezi ikiz dikilitaşlar olmalıydı. Bu dikilitaşlar kozmolojik anlamda bu mekânın *axis mundi*'sini, yani dünyanın dört bir yanındaki Şamanist toplumların aşina olduğu "yeryüzünün eksenini" teşkil eder. Bu sembolik eksen veya direk genelde bir ip, direk veya ağaç gövdesiyle temsil edilir ve sıklıkla, geceleri Kutup Yıldızı'nın işaret ettiği gökkutbu yoluyla dünyanın merkezi ve yıldızlı gök kubbenin dönmesi arasında bağlantı sağlayan bir "dünya dağı" veya "kozmik dağ"la bağdaştırılır. Her kabilenin, kültürün veya bölgenin farklı bir *axis mundis*'i vardı ve Şamanist kültürler genelde bu amaçla diktikleri direklerle hareketli *axis mundi*'yi temsil ederlerdi. *Axis mundi* bazen bir çadırın direği veya fiziksel dünyanın ötesinde var olduğuna inanılan gökyüzü dünyasına girişi teşkil eden yapının tepesindeki duman deliğiydi.

YERYÜZÜNÜN GÖBEK DELİĞİ

Axis mundi kavramı en iyi Yunan kozmolojik yapısındaki yeri yoluyla kavranabilir, çünkü burada "göbek deliği" anlamına gelen *omphalos* ile daimi olarak işaretlenirdi. *Omphalos*, mermi veya huni biçiminde, çeşitli boylarda olabilen taşlardı, fiziksel dünyanın merkezini simgelemek üzere belli başlı tapmakların kutsal

odalarına yerleştirilirlerdi (Hindu geleneğinde tapınakların en kutsal yerine, genelde ana yapının hemen altındaki karanlık bir kriptaya yerleştirilen, göbek deliğine benzer bir taş olan *Shivalingam* gibi).

Yunan mitolojisine göre ilk *omphalos*'un yerinin belirlenmesi için gökyüzü tanrısı Zeus yeryüzünün iki "ucu"ndan iki kartal uçurmuştur. Bir araya geldikleri yer, dünyanın mutlak merkeziydi ve günümüze kadar gelen bu öyküye göre burası Delphi'dir (diğer Yunan krallıklarında da *omphalos*'lar vardı). Buradaki *omphalos*'un tanrıların dünyasına doğrudan geçiş sağladığı söylenirdi, onun için de tapmağın *adyton*'unda, yani Pythia'da yer alırdı ve burada Kâhin olarak bilinen bir kadın rahip, kayadaki bir çatlaktan yükselen dumanı soluduktan sonra kehanetlerde bulunurdu.

Omphalos kelimesinin anlamı konusunda bilgi sahibi değilsek de, görünmez bir göbek bağı yoluyla kozmik eksen, yani gökyüzünün dönüş noktasıyla bağlantılı olduğu düşüncesini temel alıyor olmalıydı. Bu kavram yeryüzünün evrenin yavrusu olup, bir tür kozmik rahim olarak görülen yıldızlı gök kubbe içerisinde bir fetüs gibi beslendiği düşüncesini temel alır.

PLASENTANIN YERİ

Göbekli Tepe'deki büyük yapılar, 5:4 şeklindeki oranlarıyla ve eliptik biçimleriyle, gebelik sırasında göbek bağı yoluyla henüz doğmamış çocuğu besleyen oval biçimli plasentanın bulunduğu rahmi simgeliyor olabilir mi? Bu tabloyu yapıların içi doldurularak oluşturulmuş olan ve gebeliği temsil eden höyük tamamlar. Bu tema, Bölüm 1'de gördüğümüz gibi, Türkçedeki adıyla Göbekli Tepe'ye de yansımıştır.

Göbekli Tepe'ye bu adın ne zaman verildiğini tam olarak bilmeye imkân yoktur, ama tam olarak aynı anlama gelen bir başka ismin yerini almış olması son derece muhtemeldir ve bu süreç,

bu sit alanı MÖ 8000 civarında nihai olarak terk edildiğinden beri devam ediyor olabilir. Yerel halkın günümüzde bile kutsal saydığı bu höyüğe Kürtçede şiş göbeğin (*navoke*) tepesi (*gire*) anlamına gelen Gire Navoke adının verilmiş olması da, dölleme ve gebeliğe yapılan vurgu açısından anlamlıdır (Türkiye'nin doğu bölgelerinin Büyük Ermenistan'a ait olduğu dönemde bu bölgede yaşamış olan Ermeniler Göbekli Tepe'ye, "göbek tepesi" anlamına gelen Portasar der. Ancak bu ismin bu sit alanının 2000'deki keşfinden önce de kullanıldığına dair herhangi bir tarihi kanıt yoktur).

MÖ y. 2900-1940 arasında Mezopotamya ovasında yaşamış olan Sümerlerin dilinde plasenta anlamına gelen ùš ile kan ve ölüm anlamına gelen úš'un ve bir çadırın merkezi direğinin dikildiği yer anlamında temel yeri için kullanılan *uš*'un neredeyse birbirinin aynı olması da bu açıdan anlamlı olabilir.[5] Bu terim, yapılardaki merkezi ikiz dikilitaşların söz konusu "direği" temsil ettiği Göbekli Tepe açısından da geçerli olabilirdi.

Plasenta çeşitli yerli kültürlerde ve uygarlıklarda kutsal bir nesne sayılırdı, günümüzde de böyle sayılmaya devam eder ve gömüldüğü yer hem doğan çocuğun geleceği hem de ailenin refahı açısından büyük önem taşırdı. Örneğin Uganda ve Sudan'ın Acholi kabilesinde plasentalar, *abila* olarak bilinen bir soy tapınağının merkezindeki taştan ruh evine gömülür.[6] Japonya başta olmak üzere Asya'nın doğusunda plasenta büyük bir törenle genelde bir ağacın altına gömülür (ağaçlar da gökyüzü direğinin simgesidir). Plasentanın gömüldüğü yer kutsal bir yer olarak görülür ve imparatorların plasentaları onuruna her yıl toprağın verimliliği ve insanların refahı için festivaller düzenlenir.[7]

---

5 John A. Halloran, "*Sumerian Lexicon: Version 3.0*," Sumerian.org, www.sumerian.org/sumerian.pdf (erişim tarihi: 15 Ocak 2014), bkz. "ùš" (plasenta), "úš" (kan, ölüm, vs.), "uš" (temel).

6 King, "*African Cosmos*," 53.

7 Williams, "*Spirit Tree*," 147–48.

İKİZLER TAPINAĞI

Eski mit ve ritüellerde plasentalar sıklıkla ikiz temasıyla bağdaştırılır, bu durum da Göbekli Tepe'deki yapıların merkezinde bulunan ikiz dikilitaşların varlığıyla ilişkili olabilir. Örneğin Uganda'nın Baganda kabilesinde kralın plasentasıyla göbek bağı, "ikizi"nin (*mulongo*) kaynağı ve plasentanın hayaleti veya ruhu sayılır.[8] Kral hayattayken plasentası özel olarak inşa edilmiş bir İkizler Tapınağında, sürekli gözetim altında tutulur ve her ay hilalin görünmesiyle özel bir törenle kralın huzuruna getirilir. Tören tamamlandıktan sonra "ikiz", "ayın ışınlarıyla aydınlatabileceği bir tapınağın girişinde sergilenir ve üzerine tereyağı sürülür".[9] İkinci gece de ay ışığında sergilenen "ikiz" daha sonra bir aylığına ortadan kaldırılır.

Kralın ölümünden sonra "ikiz", yani plasenta ve göbek bağı, ölü kralın ruhuyla iletişim kurulmasına izin veren çenesiyle birlikte tapınağa gömülür ve bu kutsal emanetler sadece özel günlerde kehanet amacıyla ortaya çıkarılır.[10] Bu arada bir sonraki kral için yeni bir İkizler Tapınağı inşa edilir ve sürecin tamamı tekrar edilir (Göbekli Tepe'deki yeni yapıların inşasına benzer şekilde).

Eski Mısır'da bile plasenta kralın ikizini, daha doğrusu ruh ikizini veya alter egosunu oluşturur. Baganda geleneğinde olduğu üzere plasenta kral hayatta olduğu sürece titizlikle muhafaza edilirdi ve ölümünden sonra muhtemelen özel bir odaya gömülür ve *ka*, yani ikizi olarak işlev görürdü. Eski Mısırlılar kralın plasentasını ilahi bir varlık olarak görürdü; bu külte Geç Hanedan Öncesi dönemi (MÖ y. 3250-3050) gibi erken tarihte bile rastlanır.[11]

---

8 Roscoe, "*The Baganda,*" 235.
9 A.g.e., 236.
10 A.g.e., 236; Frazer, "*The Magic Art and the Evolution of Kings,*" Cilt 1, 196.
11 Rice, *Egypt's Making*, 108–9. Ayrıca bkz. Long, "*The Placenta in Lore and Legend,*" 233–41.

Asıl rahatsız edici olan, Afrika'nın Acholi kabilesinin gelenekleri doğrultusunda *abila* kült tapınağına plasentaların yanı sıra ikiz bebeklerin de kavanozlar içerisinde canlı olarak gömülmüş olmasıdır.[12] Ardında nasıl bir neden yatarsa yatsın, bu korkunç eylem, bir çocuk doğduğu zaman plasentasının temsil ettiği ikizinin öldüğüne ve o çocuğun ruh ikizine dönüştüğüne dair ilkel inanıştan kaynaklanan, ikizlerle plasenta arasındaki ilişkiyi vurgular. Bu inanışa göre gebelik sırasında rahimde daima, her biri farklı bir ruha ve kadere sahip ikizler vardır.

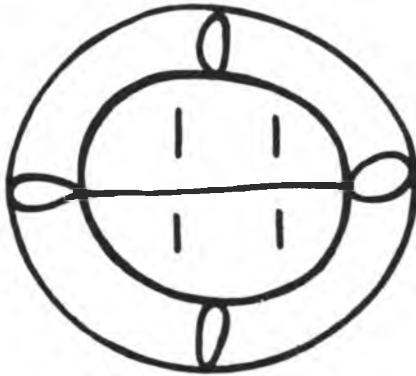
İkizlerle plasenta arasındaki bu ilişki, Afrika'nın batısında, Mali'deki Dogon yaradılış mitinde de ifade edilmiştir; bu örnekte yaratıcı tanrı Amma'nın kozmik yumurtasının içinde ikiz plasentalar oluşur ve her biri ikiz çocukların her birine bağlanır.[13] Amma'nm yumurtasının içindeki ikiz plasentayı temsil eden bir Doggo piktogramı, Göbekli Tepe'deki tapınakların eliptik görünümünü andırır (bkz. Resim 5.1). Daha da inanılmaz olanı, yumurtanın içindeki iki ikizi temsil eden iki dikey çizginin Göbekli Tepe yapılarının merkezindeki ikiz dikilitaşları andırıyor olmasıdır.

GÖKYÜZÜ DÜNYASINA İKİZ GİRİŞ KAPILARI

Bu bilgiler göz önüne alındığında, Göbekli Tepe'yi inşa edenlerin inanışlarının ve adetlerinin benzer temalara dayanmış olması muhtemeldir. Bu durumda Göbekli Tepe'nin çeşitli yapılarındaki ikiz dikilitaşlar ya gebelikte rahimde bulunan ikizler, ya da ölüm yoluyla sembolik bir rahme yeniden girmiş olan ikizler şeklinde ikiz insanları temsil ediyor olabilir (bu tapınaklara Şamanist amaçlarla giren herkesin rahme döndüğüne inanılıyor olabilirdi). Merkezi dikilitaşlar, biri insan ruhunu, diğeri ruh ikizi veya hayaleti olmak üzere ikiz insanları temsil ediyorsa, o zaman bu adet,

12 King, "*African Cosmos*," 53.
13 Griaule ve Dieterlen, "*The Pale Fox*," 153–59.

Sumatra'daki Karo Batak halkının, ikiz ruhlar arasında bir insanın asıl ruhunun "aktarılabilir ruhun mekânı" olarak görülen plasenta ruhu olduğuna dair inancıyla bağlantılı olabilir.[14] Başka bir deyişle, şamanların ve törenlere katılanların ruh dünyasına girebilmesi için önce bilinçlerini kendi fiziksel bedenlerinden ikizlerine, yani plasenta ruhlarına aktarmaları gerekliydi. Dolayısıyla Göbekli Tepe'nin merkezi ikiz dikilitaşları, aralarında duran insanların zihninde benzer bir inanış doğurmuş olabilir.

Resim 5.1. Amma'nın yumurtası içerisindeki ikiz plasentanın içindeki iki ikizi gösteren Dogon piktogramı. İkizleri temsil eden dikey çizgiler şaşırtıcı bir şekilde Göbekli Tepe yapılarındaki merkezi ikiz dikilitaşları andırır.

Göbekli Tepe'nin ikiz dikilitaşlarının muhtemelen bir giriş kapısını, yani insanı anında gökyüzü dünyasına aktaracak *axis mundi*'ye geçiş noktalarını temsil ediyor olması, bu inanışla bağlantılı olabilir (Şamanist toplumlarda içi boş ağaç gövdelerinin bu işlevi gördüğüne inanılır). Böyle ani bir boyut değişiminin ancak vecit halinde dans, davul sesi, uzun vadeli duyusal yoksunluk ve tabii ki psikotropik veya uyku veren maddelerin alın-

14 Frazer, "*Magic Art and the Evolution of Kings*," Cilt 1, 195.

ması (daha önce gördüğümüz gibi, Göbekli Tepe'nin yontma eserlerinde bol miktarda yılanın yer alması ve uyuşturucu veya ilaç yapımında kullanılmış olması mümkün olan büyük bazalt kâselerin bulunmuş olması böyle bir ihtimale işaret eder) gibi bir veya daha fazla Şamanist süreç yoluyla elde edilmesi söz konusudur. Bütün bu yöntemler zihnin zaman veya uzam açısından herhangi bir gecikme olmadan gerçek anlamda bir dünyadan diğerine sıçramasına izin vermiş olmalıdır.

Peki Göbekli Tepe döneminde şamanların gökyüzü dünyası tam olarak neresiydi? Bu soruya cevap verebilmek için önce Avrupa'nın Buzul Çağından kalma en derin mağara sanatını incelemeliyiz.

BÖLÜM 6

BAŞKA BİR DÜNYAYA AÇILAN PENCERE

"Yukarıda ne varsa, aşağıda da vardır" şeklindeki Hermetik aksiyom Göbekli Tepe'nin MÖ onuncu binyılda inşasına uygulanacak olsa, burada gerçekleşen ritüel temelli etkinliklerin bir şekilde gökyüzüne yansıması veya tam tersinin söz konusu olması gerekir. Yapıların merkezindeki ikiz dikilitaşların oluşturduğu hayali girişi geçen şaman veya törene katılan kişiler gece göğünün tam olarak neresine ulaşıyordu?

Buzul Çağında, Geç Paleolitik dönemin mağara sanatçılarından bir fikir edinebiliriz. Her ne kadar mağaralarda görülen harika imgelerin çoğu fiziksel dünya ile insan bilincinin ötesinde var olduğu algılanan doğaüstü dünya arasında apaçık bir arayüz olduğuna işaret ederse de, bazı boyalı panolarda gökyüzüyle bağlı soyut temalarının işlendiğine inanılır.[1] Bu açıdan üç örneğe yer verebiliriz; bütün örneklerde pano veya friz söz konusu dönemde gökyüzünün belirli yıldızların göründüğü bölgesine bakacak şekilde konumlandırılmıştır.

1 Belmonte, *"Finding Our Place in the Cosmos,"* 2052–62.

LASCAUX KUYU SAHNESİ

İlk örnek, Fransa'nın Dordogne bölgesinde, Montignac yakınlarındaki Lascaux mağaralarındaki ünlü Kuyu Sahnesi'dir. Sadece iple inilebilecek (bir ipin kalıntıları bulunmuştur), 4,8 metre derinliğinde bir çukurda yer alan bu sahne, bu mağara bütününün 1940'ta dört genç tarafından şans eseri keşfedilmesinden beri paleontologlar arasında merak uyandırmış bir dizi imgeden oluşur.

Yaklaşık üç metre genişliğindeki bu boyalı freskte sağdan sola yaralı bir bizon, bir kuş-adam, direk üstünde bir kuş ve bir gergedan vardır (bkz. resim 6.1, ama resimde gergedanın olduğu kısım yoktur). Bizonun karnının altına çizilmiş siyah ilmekler, muhtemelen dar bir açıdan vücudunu kestiği görülen dikenli bir mızrak yoluyla çıkarılan bağırsaklarını gösterir. Veya belki de bu sahneden uzaklaşıyormuş gibi gösterilen gergedan tarafından karnı deşilmiştir. Bizonun karşısında ya kuş başlı, ya da kuş maskesi takmış bir erkek figürü vardır. Çok biçimsiz bir pozla arkaya doğru eğilmiştir ve erektedir, bu da vecit halinde bir kuş şamanı olduğunu gösterebilir (psikotropik maddelerin alımı sıklıkla erekte olmaya neden olur).

Bu figürün kuş özelliklerine sahip olduğu, ayaklarının dibinde, bir direğin üzerinde, başı ve gagası kuş-adamınkilerine benzeyen bir kuşun varlığıyla da teyit edilir. Sol taraftaki gergedanın rolü tartışmalıdır; bizonun karnını deşmiş olabilir veya kuş-adamın bu apaçık erkeklik gösterisiyle bağlantılı olabilir (gergedan boynuzu fallusu andırdığı için bazı kültürlerde afrodizyak sayılır). Gergedanın dik duran kuyruğunun yanında çifter çifter resmedilmiş olan altı siyah noktanın ne anlama geldiği belli değildir.

Bu panonun derin bir çukurun dibinde yer alıyor olması ve mağara bütününün tamamındaki tek insan figürüne sahip olması, Lascaux'ya girip koridorlarını ve odalarını Buzul Çağı hayvanlarıyla süsleyen Üst Paleolitik insanları için özel bir önem taşıdığına işaret eder.

YAZ ÜÇGENİ

Birçok araştırmacı Lascaux'nun Kuyu Sahnesi'ni anlamaya çalıştıysa da anlamına dair görüş birliğine varılamamıştır. Ancak 2000 yılında Münih Üniversitesinden Alman araştırmacı Dr. Michael Rappenglück, bu boyalı pano konusunda çok farklı bir yorum ortaya atmıştır. Rappenglück'e göre bu sahnenin tamamı, Kartal takımyıldızındaki Altair, Lyra takımyıldızındaki Vega ve göklerin kuşu veya kuğusu olan Kuğu takımyıldızının en parlak yıldızı, Kuzey Haçı olarak da bilinen Deneb'den oluşan ve Yaz Üçgeni olarak bilinen üç parlak yıldızın bulunduğu gökyüzü bölgesinin soyut bir haritasıdır.[2] Kuyu Sahnesi'nin tarihlendiği MÖ y. 16.500-15.000 arasında Deneb gök kubbelerin dönüş noktası olan gökkutbuna en yakın yıldız olduğundan Kutup Yıldızı işlevi görürdü.

Günümüzde kuzey yönündeki gece göğünde gökkutbunu gösteren yıldız Küçük Ayı takımyıldızındaki Polaris'tir. Ancak Kutup Yıldızı zaman içinde, dünyanın yaklaşık 26.000 yıllık bir döngü boyunca gerçekleştirdiği ağır bir yalpalama şeklinde olan devinimin etkisiyle değişir. Piramitler çağında Kutup Yıldızı, göklerin ejderhası Draco takımyıldızında küçük bir yıldız olan Thuban'dı. Daha da geriye gidecek olursak, MÖ y. 13.000 – 11.000 arasında Kutup Yıldızı, Lyra takımyıldızındaki Vega'ydı. Ondan önceki de Kuğu'nun kanat yıldızlarından biri olan Delta Cygni'ydi. O da rolünü, MÖ y. 16.500-14.500 arasında Kutup Yıldızı olan komşusu Deneb'den devralmıştı.

---

2 Rappenglück, *"Eine Himmelskarte aus der Eiszeit?"*

Resim 6.1. Fransa'nın güneyinde, Lascaux'daki çukurun içindeki Kuyu Sahnesi. Solutrean dönemi, MÖ y. 16,500–15,000.

Kuyu Sahnesi'nin tarihlendiği dönemde Kutup Yıldızı'nın Deneb olması, Yaz Üçgeni'yle olan bağlantısından dolayı, özellikle de Kuğu takımyıldızı evrensel olarak göklerin kuşu olarak görüldüğü için anlamlıdır. Başka bir deyişle Lascaux'da direğin tepesinde resmedilmiş olan kuş, gökkutbunu gösteren Kuğu takımyıldızıdır, direk de üzerinde gök kubbenin döndüğü, gökyüzünü tutan dikey eksen veya gökkutbudur. Kuş-adama gelince, vecit haline geçmiş ve astral yolculukla ve tabii ki Kuğu asterizmi veya takımyıldızıyla bağdaştırılan bir kuş kılığında gökkutbuna ulaşmış bir şamanı temsil ediyor olabilir. Ayrıca Kuyu Sahnesi kuzeye, yani o dönemde Yaz Üçgenine bakan bir duvarda yer alır. Bu pano sanki tasvir ettiği gökyüzü dünyasına açılan hayali bir penceredir.

Bu teori doğrultusunda gökyüzünün söz konusu bölgesi, mağara sanatını yaratan Buzul Çağı insanlarının inanışlarında

önemli bir yer sahibiydi. Belki de kalıntıları bulunan ipin yardımıyla ve törenlerle kuyuya inilerek gerçekleştirilen bu resim muhtemelen gerçekliğin bir düzeyinden diğerine geçişin sembolik aracı işlevini görüyordu. Paleolitik devrin şamanları veya şamanların törenlerine katılanlar gökkutbun ötesinde var olduğuna inanılan gök dünyadaki doğaüstü zekâyla bu şekilde iletişim kurabilirdi.

Lascaux'daki Kuyu Sahnesi'nin, panosunda resmedilmiş olan yıldızlara dönük olması ilk anda bir rastlantı gibi gözükebilir. Ancak Lascaux Mağaraları'nın diğer duvar resimlerinin, bilindik asterizmlerin soyut tasvirleri olduğu saptanmıştır. Örneğin Rappenglück ve başkaları Boğalar Salonu'nda resmedilmiş olan boğa başı, boynuzları ve gövdeyi Boğa takımyıldızının tasviri, yanı başındaki altı ila yedi noktalık grubu da bu takımyıldızın yanında yer alan, Pleiades adlı yıldız kümesi olarak görür.[3] Kuyu Sahnesi'nde olduğu üzere Boğalar Salonu'nun duvarlarındaki hayvanlar da, o dönemde söz konusu yıldızların olduğu yere dönüktür.

VENÜS VE BÜYÜCÜ

Fransa'nın güneyinde, eskiden Ardeche nehrinin aktığı çok eski boğaza bakan Chauvet mağarası, Buzul Çağ mağara sanatı ile gökyüzüyle bağlantılı temalar arasındaki ilişkinin üçüncü örneğini teşkil eder. 1994 gibi çok daha yakın bir tarihte keşfedilen bu mağaranın Buzul Çağına ait çeşitli hayvanların yer aldığı nefes kesici frizler içeren resimli galerileri günümüze kadar keşfedilenlerin en eskileri arasındadır, çünkü bundan otuz iki bin yıl kadar önce Paleolitik mağara sanatçıları tarafından yapılmışlardır. Mağaranın en dip kısmında yer alan Son Salon'da bulunan çok ilginç bir duvar resmi büyük önem taşır. Venüs ve Büyücü olarak bilinen bu resim, tavandan dikey olarak aşağı uzanan ve mağaranın zeminine 1.10 metre kala sona eren, kireçtaşından bir tür stalaktitin üzerinde yer alır.

---

3 *A.g.e. Ayrıca bkz.* Belmonte, "*Finding Our Place in the Cosmos.*"

İri yarı bir kadının soyut gövdesi, kalçaları, vulvası ve bacaklarından oluşan söz konusu Venüs hem muhtemelen günümüze ulaşmış, bilinen iki boyutlu kadın vücudu tasvirlerinin en eskilerinden biri hem de bu mağarada görülen tek insan figürüdür. Büyücü ise, başını kadının karnına veya rahmine yaslamış, ön sol bacağı kadının sol bacağıyla bir olan ve aralarında özel bir ilişkinin olduğunu gösteren genç bir bizondur. Bu sahneyi tamamlayan, muhtemelen bir panter veya aslan olan büyük bir kedigilin başı ve üst gövdesi, kadının gövdesinde ortaya çıkmış gibi onun üzerinde ve soluna uzanır (bkz. resim 6.2).

Mağaranın tamamında eşi bulunmayan bu tuhaf imge, mağara sanatçılarının ritüel temelli etkinliklerinin merkezi odağını oluşturmuşa benzer. Dolayısıyla Chauvet mağarasındaki panonun gök cisimlerinin soyut resimlerini içerdiği savı, özellikle de Lascaux'daki Kuyu Sahnesi'yle gökyüzünün aynı bölgesini yansıttığı keşfedildiği takdirde, ciddiye alınmalıdır.

BÜYÜK YARIK

İsviçreli araştırmacı Franz Gnaedinger, kadının gövdesiyle cinsel organının, genç bizonun da başını ve omuzlarını içerecek şekilde Yaz Üçgeni'ni temsil ettiğini öne sürmüştür.* Bu teori ilginç ise de, kadının vulvasmm ve makas benzeri bacaklarının, Yaz Üçgeni içerisinde yer alan Samanyolu'nun Büyük Yarık (başka bir deyişle Kara Yarık veya Kuğu Yarığı) olarak bilinen bölgesini temsil ettiği fikri daha doğru bir özdeşleştirme olacaktır (bkz. resim 6.3). Burası, Samanyolu'nun Kuğu takımyıldızı civarında iki ayrı koldan oluşur gibi görünmesine neden olan, yıldız tozundan oluşan karanlık bir şerittir, güneşin yörüngesi olan ekliptiğin Yay ve göklerin akrebi, yani Scorpius yıldızları ci-

* İsviçreli araştırmacı Franz Gnaedinger Chauvet mağarasındaki Venüs ve Büyücü freskinin Yaz Üçgeni ve Samanyolu'nun Great Rift'i olduğunu öne sürmektedir. *Bkz.* www.seshat.ch/home/homepage.htm ve Chauvet linki.

varında Samanyolu'yla kesiştiği noktaya kadar devam eder. Burada Samanyolu'nun bir "bacağı" yavaş yavaş kaybolurken diğeri genişleyerek güney yönüne doğru devam eder.

Resim 6.2. Chauvet mağarasında Venüs ve Büyücü panosu. Kadınla boğanın bir bacağı ortaktır ve büyük kedigil bu sahneden doğmuş gibi görünür.

Chauvet'nin Venüs figürü gerçekten Samanyolu'nu yansıtıyorsa, o zaman genç bizonun başı da Büyük Yarık'tan yeni doğan bir çocuk gibi görülebilir. Bu kavram çok yabancı gelebilirse de, Türkiye'nin merkezindeki Konya ovasında bulunan ve MÖ y. 7500-5700'e tarihlenen Neolitik Çatalhöyük şehrinde buzağı doğuran kadınların veya tanrıçaların üç boyutlu tasvirleri ve duvar resimleri vardır (bkz. resim 6.4).

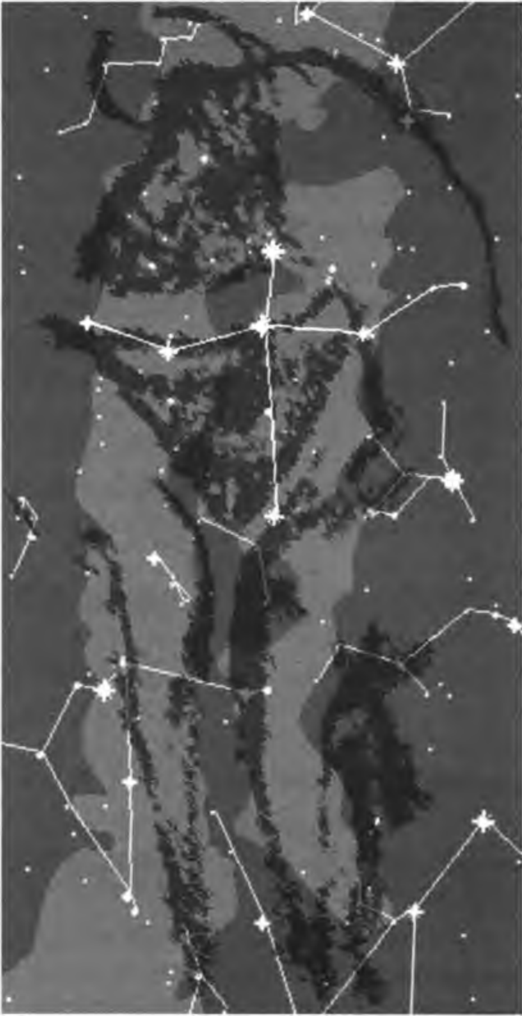
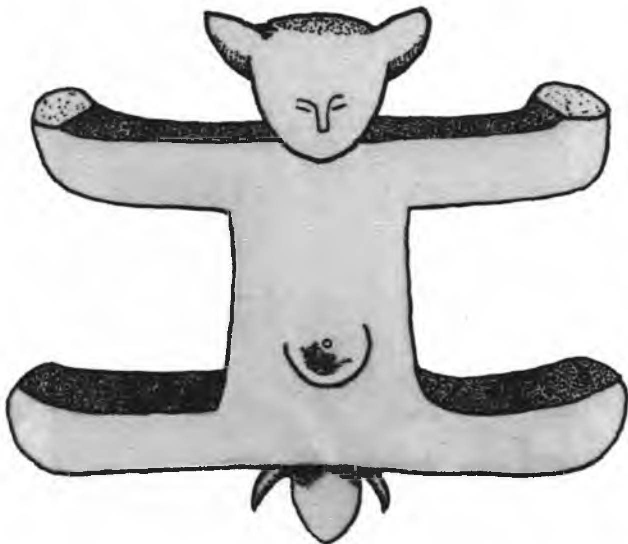

Figure 6.3. Chauvet mağarasının Venüs ve Büyücü'sü Samanyolu'nun üzerine yerleştirildiğinde kadının bacaklarının Büyük Yarık'ın iki kolunu oluşturduğu, rahim bölgesindeki genç bizonun başının da Kuğu takımyıldızının ve Cepheus'un konumuna denk geldiği görülür.

Kuğu yıldızlarının konumu, uçan bir kuşun yanı sıra büyükbaş bir hayvanın boynuzlar dâhil önden görünümünü de andırır. Bu durum muhtemelen hem Chauvet mağarasındaki Venüs ve Büyücü'ye hem de güneşin her sabah Samanyolu'nda Büyük Yarık'ın yarattığı iki kolun arasından bir buzağı şeklinde yeniden doğduğuna dair Eski Mısır inancına ilham kaynağı teşkil etmiştir.[4]

Ancak Chauvet'deki Venüs, Samanyolu'ndaki Büyük Yarık bölgesinin soyut bir tasviriyse ve buzağı Kuğu yıldızlarını temsil ediyorsa büyük kedigil neyi temsil ediyordur? Diğer figürlerin hemen üzerinde olması, onlardan sorumlu veya onlarla bağlantılı olduğu ve yine gökyüzünde görülen bir şeyleri temsil ettiği izlenimini yaratır.

Resim 6.4. Neolitik döneme ait Çatalhöyük'te buzağı doğuran leopar başlı bir kadının resmedildiği üç boyutlu bir pano, MÖ y. 7500-5700.

4 *Bkz.* Collins, *"The Cygnus Mystery."*

Panter, jaguar, puma ve aslan gibi büyük kedigiller evrensel olarak gece göğünün kişileşmiş halleri, hatta onları kontrol eden zeki varlıklar olarak görülmüştür. Chauvet'deki örnek benzer bir rol oynuyor olabilir mi? Buzağının annesi Venüs ise kedigil de "babası" olarak yorumlanabilir mi, yani kedigil, boğa ve kadının arasında sembiyotik bir ilişki mi vardır?

Lascaux'da astronomiyle bağlantılı olduğu öne sürülen fresklerde olduğu üzere, Chauvet'deki Venüs ve Büyücü panosu da mağaranın en kuzey ucunda, söz konusu imgelerde tasvir edilen gökyüzü bölümüne açılan sembolik bir pencere işlevi gördüğüne ima eden bir konumda yer alır. Bu tahmin doğru olduğu takdirde, bundan otuz bin yıl önce bu olağanüstü mağara resimlerini yapan Buzul Çağı sanatçılarının Lascaux ressamları gibi gece göğü konusunda, daha yeni yeni kavramaya başladığımız son derece karmaşık bir anlayışa sahip olduklarına işaret edebilir.

MAĞARA SAHNELERİNDEN KÜLT TAPINAKLARINA

Bütün bunlar çok ilginç olduğu gibi doğru da olabilir. Ancak Buzul Çağı mağara resimleriyle binlerce yıl sonra Güneydoğu Anadolu'da, Göbekli Tepe'de kurulan kutsal yapıların tasarımı arasında bir bağlantı kurmak, fazlasıyla iddialı gelebilir. Ancak Erken Neolitik çağda mağaralardan sarkıt ve dikitlerin alınarak Çatalhöyük'e götürüldüğü ve kült tapınaklarında heykelciklerin, *bukranion*'ların, akbaba gagalarının ve olağanüstü güzellikte ve incelikte boyalı fresklerin yanında yerlerini aldıkları bir gerçektir. Çatalhöyük'te mağaralardan kaynaklanmış o kadar çok parçaya rastlanmıştır ki 1960'larda burada kazılar yürüten İngiliz arkeolog James Mellaart buradaki tapmakların yeraltı tanrılarına adanmış olabileceğini öne sürmüştür.[5]

The Origins of Greek Religion [*Yunan Dininin Kökeni*] adlı kitabın yazarı, B. C. Dietrich, Ph.D., daha da ileri giderek

---

5 Mellaart, "*Çatalhöyük*," 178.

Çatalhöyük'ün kült tapınaklarında gerçekleştirilen ritüel temelli etkinliklerin daha önceleri ilkel mağaralarda gerçekleştirildiğini öne sürmüş ve şöyle demiştir: "Kültün mekânı değişmiş olabilir, ama ibadet edenlerin zihni üzerindeki ilginç etki şekli değişmedi ve insanlar kuşaklar boyunca tanrıçalarının imgesini o sembolik dikit olarak hatırladılar".[6] Chauvet mağarasındaki kireçtaşından sarkıtın üzerindeki Venüs ve Büyücü resmi de bu inanış doğrultusunda yaratılmış olabilir.

Göbekli Tepe'deki kutsal yapılar gerçekten gökyüzüne duyulan ilgiyi yansıtıyorsa, bu sadece sembolik bir hareket miydi, yoksa bu yapılar inşa edilirken gerçek bir hassasiyet mi mu söz konusuydu? T biçimli dikilitaşların sunduğu kanıtlara baktığımız zaman ortaya tekrar tekrar çıkacak olan bu düzen, bu dikilitaşların bir zamanlar gece göğünün belirli bir yerine doğru dönük olduklarına dair okurların zihninde hiçbir şüphe kalmayacaktır.

6 Dietrich, "*The Origins of Greek Religion,*" 106–7.

BÖLÜM 7

YILDIZLARA DÖNÜK

Dünya çapındaki megalitik anıtların güneş, ay ve yıldızlar gibi gök cisimleriyle aynı hizada olduğu göz önüne alındığında Göbekli Tepe'de de benzer bir yönelim aramak mantıklı görünür ve bunun için en uygun adaylar da çeşitli yapıların merkezinde yer alan ikiz dikilitaşlardır. Bu dikilitaşlar astronomik işaretler olarak işlev görebilirdi çünkü özellikle bu yapılar inşa edildiği zaman bu konumdan bakınca ufuk her yönde apaçık olmalıydı.

Ana yapılardaki ikiz dikilitaşların konumlarına hızlıca bakıldığında bile kabaca kuzey-güney yönünde hizalı oldukları görülecektir. Bu durumda hepsi doğudan doğup batıda batan Güneş, Ay veya gezegenleri hedef almış olmaları pek muhtemel değildir. Yönelimlerinin herhangi bir anlamı varsa, bu yapılar gökyüzünü ikiye bölen ve doğrudan Göbekli Tepe'nin üzerinden geçen hayali kuzey-güney meridyen hattına yakın yerde doğan veya batan bir yıldızı veya gök cismini hedef alıyor olmalıydı.

YÖNELİM AÇILARI

Son on beş yıldır dünyanın dört bir tarafındaki tarihöncesi ve kutsal sit alanlarında yıldızlara yönelim konusunda ayrıntı-

lı incelemeler yürütmüş olan mühendis Rodney Hale, Göbekli Tepe'deki yapıların merkezi dikilitaşlarının yönelimlerini tam olarak tespit etmekle görevlendirildi. Göbekli Tepe'nin ayrıntılı tetkik planını inceleyen Hale, B, C, D ve E (ana grubun batısında yer alan *Felsentempel* veya kaya tapmağı) yapılarındaki merkezi dikilitaşların hepsinin aşağıdaki şekilde kuzeyin hafif batısı ve güneyin hafif doğusu yöneliminde olduğunu tespit etti:

B Yapısı 337°/157°
C Yapısı 345°/165°
D Yapısı 353°/173°
E Yapısı 350°/170°

A Yapısının kuzey ucundaki apsis benzeri kısmın girişinde bulunan ikiz dikilitaşların yönelimi ise daha batıya doğrudur. Yönelimleri 312°/132° şeklinde, yani kuzeybatı-güneydoğu yönünden sadece 3 derece sapma gösteren bu dikilitaşların hedef aldığı şeyin daha büyük yapıların yöneliminden farklı olduğu öne sürülebilir.

B, C, D ve E yapılarındaki merkezi dikilitaşların ortalama azimutlarmdaki ufak farklar, devinimden dolayı ufuk hattı üzerinde yeri yavaş yavaş değişmekte olan bir yıldızın veya gök cisminin hedef alındığını gösterebilir (bkz. resim 7.1). Dolayısıyla yapılar ya her gece kuzey-kuzeybatı yönünde batan, ya da her gece güney-güneydoğu yönünde doğan bir gök cismine yönelikti.

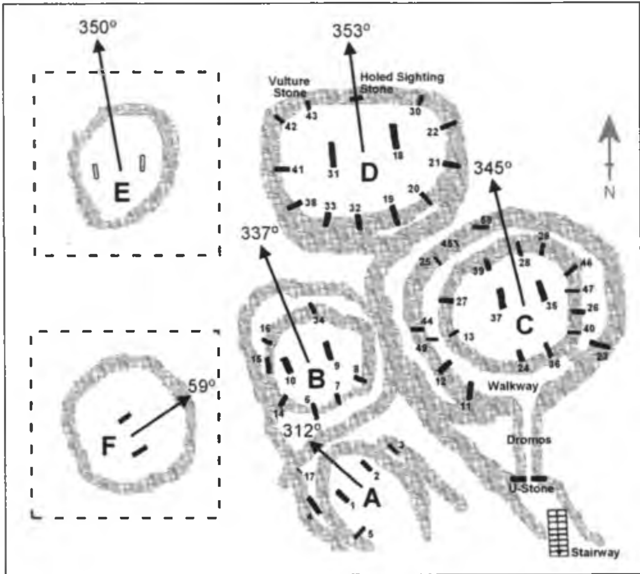
ORİON BAĞLANTISI MI?

Hale'in incelediği güney yıldız grupları ve takımyıldızların arasında Hyades, Boğa, Pleiades ve Orion (daha doğrusu üç "kemer" yıldızı) vardı ve Göbekli Tepe'deki çeşitli yapılarda yer alan ikiz dikilitaşların inşa süreçlerinde bu gök cisimlerinin hepsine yönelik olduğu ileri sürülmüştür.[1] Bunlardan Göbekli Tepe'de rol oynamış olması muhtemel olan tek bir aday vardır, o da göklerin avcısı Orion'dur.

---

1 *Bkz.* Schoch, "*Forgotten Civilization*," 53–57.

Rodney Hale MÖ 9500-8000 arasında Orion'un başlıca yıldızlarının doğuşlarının çizelgesini çıkardı, sonra da bu bilgileri Göbekli Tepe'nin çeşitli yapılarındaki merkezi dikilitaşların yönelimleriyle eşleştirdi.* Ancak sonuçlar hayal kırıklığı yarattı. Her ne kadar MÖ 9000-8600 arasında B Yapısıyla Orion'un kemer yıldızları arasında potansiyel bir hizalama söz konusu olduysa da, C, D ve E yapılarının merkezi dikilitaşlarının ortalama azimutları, MÖ 9500-8000 arasında Orion'un kemer yıldızlarının hiçbirinin doğuşunu hedef almamıştı. Takımyıldızın diğer belli başlı yıldızları – Betelgeuse, Bellatrix, Saiph ve Rigel – açısından durum daha da kötüydü, dolayısıyla Göbekli Tepe'nin belli, başlı yapılarının yönelimin Orion'un rol almış olması pek muhtemel değildir.

Resim 7.1. Göbekli Tepe'de ana yapılar ve merkezi dikilitaşlarının ortalama yönelimleri.

* Kırılma dâhil 2 derecelik yükseklik temel alınarak ve Stellarium planetarium yazılımı kullanılarak hesaplanmış tarihler.

SİRİUS YÖNELİMİ Mİ?

Milano Politecnico Üniversitesinde matematiksel fizik hocası olan Profesör Giulio Magli de göbekli Tepe'nin ikiz dikilitaşlarının yönelimlerinde Orion'un bir rol oynamadığını savunur. Ona göre böyle bir savı kabul etmek, dağın zirvesindeki bu tapmakların yaşını bin yıl kadar azaltmak anlamına gelecektir, bu da şu ana kadar bu sit alanından ortaya çıkan, tarihlendirmeyle ilgili tüm kanıtlara aykırı olacaktır.[2]

Magli onun yerine, B, C ve D yapılarındaki ikiz dikilitaşların ortalama azimutlarınm, MÖ 9500 civarında Göbekli Tepe enleminde gece göğünde yeniden görünmeye başlayan Sirius'un doğuşuyla aynı hizada olduğunu önermektedir[3]. Sirius devinim nedeniyle bu tarihten önce 5500 yıllık bir süre boyunca gökyüzünde görünmüyordu. Magli'ye göre bölgenin avcı-toplayıcıları Göbekli Tepe'deki tapınakları gece göğündeki bu yeni "misafir" yıldız onuruna inşa etmiş olabilir.

Magli'nin teorisi Rodney Hale tarafından test edilmiştir. Hale, kabul gören yöntemlerden yararlanarak, Göbekli Tepe'nin inşa edildiği MÖ y. 9500-8900 döneminde Sirius'un güney yönünde ufukta ancak görülüyor olacağını hesapladı ve atmosferik azalımın etkisiyle çok soluk görünüp bölgenin avcı-toplayıcıları üzerinde etki yaratmış olmasının zor olacağını öne sürdü.[4] Ayrıca, bu yıldızın güney yönünde ufku geçerken yarattığı yay da o kadar kısaydı ki yatay konumunda yirmi dakikada üç derecelik bir fark olurdu, dolayısıyla bu yıldızın bu amaçla kullanılması çok zor olurdu.[5]

---

2 Magli, "*Possible Astronomical References in the Project of the Megalithic Enclosures of Göbekli Tepe.*"

3 *A.g.e.*

4 Collins ve Hale, "*Göbekli Tepe and the Rising of Sirius,*" 2013, www.andrewcollins.com/page/articles/G%F6bekli_Sirius.htm (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

5 *A.g.e.*

Sonuçta Güneydoğu Anadolu'nun Paleolitik insanlarının avcılık yaptıkları özgür hayatlarından vazgeçip bu kadar önemsiz bir yıldıza tapmaya başlamış olması pek muhtemel görünmez. Eğer bu insanların bu tapmakları inşa etmesinin ardında astronomiyle bağlantılı bir olgu var idiyse, bu olgunun ne Orion yıldızları, ne de yalnız yıldız Sirius'la ilgisi yoktu.

KUZEY Mİ, GÜNEY Mİ?

Aslında Göbekli Tepe'nin başlıca yapılarının güneye dönük olduğunu varsaymak bile sorunludur, çünkü insan görünümlü merkezi dikilitaşlar o yöne dönükse de, bakışlarının güney yönünde ufuk hattına dönük olduğu sonucuna varmak için herhangi bir neden söz konusu değildir. Asıl muhtemel olan, kiliselerdeki heykeller nasıl ana sunağa yaklaşan insanlara dönükse, bu dikilitaşların güney yönündeki kapıdan içeri girenlere dönük olduğudur. Kiliselerin sunakları doğuda yer alır, çünkü Hıristiyan geleneğinde Cennet'in yönü budur. Ama İsa, Aziz Mikhael veya Meryem Ana'nın sunağa değil de başka yöne bakması, bakışlarının batı ufuk hattına çevrili olduğu anlamına gelmez.

Göbekli Tepe'nin yapılarının ana sunağı veya kutsalların kutsalı olsaydı, kuzeyde, güneşin asla doğmadığı karanlık yönde olurdu. Orası aynı zamanda gökkutbunun yönü ve gökyüzünün dönüş noktasıdır. Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da Doğu Toros Dağlarındaki Çayönü, Nevalı Çori ve Hallan Çemi'de Neolitik kült yapılarının kuzeye dönük olduğu görülmüştür (bkz. Bölüm 23). Dolayısıyla Göbekli Tepe'nin yapılarının da güneye değil de kuzeye dönük olması daha muhtemel görünür.

Kuzey yönünün Anadolu'nun Erken Neolitik geleneğinde oynadığı rolü göz önüne almadan Göbekli Tepe'nin merkezi dikilitaşlarının güneye dönük olduğu sonucuna varmak saçma olacaktır. Daha da önemlisi, Göbekli Tepe'den kalıntıları görülen Harran'da Antik Çağda yaşayan ve yıldızlara tapan Pagan

Sabiiler her yıl Kuzeyin Gizemi'ni kutlardı, çünkü kuzey, birincil sebebin yönü ve hayatın kaynağı sayılırdı.[6] Önsözde gördüğümüz üzere, bundan 10.000 yıl kadar önce gelişen bu şehrin ilk sakinlerinin Göbekli Tepe'yi inşa edenlerin soyundan gelmiş olmaları mümkündür.

Meleklere tapan Yezidiler, hatta İhvan-ı Safa olarak bilinen İsmaili bir mezhep dâhil, bölgenin çeşitli yerli dini grupları, namaz kılınan yön olan kıblenın orijinalde kuzeyle bağlantılı olması gibi inanışlara sahipti.[7] Bütün bu insanlar, dini inanışlarından en azından bazılarım muhtemelen Göbekli Tepe'deki taş tapınakları inşa eden insanlardan devralmışlardır. Bunları göz önüne alan Hale, hedef alman muhtemel yıldızı tespit etmek için dikkatini kuzey göğüne çevirdi.

HEDEF

Ortaya çıkan tek muhtemel aday, göklerin kuşu Kuğu takımyıldızının en parlak yıldızı Deneb'di. Deneb MÖ 9500'den önce dolaykutupsaldı, yani hiçbir zaman batmazdı, ama o dönemden sonra, devinimin etkisiyle her gece kuzey-kuzeybatı yönünde batmaya başlamıştır. Yüzyıllar geçtikçe, Deneb'in battığı nokta giderek batıya kaydı; bu durum, aşağıda gördüğümüz üzere, hem Göbekli Tepe'nin çeşitli ikiz dikilitaşlarının ortalama azimutlarını açıklayabilir, hem de söz konusu yapıların gerçekçi inşaat tarihlerini sunabilir.

D Yapısı @ 353° = MÖ 9400*
E Yapısı @ 350° = MÖ 9290
C Yapısı @ 345° = MÖ 8980
B Yapısı @ 337° = MÖ 8235

6 Bu konudaki yorumlar için bkz. Collins, "*The Cygnus Mystery*," ve içindeki atıflar.
7 *A.g.e.*
* Stellarium planetarium software kullanılarak, kırılma dâhil Deneb'in batış yüksekliğini temel alan tarihler.

Bu tarihler mutlak olarak görülmemelidir, çünkü Göbekli Tepe'deki yapıları inşa edenlerin hassasiyet düzeyinden emin değiliz. Merkezi dikilitaşların konumlandırılmasındaki en ufak bir hata, belirli bir gök cismiyle olan hizalamada yüz yıllık bir fark yaratabilirdi. Ancak çeşitli merkezi dikilitaşların, Deneb'le hizalı olmaları temelinde öne sürülen inşa tarihleri, başlıca yapılardan elde edilen radyokarbon tarihleriyle oldukça uyumludur.

YAPILARIN TARİHLERİ

Örneğin Göbekli Tepe'nin D Yapısında bulunan duvar sıvasından alınma kilden elde edilen, MÖ 9745-9314 şeklindeki radyokarbon tarihi,[8] merkezi dikilitaşlarının Deneb'le hizalandığı MÖ y. 9400 tarihiyle mükemmel bir şekilde uyuşmaktadır. İşin ilginç tarafı, B Yapısında bulunan kemik örneklerinden elde edilen, MÖ 8306-8236 şeklindeki radyokarbon yaşı da,[9] merkezi dikilitaşlarının Deneb'le hizalandığı öne sürülen MÖ y. 8235 tarihiyle uyuşmaktadır. Ancak Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden radyokarbon uzmanı Oliver Dietrich, bu isanların yapıların inşasından uzun zaman sonrasına defnedilmiş olabileceğine inanır, dolayısıyla tarihlendirme konusunda daha iyi kanıtlar elde edilene kadar bu konuda başka bir şey söylemek mümkün değildir.[10] Başlıca yapıların üstünü örtmek için kullanılan dolgu malzemesinin içinde bulunan organik maddelerden elde edilen radyokarbon tarihleri ise MÖ 10. binyıl sonlarından, bu mekânın nihai olarak terk edildiği 9. binyıl sonlarına uzanır.[11]

Göbekli Tepe'nin başlıca yapılarındaki merkezi dikilitaşların belli bir astronomi hedefinin uzun bir süre boyunca geçireceği

---

8 Schmidt ve Dietrich, *"A Radiocarbon Date from the Wall Plaster of Enclosure D of Göbekli Tepe,"* 82–83.

9 *A.g.e.*

10 Oliver Dietrich, *"PPND—The Platform for Neolithic Radiocarbon Dates,"* Ex Oriente, www.exoriente.org/associated_projects/ppnd_site.php?s=25 (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

11 *A.g.e.*

devinimsel kaymayı yansıtacak şekilde hizalanmış olabileceği ihtimali, Rodney Hale'in sunduğu astronomi verileriyle teyit edilmektedir. Üstelik, Güneydoğu Anadolu'daki diğer Keramiksiz Neolitik sit alanlarındaki ibadet yapılarının da Deneb'le bağlantılı olduğuna dair kanıtlar söz konusudur. Örneğin Çayönü'ndeki Saltaşlı Yapı, Kafatası Yapısı ve Terrazzo Yapısı da kuzey-kuzeybatı yöneliminde olup girişleri batıya bakan duvarlarındadır (bkz. resim 7.2). Hale, eldeki planlar temelinde yapıların yönelimlerini kontrol etti ve aşağıdaki tabloda gösterildiği üzere,[12] MÖ y. 8825-7950 arasında Deneb'in batışıyla hizalandıklarını tespit etti; bu tarihler Çayönü'nün 1960'larda elde edilen radyokrabon kanıtlar temelinde düzeltilen yaşıyla da uyumludur.[13]

Yapı	Azimut	Deneb'in Batış Tarihi
Saltaşlı Yapı	345.35°	MÖ 8810
Kafatası Yapısı	345.86°	MÖ 8825
Terrazzo Yapısı	336.20°	MÖ 7950

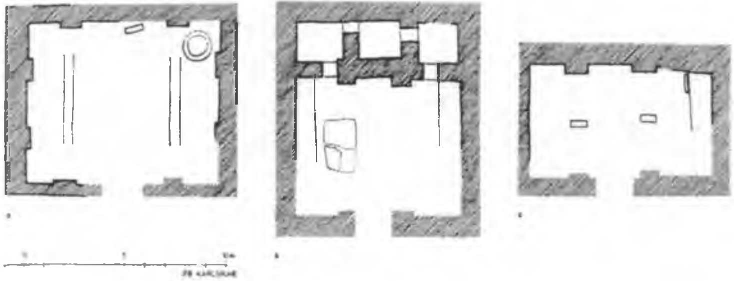
GÖKSEL İŞARETLER

Tüm dikilitaşların kaldırıldığı ve geriye sadece taş kaidelerin içindeki oyukların kaldığı Göbekli Tepe'nin E Yapısı, nam-ı diğer Felsentempel'de ikiz dikilitaşların yöneliminin Deneb'in D Yapısına göre 110 yıl sonra, yani MÖ y. 9290'da batışına göre hizalandığı görülmektedir (bkz. resim 7.3). Ancak E Yapısının

12 Münferit yapıların ortalama azimutlarının kaynağı için *bkz.* Deneb'in batış yüksekliğini kırılma dâhil 2 derece veren Özdoğan ve Özdoğan, "*Çayönü*," 65–74.

13 Yakar, "*Anatolian Chronology and Terminology*," 67; özetlediği kaynaklar: Damien Bischoff, "*CANeW 14C Databases and 14C Tables: Upper Mesopotamia (SE Turkey, N Syria and N Iraq 10,000–5000 cal BC)*," 2006, www.canew.org; ve Damien Bischoff, "*CANeW Material Culture Stratigraphic Tables: Upper Mesopotamia (SE Turkey, N Syria and N Iraq 10,000–5000 cal BC)*," 2007, www.canew.org.

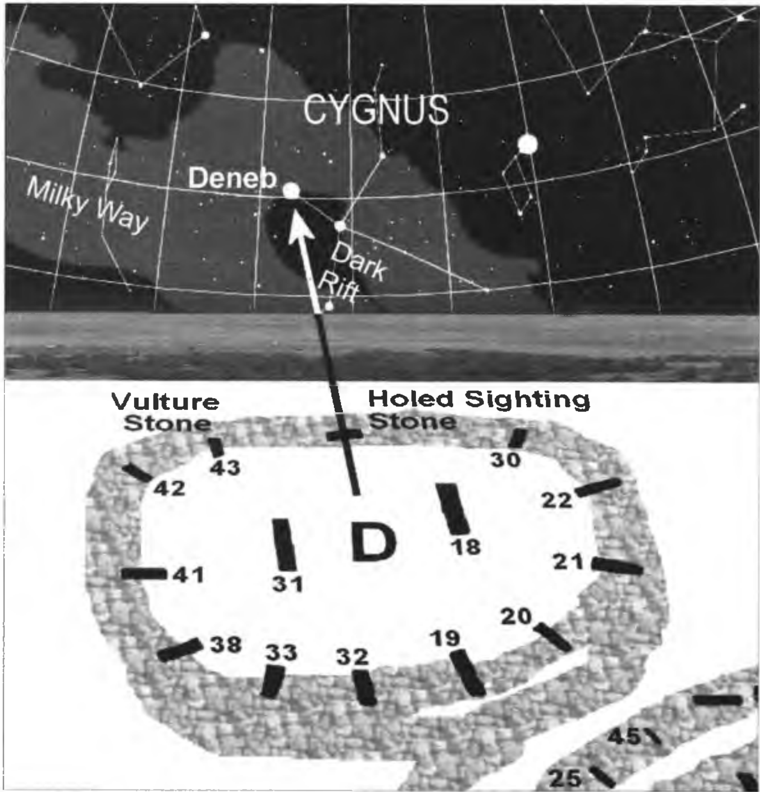
merkezi dikili taşlarının yerlerinden alınmış olması, gerçekten Deneb'e doğru yönelik olup olmadıklarının teyit edilmesini imkânsız kılar. Ama C Yapısındaki durum daha kesindir.

Resim 7.2. Çayönü'ndeki üç kült yapısı – Terrazzo Yapısı, Kafatası Yapısı ve Saltaşlı Yapı. Hepsi kuzey-kuzeybatı yönelimli olup girişleri güney yönündedir.

Hale'in hesaplamalarına göre C Yapısının merkezi dikilitaşları MÖ 8980 civarında Deneb'in batışıyla hizalıydı, bu da bu yapının bu dönemde inşa edildiğini düşündürür (bu yapıyla ilgili radyokarbon tarihleri yoktur).* Ancak C Yapısının ikiz dikilitaşlarını ayakta tutmak için ana kayaya yontulmuş olan kaidelere oyulmuş olan dörtgen oyuklar, dikilitaşlara göre biraz daha kuzeye dönüktürler. Dikilitaşlarla oyukları arasında gözle görülür bir fark varsa da bu fark bir derece kadardır. Bu da dikilitaşların, yıldızların daha önceki konumlarına göre yontulmuş olan oyuklara göre biraz daha geç bir tarihe ait oldukları anlamına geliyor

* Göbekli Tepe'deki kazılardan sorumlu arkeolog Klaus Schmidt'in, ortaya çıkarılan yapıların en eskisinin C Yapısı olduğu konusunda hiçbir şüphesi yoktur (16 Eylül 2012'deki sohbetimiz). Schmidt'in bu kadar emin olmasının nedeni, D Yapısının dış duvarının C Yapısının dış duvarına yaslanmış olmasıdır. Ancak C Yapısının daha eski olduğu da kolaylıkla savunulabilir; C Yapısı D Yapısından sonra inşa edildiyse, D'nin var olan dış duvarının, C Yapısının dış duvarının tamamlanmasına izin vermek için yeniden inşa edilmiş olması mümkündür.

Resim 7.3. D Yapısının Kuğu takımyıldızındaki Deneb'e ve Samanyolu'ndaki Büyük Yarık'a bakan merkezi dikilitaşları, MÖ y. 9400.

olabilir. Bu durumda bu yapı, ikiz dikilitaşlarının astronomik hizalaması temelinde öne sürülen MÖ 8980 tarihinden daha öncesine, hatta bir yüzyıl öncesine ait olabilir. Hatta dikilitaşların, Deneb'in batışıyla hizalı olmadıkları anlaşılınca konumlarının düzeltilmiş olması mümkündür. Bu durumda MÖ 8980 civarında yıldızın yeni batış konumunu yansıtmak için yönleri hafifçe değiştirilmiş olabilir. Eğer bu teori doğruysa, Göbekli

Tepe'yi inşa edenlerin, bir yıldızın her yetmiş iki yılda bir ufuk hattı üzerinde bir derece kadar yer değiştirmesine neden olan devinimin etkisinden haberdar olmuş olmaları mümkündür.

GÖZLEM DİKİLİTAŞININ KEŞFİ

D Yapısı, Göbekli Tepe'nin yapılarının astronomik hizalamalarına dair ilave kanıtlar sunar. Bu yapının kuzey-kuzeybatıya bakan dış duvarının içinde, merkezi dikilitaşlarının tam arkasında ve onlarla hizalı olarak 1,5 metre yüksekliğinde bir dikilitaş bulunmuştur (bkz. resim 10.3). Dörtgen biçimli olan bu dikilitaşın daha geniş yüzeylerinden biri, diğer yapılarda bulunan, ışınsal olarak konumlandırılmış dikilitaşların tersine, yapının merkezine doğru dönüktür. Bu dikilitaşın önemi, üzerinde yerden 0,915 metre yükseklikte, yatay olarak açılmış, çapı 23-25,5 santimetre kadar olan bir delik olmasından kaynaklanır. Dikilitaşın üzeri çiftler halinde bir dizi dalgalı çizgiyle kaplıdır ve bu çizgiler bu deliğin hemen altında bir araya gelip sonra da dikilitaşın sağ köşesine doğru uzanırlar. Bu çizgilerin, bacakları dizlerinden bükülü bir insan vücudunun naif bir tasviri olması mümkündür (bkz. Bölüm 10).

D Yapısının ikiz dikilitaşları gerçekten Deneb'e yönelik olsaydı, o zaman bir insanın veya belki de bir şamanın bu taşın gözlem deliğinden bakınca Deneb'i kuzey-kuzeybatı yönünde ufuk hattında batışını görmesi mümkündü; bu kadar müthiş bir görüntü şans eseri olmuş olamaz. Böyle olması, bu yapının inşa edildiği dönemde bu yıldıza yönelik olduğunun güçlü bir kanıtını teşkil eder.

C Yapısında, yine kuzey-kuzeybatı yönündeki *temenos* duvarında D Yapısındakine benzer, delikli bir dikilitaş bulunur (bkz. resim 10.1). 59 numaralı dikilitaş olarak bilinen bu dikilitaş doğu tarafının üzerine devrilmiş ve deliğin olduğu yerden kırılmıştır, üst kısmı da yoktur. Deliğin çapı, D Yapısındaki di-

kilitaşın deliğinin çapından biraz daha büyük olup 28-30,5 santimetre kadardır. Bu aynı zamanda deliğin açıldığı dikilitaşın genişliğidir.

C Yapısındaki delikli dikilitaşın sadece bir kısmı ortaya çıkarılmıştır. Öne doğru eğik olduğundan üzerinde, D Yapısındaki dikilitaşta olduğu üzere herhangi bir yontma kabartma olup olmadığı belli değildir. Belli olan bir şey varsa, 59 numaralı dikilitaşın asıl yerindeyken C Yapısının merkezi ikiz dikilitaşların tam olarak arkasında ve onlarla aynı hizada olduğuydu. Bu durumda, bu dikilitaş da, bu yapının inşa edildiği dönemde, ikiz dikilitaşların arasından Deneb'in batışını seyretmek için kullanılmış olabilir (Klaus Schmidt'e göre dış dikilitaş halkasının inşasından sonra iç tarafa ikinci bir dikilitaş halkasının inşa edildiğini unutmamak gerekir.[14] Bu ikinci halka, ikiz merkezi dikilitaşların arasından delikli dikilitaşa görüş hattını engellemiş olabilir).

RUH DELİKLERİ

Peki C ve D yapılarında eskiden aynı konumda duran bu delikli dikilitaşlar tam olarak nedir? Almancada "ruh deliği" anlamına gelen *seelenloch*'lar oldukları hemen hemen kesindir. Avrupa'nın,* hatta Güneybatı Asya'nın** dört bir tarafında dolmen, geçit mezar ve oda mezar gibi megalitik yapıların girişlerinde genellikle içlerine dairesel deliklerin açıldığı, ayakta duran

14 Schmidt, *Göbekli Tepe*, 141–42.

* Megalitik anıtlarla bağlantılı dairesel lomboz taşları Batı Avrupa'da aşağıdaki yerlerde vardır: İngiltere (Cornwall'da Tolven Stone ve Shropshire'da Devils Ring and Finger); İrlanda (Ardristan, Co. Carlow'da Cloch-a-Phoill); Almanya (Hesse & Altendorf'da Züschen ve Baden-Wuerttemberg'de Degernau ve Schwörstadt); Fransa (Île-de-France'da Guiry-en-Vexin ve Picardie/Oise'da Trie-Chateau); İspanya (Andalusia'da Antequera); Belçika (Lüttich ve Weris); İsviçre (Jura'da Courgenay) ve Güney Tirol (Avusturya'da Bozen ve Riffian, İtalya'da Gratsch).

** Güneybatı Asya'daki dolmen ve oda mezarlar Suriye'de (Ala Safat, Amman ve Tsil) ve Ürdün'de ('Ain Dakkar) yer alır. Yakındoğu'daki tarihleri ise MÖ y. 5000'deki Kalkolitik Çağdan MÖ y. 3200'de Erken Bronz Çağına kadar uzanır.

dikilitaşlar yer alır. Bu delikler genelde 25-40 santimetre çapında olduğundan içlerinden bir insanın geçmesi mümkün değildir. Bu durum da bu deliklerin sembolik bir işlevinin olduğunu düşündürür.

Prehistoryacılar, dolmenlerdeki deliklerin ölüler gömüldükten hemen sonra onlara bu yoldan yiyecek adağı yapmak için kullanılmış olabileceğini öne sürdüler. Böyle bir şey mümkün olabilir. Ancak megalitik yapıların delikli girişleri genelde *seelenloch* olarak yorumlanır, yani bu deliklerin ölünün ruhunun mezardan çıkışına izin verdiğine inanılır (Klaus Schmidt bile Göbekli Tepe'de ilk keşif seferlerinde bulunan, parçalar halindeki taştan halkaların *seelenloch* işlevi görmüş olabileceğini öne sürmüştür.[15] Ancak bu taş halkalar, C ve D yapılarındaki delikli dikilitaşların keşfedilmesinden uzun zaman önce bulunmuştur).

Roma hâkimiyetindeki Avrupa'da[16] ve Bronz Çağında Doğu Anadolu'daki Ağrı vadisinde,[17] görünürde benzer amaçlarla yakılan naaşların küllerinin konduğu kapların omuzlarına veya yanlarına delikler açılırdı. Avusturya'nın Tirol bölgesi gibi yerlerde *seelenloch* kavramı XX. yüzyıla kadar varlığını hissettirmiştir. Evlerin duvarlarına açılan dairesel "kapılar" sadece ev halkından birisi öldüğünde, ölünün ruhunun yeryüzünden ayrılıp öte dünyaya geçmesine izin vermek amacıyla açılırdı.[18]

KAFKASYA DOLMENLERİ

Cephelerine veya giriş taşlarına deliklerin açıldığı en çok sayıdaki dolmen, Kafkaslar'ın Abhazya bölgesinde ve Rusya'nın güne-

---

15 Schmidt, "*Göbekli Tepe*," 99.

16 Bu konuda bir inceleme için, *bkz.* Koster, "*The Late Roman Cemeteries of Nijmegen. Stray Finds and Excavations*" *1947–1983.*

17 *Bkz.* Avetisian, "*Urartian Ceramics from the Ararat Valley as a Cultural Phenomenon,*" 293–314.

18 Avusturya'nın Landeck vilayetinde, Serfaus adlı Tirol köyünde, *seelenloch*'lu bir evin tasviri için bkz. Serfaus Intern 4/2011, www.serfaus.gv.at/gemeindeamt/download/222301657_1.pdf (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

yinde, Karadeniz'in kuzey kıyısında bulunur. Burada bu türden 3000'den fazla yapının varlığı tespit edilmiş, ama çoğu henüz kayıt altına alınmamıştır. İncelemeye tabi tutulanlardan elde edilen radyokarbon tarihleri, Bronz Çağına, yani MÖ y. 3000-2000 arasına ait olduklarını göstermiştir.[19]

Dolmenlerin birçoğu, lomboz taşı içeren, *temenos* duvarlarıyla çevrili, taş kaplı yapılardan oluşur. Kafkaslar'daki megalitik yapılarla Göbekli Tepe'nin *temenos* duvarlarında delikli taşları olan C ve D yapıları arasındaki bu esrarengiz biçim benzerliği benzer bir geleneğe işaret ediyor olmalıdır.

Kafkasya'daki dolmenlerin çoğunun lombozları yontma kabartmalarla çevrilidir. Bu kabartmalarda genelde üzerinde bir trilithon bulunan (Stonehenge'da olduğu gibi) ikiz dikilitaşlar resmedildiğinden, dolayısıyla Japonya'daki Şinto tapınaklarının girişleri gibi bir giriş kapısı tasviri ortaya çıkar. Bu yontma giriş kapıları Göbekli Tepe'deki yapıların merkezinde yer alan ikiz dikilitaşları andırır.

Dolayısıyla Göbekli Tepe'nin C ve D yapılarındaki delikli taşların *seelenloch* olarak işlev gördüğü anlaşılmaktadır. Eğer bu sav doğruysa, o zaman taşa açılan delikten geçiş ritüelinin bir yapıdan ayrılan ölülerin ruhlarına mı yoksa bu dünyaya gelen doğmamış ruhlarla mı bağlantılı olduğu Bölüm 10'da ele alınacaktır. *Seelenloch*'un şamanın ruhunun o yapıdan çıkmasına izin vermesi daha muhtemel görünür.

RUHUN GEÇİŞİ

Bir şaman vecit halindeyken kendini öte dünyaya, yani yeraltına veya gökyüzü dünyasına geçmesine izin veren bir deliğe veya tünele girerken görür. Özellikle yeraltına açılanlar başta olmak üzere bu deliklere göletler, ağaç gövdelerindeki delikler, kaya-

---

19 Kafkas dolmeleri ve tarihlendirilmeleri konusunda bkz. Trifonov ve diğerleri, *"The Dolmen Kolikho, Western Caucasus,"* 761–69.

lardaki dairesel girintiler, mağaralara girişler veya Çin halk geleneğindeki yeşimden bi veya pi disklerine benzer cilalı dairesel taşlara oyulan delikler gibi fiziksel deliklerin görselleştirilmesi yoluyla ulaşılır.[20] Bu taşların yıldızlı gök kubbeyi, ortalarındaki deliğin de gökyüzüne giriş noktasını temsil ettiği sanılır.[21] Sibiryalı şamanlar genelde üzerlerine delikli, demirden diskler takarlar. Bu diskler *künjeta* ("güneş") veya *oibon künga* ("buzun-içindeki-delik güneş") olarak bilinir ve şamanın ruhlarla iletişim kurarken kullandığı görünmez deliklere (*oibone*) tekabül eder.[22]

Bu durumda Göbekli Tepe'nin C ve D yapılarındaki lomboz taşları da Kuğu takımyıldızındaki Deneb yoluyla şamanların ruhunun gökyüzü dünyasında yolculuğa çıktığı çıkış noktalarıdır. Peki ama gökyüzünün bu bölgesi neden Erken Neolitik çağında şamanların bu kadar ilgisini çekiyordu? Bu sorunun cevabı muhtemelen Deneb'in Göbekli Tepe'yi inşa edenlerin çeşitli ikiz dikilitaşları kuzey-kuzeybatı yönünde hizalamış olmasının tek sorumlusu olmamasıdır. Deneb'in yıldızlararası işaret olarak işlevi, Samanyolu'nun Büyük Yarık'ı kadar önemli değildir; bir sonraki bölümde göreceğimiz üzere, Büyük Yarık bir zamanlar gök dünyanın girişi olarak görülürdü.

---

20 Şamanların alt veya üst dünyaya ulaşmak için yararlandığı delikelr konusunda faydalı bir giriş için bkz. Harner, "*The Way of the Shaman*," 31–35. Ayrıca bkz. Eliade, "*Shamanism*," 259–60.

21 Bi ve pi disklerinin ilahi sembolizmi konusunda incelemeler için bkz. Shu-P'Ing, "*The Original Significance of Bi Disks*," 165–94.

22 Czaplicka, "*Aboriginal Siberia*" 211–22; Walter ve Fridman, "*Shamanism*," Cilt 1, s. 611. Ayrıca bkz. Lombard, "*Bored Stones, Lithic Rings and the Concept of Holes in San Shamanism*," 25.

BÖLÜM 8

RUHLARIN GÜZERGÂHI

Göbekli Tepe'nin ana yapılarındaki merkezi dikilitaşların hem Deneb'e hem de Samanyolu'nun Büyük Yarık'ına yönelik olması eşine rastlanmayan bir durum değildir. Dünyanın dört bir tarafında kadim kültürler ve toplumlar gökyüzünün bu bölgesini gökyüzü dünyasının girişi olarak görürdü. Bu bölge tanrıların yurdu, ataların diyarı ve evrende yaradılışın kaynağı sayılırdı.

Örneğin Orta Amerika'daki Eski Mayalar, Xibalba adını verdikleri yeraltı dünyasına *ri b'e xib'alb'a*, yani Siyah Yol olarak bilinen bir gökyüzü yolundan, yani Samanyolu'ndaki Büyük Yarık yoluyla ulaşılabileceğine inanırdı.[1] Girişi mağara veya ağız imgeleriyle tasvir edilirdi ve bu imgelere genelde Çapraz Şerit glifi olarak bilinen bir sembol eşlik ederdi. Bu sembol bir kare içerisinde X harfi şeklindedir ve beş yıldızdan oluşan göklerin haçı şeklindeki Kuğu yıldızlarını temsil ettiği tespit edilmiştir.[2] Xibalba'ya ("korku yeri" anlamına gelir) giden yol, timsah şek-

1 Tedlock, Popol Vuh, 356; ayrıca Jenkins, "*Maya Cosmogenesis*" 2012.

2 Hatch, "*An Hypothesis on Olmec Astronomy, with Special Reference to the La Venta Site,*" 1–38.

linde gösterilmiştir; uzun çeneleri Büyük Yarık'ın yarattığı iki kolu temsil eder, başı, gözleri ve boğazı de Kuğu bölgesine yakın yere denk gelir (bkz. resim 8.1).

Maya mitolojisinde güneş tanrısı One Hunahpu timsahın ağzından doğmuştur. Belki de Güneş tanrısının timsahın açık ağzının içinde ekliptiğin, yani Güneş'in yörüngesinin Yay ve Akrep yakınlarında Samanyolu'yla kesiştiği yere kadar taşındığına inanılıyordu.[3] Bu nokta en azından görsel olarak Samanyolu galaksisinin merkezine işaret eden çekirdeğe tekabül eder. Güneş tanrısı kış gündönümünde bu noktadan doğar.

Mayaların belki de ruhani ataları olarak gördüğü Meksika'nın Olmec halkı, kurbanlarını korkunç bir jaguarın başı ve çeneleri biçiminde, taştan, grotesk sunakların üzerinde keserlerdi. Bu yaratığın açık ağzından (bazılarına göre mağaranın ağzından) yarı insan, yarı jaguar bir tanrının çıktığı görülebilir. Olmec kozmolojisi hakkında hemen hiçbir şey bilmiyorsak da, mitolojik düşüncelerinin Mayalarınkine benzediğini söylemek mümkündür.

Çapraz Şerit glifi genelde bu kurban kesme sunaklarında ya canavarın dişleri arasında, ya da yarı insan, yarı jaguar varlığın başlığı şeklinde yer aldığı için, Olmeclerin de güneş tanrısının korkunç bir gökyüzü canavarının mağara benzeri ağzı gibi duran Samanyolu'ndaki Büyük Yarık'tan doğduğunu düşünmüş olması mümkündür.

---

3 John Major Jenkins, "*Commentary on Stuart and Houston's Study of Mayan Place Names* in 'Studies in Pre-Columbian Art and Archaeology 33, 1994,'" Edj.net, http://edj.net/mc2012/fap11.html (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

Resim 8.1. Solda, Orta Amerika'daki Mayaların algıladığı şekilde, Samanyolu'ndaki Büyük Yarık'ın üzerine yerleştirilmiş bir timsah. Sağda, Samanyolu'ndaki Büyük Yarık'ın kıyaslama amaçlı görünümü.

KAPILARI YARIP AÇMAK

Mayalar, tören baltaları için yarı insan, yarı jaguar şeklinde yeşim taşından devasa başlıklar imal ederlerdi ve bu insan başlarının dudaklarının köşeleri sıradışı ve abartılı bir şekilde aşağıya dönük olurdu (bkz. resim 8.2). Başların üzerinde önden arkaya doğru giden derin iz veya yarık son derece anlamlıdır, çünkü bu yarı insan, yarı jaguar varlıkların kemer tokalarındaki İngiliz bayrağı süslemesi gibi Çapraz Şerit glifi yer alır. British Museum'daki yarı insan, yarı jaguar el baltasının etiketinde şöyle yazar:

Kemer tokalarının üzerine yontulmuş olan çapraz şerit glifi bir giriş veya açıklığı temsil eder... Bu semboller (glif ve başın üzerindeki yarık izi), bu baltanın ruh dünyasına açılan kapıları yarıp açabilen sihirli gücünü ilan eder.

"Ruh dünyası"nın Xibalba olduğu neredeyse kesin olduğundan, Çapraz Şerit glifinin, yukarıda gördüğümüz gibi Kuğu takımyıldızı, yani Kuzey Haçı'na tekabül eden "giriş veya açıklığı"nı temsil ettiğini teyit eder. Yarık bile bu bağlantıya işa-

ret eder, çünkü Büyük Yarık Samanyolu'nu ikiye bölüyormuş gibi göründüğünden böyle bilinir ve Maya geleneğinde bu sembolik kesme eylemi, göksel işlev gören yeşim taşından baltayla gerçekleştirilir.

Resim 8.2. Solda, Meksika'nın Tabasco eyaletindeki La Venta'da Olmec sunağı ve yarı insan, yarı jaguar yaratığın mağara benzeri ağzından çıkan figür. Yaratığın dişleri arasında Çapraz Şerit glifi bulunur. Sağda, yarı insan, yarı jaguar biçimli, yeşim taşından Maya baltası. Kemer tokası hizasında Çapraz Şerit glifi ve başının üzerinde bir yarık vardır.

DENEB GİRİŞ KAPISI

Günümüzde bile Amerika'da yerli kabilelerin bazıları Büyük Yarık'ın ötesinde bir ruh dünyasının var olduğuna inanır.[4] Yerlilerin inançlarından ve adetlerinden elde edilen bilgilerden, ölümden sonra ruhun batıya, batan güneşe doğru yola çıktığını ve bu yolculuğun üç ila dört gün sürebileceğini anlıyoruz. Ruh nihayet dünyanın kenarına ulaştığı zaman kıyıda durur; suyun altında yeraltı dünyası, yukarıda gece göğünde de gökyüzü dünyası vardır.

---

4 Amerika yerlilerinin yıldız mitleri konusunda kapsamlı bir inceleme için bkz. Greg Little, "*Can the Alignments of the Giza Pyramids be Explained from Moundville, Alabama Artifacts?—Part 2*" Archaeotrek, Alternative Perceptions Magazine, http://apmagazine.info/index.php?option=com_content&view=article&id=273 (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

Ruhun gitmeyi seçtiği nihai yer gökyüzü dünyası ise, Amerikalı yerli kabilelerinin El takımyıldızı adını verdiği bir yıldız girişine ulaşabilmek için gece göğüne doğru atlamak zorundadır. El takımyıldızı, Orion takımyıldızının alt yarısıdır ve üç kemer yıldızı kesik bileğine işaret eder. Bu sembol Ohio'daki höyük yapan kültürlerin süsleme sanatında tekrar tekrar karşımıza çıkar.

Asıl giriş, Orion'un "kılıcı"nda bulunan puslu bir bulutsu olan Messier 42 adlı yıldızdır. Ruh M42'ye ulaştıktan sonra "ruhların yolu" olarak bilinen Samanyolu'na girer. Buradan başlayan yolculukta ruh Scorpius yıldızlarının temsil ettiği, ölülerin kralı kanatlı yılanın yanından geçer, sonra da Büyük Yarık'a girerek yarık boyunca ilerler ve Kuğu'daki Deneb yakınlarında geri dönüşü olmayan bir noktaya gelir. "Çatal" olarak bilinen bu bölge, Amerika yerlilerinin sanatında "çatal gözlü yırtıcı kuş" olarak bilinen ikonografik bir simgeyle tasvir edilen korkutucu, yırtıcı bir kuşun koruması altındadır. Aynı zamanda "beyin ezen" olarak bilinen bu kuş ruh konusunda hüküm verir, böylece ruh ya unutulup gider, ya da Deneb girişinden geçip ölüler diyarına gitmesine izin verilir. Burada kabilesinin atalarına kavuşur. Buradaki yırtıcı kuşun göklerin kuşu rolüyle Kuğu olduğu bellidir (bkz. resim 8.3).

AĞZI AÇIK FIRTINA ŞEYTANI

Göbekli Tepe'yi inşa edenlerin Büyük Yarık'm ötesindeki yıldızları tam olarak nasıl algıladıklarını bilemeyiz. Ancak Mezopotamya ovasının günümüzde Irak'ta olan bölgesinde yaşayan uygarlıkların astronom-rahiplerinin çivi yazısıyla kaydettikleri yıldız ilmi bize o insanların kozmik coğrafya alanındaki bilgileri konusunda bir fikir verir.

MÖ üçüncü binyıla kadar uzanan kaynak materyalleri içeren Babil metinlerinde yıldız veya asterizm olmak üzere düzinelerce yıldız yer alır; Akrep (Scorpius), keçi başlı Balık (Oğlak) ve Aslan gibi bazıları Yunan burç kuşağındaki karşılıklarından dolayı tanıdıktır. Kuğu yıldızları komşu Cepheus takımyıldızından

(astronomik anlamda Deneb'in hemen üzerinde) yıldızlarla bir arada, başı ve vücudu panter biçiminde (Akad dilinde *nimru*), kanatları, arka ayakları ve kuyruğu kartal biçiminde devasa bir yaratık oluşturur. Bu yaratığın adı, "ağzı açık fırtına şeytanının takımyıldızı (MUL) anlamına gelen MULUD.KA.DUH.A'ydı ve ölü ruhların ulaştığı yer olduğuna inanılırdı.[5]

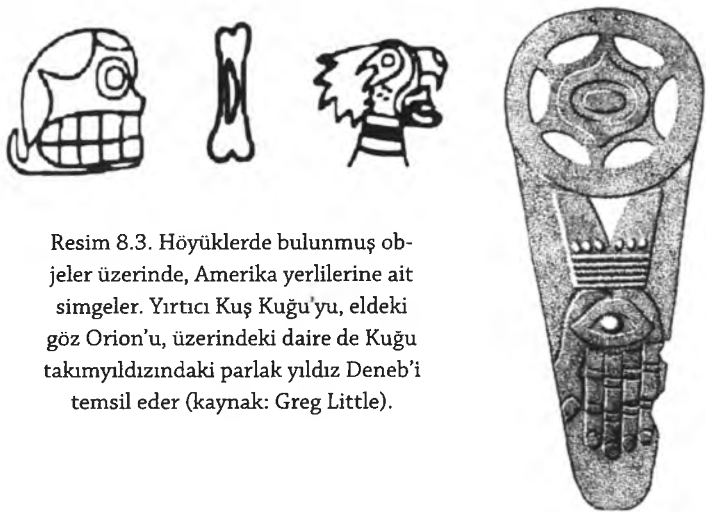
Panterin başı Kuğu takımyıldızında,[6] kuyruğu da Cepheus takımyıldızında olunca (yani Samanyolu'yla tamamıyla senkronize olunca), Babil yıldız ilminde ölülerin dünyasına girişin, Büyük Yarık'a denk gelen MULUD.KA.DUH.A yoluyla olduğu anlaşılır. Bu da Olmeclerin ve Mayaların yeraltı dünyasına jaguar veya timsah gibi korkunç bir canavarın ağzı yoluyla girişi algısına benzer. Bundan dolayı, Babillilerin ve ataları Sümerlerle Akadların öte dünya veya ölüler dünyasına girişle Büyük Yarık'ı bir tuttuğu anlaşılır.

Üstte: Kafatası ve Kemik hayat-ruhu ve özgür ruhu temsil ederler. Yırtıcı Kuş, Samanyolu'nun iki kola ayrıldığı yerin muhafızıdır ve Kuğu takımyıldızından ilham alınan bir kuştur. Yırtıcı Kuş'un "çatal gözü", Samanyolu'nun ikiye bölündüğü yeri temsil eder. Sağda: Moundville'den bakır bir obje; "elin gözü"ndeki delik, M-42 girişidir. Ruh Samanyolu boyunca ilerlerken Karanlık Yarık'a yol açan ayrıma rastlar. Genelde bir "Haç" olarak temsil edilen yukarıdaki daire, ruhun ulaştığı nihai yer olan Deneb'dir.

---

5 White, *Babylonian Star-lore*, 159–60.

6 Bkz. "*MUL.APIN 1.2: The 33 Stars on the Path of Enlil, within the Ellipse of the Milky Way*," MUL.APIN Tablet No. 86378, British Museum, sütun 1, satır 28, Lexiline: A Renaissance in Learning, www.lexiline.com/lexiline/lexi173.htm (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

Resim 8.3. Höyüklerde bulunmuş objeler üzerinde, Amerika yerlilerine ait simgeler. Yırtıcı Kuş Kuğu'yu, eldeki göz Orion'u, üzerindeki daire de Kuğu takımyıldızındaki parlak yıldız Deneb'i temsil eder (kaynak: Greg Little).

KUTUP YILDIZI İBADETİ

Burada sunulan kanıtlar temelinde, Keramiksiz Neolitik çağda Güneydoğu Anadolu'da yaşayan insanların Deneb'i Samanyolu'ndaki Büyük Yarık yoluyla girilen gökyüzü dünyasının giriş yerinin işareti olarak görmüş olması muhtemeldir. Göğün bu kısmının Keramiksiz Neolitik çağda Güneydoğu Anadolu'da yaşayan insanlar için bu kadar önemli olmasının sebebi, MÖ 9500-8000 civarında Göbekli Tepe inşa edildiği zaman Kutup Yıldızı'nın olmamasıydı. Başka bir deyişle, gece göğünde gökkutbuna işaret edecek herhangi bir parlak yıldız yoktu. Dolayısıyla Göbekli Tepe'yi inşa edenlerin, gökyüzü dünyasının konumu konusunda Deneb'in Kutup Yıldızı olduğu daha erken Paleoliik döneme, MÖ y. 16.500-14.500'e ait gelenekler doğrultusunda hareket ettiklerini öne sürmek mantıklı görünür. Bu aynı zamanda Paleolitik mağara sanatçılarının Lascaux'daki

Kuyu Sahnesi'ni yaptıkları dönemdi. Kuyu Sahnesi'nde direğin tepesindeki kuş muhtemelen kuş başlı şamanın (yanı başında resmedilmiştir), o dönemde kuş şeklindeki Kuğu takımyıldızının işaret ettiği gökkutbu yoluyla gökyüzü dünyasına yükselişini tasvir eder.

KUTUP YILDIZLARININ DEĞİŞMESİ

Göbekli Tepe insanlarının beş bin yıldan daha eski olan bir geleneğe uymuş olması gerçekten mümkün müdür? Daha önce de değindiğimiz gibi, gökkutbu devinimin etkisinden dolayı MÖ 13.000 civarında Kuğu takımyıldızından uzaklaşmaya başladı ve Lyra takımyıldızına girerek MÖ 13.000-11.000 civarında parlak Vega yıldızının Kutup Yıldızı olmasına neden oldu. Bu durumda bu dönemdeki gökyüzünü seyredenler neden Kuğu yerine Vega'ya bağlılık göstermeye başlamadılar? Buna cevaben bazı Paleolitik kültürlerin Vega'yı gökyüzü dünyasına giriş noktası olarak görmeye başlamış olabileceğini söyleyebiliriz. Ancak başka kültürler büyük ihtimalle Kuğu takımyıldızına ve özellikle Deneb'e sadık kaldılar, çünkü gökyüzü dünyasına giriş olduğuna inanılan Samanyolu'ndaki Büyük Yarık'ın başladığı yerle senkronizeydi. Vega yıldızının görsel açıdan hem Büyük Yarık'ta hem de Samanyolu'ndan uzak olması, bu yıldızın neden Deneb'le aynı önem düzeyine ulaşmadığını açıklayabilir.

Bu durumda Vega MÖ 11.000 civarında önem kaybetmekle kalmadı, gökyüzü dünyasına giriş noktası olarak görülen Deneb'le Büyük Yarık'a ibadette büyük ihtimalle artış oldu ve bu artış MÖ onuncu binyılda inşa halinde olan Göbekli Tepe'nin ana yapılarında da söz konusuydu. Dolayısıyla dünyanın bilinen en eski yıldız tapınakları olan bu anıtları inşa edenlerin onları, o dönemde gökyüzü dünyasına en bariz giriş noktasını teşkil eden Büyük Yarık'la hizalamayı seçmiş olması mantıklıdır.

Ancak bundan sonra göreceğimiz üzere, ruhun gökyüzü dünyasına gidip gelmek için kullandığı yöntem, Kuğu takımyıldızının ilkel totemi, Göbekli Tepe'nin yontma sanatında çarpıcı bir şekilde tasvir edilmiş olan göklerin kuşundan geçer.

BÖLÜM 9

AKBABA KÜLTÜ

Orta Anadolu'nun güneyinde bulunan 9500 yıllık Neolitik Çatalhöyük şehrinde ölüler sanat alanında genelde akbabaların eşlik ettiği başsız kibrit adamlar olarak tasvir edilirdi. Akbabalar, insanların cesetlerinin etlerinin ayıklanmasıyla bağdaştırılan leşçil kuşlardır; bu süreç ahşap ölüm kulelerinin tepesinde gerçekleşirdi ve geriye kalan kemikler toplanıp ikincil gömme işlemine tabi tutulurdu.

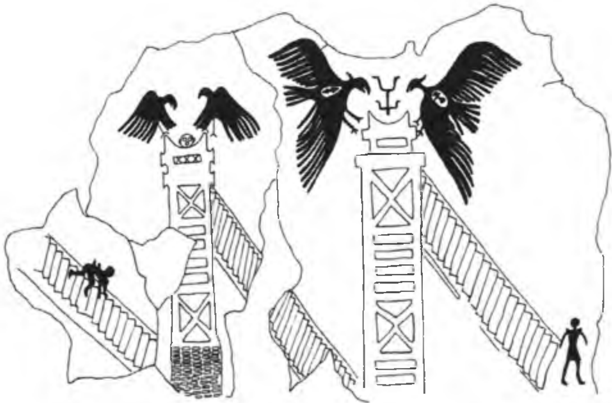
Neolitik çağda gerçekleştiği bilinen ceset etlerinin ayıklanması, Klaus Schmidt'e göre Göbekli Tepe'de de yer almış olabilir. Schmidt Göbekli Tepe'deki büyük yapıları, Zerdüştlük[1] olarak bilinen ve yakın geçmişe kadar İran, Ermenistan ve Hindistan'da (Parsilik adı altında) gelişmiş olan dinin cenaze adetlerinin bir parçası olan Sessizlik Kulelerine benzetir. Ölüler toplumdan uzakta olan bu yuvarlak taş kulelerin tepesine konurdu. Akbabalar uçarak gelip kulelerin tepesine konar, cesetlerin etlerini ayıklarlardı, kalan kemiklerin de nihai defin için toplanmadan önce güneşte kireçlenmesine izin verilirdi.

---

1 Schmidt, *A Stone Age Sanctuary in South-eastern Anatolia*, 131–32.

Bu tür adetler günümüzde çok ender olarak görülürse de, Himalayalar'da yaşayan bazı Budist Tibet toplumlarında gökyüzü gömütleri adı altında devam eder. Görgü tanıklarının anlattıklarına göre önce akbabalar inip cesetlerin etlerini yer, sonra da hiyerarşik bir sıralamayla kuzgunlar, şahinler ve kargalar gelip işi bitirirler.

Ceset etlerinin ayıklanması Çatalhöyük'te en azından bir boyalı freskte tasvir edildiğinden (bkz. resim 9.1) burada gerçekleştiği neredeyse kesindir. Bu freskte merdivenlerle ulaşılan iki ahşap kulenin ayaklarında muhtemelen mezar bölgesinin muhafızları olan iki figür resmedilmiştir. Sağ taraftaki kulenin tepesinde akbabalar, ölüyü temsil eden soyut bir sembol olduğu sanılan başsız bir kibrit adama saldırır. İnsanın başı ruhunun merkezi sayılırdı, ruh vücuttan ayrıldığı için de ceset başsız, yani ruhsuz olarak tasvir edilirdi. Sol taraftaki kulenin tepesinde ise iki akbaba cesedin başını, yani ruhunu, kanatlarının altına almış gibidir.

Resim 9.1. Neolitik çağa ait Çatalhöyük şehrinde bulunmuş ve rekonstrüksiyona tabi tutulmuş, MÖ 7500-5700 yıllarına ait bir panodaki ceset etleri ayıklama kuleleri (kaynak: James Mellaart). Ölünün ruhu başı olarak, bedeni de başsız bir kibrit adam olarak resmedilmiştir.

PSYKHOPOMPOS

Bu resim, insan cesetleri nahoş (ama son derece etkili) et ayıklama eylemine tabi tutulursa da, akbabaların ruhlarının ruha öte dünyada eşlik ettiğini anlatmayı amaçlar. Dolayısıyla kuşlar, Eski Yunancada "ruhu taşıyan" anlamına gelen ve yeni ölen ruhların öte dünyaya ulaşması için ona yardımcı olan doğaüstü varlıklar için kullanılan *psykhopompos* görevi görür.

İngiliz arkeolog James Mellaart, Çatalhöyük'te ölüm ve yeniden doğuş temalarının işlendiği bütün panoların kült tapınaklarının kuzeye veya doğuya bakan duvarlarında olduğunu kaydetmiştir.[2] Her sabah güneşin doğduğu doğunun yeniden doğuş yönü olduğu kesindir, bu durumda kuzey de öte dünyanın, karanlığın ve ölülerin dünyasının yönüdür. Çatalhöyük'te kibrit adamlarla birlikte yer alan en çarpıcı akbaba imgelerinin bazıları da kült tapmaklarının kuzeye bakan duvarlarında bulunuyordu.

Kuzey, kuzey yarımkürede güneşin asla ulaşamadığı yer olmanın yanı sıra, Samanyolu'ndaki Büyük Yarık'm, Kuğu'nun yıldızlarının ve tabii ki gökkutbunun da yönüdür. Akbabaların ruhu öte dünyaya götürürken gökyüzü dünyasının girişi olduğu sanılan bu yöne gittiklerine mi inanılıyordu?

Avrasya yıldız ilminde Kuğu takımyıldızı genelde bir kuğu olarak temsil edilirse de, buluntular temelinde Fırat civarında *Vultur cadens*, yani "düşen akbaba" olarak bilindiği söylenebilir (aslında bu unvan genelde yakınlardaki Lyra takımyıldızıyla bağdaştırılır).[3]

---

2 Mellaart, *Çatalhöyük*, 104.
3 Allen, *Star Names and Their Meaning*, bkz. "Cygnus."

GÖBEKLİ TEPE'NİN AKBABA TAŞI

Nevalı Çori'de kült yapısının kalıntıları arasında akbaba tasvirlerine rastlanmıştır. Harald Hauptmann ile ekibi burada üzerinde insan başlarıyla akbabaların bir arada tasvir edildiği taştan bir totem direğinin yanı sıra, modern bir sanat galerisine yakışacak, harika şekilde yontulmuş bir akbaba heykelini ortaya çıkarmıştır. Ancak bu harika sanat eseri tuhaf bir şekilde kült yapısının duvarında dolgu malzemesi olarak kullanıldığından, daha önceki bir inşaat safhasına, muhtemelen MÖ y. 8500-8400 arasına aittir.

Göbekli Tepe'nin yontma eserleri arasında özellikle 43 numaralı dikilitaşın üzerinde akbabalar görülebilir. D Yapısının kuzey-kuzeybatı kısmında yer alan bu dikilitaş, ikiz dikilitaşlar arasında çömelen birisinin bu dönemde Deneb'i görmesine izin veren delikli taşın hemen batısmdadır. 43 numaralı dikilitaşın batı yüzeyinde, biri genç olmak üzere üç akbaba yer alır. Bu dikilitaşın üzerinde bir akrep ile flamingo olabilecek uzun boyunlu iki balıkçıl kuş da vardır ve bu kuşlarla yetişkin akbabanın başının arasında iki tarafında, suyun akışını temsil ettiği düşünülen, V şeklinde bir dizi şekil olan küçük kareler yer alır.

Bu dikilitaşın üst kısmında başka tuhaf tasvirler de vardır. Sıra halindeki üç dörtgen, üzerlerindeki birbirine bağlı ilmeklerden dolayı el çantaları gibi durur. Her birinin yanında birer küçük yaratık vardır; bunlar soldan sağa sırasıyla uzun bacaklı bir kuş (muhtemelen bir balıkçıl), dört ayaklı bir hayvan (bir kedigil olabilir) ve amfibi bir hayvandır (kurbağa olabilir). Bu sahneyi yorumlamak zordur, ama el çantalarının ağıl veya ev olması mümkündür, altından suyun aktığı (V biçiminde şekiller) izler (bir dizi kare) geçilen bir nehrin kenarında yer alıyor olabilirler.

Ancak 43 numaralı dikilitaşın önemi bu şekillerden dolayı değildir. Asıl dikkat çekici olan, küçük karelerden oluşan sıranın sonunda bulunan akbabadır (bkz. resim 9.2). Bu akbaba ayaktadır ve kanatları insan koluna benzeyecek şekilde çizilmiştir. Ay-

rıca dizleri bükülüdür ve palyaço ayaklarına benzeyen kocaman, tuhaf ayakları, bunun akbaba kılığına girmiş bir şaman veya antropomorfik görünümlü bir kuş ruh olabileceğini gösterir. Çatalhöyük'teki tapmakların da duvarlarında benzer bacaklara sahip akbabalar tasvir edilmiştir ve bunlar da antropomorfik figürler veya akbaba kılığına girmiş şamanlar olarak yorumlanmıştır.[4]

TOP ŞEKLİNDE KAFA

Akbabanın sağ kanadının hemen üzerinde bir top veya güneş diski benzeri, yontulmuş bir daire vardır. Klaus Schmidt bu "top"u bir insan başı olarak görür; böyle olması son derece mantıklıdır, çünkü biraz daha aşağıdaki bir akbabanın sırtında, Çatalhöyük'teki ceset eti ayıklama kuleleri ve akbaba tasvirlerinde olduğu gibi, başsız, yani ruhsuz bir figür vardır. Bu "top"un insan başını temsil ettiğinden emin olabiliriz, çünkü bölgedeki tarih öncesi kaya sanatında da benzer toplar görülebilir ve bağlamlarından insan ruhlarını temsil ettikleri anlaşılır.[5] Anadolu tarih öncesi kaya sanatı uzmanı Muvaffak Uyanık şöyle diyor:

> Mezolitik çağda [yani Göbekli Tepe'nin inşa edildiği dönemde] insanların vücudunun yanı sıra ruhunun olduğu anlaşıldı ve ruhun başın içinde olduğu sanıldığı için insanlar ölünce sadece kafatasları gömülürdü. Ayrıca insan ruhunun daireyle temsil edildiğini ve bu sembolün daha sonra geleneksel olarak, yazıtları olmayan mezar taşlarında kullanıldığım biliyoruz.[6]

---

4 Hodder, *Çatalhöyük*, 196.
5 Uyanik, *Petroglyphs of South-eastern Anatolia*, 12.
6 *A.g.e.*

Resim 9.2. Göbekli Tepe'deki Akbaba Dikilitaşı (43 numaralı dikilitaş). Gövde kısmında bir akrep, gövdenin en alt kısmındaki akbaba benzeri kuşun boynu üzerinde ereksiyon halinde başsız bir insan figürü ve üst taraftaki akbabanın sağ kanadının altında bir top vardır.

Dolayısıyla başsız figür sadece insan iskeletini değil, aynı zamanda ruhu top şeklindeki başıyla bedeninden ayrılmış ve bir akbabanın veya insan özelliklerine sahip bir kuş ruh, hatta yarı insan, yarı akbaba bir varlığın sorumluluğunda olan ölü insanı da temsil eder. Göbekli Tepe'de bulunan ve Akbaba Dikilitaşı adını verdiğimiz 43 numaralı dikilitaşın, *psykhopompos* veya ruh taşıyıcısı işlevi gören akbabanın ruhun öte dünyaya gidişine eşlik edi-

şinin sembolik olarak tasvir ettiği bellidir (Schmidt'in, akbabanın dehşet verici bir oyun dâhilinde insan başıyla oynadığına dair önerisi,[7] burada olanları anlatmak açısından yetersizdir).

AKBABALARIN KANATLARI

Akbabalarla bağlantılı şamanizme dair kanıtlara bu bölgedeki başka sit alanlarında da rastlanmıştır. Örneğin Amerikalı arkeologlar Ralph ve Rose Solecki 1950'lerde Irak'ın kuzeyinde, Zagros Dağlarında Büyük Zap nehrine bakan, Zawi Chemi Şanidar adlı bir açık hava yerleşim yerinde en azından on beş yaban keçisiyle yaban koyununun kafataslarının yanı sıra, on yedi büyük yırtıcı kuşun kanatlarını buldular.

Birçoğu eklemli olan kemikler temelinde kuş türlerinin başında sakallı akbaba (*Gyptaeus barbatus*) ve kızıl akbabanın (*Gyps fulvus*) yanı sıra çeşitli kartal türleri vardı. Bu kuşların kemikleri, muhtemelen kült işlevi gören taş bir yapının duvarının yanında bulunmuştur.[8] Kazı ekibi, kanatların kuşlardan ölüm anında kesildiğinden ve ritüellerde kullanılan bir kostüm çerçevesinde takıldığından emindi.[9] Başka bir deyişle, şamanlar bu kanatları ölüler kültünün birincil sembolü olan akbaba kılığına bürünmek için "ritüel teçhizatı" olarak kullanmıştır.[10]

Kanatların radyokarbon tarihlendirmesi MÖ 8870 civarına (+/- 300 yıl) işaret ettiyse de,[11] modern kalibrasyon yöntemleriyle (daha eski çağlarda organik maddelerde var olan karbon-14 miktarına bağlı yeni değerlendirmeler sonucunda) ya-

---

7 Klaus Schmidt, Dr. Graham Phillip'le televizyon röportajı, "Death Cult Temple and Bog Bodies of Ireland," *Ancient X-Files*, National Geographic Channel, 2012.

8 Solecki ve Solecki, "*The Zagros Proto-Neolithic and Cultural Developments in the Near East,*" 120.

9 Bkz. Solecki, "*Predatory Bird Rituals at Zawi Chemi Shanidar,*" 42–47.

10 Solecki ve Solecki, "*Zagros Proto-Neolithic and Cultural Developments,*" 120.

11 Solecki, "*Predatory Bird Rituals at Zawi Chemi Shanidar,*" 42–47.

pılan incelemelere göre Genç Dryas döneminin sonlarına, yani MÖ 9600 civarına tarihlendikleri sanılır;[12] bu dönem, kuş uçuşu Zawi Chemi Şanidar'ın 450 kilometre batısında bulunan Göbekli Tepe'deki büyük yapıların inşa edilmesinden hemen önceydi.

TAŞA YONTULMUŞ YILDIZ HARİTASI

Göbekli Tepe'nin Akbaba Dikilitaşında gerçekten bir akbaba, öte dünyaya giden bir insan ruhuna *psykhopompos* rolüyle eşlik ediyorsa, o zaman bu zengin imgelerin gökyüzüyle bağlantılı temalar içermesi muhtemeldir. Arkeo-astronomi alanından araştırmacılar, dikilitaşın gövdesinin dibinde yer alan akrebin Scorpius takımyıldızını temsil ediyor olabileceğini belirtmiştir.[13] Mul-Apin tabletlerinde bulunanlar gibi Babil astronomi metinlerinde Scorpius'un yıldızları Akrep adında bir takımyıldızla özdeşleştirilir (MULGIR.TAB).[14]

Orta Amerika'da Mayaların kozmolojik sanatında genelde dünya ağacının dibine yakın yerde tasvir edilen akrep (bkz. resim 9.3) bazı araştırmacılar tarafından ufukta dik duran Samanyolu olarak yorumlanır. Dolayısıyla akrep, Samanyolu'ndaki Büyük Yarık'ın hemen altında bulunan Scorpius takımyıldızıyla özdeşleştirilmiştir.[15] Bu durumda Scorpius'un yıldızlarının akrep sembolüyle temsil edilmesi adetinin evrensel olarak Paleolitik çağa dayanması ve bundan dolayı MÖ 9500-9000 civarında yontulmuş olan Akbaba Dikilitaşında tasvir edilmiş olması mümkündür.

AKBABAYI TEMSİL EDEN KUĞU

43 numaralı dikilitaşın akrebi gerçekten Scorpius takımyıldızını temsil ediyorsa, dolayısıyla da ekliptikle Samanyolu'ndaki

---

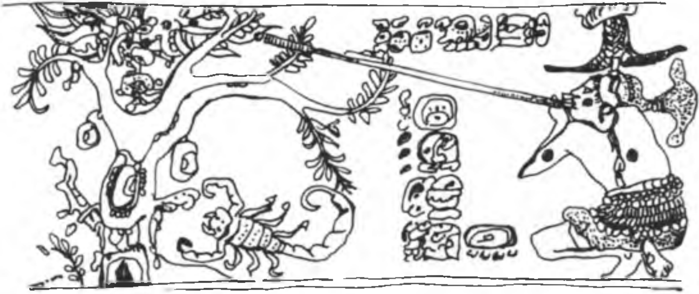
12 Solecki ve Solecki, "*Zagros Proto-Neolithic and Cultural Developments*," 117.

13 Belmonte, "*Finding Our Place in the Cosmos*," 2052–62.

14 Horowitz, *Mesopotamian Cosmic Geography*, 156, 180–81, 259; White, *Babylonian Star-lore*, 177–81.

15 Bricker ve Bricker, "*Zodiacal References in the Maya Codices*," 148–83.

Büyük Yarık'ın kesiştiği yerin sembolüyse, o zaman bu dikilitaşın üst kısmındaki eklemli kanatlı ve palyaço ayaklı akbaba bu kozmik tabloyu tamamlar. Akbabanın kanatları, başı, boynu ve bedeni tanıdıktır, çünkü Kuğu takımyıldızının siluetini mükemmel bir şekilde oluştururlar; akbabanın başı Deneb'in konumundadır, açık kanatları da gökyüzündeki karşılığının 11.500 yıl önceki görünümüne dektir (bkz. resim 9.4). İlk olarak Rus-Ermeni (Slavon) Üniversitesinden Profesör Vachagan Vahradyan tarafından saptanan bu benzerlik,[16] oldukça ilginçtir ve bir rastlantı olması zordur.

Resim 9.3. Mayalar için Samanyolu'nun sembolü olan kozmik ağaç; dibinde duran akrep Scorpius takımyıldızını temsil ediyor olabilir.

16 Bkz. Vachagan Vahradyane ve Marine Vahradyane, "*About the Astronomical Role of 'Qarahunge' Monument*," Anunner.com, www.anunner.com/vachagan.vahradyan/About_the_Astronomical_Role_of__"Qarahunge"_Monument_by_Vachagan_Vahradyan,_Marine_Vahradyan (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

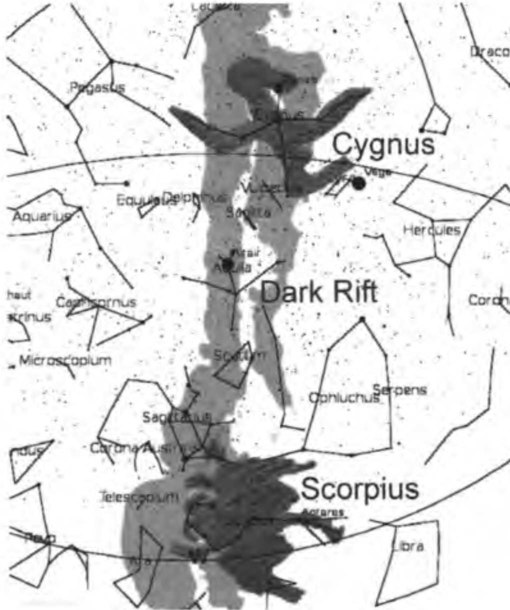

Resim 9.4. Kuğu takımyıldızının üzerine yerleştirilmiş Göbekli Tepe'nin Akbaba Dikilitaşı (43 numaralı dikilitaş).

MÖ 9500'de Scorpius güneşin batışından kısa bir süre sonra batı yönünde ufuk hattında gözüktüğü zaman Samanyolu'ndaki Büyük Yarık'ın gece göğünde yukarıya doğru uzandığında, yaklaşık 70 derece yükseklikte meridyeni kesen Kuğu'ya dikkat çekmiş olması, öte dünyaya resimlerle yapılan bu yolculuğu teyit eder. Göbekli Tepe'nin Akbaba Dikilitaşındaki palyaço ayaklı akbaba ile akrep, gökyüzündeki karşılıklarının konumlarına benzer oldukları da göz önüne alınırsa, burada tasvir edilen büyük ihtimalle iki takımyıldızı arasındaki bu ilişkidir (bkz. resim 9.5).

D Yapısında, delikli dikilitaşın yanında bulunan Akbaba Dikilitaşının, ikiz dikilitaşlar gibi kuzey-kuzeybatıya yönelik olması da, özellikle Kuğu'yla ve Samanyolu'ndaki Büyük Yarık'la bağlantıları açısından astronomik işlevine dair potansiyel bir ipucu oluşturur.

Peki Göbekli Tepe'yi inşa edenler, akbaba sembolüyle bağlantılı olan gökyüzü dünyasını tam olarak nasıl algılıyorlardı? Daha önce gördüğümüz üzere muhtemelen *seelenloch* veya ruhun öte dünyaya gidebilmek için geçmesi gereken ruh deliği işlevi gören delikli taş, bu algılarına dair en büyük ipucunu teşkil eder.

Resim 9.5. Samanyolu'ndaki Büyük Yarık'ın üzerine Göbekli Tepe'nin Akbaba Dikilitaşının (43 numaralı dikilitaş) akrebi ve akbabası yerleştirildiğinde, batı yönünde ufuk hattının hemen üzerinde olan Scorpius'un yıldızlarıyla ve gökyüzünün yukarı kesiminde meridyenle kesişen Kuğu'yla (akbaba) eşleştikleri görülür.

BÖLÜM 10

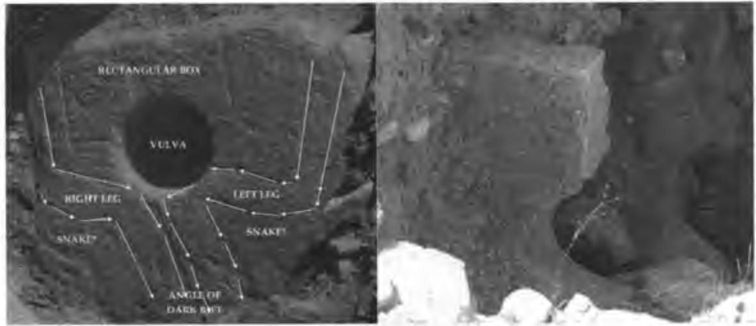
KOZMİK DOĞUM DİKİLİTAŞI

Göbekli Tepe'nin D Yapısının merkezinde bulunan ikiz dikilitaşlar ilk inşa edildikleri dönemde Deneb'in battığı yere yönelik idilerse, o zaman, daha önce de gördüğümüz gibi, aralarında ayakta duran veya çömelen bir insan, Akbaba Dikilitaşının hemen doğusunda bulunan delikli dikilitaş yoluyla bu astronomi gösterisini seyredebilirdi. C yapısında da benzer bir durum olurdu, çünkü burada bulunan insanlar merkezdeki ikiz dikilitaşların arasında durdukları zaman delikli bir dikilitaştan (59 numaralı dikilitaş) Deneb'in batışını seyredebilirdi.

Artık bu delikli dikilitaşların işlevini daha iyi kavramanın zamanı gelmiştir; bunun için D Yapısında, yerinde duran dikilitaşa odaklanacağız. Deliğin çevresine dairesel olarak yontulmuş olan paralel çizgiler, dizden bükülmüş insan bacaklarının naif tasvirleri olabilir. Bu "bacaklar", deliğin altında bir araya geldikten sonra dikilitaşın alt sağ köşesine doğru uzanırlar ve dizlerle ayak bilekleri oldukları varsayılan kısım arasında paralel bir açıklık oluşur. Sol alt köşede, sağ kalçanın olduğunu gösteren belirgin çıkıntı, birbirlerine paralel bu çizgilerin başka bir şeyi değil de bacakları temsil ettiğini teyit eder (bkz. resim 10.1).

KİLİSİK HEYKELİ

Eğer gözlem dikilitaşındaki yontulmuş çizgiler gerçekten dizlerden bükülmüş iki bacağı temsil ediyorsa, o zaman hemen üzerlerindeki büyük delik tek bir şeyi temsil edebilir, o da bir insanın, daha doğrusu bir kadının vulvasıdır. 1965'te Adıyaman yakınlarında, Nevalı Çori'nin 85 kilometre kuzeyinde, Aladağların eteğindeki Kilisik'te bulunan T biçimli küçük bir heykelde de benzer bir delik vardır.[1] Göbekli Tepe ve Nevalı Çori'deki T biçimli dikilitaşlar gibi kol ve el sahibi olan bu heykelin üzerinde, geniş yüzeylerinde yükselerek dar yüzeyde ellerle birleşen bir çizgi bulunur. Bu figürünü karnını ve cinsel organını göstermek için elbisesini kaldırdığı anlaşılmaktadır (bkz. resim 10.2).

Resim 10.1. Solda, Göbekli Tepe'nin D Yapısının kuzeye bakan duvarındaki süslemeli delikli dikilitaş. Deliğin çevresindeki çizgiler soyut bir dişi figüre işaret eder. Sağda, C Yapısında benzer bir konumda bulunan kırık delikli dikilitaş

Heykelin karın veya rahim bölgesi, kaba bir şekilde yontulmuş bir başı, bedeni ve kolları olan çok daha küçük bir insan figürü içerir. Göbekli Tepe'de gün yüzüne çıkarılmış ve günümüzde Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'nde bulunan korkutucu bir

1 Verhoeven, "*Person or Penis?*" 8–9.

taş totem direğinin de üzerinde, ayakta duran büyük bir figürün rahminin veya karnının yerinde daha küçük insan figürleri bulunur (bkz. fotoğraf 24).

Kilisik heykelindeki küçük figürün bir kadının rahmindeki cenini temsil etmesi son derece muhtemeldir, karnının hemen altına yontulmuş büyük delik de sadece vulvanın değil, doğum kanalının da konumuna işaret eder. D Yapısının potansiyel gözlem dikilitaşına benzer ama çok daha büyük bir delik açılmış olması ve bir kadının bacaklarını temsil edebilecek çizgilerle çevrili olması, bu deliğin de abartılı bir vulva olabileceğini gösterir (C Yapısında benzer bir konumsa bulunan delikli dikilitaş da benzer bir rolü oynuyor olabilir).

Resim 10.2. Türkiye'nin güneydoğusunda, Adıyaman yakınlarındaki Kilisik'te bulunmuş, T biçimli bir figürün taş heykeli. Figürün vulvasının yerinde bir delik vardır, karın kısmında küçük bir insan figürü yontulmuştur.

Bu da MÖ 9400'te Deneb'in batışı, D Yapısındaki gözlem dikilitaşının deliğiyle hizalandığında soyut kadının vulvasınm yıldız için bir çerçeve oluşturduğu anlamına gelir. Yıldızla taş arasında dikkatli bir şekilde gerçekleştirilmiş olan bu senkronizasyonun, ruhların ölüm anında gittiği, doğumda da içinden çıkıp geldiği gökyüzü dünyasında girişi teşkil ettiği sanılan Samanyolu'ndaki Büyük Yarık'la hizalanma anını vurgulamak için yapıldığı apaçıktır. Bu benzetmede daha da ileri gidebiliriz, çünkü kadının bacaklarının dikilitaşın sağ köşesine doğru uzanırken sergilediği açı, Deneb yaklaşık 45 derecelik yükseklikteyken Samanyolu'nun ve Büyük Yarık'ın açısına benzer. Başka bir deyişle, kadının bacaklarının konumu, vulvasının Büyük Yarık'ın girişine işaret ettiğini gösterir gibidir (bkz. resim 10.3).

Bu durumda D Yapısındaki delikli dikilitaşta görülen soyut kadın figürü Kozmik Ana'yı temsil ediyorsa, yıldızla taş arasındaki senkronizasyonun amacı, doğum yapmak üzere olduğunu belirtmek midir? Bu varsayım doğruysa, bunun hem maddi anlamda rahim benzeri yapıda hem de göksel anlamda, kozmik çocuğun Büyük Yarık'tan çıkarak dünyaya gelişi olarak (Maya mit ve efsanelerinde güneş tanrısı One Hunahpu'nun yeniden doğuşu gibi), sembolik önemi yüksek bir olay olduğuna şüphe yoktur. Bu durumda kozmik çocuk Kuğu takımyıldızından çıkarak Büyük Yarık yoluyla yeryüzüne, yani ufuk hattına, güneşin yörüngesi olan ekliptiğin Yay ve Akrep yıldızları yakınlarında Samanyolu'yla kesiştiği yere iner.

KOZMİK DOĞUM

Göbekli Tepe'nin D Yapısındaki gözlem dikilitaşında soyut biçimde tasvir edilmiş olanın neredeyse aynısı Fransa'da, Chauvet mağarasında bulunan ve daha önce gördüğümüz gibi bundan otuz iki bin yıl kadar önce, Üst Paleolitik mağara sanatçıları tarafından yaratılmış olan Venüs ve Büyücü panosunda da yer

alır. Burada da "Venüs"ün soyut bacakları Samanyolu'nun Büyük Yarık'ın iki yanındaki kolları temsil eder ve buzağının başı rahmin üzerinde yer alır. Bu bağlamda *bukranion* büyük ihtimalle tarih öncesi dönemde boynuz benzeri fallop tüpleriyle rahmin veya dölyatağının soyut bir sembolü olarak görülen Kuğu takımyıldızının buzağı başı rolünü temsil eder (bkz. resim 10.4). Atalarımızın gelişimlerinin başlarında bu ikisi arasındaki bu olağanüstü benzerliği kavradığı[2] ve Neolitik çağda *bukranion*'u ve genel anlamda buzağıyı doğumun ve ölümün sembolleri olarak gördükleri anlaşılmaktadır.

Resim 10.3. Göbekli Tepe'de D Yapısı ve duvarındaki delikli dikilitaşın konumu. Ufuk hattında Samanyolu'ndaki Büyük Yarık görülebilir.

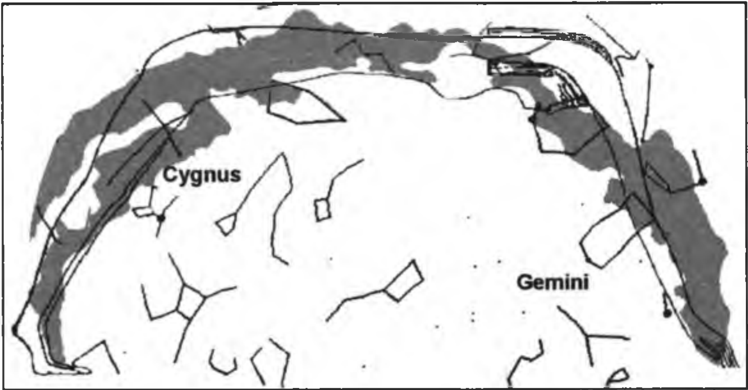
Bu bağlamda Çatalhöyük'teki üç boyutlu fresklerin de tanrısal kadınların (leopar başlı kadınlar) bacaklarının arasından buzağıların doğduğunu ve Eski Mısırlıların Samanyolu'nu tem-

2 Gimbutas, "*The Language of the Goddess*," 185, 265.

sil eden tanrıça Hathor'un her sabah bir buzağı şeklinde güneş tanrısını doğurduğuna inandığını hatırlamak yerinde olacaktır. Hathor'un kültü, Samanyolu'nun kişileşmiş hali olan ve rahmiyle vulvası Kuğu'nun yıldızlarıyla örtüşen gökyüzü tanrıçası Nut'la neredeyse eşanlamlıydı (bkz. resim 10.5).[3]

Resim 10.4. Solda, fallop tüpleriyle beraber rahim veya dölyatağı. Ortada büyükbaşlı hayvan başıyla örtüşen Kuğu yıldızları. Sağda, Sibirya'nın Pzyryk kültüründen, MÖ y. VI-III yüzyıla ait soyut bir dölyatağı resmi.

Resim 10.5. Samanyolu'nu temsil eden Eski Mısır gökyüzü tanrıçası Nut; Kuğu'nun yıldızları rahmi ve vulvasıyla, Samanyolu da bacaklarının arasındaki boşlukla örtüşür (kaynak: R. A. Wells).

3 *Bkz.* Collins, "*The Cygnus Mystery.*"

DOĞUM ODASI

Göbekli Tepe'de D Yapısında, hatta komşusu C Yapısında bulunan insanların kozmik doğum olgusunu tam olarak nasıl kutladığı spekülasyona açıktır. Belki de yeni ruhun Büyük Yarık'tan ortaya çıkacağına ve akıl almaz bir şekilde bu yapıların ikiz dikilitaşları arasında bekleyen hamile bir kadına girdiğine inanılıyordu. Böyle bir ritüel temelli eylem, ya rahme düşme anında, ya hamilelik sırasında, ya da belki de doğumdan hemen önce yer alabilirdi. Hatta doğum, delikli dikilitaşın üzerindeki yontulmuş çizgilerin işaret ettiği gibi, ikiz dikilitaşların arasında gerçekleşebilirdi.

Dolayısıyla Göbekli Tepe'deki yapılar hem *psykhopompos* rolündeki akbabanın eşlik ettiği ruhun gidişi (D Yapısının bundan sonra Kozmik Doğum Taşı adını vereceğimiz delikli dikilitaşının yanında Akbaba Dikilitaşının olduğunu unutmamak gerekir), hem de yeni doğacak hayat onuruna inşa edilmişti. Dünyaya gelen ruhlara da *psykhopompos* rolünde, büyük ihtimalle akbaba olan bir kuşun eşlik etmiş olması muhtemeldir; Çatalhöyük'teki bazı boyalı panolarda akbabalar sırtlarında bir insan bebeği içeren oval bir şekille tasvir edilmiştir. Günümüzde Avrupa ve Asya'nın birçok yerinde yeni doğan bebeklere leylekler eşlik eder. Ancak Baltıklarda (ve Sibirya'da[4]) bu rolü beyaz bir kuğu üstlenir.[5] Dünyanın bu bölgelerinde kuğular ve leylekler akbabaların Yakındoğu'da oynadığı rolün aynısını oynar.

Mısır ve Hindu mitolojisinde ötüşüyle dünyayı oluşturan ilksel bir kaz veya kuğudur, ama birçok ülkede de kuğu, ya evreni ya da güneşi oluşturan yumurtayı yapan kuştur (örneğin Macar peri tanrıça Tünder İlona, "bir kuğuya dönüştürüldüğü zaman" gökyüzüne sonradan güneşi oluşturacak olan bir yumurta

4 Silva, "*Archaeology of Intangible Heritage,*" 125.
5 Kay, "*Bird Gods,*" 197.

bırakır[6]). Bu inanışlar, kozmik yaradılışın Kuğu takımyıldızı ve Büyük Yarık yakınlarında gerçekleştiğine ve sonucunda güneşin her gün baştan doğduğuna dair inanışla da bağlantılıdır.

KOZMOLOJİK İNANIŞLAR

Bu durumda bütün kanıtlar, C ile D yapılarının delikli dikilitaşlarının Deneb'in Göbekli Tepe'yi inşa edenlerin zihniyetindeki yerin yanı sıra, buranın doğum, ölüm ve yeniden doğuş ritüellerinin hem yontma sanatta hem de ikiz ruhları ve *axis mundi*'leriyle sembolik rahimler oluşturan büyük yapıların mimari tasarımı şeklinde yüceltildiği mekân olduğunu teyit ettiğine işaret eder.

Göbekli Tepe'yi inşa edenlerin delikli dikilitaşları hem kozmik doğumla hem de doğumdan önce oradan gelip ölümden sonra oraya dönen insan ruhunun yaradılışıyla bağdaştırdıkları öte dünyaya girmek için *seelenloch* olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Göbekli Tepe'deki şamanlar kendilerinden geçip vecit haline girdikleri zaman belki de cenine dönüşüp, Deneb'le ve Samanyolu'ndaki Büyük Yarık'la bağdaştırılan, ilksel yaradılışın kaynağı kozmik rahme yeniden gireceklerine inanıyorlardı.

Genelde giriş cephelerinde yuvarlak delikler olan megalitik dolmenlerin kozmik tasarımını anlamaya çalışan araştırmacıların çalışmaları, delikli dikilitaşın sembolik vulva işlevini teyit eder. Dolmenlerin içinde gömülenler genelde yeni hayatlarına hazırlık olarak cenin pozisyonunda bulunurlar; bundan dolayı taş yapıların sembolik rahimler veya vulvalar oldukları, lombozlarının vulvayı temsil ettiğine dair teoriler öne sürülmüştür ve Yahudiliğin ve İslam'ın kökeni konusunda araştırmalar yürüten bir uzman şöyle demiştir: "dolmene ["devasa bir çabayla açılan" delik yoluyla] giren veya çıkan herkes vajinadan doğan çocuğun pozisyonundadır. Dolayısıyla dolmen-mezar da sembolik olarak rahmi temsil eder".[7]

---

6 Róheim, "*Hungarian and Vogul Mythology*," 63.
7 Lüling, "*A Challenge to Islam for Reformation*," 207.

Bu açıklamalar, Güneydoğu Anadolu'da Keramiksiz Neolitik dünyanın yaradılışının ardındaki zihniyet konusundaki algılarımızı tamamıyla değiştirecek türdendir. Ancak Üçüncü Bölüm'de göreceğimiz üzere, bu kozmolojik düşünceleri Göbekli Tepe'nin ana yapılarının yaradılışının ardında yatması muhtemel olan başka büyük faktörlerle kıyaslandığında önemsiz kalır. Çünkü bu ölçekteki anıtsal mimari eserlerin, dünyada gerçekleşmiş korkunç bir olaya tepki olarak inşa edilmiş olması mümkündür.

ÜÇÜNCÜ KISIM

Katastrofobi

BÖLÜM 11

KAPÜŞONLULAR

Göbekli Tepe'nin büyük yapılarının her birinin içinde halkalar oluşturan on iki kadar T biçimli dikilitaş yüzlerden yoksun bakışlarını, başka dünyalardan gizli bir derneğin toplantısına katılıyormuş gibi, merkezdeki dikilitaşlara dikmiştir. İnsan formunun neden hem burada hem de bu bölgedeki diğer Keramiksiz Neolitik sit alanlarında T biçimli başlarla tasvir edildiğini kendi kendimize sorduğumuzda en uygun cevap, bu çekiç veya çivi benzeri başların, kimliklerini gizleyen veya en azından muğlak kılan kukuletalar veya kapüşonlar giymiş, uzun kafataslı (dolikosefal) bireyleri temsil ettiği olacaktır.

Bu söylenenler çok naif gibi durursa da, aslında bu sorunun tek mantıklı cevabıdır, çünkü bu dikilitaşların, yol inşaatlarında kullanılan T şeklinde beton kirişler gibi çatı desteği gördüğüne dair herhangi bir kanıt söz konusu değildir. 1993'te Şanlıurfa'nın Balıklıgöl mahallesinde, Yeni Yol Sokağında yürütülen kentsel dönüşüm süreci sırasında gün yüzüne çıkarılan gerçek boyutlu erkek heykelinin ve Göbekli Tepe ile Nevalı Çori'de bulunmuş çeşitli taşınabilir heykellerin normal bir yüze ve başa sahip olması, vardığımız bu sonucu teyit eder gibidir. Dolayısıyla Kera-

miksiz Neolitik dünyanın heykeltraşları insan formunun bütün ayrıntılarını mükemmel bir şekilde tasvir etmeyi biliyorlardı. Bu durumda T biçimli dikilitaşlar, bir zamanlar böyle görünmüş olanların akılda kalan soyut tasvirleridir ve boş ifadeleri başka dünyalardan geldiklerini veya aşkın doğalarını teyit eder.

KÜÇÜK T BİÇİMLİ HEYKEL

Aladağların eteklerinde, Adıyaman yakınlarındaki Kilisik'te bulunmuş olan T biçimli küçük heykel, T biçimli dikilitaşların uzun kafalı bireyleri temsil ettiğini gösterir. Bu heykelin başındaki kapüşon, kafatasının farklı biçiminden dolayı arkaya doğru uzamış gibi görünür; aslında kapüşonun başladığı yer, başının arka yarısını öne doğru çıkıntılı olan yüzünden ayıran düz bir çizgi şeklindedir (bkz. resim 10.2).

Resim 11.1. Göbekli Tepe'deki T biçimli dikilitaşlara benzeyen, daire şeklinde duran kapüşonlu figürler. Burada üç adam, bir kavalcının çevresinde dans eder. Kıbrıs kireçtaşından yontma eser. Fenike kökenli, tarihi belli değil.

Bu figürlerin neden uzun başlara sahip olduğu konusuna daha sonra döneceğiz. Peki ama neden kukuleta veya kapüşon giymişlerdir? İklim şartlarından dolayı olabilirdi veya bu kişilerin ciltlerini güneş ışınlarından koruması gerekliydi. Ama kapüşonların, içinde bulundukları toplumlarda belli bir statü anlamına gelmiş olması daha muhtemeldir ve seçkinciliğe işaret eder; başka bir deyişle Göbekli Tepe'yi inşa eden taş ocağı işçileri, taş ustaları, çakmaktaşı yontucuları, avcılar ve kasaplarla buradaki inşaat çalışmalarını kontrol edip yönetenler arasında kesin bir ayrım söz konusudur.

Ancak T biçimli dikilitaşların, Göbekli Tepe'deki ana yapıların inşa edildiği MÖ 9500-8900 döneminde burada yaşayan bireylerin varlığını yansıtmış olması pek muhtemel görünmez. Kiliselerde yontma eserlerde tasvir edilen azizler ve kutsal figürler, Klasik tapmaklarda heykelleri yer alan tanrılar ve kahramanlar gibi Göbekli Tepe'deki T biçimli dikilitaşlar da geçmişteki bir şeylerin, hatırlanması ve yüceltilmesi, unutulmaması gereken bir şeylerin yansıması olabilir...

Göbekli Tepe'de büyük yapılar inşa edilirken burada nelerin yer aldığını, T biçimli dikilitaşların burada mı, yoksa başka yerde mi yaratıldığını bilemiyoruz. Schmidt'in savunduğu gibi, C ve D yapıları gibi karmaşık yapıların birkaç bin yıllık bir gelişim döneminin zirvesini teşkil etmiş olması mümkündür. Öte yandan, anıtsal yapıların inşası önemli bir olaydan da ilham alınmış olabilir. Güneydoğu Anadolu'ya başka bir kültürün temsilcileri, bölgenin avcı-toplayıcı halkını bu devasa inşaat projesine girişmesi için harekete geçirmiş bireyler ulaşmış olabilir.

HAYAT TARZINDA ANİ BİR DEĞİŞİKLİK

Güneydoğu Anadolu'da, Genç Dryas küçük buzul çağı sırasında veya hemen sonrasında, MÖ y. 10.900-9600 arasında olanlar bunlar mıdır? Avcı-toplayıcıların dünyasında, Schmidt'in deyi-

miyle bir tür "iktidar eliti"nin liderliğinde[1] Göbekli Tepe'deki büyük yapıların inşa edilmesiyle sonuçlanacak büyük bir değişim mi gerçekleşti?

Avcı-toplayıcılar, yabani hayvanları avlamak, çeşitli yiyecekleri toplamak ve ailelerinin refahını ve güvenliğini sağlamak gibi hayattaki temel işlevlerini yerine getirmek için küçük gruplar halinde bir arada çalışırlardı. Yılın sadece belli zamanlarında yaşadıkları geçici yerleşim yerleri oluştururlardı; avcılar yılın geri kalan zamanını sürü hayvanlarının göç yollarını izleyerek geçirirlerdi. Bu hayvanlardan yiyecek; giyecek; merhemler, ateş ve lambalar için yağ; silah, alet ve şahsi takılar için kemik ve boynuz; ve halatlar, okların bağları ve yayların destek malzemesi için kas tendonlarınm liflerini elde ederlerdi.

Epi-Paleolitik (Paleolitik geçiş dönemi) avcılar temel imkânlara sahip kamp yerleri ve çalışma alanları oluşturur, sonra başka bir yere taşınıp aynı imkânalrı oluşturur, sonra bir yere daha taşınır, sonunda ilk başladıkları yere dönerlerdi. Hayatlarının döngüsü böyleydi ve Neolitizasyon başlamasaydı böyle sürüp gidecekti.

Yüzlerce hatta binlerce insanın avcı ve toplayıcı olarak faaliyetlerine son verip bu kadar büyük ölçekte anıtsal mimari eserler yaratmak için bir araya gelmesinin kimseye faydası dokunuyor olamazdı (Klaus Schmidt, Göbekli Tepe'nin inşasının herhangi bir anında beş yüz ila bin kişinin görevli olduğuna inanır[2]). Bir şeyler yerel halkı eski hayat tarzlarını terk edip bambaşka bir hayat tarzı benimsemeye itmiş olmalıdır; yapıların içindeki devasa T biçimli dikilitaşlara bakılırsa, bu "bir şeyler", o dikilitaşların temsil ettiği birileri veya bir şeyler olmalıydı.

---

1 Schmidt, "*A Stone Age Sanctuary in South-eastern Anatolia,*" 238.

2 Klaus Schmidt, Dr. Graham Phillip'le televizyon röportajı, "*Death Cult Temple and Bog Bodies of Ireland,*" *Ancient X-Files*, National Geographic Channel, 2012.

T biçimli dikilitaşlar, bu sahneye aniden giriş yapıp Güneydoğu Anadolu'nun Epi-Paleolitik avcılarının ilgisini çekmeyi, hatta her şeyden vazgeçip bu yeni hayat tarzlarını benimsetmeyi başaran bazı güçlü bireylerin anısını mı temsil eder?

MESİH MESAJI

Bu durumda, kimlikleri ortaya çıkana kadar Kapüşonlular adını vereceğimiz bu nüfuz sahibi figürler kimlerdi? Mesih benzeri figürler olarak gelip, görmezden gelinemeyecek kadar açık bir mesaj mı getirdiler? Bölgenin avcı-toplayıcıları bu mesaj görmezden geldikleri takdirde kendilerinin, ailelerinin veya çevrelerinin başına bir felaket geleceğini mi düşündü?

Bu gibi düşünceler, Paleolitik zihniyet konusunda bildiklerimizle çakışır gibi görünebilirse de, Göbekli Tepe'de şu sıralarda gün yüzüne çıkarılmakta olan kanıtların anlam kazanmasını sağlamaya başlayacaklar. MÖ y. 9500-800 arasında, yani neredeyse bin beş yüz yıl boyunca, giderek daha küçük şekilde de olsa temelde aynı tarzda kutsal yapıların inşa edilmiş olması, hem T biçimli dikilitaşların dikilişinin çok katı bir inanış sistemiyle bağlantılı olduğunu hem de kadim geleneklere uyarak benzer bir süre boyunca aynı tarzda kiliseler inşa eden Hıristiyanlarınkine benzer bir inanç gücünün söz konusu olduğunu gösterir.

Aynı şey diğer belli başlı dinlerin dini yapıları için de söylenebilir; insanların sıkı sıkıya bağlı olduğu dogmaların motivasyonu, peygamberlerin, azizlerin ve mesih benzeri figürlerin sözleri, eylemleri ve mirasıdır. Göbekli Tepe'deki büyük yapıların inşasından hemen önce burada veya genel anlamda dünyada benzer bir şeyler mi olmuştu?

Kapüşonlular gerçekten var oldularsa, nereden geldiler ve verdikleri etkili mesaj neydi? Bu soruların cevabını verebilmek için, özellikle yapıların arasında en sofistike olan D Yapısının

merkezinde gururla dik duranlar başta olmak üzere, T biçimli dikilitaşların üzerindeki tuhaf sembolleri yeniden ele almamız gerekir.

BÖLÜM 12

TİLKİ KUYRUĞU KORKUSU

Göbekli Tepe'deki D Yapısı'nın merkezindeki görkemli dikilitaşların ikisinde de geniş kemerler vardır ve önlerinde, kemer tokasının altına, diz hizasına kadar uzanan arka ayakları ve uzun, tüylü kuyrukları dâhil olmak üzere tilki derileri yontulmuştur (bkz. fotoğraf 13). Doğu tarafındaki dikilitaşın tilki karakterini vurgulamak için ayrıca iç yüzeyinde, B Yapısının merkezi dikilitaşlarında ve C Yapısının batı tarafındaki merkezi dikilitaşında da bulunan sıçrayan bir tilki yer alır.

Bu tilki imgeleriyle Göbekli Tepe'de bol miktarda bulunan kızıl tilki (*Vulpes vulpes*) kalıntıları, Klaus Schmidt'le beraber çalışan arkeolog-zoolog Joris Peters'i, bu köpekgile duyulan ilginin evcillleştirilmiş bir hayvana duyulan ilginin ötesinde olduğu ve "derisinin kullanımı ve/veya tilki dişlerinin süsleme amacıyla kullanımı" ile bağlantılı olduğu sonucuna varmaya itti.[1] Bu sözlerin D Yapısındaki merkezi dikilitaşların dar ön yüzeylerine yontulmuş olan tilki derilerinin keşfedilmesinden önce söylenmiş olması, Peters'le Schmidt'in bir makalede söylediklerinin

1 Peters ve Schmidt, "*Animals in the Symbolic World of Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe, South-eastern Turkey,*" 209.

görmezden gelinmemesi gerektiği ve bulduklarının "burada spesifik bir tilki ibadetinin temsil edildiğine" işaret ettiği anlamına gelir.[2]

Göbekli Tepe'deki büyük yapıların merkezi dikilitaşlarında da sıçrayan tilkilerin yer alıyor olması, aralarından geçenlerin, bu yapıların iç kısımları yoluyla ulaştıkları uhrevi ortamda bu yaratıkla karşılaştığını akla getirir. Peki ama, hele de özellikle Afrika'da yerlilerin mitolojilerinde kozmik entrikacılar ve yaratıcı tanrının, evrendeki kaostan ve karmaşadan sorumlu meşum ikizleri olarak görüldükleri düşünülürse, neden tilkiler söz konusudur?

KEMER TOKASI İPUCU

T biçimli dikilitaşlar yoluyla temsil edilen, yüzleri olmayan bu bireyler, yani Kapüşonlularm kendilerine totem olarak seçtiği hayvan tilki miydi? Eğer cevap evet ise, bu durum ne anlama gelir? Bu cevabın ipucunu, D Yapısının doğu tarafındaki dikilitaşın (18 numaralı dikilitaş) üzerindeki tilki derisinin hemen üzerindeki kemer tokası oluşturur. Benzer bir kemer tokası, batı tarafındaki dikilitaşta da (31 numaralı dikilitaş) vardır, ama buradaki sadedir ve doğudaki dikilitaştaki kemerin tersine, üzerinde herhangi bir glif veya ideogram da yoktur.

Doğu tarafındaki dikilitaştaki kemer tokasının üzerinde çok anlamlı bir şey yer alır. Bu, konkav formu içerisinde, içinden dimdik duran üç ucun çıktığı büyük bir dairenin olduğu, kalın bir U harfi şeklinde bir gliftir (bkz. resim 12.1 ve fotoğraf 13). Bu amblemin, üzerinde tuhaf ideogramlar bulunan bir kemerin üzerinde ve tam ortasında yer alıyor olması, spesifik bir işlevinin olduğuna işaret eder. Peki bu işlev neydi acaba?

---

2 *A.g.e.*

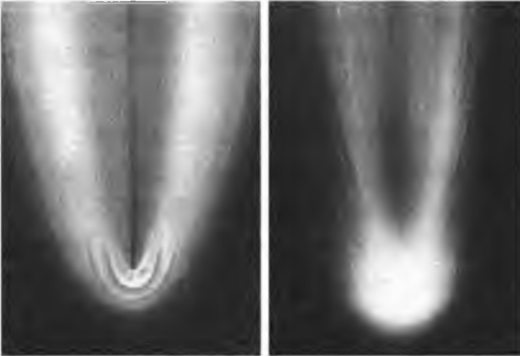
ÜÇ KUYRUKLU KUYRUKLUYILDIZ

Bu kitabın yazarı kemer tokasının üzerindeki glifi derinlemesine inceledikten sonra, bir kuyrukluyıldızın başlıca unsurlarını temsil ettiği sonucuna varmıştır. Daire, kuyrukluyıldızın başı veya çekirdeğidir, U şeklindeki kısım da çekirdeğin ön kenarının etrafında kıvrılıp bir hale şeklinde uzaklaşan yay şokudur. Dik duran uçlar da, kuyrukluyıldızlarda sık görülen bir durum olan üç kuyruğu temsil eder (bkz. resim 12.2).

Kemer tokasının üzerindeki "kuyruklar"ın dik durması da mantıklıdır, çünkü kuyrukluyıldızlar günberiye ulaştığı zaman gece göğünde arkalarından kuyruklar uzar. Günberi, kuyrukluyıldızın yeryüzüne yaklaşırken ve güneşin çevresinde girdiği çekim etkili yörüngedir. Bu olay gerçekleşirken güneşin manyetik alanları kuyrukluyıldızın gaz parçacıklarının güneşten uzaklaşmasına neden olur, dolayısıyla kuyrukluyıldız şafaktan önce (günberiden önce) veya günbatımından hemen sonra (günberiden sonra) gökyüzünde görüldüğünde kuyruğu veya kuyrukları ufuk hattına güre yukarıya dönüktür ve unutulmaz bir görüntü verir (bkz. resim 12.3).

Resim 12.1. D Yapısının merkezi dikilitaşlarından doğu tarafındakinin (18 numaralı dikilitaş) üzerindeki kemer, kemer tokası ve tilki derisi.

Resim 12.2. Solda, kuyrukluyıldızın ön kenarının çevresindeki yay şoku, sağda da 1910 yılında Halley Kuyrukluyıldızı. Her ikisi de 18 numaralı dikilitaşın kemer tokasına benzer.

Resim 12.3. 1861 yılının Büyük Kuyrukluyıldızı ve üçlü kuyruğu.

Kemer tokasındaki glifin bir kuyrukluyıldızı temsil ediyor olduğu fikri, Eski Çin kaynaklı, ipek üzerine yazılmış bir metinde görülen üç kuyruklu bir kuyrukluyıldızla olan benzerliğiyle de desteklenmektedir. MÖ y. 300-200'e tarihlenen ve adını 1970'lerde içinde keşfedildiği Han hanedanının höyük mezarından alan Mawangdui kuyrukluyıldız atlasında (İpek Kitabı olarak da bilinir) yirmi dokuz ayrı kuyrukluyıldız biçimi ne neden oldukları felaketler yazılmıştır. Resim 12.4'te, kuyrukluyıldızların kuyruklarının yukarıya dönük olduğu birden fazla örnekle Göbekli Tepe'deli kemer tokası resmi arasında çarpıcı bir benzerlik olduğunu görebiliriz.[3]

3 Sagan ve Druyan, "*Comet*," 19.

KUYRUKLUYILDIZIN İŞARETİ

Ancak kemer tokasının üzerindeki glifin bir kuyrukluyıldızı temsil ettiği doğru olsa bile bu, Göbekli Tepe'nin işleviyle hiçbir ilgisi olmayan bireysel bir işaret olamaz mı? Böyle bir şey pek mümkün görünmemektedir, çünkü bu dikilitaş, gökyüzüyle bağlantılı olduğu muhtemel olan ideogramlarla süslenmiştir. Kemerin üzerindeki C ve H gliflerinin de, T biçimli dikilitaşın "boynu"ndaki ince hilalin içine oyulmuş olan gözün de kozmolojik anlamları olduğu sanılır. Bunların yanı sıra, D Yapısının merkezi dikilitaşlarından doğu tarafındakinin batıdakine göre daha önemli bir işleve sahip olduğu anlaşılmaktadır; sanki ikizlerden biri canlıdır, diğeri de onun hayaleti veya yankısıdır.

Ancak 18 numaralı dikilitaşın kemer tokası yine de kuyrukluyıldızların Göbekli Tepe için özel önem taşıdığını kanıtlamaya yetmez. Öte yandan kuyrukluyıldız sembolüyle D Yapısı arasında ilginç bir bağlantı daha vardır, o da her iki dikilitaşın kemer tokasının altında yer alan tilki derileridir. Tilki ve özellikle tilki kuyruğu, kuyrukluyıldızların kuyruklarının tüylü görünümünden dolayı evrensel olarak onların metaforu olarak görülür. İngiliz hanedan armalarında bile kuyruklu yıldız veya "yanan yıldız olarak bilinen işaret tilki kuyruğunu andıracak şekilde çizilir (bkz. resim 12.5). Kuyrukluyıldızların bazen – daha sonra göreceğimiz gibi – tilkilere, köpeklere veya kurtlara özgü karanlık ve meşum özelliklerine sahip gibi gösterilmesinin sebebi budur.

TAKIMYILDIZLARINDAKİ KÖPEKGİLLER

Resim 12.4. Çinlilerin MÖ y. 300-200'e tarihlenen Mawangdui atlasında (veya İpek Kitabı), bazıları Göbekli Tepe'deki dikilitaşın kemer tokasındakine benzeyen, farklı türden kuyrukluyıldızlar.

Örneğin Çin mitlerinde ve efsanelerinde *t'ien-kou* (Japonca *tengu*), yani "Cennet köpekleri" adı verilen dağ iblislerinden söz edilir. Halk geleneklerinde bu doğaüstü yaratıkların adlarını yeryüzüne düşen ve köpeklerin veya tilkilerin kuyruklarına benzeyen kuyrukluyıldızlardan adlığı öne sürülür. Bir anlatımda *t'ien-kou* şöyle tasvir edilir:

> Ateşten kuyruğu bir kuyrukluyıldızı andıran devasa bir köpek. Cennette yaşardı, ama karnını doyurmak için her gece yeryüzüne inip insan çocukları yerdi. Çocuk bulamadığı takdirde bir yetişkin yakalayıp karaciğerini yerdi.[4]

---

4 John ve Caitlin Matthews, "*The Element Encyclopedia of Magical Creatures,*" Otakuyume, http://otakuyume.angelfire.com/magic1.html (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

Resim 12.5. Ortaçağda, kuyrukluyıldız veya yanan yıldız olarak bilinen, kendine özgü "tilki kuyruklu" hanedan arması işaret.

Köpekleri andıran kötü kalpli, doğaüstü varlıklar olarak görülen kuyrukluyıldızların uyandırdığı bu korku bizi, 1607-1608 yıllarında Meksika'nın kuzeyinde yolculuk yapan İspanyol bir Cizvit rahibinin son derece ilginç anlatımına getirir. Andres Perez de Ribas (1576-1655) Coahuila eyaletinin Parras kasabasında kalırken, Tlaxcalan Kızılderilileri olması muhtemel olan yerel bir kabilenin bir kuyrukluyıldızın meşum etkisini engellemek için düzenlediği etkili ama biraz da dehşet verici bir törene tanık olur (söz konusu kuyrukluyıldız, 1607'de görünmüş olan Halley kuyrukluyıldızı olmalıydı). Perez de Ribas'a göre:

Kuyrukluyıldızın sonu tüylerle bitiyormuş (dedi bazıları); başkaları, bir hayvanın kuyruğuna benzediğini söyledi. Onun için bazıları başlarında tüylerle, başkaları aslan veya tilki kuyruğuyla geldi ve hepsi temsil ettiği hayvanı taklit etti. Meydanın ortasında büyük bir ateş vardı, [içinde ölü hayvanlar olan] sepetlerini oraya atıyorlardı. Böyle yapmalarının nedeni dumanlarının kuyrukluyıldıza ulaşması için onları yakıp kurban etmekti. Böylece kuyrukluyıldız o günlerde bir şeyler yiyebilecek ve onlara zarar vermeyecekti.[5]

---

5 Ribas, "*History of the Triumphs of Our Holy Faith amongst the Most Barbarous and Fierce Peoples of the New World,*" 676.

Bir kuyrukluyıldızı etkisiz hale getirme amaçlı bu tuhaf tören Göbekli Tepe'nin terk edilmesinden on bin yıl kadar sonra ve başka bir kıtada gerçekleştiyse de, tilki kuyruklarının kuyrukluyıldızı temsil etmenin yanı sıra doğaüstü özellikleriyle bağlantı kurmak için de kullanılmış olması görmezden gelinemez. Bu olumlu büyü şekli, rahiplere ve şamanlara özgü bir alandı ve benzer törenlerin eski zamanlarda başka kıtalarda da yer aldığına şüphe yoktur.

Göbekli Tepe'nin D Yapısındaki merkezi dikilitaşların üzerinde tilki kuyruklarının, doğu tarafındaki dikilitaşın üzerinde de kuyrukluyıldız sembollü bir kemer tokasının yer aldığı göz önüne alınınca, Göbekli Tepe'yi inşa edenlerin gökyüzünde kuyrukluyıldızların varlığı veya etkisiyle ilgili olup olmadıklarını düşünebiliriz. Ayrıca kuyrukluyıldız sembolü merkezi dikilitaşlardan sadece birinde yer aldığına göre bu figürün, Göbekli Tepe'deki ilk taş yapıların inşa edilmesinden hemen önceki dönemde Güneydoğu Anadolu'nun avcı-toplayıcılarma anlatılan mesaj veya doktrinle bağlantılı olarak kuyrukluyıldızlar üzerinde etkili olduğuna mı inanılıyordu?

KUYRUKLU YILDIZ KEHANETİ

Neyi veya kimi temsil ederse etsin, D Yapısının merkezindeki bu görkemli taş figürün, Güneydoğu Anadolu'nun Epi-Paleolitik insanlarının, Şamanist inançlı seçkin sınıfların da yardımıyla kuyrukluyıldızların meşum etkisiyle mücadele etmeye yarayacak yolları sağlamış olması mümkün müdür? Güneydoğu Anadolu'nun avcı-toplayıcılarının önceden eşi görülmemiş bir şekilde göçebe hayat tarzlarından hemen vazgeçip anıtsal mimari inşasına başlamış olmaları, buraya gelen bu seçkinler sınıfının halk üzerinde etki ve nüfuz sahibi olduğunu gösterir. Belki de kuyrukluyıldızların ardındaki doğaüstü güçle doğrudan bağlantıları olduğunu iddia ediyorlardı. Eğer gerçekten böyle olduy-

sa, o zaman avcı-toplayıcılarm hayat tarzlarından bu kadar hızlı bir şekilde vazgeçmeleri için bu iddialarını ikna edici kanıtlarla desteklemiş olmalılar. Peki bu kanıtlar ne olabilirdi?

Bu soruya vereceğimiz en gerçekçi cevap, MÖ y. 300-200'de Mawangdui atlasını yaratan Eski Çin astrologları gibi, buraya gelen bu seçkin sınıfının da kuyrukluyıldızlar konusunda derinlemesine bilgi sahip oldukları ve bildiklerinin bir veya iki kuşakta bir yeniden görünen periyodik kuyrukluyıldızlar konusunda bilgileri de kapsamış olabileceğidir. Her yetmiş beş ila yetmiş altı yılda bir görünen Halley kuyrukluyıldızı bu açıdan mükemmel bir örnek teşkil eder (son olarak 1910 ve 1986'da görünmüştür). Aslında, Satürn ve Jüpiter gibi güneş sisteminin daha büyük gezegenlerinin yerçekimi etkisi kısa periyotlu kuyrukluyıldızların yörüngesinin biraz değişmesine neden olabilirse de, birkaç yüzyıl boyunca gözlemlendikten sonra yeniden görünmelerinin belli bir doğruluk payıyla hesap edilmiş olması mümkündür.

Halley kuyrukluyıldızının MÖ onuncu veya on birinci binyılda gökyüzünde görünüp görünmediğini bilmiyoruz, ama bazı kaynaklara göre on altı bin ila iki yüz bin yıldır şu andaki yörüngesindedir.[6] Bu durumda Göbekli Tepe'nin temelini atan seçkinlerin kısa periyotlu bir kuyrukluyıldızın dönüşünü hesaplama ihtimali oldukça yüksekti. Ve böyle bir şeyi yapabildilerse, bu değerli bilgiyi kendi avantajlarına kullanmasını bilmeleri, bu korkutucu gök cisimleri üzerinde etkili olabileceklerine dair avcı-toplayıcı toplumlarım ikna etmeye yetmiş olmalıdır.

Bu gibi görüşler, D Yapısının ikiz merkezi dikilitaşlarının üzerinde neden tilki derilerinin olduğunu, Göbekli Tepe'deki merkezi dikilitaşların iç yüzeylerinde neden sıçrayan tilkiler olduğunu ve Joris Peters ile Klaus Schmidt'in neden "burada spesifik

6 *"Halley's Comet,"* Wikipedia, http://en.wikipedia.org/wiki/Halley's_Comet (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

bir tilki ibadetinin temsil edildiğini" düşündüğünü açıklamaya yardımcı olabilir. Bu görüşler büyük yapıların neden apaçık göksel ve döngüsel türden semboller içerdiğini de açıklayabilir.

Göbekli Tepe'deki yapıların, Kapüşonluların ve onların soylarından gelenlerin (ve Göbekli Tepe'nin inşasının devamından ve yönetiminden sorumlu olanların), bu yapılar kozmik zaman döngüleriyle senkronize edildiği takdirde burayı inşa edenlere kuyrukluyıldızların etkisini doğaüstü düzeyde kontrol altına almak için yeterli düzeyde bilgi sağlayacağına dair inancını temsil ediyor olması mümkün müdür? Bu toplumları eski hayat tarzlarını terk edip bu kadar dramatik ölçeklerde anıtsal yapılar inşa etmeye iten şey, kuyrukluyıldızlar konusundaki büyük korkuları mıydı? Peki bütün bunlarla Göbekli Tepe'deki başlıca yapıları Samanyolu'ndaki Büyük Yarık'a işaret eden Deneb'le hizalanmış olması arasında nasıl bir bağlantı vardı? Bunlar, bundan sonra ele alacağımız konulardır.

BÖLÜM 13

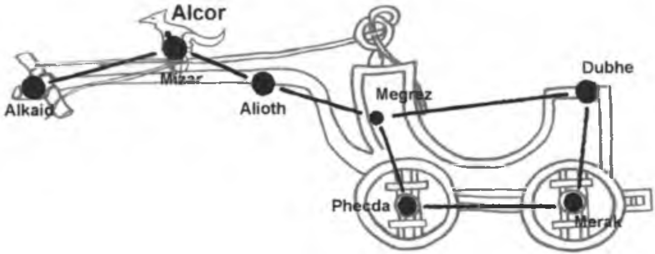
KOZMİK ENTRİKACI

Ünlü Yunan Yeni Platoncu filozof Atinalı Proklos (MS 412-485) "tilki yıldızı, gökyüzüyle yeryüzünü birbirine bağlayan boyunduruğun kayışını sürekli olarak kemirir" şeklinde bir uyarıda bulunurken,[1] Alman halk inanışlarında da tilki başarıya ulaştığı zaman dünyanın sona ereceği söylenir.[2] Proklos'un burada sözünü ettiği, Babil yıldız ilminde MULKA.A, yani Tilki Yıldızı olarak bilinen soluk çift yıldız Alcor'du.[3] Alcor astronomik anlamda Mizar adı altında bilinen çok daha parlak, dörtlü bir çift yıldız sisteminin yanında yer alır. Alcor ile Mizar bir arada, Büyük Ayı takımyıldızını oluşturan Büyük Kepçe'nin "sapı"ndaki çıkıntıyı oluşturur (bkz. resim 13.1).

Yunan yıldız ilminde Alcor'un mitolojik kökeninden söz edilir ve bu yıldızın bir zamanlar Taurus, yani Boğa yakınlarında yer alan yedi yıldızdan oluşan Pleiades, yani Seven Sisters'in bir parçası olduğu anlatılır. Yunan yazar Hyginus'a (veya bu ad altında yazan bir öğrencisine) göre Elektra adında bir Pleiad, Truva düştüğü zaman, kendi soyundan gelen Kral Dardanus'un

1 Santillana ve von Dechend, *"Hamlet's Mill,"* 385.
2 *A.g.e.*
3 White, *"Babylonian Star-lore,"* 86.

ölümü üzerine o kadar üzülür ki ışığını söndürüp bir kuyrukluyıldız şeklinde kaçar ve Arapların Al Suha ("unutulan" veya "görmezden gelinen) adını verdiği Alopex, yani Tilki olur; bunların hepsi, Alcor'un isimleridir.[4]

Resim 13.1. Büyük Ayı'nın yıldızları, Araba olarak bilinen kadim asterizm ve Tilki Yıldızı rolündeki Alcor (kaynak: Gavin White).

GÖKYÜZÜNÜ DÖNDÜRMEK

Alcor'un başrol oynadığı bu şaşırtıcı mitlerin astronomik açıklamaları yoksa da, kozmik entrikacının sembolü tilkiyle bir veya daha fazla kuyrukluyıldızın dünyada yol açtığı yıkım arasındaki bağlantı olduğu görüşünü pekiştirirler. Peki bu görüş nereden kaynaklanır? Bu sorunun cevabı, Büyük Ayı'nın Alcor/Mizar ikilisini de içeren yedi ana yıldızının bir zamanlar evrensel olarak saban, boyunduruk, sap, araba veya gökkutbunu veya gök kubbeyi ayakta tutan dünya direğini çeviren mekanizma olarak görülmesinde yatar. Bu inanış, Büyük Ayı'nın yıldızlarının şaşmaz bir şekilde gökkutbu çevresinde döndüğünün görülmesinden kaynaklanır; bu takımyıldız, hiçbir yıldızının Kutup Yıldızı rolünü üstlenmemiş olmasına rağmen, her çağda gökkutbu çevresinde dönmüştür.

---

4 Pseudo-Hyginus, Astronomica, kısım 2, çev. Mary Grant, bkz. "*The Bull,*" *Theoi Greek Mythology,* www.theoi.com/Text/HyginusAstronomica2.html#21 (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

Proklos, "tilki yıldızı gökyüzüyle yeryüzünü birbirine bağlayan boyunduruğun kayışını sürekli olarak kemirir" şeklindeki iddiasıyla, yeryüzündeki dayanağı *axis mundi*'nin olduğu yer olan evrenin dönüş mekanizmasını sabote etmeye çalışan tilkiye atıfta bulunur. Tilki, yaramazlıklarını sürdürmesine izin verildiği takdirde, hayali gökkutbunun sonunu getirecektir, bu da sadece dünyanın değil, zamanın da sonuna yol açacaktır. Alcor, yani Alopex veya Tilki Yıldızı'nın Pleiades'ten gelen bir kuyrukluyıldız olarak da görülmesi önemlidir ve bir kuyrukluyıldız olduğundan, kozmik felaket olarak görülen bu olaydan sorumlu tutulmuş olabilir.

Tilki, yıldız, kuyrukluyıldız, kutup, yıkım. Bunlar, kökleri MÖ 3000 civarında Firat ile Dicle'nin kıyılarında ortaya çıkmış en büyük uygarlıklardan biri olan Eski Mezopotamya'ya uzanan Eski Yunan yıldız ilmindeki bu muammanın ana unsurlarıdır. Aslında ilk bakışta naif görünen bu kozmos algısının bazı yönlerinin, Göbekli Tepe'nin inşa edilmesinden önce Güneydoğu Anadolu'da yaşayan Epi-Paleolitik avcı-toplayıcıların benimsediği stratejiyi yansıtıyor olması mümkündür. İşin ilginç tarafı Profesör Klaus Schmidt de Göbekli Tepe'nin çeşitli yapılarında ikiz merkezi dikilitaşların üzerine yontulmuş olan sıçrayan tilkileri Fransız halk kültürünün entrikacısı olan Tilki Reynard'la,[5] hem de Aşağı Irak'm kadim Nipper şehrinin de hamisi olan, Sümer tanrılarının en yüce tanrısı Enlil'e ait olan Mezopotamya'nın Tilki Yıldızı Alcor'la kıyaslar.[6]

ŞEYTANA KARŞI İNSAN

Bu durumda Göbekli Tepe'nin merkezi dikilitaşlarının iç yüzeylerinde yer alan Tilki Yıldız Alcor ise, bu dikilitaşlar neden Büyük Ayı'yla değil de Kuğu takımyıldızıyla hizalılar? Bu sorunun

5 Schmidt, "*A Stone Age Sanctuary in South-eastern Anatolia,*" 184.
6 *A.g.e.*, 185.

cevabı, bir zamanlar Tilki Yıldız'la gökkutbun muhafızı rolündeki Kuğu'nun gücü ve etkisi arasında yakın bir bağlantı olmuş olmasında yatar.

Bu bağlantı, yeryüzü ile gökyüzünün oluşumuyla başlayıp insanoğlunun yaratıcısının bulma arayışıyla sonuçlanan karmaşık bir Romen gökyüzü mitinde de işlenmiştir. "İnsan" bu arayış için, gece göğünün çeşitli takımyıldızlarıyla özdeşleştirilen çeşitli araç, nesne ve yaratığı bir araya getirir. Yolculuk için yanına aldığı nesneler arasında sırasıyla Kuğu'yla ve bu takımyıldızın parlak yıldızı Deneb'le[7] özdeşleştirilen "kilisenin Büyük Haçı" ve "Kavşak Çeşmesi" vardır; kavşak, hem *axis mundi* hem de gökyüzündeki kozmik eksen için bir metafordur.

Böylece İnsan yolculuğuna çıkar ve zaman içinde "Gök yolunun ortasına" ulaşır; burada "Gök yolu", Samanyolu'dur.[8] Burada İnsan "Haç Tarafından Öldürülecek Olan"la karşılaşır. Bu, Tilki Yıldızı Alcor'la özdeşleştirilen Şeytan'dır, İnsan onunla mücadele edecek ve onu yenilgiye uğratacaktır.[9] Bu öykü Hıristiyanlık zamanında haşarı gök tilkisinin Şeytan'ın kendisine dönüşeceğine ima eder.

KOZMİK DÜZENİN YENİDEN OLUŞTURULMASI

Haçı Taşıyan İnsan'la Tilki Yıldızı olan Şeytan arasındaki kozmik savaşta olanların, Şeytan gökyüzünü kontrolsüz bir şekilde döndürmeye başladıktan sonra "kozmik dünya ekseninin veya başka mitlerin dünya ağacının" kontrolünü yeniden ele geçirme anlamına geldiği sanılır.[10] Dolayısıyla bu öykü, Şeytan'ın, yani

7 Alastair McBeath ve Andrei Dorian Gheorghe, *"Romanian Astrohumanism (III): Sky Myth and Great Sky Dragon,"* Romanian Society for Meteors and Astronomy (SARM), www.cosmopoetry.ro/ashuman/ (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

8 *A.g.e.*

9 *A.g.e.*

10 *A.g.e.*

Alcor'un, Haçı Taşıyan İnsan, yani "kozmik dünya ekseninin" muhafızı rolündeki Kuğu tarafından "öldürüleceği" veya durdurulacağı anlamına gelir.

Ancak kozmik düzenin yeniden oluşturulması için önce kaosun gerçekleşmiş olması gereklidir, çünkü "cesur İnsan" Şeytan'la mücadele etmeye başladıktan sonra mücadeleleri "Göğün altında, Yeryüzündeki bizlerin 'öfkeli rüzgâr' adını verdiği büyük bir fırtına yaratır".[11] Bu "öfkeli rüzgâr" veya "büyük fırtma"nm ne olduğuna dair hiçbir bilgi yoktur, ama gökyüzünde büyük ölçekli bir çalkantı olduğu ve ya yeryüzünü etkilediği, ya da buradan tanık olunduğu anlamına gelir.

Romen gökyüzü mitinin Göbekli Tepe'de Kuğu takımyıldızının ve özellikle Deneb'in oynadığı rolü yansıtıyor olması mümkündür. Dikilitaşların üzerindeki sıçrayan tilkilerin ve D Yapısının merkezi dikilitaşlarındaki tilki derilerinin kozmik entrikacısı Tilki Yıldızı Alcor'la, gökyüzünün dikilitaşların yönelik olduğu kısmı, yani Kuğu'nun yıldızı Deneb arasında bir bağlantı olduğunu gösterir. Gökyüzü dünyasının girişine hizalamalar, şamanın veya yıldız yolcusunun gökyüzü dünyasına daha kolay girmesine izin veriyordu. Bu girişin ötesinde, öte dünya anlamında, tuhaf varlıkların yaşadığı bir dünya olmalıydı. Bu varlıklar gök dünyada özgürce dolaşabildiklerinden, şuur değişikliği hali sırasında yapılan düşsel arayışlar sırasında veya şamanlarm yolculuklarında onlara rastlamak mümkündü. Samanyolu boyunca yer alan yıldızların ve yıldız gruplarının temsil ettiği birçok gök varlığı Göbekli Tepe'deki T biçimli dikilitaşlarda tasvir edilmiş olmalıdır.

Ancak MÖ onuncu binyılda Güneydoğu Anadolu'da yaşayan insanlar için gökkutbun veya kozmik eksenin istikrarı açısından en büyük tehdidin kozmik entrikacı olarak, gökkutbun çökmesine ve dünyanın yok olmasına neden olabilecek kaosa yol açma

---

11 *A.g.e.*

becerisine sahip olan tilki olduğu anlaşılmaktadır. Tilkinin Göbekli Tepe'deki dikilitaşların iç yüzeylerinde yer almasının sebebi büyük ihtimalle budur ve Schmidt tilkinin Tilki Yıldızı Alcor olduğunu söylemekte muhtemelen haklıydı. D Yapısında, belinde tilki derisi asılı olanlar başta olmak üzere ikiz dikilitaşların temsil ettiği antropomorfik figürlerin bükülü kolları arasında yer alan tilkilerin, astronomik biçimi Tilki Yıldızı Alcor olan gökyüzü tilkisinin entrikacı etkisi üzerinde kontrol sahibi olduklarına inanılıyor olmalıydı.

Yukarıda alıntılanan Romen gökyüzü mitinde İnsan'ın Hıristiyanlığın Şeytan'ı şeklindeki Tilki Yıldızı Alcor'la mücadelesi sonucunda sadece gökyüzü sarsılır. Ancak kuyrukluyıldızların dünyayı yok etmesine sadece tilkilerin değil, çok daha tehlikeli bir yaratık olan kurtların da neden olabileceğini anladığımızda, gökyüzünün karşı karşıya kaldığı bu tehdit katlanarak artar.

BÖLÜM 14

TİLKİLERDEN KURTLARA

Kuzey Avrupa'nın Baltık kıyılarında yer alan Estonya'nın yıldız ilminde de yine Tilki Yıldızı Alcor'la karşılaşırız, ama bu seferki kurttur (Estonya dilinde *bar*). Kurt Yıldızı olarak, yakınlardaki Mizar'la özdeşleştirilen Öküz veya Boğa'nın yanında durur.[1] Bunlar da, Estonya'da Büyük Araba olarak bilinen Büyük Ayı veya Büyük Kepçe'nin "sapı"nın çıkıntısını oluşturur.

Sloven yıldız ilminde, büyük bir yığın odun taşımak için Büyük Araba'yı (Büyük Ayı) kullanan Aziz Martin'in öyküsü anlatılır.[2] Haşarı Kurt (Alcor) gelip Öküz'ü (Mizar) öldürür ve arabanın şaftını kırar. Aziz Martin Araba'yı tamir eder ve Kurt'u cezalandırmak amacıyla yükleri taşıması için onu Öküz'e bağlar. Ancak Kurt, Araba'Yı geri geri çekmekten başka bir şey yapmaz.

KOZMİK ZAMANIN SONA ERMESİ

Kurt kılığındaki Alcor yıldızı burada da, Araba'nın şaftının simgelediği gökyüzünün dönüş mekanizmasına müdahale eder. Bunun yanı sıra, zamanın geri dönüşüne ima eden Araba'yı geri

---

1 Kuperjanov, "*Estonian Sky*," 151–52.
2 *A.g.e.*, 152.

geri çekerek gökyüzünün doğal düzenini bozar. Avrupa yıldız ilminde gökyüzü kurdunun gökyüzü tilkisiyle değiş tokuş edilebilir olduğu bellidir.

Aziz Martin'in Kurt'a (Alcor) boyunduruk geçirmesi, İnsan'ın kozmik düzeni yeniden oluşturmak için Şeytan'ı yenilgiye uğrattığı Romen gökyüzü mitinin bir varyasyonudur. Kurt, Tilki ve Şeytan'ın, bir felaket olmasını engellemek için insanların müdahalesine gerek olan (Göbekli Tepe'de şamanların oynadığı rol) bu mit dizisinde neredeyse birbirinin aynısı roller oynadığı aşikârdır.

Aziz Martin bayramı, Avrupa'nın dört bir tarafında kuğularla kazların kızartılıp yendiği 11 Kasım'dır. Bu tarih aynı zamanda göç eden kuğularla kazların kuzeydeki çiftleşme alanlarından geri döndükleri döneme denk gelir. Kuğularla kazların kuzeyde bulunan ve "gökyüzü" adı verilen bir yere ruh getirip götürdüğü fikri Avrupa halk kültüründe kısa bir süre öncesine kadar önemli bir rol oynamıştır; Kuğu takımyıldızının gökyüzü dünyasına girişi sağlıyor olması da bu inanışın bir sonraki adımını oluşturur.[3] Dolayısıyla Aziz Martin Kuğu takımyıldızının Hıristiyan hamisi olarak görülebilir ve Sloven gökyüzü mitindeki rolü de mantıklıdır. Romen öyküsündeki İnsan gibi, Aziz Martin de, Büyük Ayı'daki Alcor'un simgelediği kozmik entrikacıyla olan mücadelesinde Kuğu takımyıldızına rehberlik yapar. Daha da tuhaf olanı, bu inanışların büyük ihtimalle Büyük Ayı takımyıldızının MÖ 16.500-13.000 civarında Kutup Yıldızı olan Deneb'in veya Delta Cygni'nin çevresinde döndüğü bir döneme dayanıyor olmasıdır.

Ancak MÖ onuncu binyılda Göbekli Tepe'nin inşasına ilham verenlerin inançları ve adetleri konusundaki bu emsalsiz görüş doğruysa bile, neden kuyrukluyıldızların meşum etkisinden kaçınmak için bu kadar zahmetli bir işe girişilmiştir? Bölgenin

---

3 *Bkz.* Collins, "*The Cygnus Mystery.*"

avcı-toplayıcılarının hayat tarzının tamamıyla değişmesine neden olduğu anlaşılan bütün bu emeğin ve çabanın arkasındaki asıl güdü neydi? Üst Paleolitik çağda yaşayan insanlar neden bir gökyüzü tilkisinin veya bir gökyüzü kurdunun gökyüzünün dönüş mekanizmasını bozmasından ve böylelikle dünyanın yok olmasına neden olmasından bu kadar korksun?

Bu sorunun cevabı, Göbekli Tepe'yi inşa edenlerin zihninde, gökyüzünden kaynaklandığına inandıkları bu tehlikeyi savuşturmak için ellerinden gelen her şeyi yapmadıkları takdirde korkunç bir şeylerin olacağına dair gerçek bir korku olmuş olduğudur. O "bir şeyler" ne olursa olsun, Güneydoğu Anadolu insanlarının toplumsal bilincine o kadar derin kökler salmıştı ki, bu sorunla başa çıkabilmek için eski hayat tarzlarından vazgeçip yeni hayat tarzları benimsemeye hazırdılar.

Böyle bir senaryoyu kabul etmenin mantıklı olması için, bir gökyüzü tilkisi veya kurduyla bağlantılı, insanlığın daha önceki çağlarından birinde dünyayı kaosa sokan korkunç bir olayın zaten gerçekleşmiş olması gerekir. Aşağıda göreceğimiz üzere, kadim dünyanın halk hikâyeleri, mitleri ve efsaneleri arasında yaptığımız bir araştırma sonucunda jeolojik tarihimizin oldukça yakın bir döneminde bu türden bir felaketin gerçekleşmiş olabileceğini söyleyebiliriz.

BÖLÜM 15

TANRILARIN SON YILLARI

Eski bir çağda bir kuyrukluyıldızın yeryüzünde büyük bir yıkıma yol açmış olabileceğini ilk olarak öne süren, çok satan kitabı *Atlantis: The Antediluvian World* [*Atlantis: Tufan Öncesi Dünya*] (1882) ile tanınan Amerikalı kongre üyesi, popüler yazar ve amatör bilim adamı İgnatius Donnelly'dir (1831-1901). Daha da önemlisi Donnelly, o dönemde yaşayan insanların bu felakete dair anılarının mitler ve efsaneler şeklinde kuşaktan kuşağa aktarılmış olabileceğini düşünür.

Donnelly, çok uzak olmayan jeolojik devirlerde bir kuyrukluyıldızın dünyaya çarptığına dair teorileri, *Atlantis: The Antediluvian World*'den sadece bir yıl sonra, 1883'te yayınladığı *Ragnorak: The Age of Fire and Gravel* [*Ragnorak: Ateş ve Çakıl Çağı*] adlı kitabında ele almıştır. Bu kitap gökyüzünde gerçekleşen ve güneşin, ayın ve diğer gökyüzü olgularının dâhil olduğu korkunç bir olayın tüyler ürpertici anlatımlarına dayanan, dünyanın dört bir tarafından mitler, efsaneler ve gelenekler içerir. Dünya, zehirli bulutların eşlik ettiği büyük bir patlama, uzun bir karanlık dönem ve yangınları söndürüp insanların boğulmasına yol açan bir tufan sonucunda yerle bir olur. Genelde tek kurtulan-

lar bir gemiye binen veya bir mağaraya saklanan birkaç erdemli insandır. Ve dünya üzerinde, genelde yeni bir insan grubunun ataları haline gelen ya tek bir aile, ya da genelde iki kardeşten oluşan bir çift sayesinde yeniden insanlar olur.

EDDA'LAR

Donnelly'nin dünyada felakete yol açan serseri bir kuyrukluyıldız veya bir kuyrukluyıldız kümesi olarak gördüğü bu gök cisminin hareketlerini tasvir etmek için yararlandığı bilgi kaynaklarından biri, İskandinavya ve İzlanda halklarının muhafaza ettiği bir kaynaktı. Kitapta sözü edilen iki kaynağın – Nesir *Edda* ve Nazım *Edda* (veya Genç *Edda* ile Yaşlı *Edda*) – günümüzdeki hali Ortaçağda Hıristiyan alimler tarafından kaydedilmiştir. Y. 1178-1241 arasında yaşamış olan Snorri Sturluson'a atfedilen Nesir *Edda*, 1300'lerin başlarına tarihlenen ve *Codex Upsaliensis* olarak bilinen İzlanda kaynaklı bir metinden türemiştir, Nazım *Edda* ise ilk olarak XIII. yüzyıla ait, *Codex Regius* olarak bilinen ve İzlanda dilinde yazılmış bir metinde bulunmuştur.

Her iki *Edda*'da Æsir veya Asa olarak bilinen tanrıların çağının zirvesi olan ve kehanette bulunulmuş bir olay işlenir. Bu felakete, Eski İzlandacada "kader veya tanrıların yok olması; kıyamet günü, tanrıların sonu" anlamına gelen *Ragnarök* adı verilir.[1] Bu ismin bir varyasyonu olan *Ragnarøkkr* "tanrıların sonu" veya "dünyanın sonu" anlamına gelir.[2] Başka bir deyişle *Edda*, başlıca tanrıların, dünyanın sonunu getirmek için cehennemden çıkıp gelen canavarlarla mücadele ederken ölen kaderci kıyamet gününün İskandinav versiyonudur.

Ragnarök, Donnelly'nin insanlığın geçmiş bir döneminde kuyrukluyıldızın çarpması konusundaki kanıtları açısından o kadar önemliydi ki, ona kitabının başlığını sundu. Günümüzde

1 Zoega, "*A Concise Dictionary of Old Icelandic*, bkz. "ragna-."
2 *A.g.e.*

Donnelly'nin ileri düşünceli sonuçlarını destekleyen bol miktarda bilimsel kanıt olduğundan (bkz. Bölüm 17), Nesir *Edda*'daki Ragnarök anlatımımı gözden geçirirken zemin hazırlaması için ABD kongre üyesinin sivri yorumlarına atıfta bulunmak uygun görünür. Nesir *Edda*'nın burada yararlandığımız versiyonu, Donnelly'nin de yararlandığı, Amerikalı yazar, akademisyen ve diplomat Rasmus Björn Anderson (1846-1936) tarafından yapılan İngilizce çeviridir.[3]

GÜNEŞ'LE AYIN YUTULMASI

İskandinavya kaynaklı bu anlatıma göre tanrıların sonu, insan ırkı korkunç katiller, yalancılar ve günahkârlara dönüştükten ve birbirlerinin kanını dökmeye başladıktan sonra başlar. İnsanların günahkârlara dönüşümü, dünyanın insanlığın acımasız veya meşum bir kolundan arındırılması için tanrısal müdahalenin zorunlu olduğunu vurgulayan felaket mitlerinde sıklıkla rastlanan bir temadır.

Dolayısıyla gerçekleşecek olan felaket için zemin hazırlanır ve kısa bir süre sonra gökyüzünde korkunç bir şey görülür; Sköll adlı kurt ağzını açarak güneşi yer. Donnelly bu konuda şöyle der: "Yani kuyrukluyıldız güneşe çarpar veya ona çarpar gibi görünecek kadar yakınından geçer".[4]

Bundan sonra *Edda*'da Hati Hróðvitnisson adında başka bir kurdun (adı "nefret eden, düşman" anlamına gelir[5]) ayı yuttuğu anlatılır: "bu da büyük bir felakete yol açacaktır. Sonra gökyüzünden yıldızlar düşmeye başlayacak ve yeryüzü o kadar şiddetli bir şekilde sallanacaktır ki ağaçlar köklerinden kopacak, sarsılan dağlar temellerinden devrilecek ve bütün zincirlerle prangalar paramparça olacaktır".[6]

---

3 Anderson, "*Norse Mythology*."
4 Donnelly, "*Ragnarök*," 142.
5 Byock, "*The Prose Edda*," 164.
6 Anderson, "*Norse Mythology*," 417.

Donnelly bu sözleri ikinci bir kuyrukluyıldızın görünmesi olarak yorumlar ve alevler içindeki parçalarının yeryüzüne düşerek büyük bir yıkıma yol açtığını düşünür.[7] Burada ayrıca gökkutbunu, yani dünyanın direğini tutarak dünyanın dağılmasını engelleyen bağların gevşediğine de ima edilir.

Bundan sonra entrikacı tanrı Loki'nin çocuğu olan ve Fenris Kurdu olarak bilinen canavar, bugüne kadar onu sıkı tutan zincirlerinden kurtulur; Donnelly bu konuda şöyle der: "Bunun bir kuyrukluyıldız adı olduğunu daha sonra göreceğiz".[8] Fenris, güneşle ayı yutan Sköll ile Hati adlı kurtların babasıydı (bkz. resim 15.1).

MIDGARD YILANI

Ragnarök anlatımı şöyle devam eder: "Deniz yeryüzünü kaplar ve Midgard yılanı muazzam bir öfkeyle kıvrılarak karaya ulamaya çalışır".[9] Bu mitolojik yılan Yggdrasil olarak bilinen ve gökyüzünü, yeryüzünü (Midgard) ve yeraltını birleştiren dünya ağacının gövdesinin dibini sarar. Donnelly'ye göre Midgard Yılanı "bir başka kuyrukluyıldızın adıdır; yeryüzüne ulaşmaya çalışır; yakınlığı okyanusları rahatsız eder".[10] Ancak burada da bir kez daha, dünyanın direğinin Eski Norveç dilindeki adıyla Yggdrasil'i yıkarak fiziksel dünyaya son vermek isteyen korkunç bir canavar görebiliriz.

Sonrasında şöyle denir: "Fenris Kurdu yaklaşarak kocaman ağzını açar; alt çenesi yeryüzüne, üst çenesi gökyüzüne ulaşır ve yeri olsa ağzını daha da açacaktır. Gözlerinden ve burun deliklerinden alevler saçılır. Fenris Kurdu'nun yanına gelen Midgard yılanı sel halinde, havaya ve sulara yayılan bir zehir kusar".[11]

---

7 Donnelly, *"Ragnarök,"* 142.
8 *A.g.e.*, 143.
9 Anderson, *"Norse Mythology,"* 417.
10 Donnelly, *"Ragnarök,"* 143.
11 Anderson, *"Norse Mythology,"* 418.

Resim 15.1. İzlanda'da Arni Magnusson Enstitüsü'nde muhafaza edilen, XVII. yüzyıla ait bir İzlanda elyazmasında sihirli bir iple bağlanmış olan Fenris Kurdu. Yaratığın ağzından Van nehri akar.

Bu durumda Fenris Kurdu ile Midgard Yılanı, Donnelly'nin savına göre yıkıma yol açan başlıca iki kuyrukluyıldız olarak yan yana görülmelidir, "Biela'nın iki parçası gibi ve spektroskopla tespit edilen karbonlanmış hidrojen gazı şeklinde bir zehir yayarlar".[12]

Biela, ilk olarak 1772'de, sonra da 1805'te kaydedilmiş kısa periyotlu bir kuyrukluyıldızın adıydı. Ancak bu iki tarihte görülen cismin aynı şey olduğu ancak 1822'de Viyanalı bir subay olan Wilhelm von Biela tarafından yörüngesi 6.6 yıl periyotlu bir kuyrukluyıldız olarak tespit edildiği zaman anlaşılmıştır. Donnelly'nin bir arada hareket eden iki parçadan söz etmesinin sebebi, bu kuyrukluyıldızın 1852'de görüldüğü zaman ikiye ayrılmış olmasıdır.

Biela'nın kuyruklu yıldızı bir daha görünmediğinden gözle görünmeyen sayısız parçaya bölündüğü ve dünya onun yörüngesinden geçtiği zaman bu parçaların zararsız meteorlar halinde yeryüzüne düştüğü varsayılır. Kuyrukluyıldızın iki parçaya ayrıldıktan sonraki halinin resimleri çok kaygı vericidir (bkz. resim 15.2) ve bu tür gök cisimlerinin eski çağlarda insanlarda uyandırabileceği korkuyu anlamamıza yardımcı olur.

12 Donnelly, *Ragnarök*, 144.

Nesir *Edda* şöyle devam eder: "Önce önünde ve arkasında alevlerle Surt ortaya çıkar. Kılıcı güneşten bile daha parlaktır. Üzerinden geçtiği Bifrost (gökkuşağı) paramparça olur".[13] Surt'un ateşten bir dev olduğu söylenir, ama Donnelly'ye göre "bir kuyrukluyıldızın alevler saçan çekirdeğidir",[14] ve kılıcı kuyrukluyıldızın alışılageldik bir metaforudur. Örneğin Yahya Hevelius'un 1668'de yayınlanan *Cometographia* eserindeki bir resimde kuyrukluyıldız türleri farklı boylarda ve biçimlerde kılıçlar ve hançerler şeklinde tasvir edilmiştir (bkz. resim 15.3).

CANAVARLAR ORDUSU

Nesir *Edda*'da canavarlar ordusunun yönünü "Vigrid adındaki savaş alanına" çevirdiği anlatılır. "Fenris kurdu ile Midgard Yılanı, Loki ile Hel'in destekçileri, Hrym ve tüm Ayaz Devleri da oraya gider".[15]

Donnelly'ye göre bu satırlar şu anlama gelir: "bütün bu kötü güçler, yani kuyrukluyıldızlar, ateş, şeytan ve ölüm büyük ovayı, uygar toprakların kalbini ele geçirmiştir. Bu sahne bu noktada yer alır, çünkü muhtemelen daha sonra bütün efsaneler bu noktadan dünyaya yayılmıştır".[16]

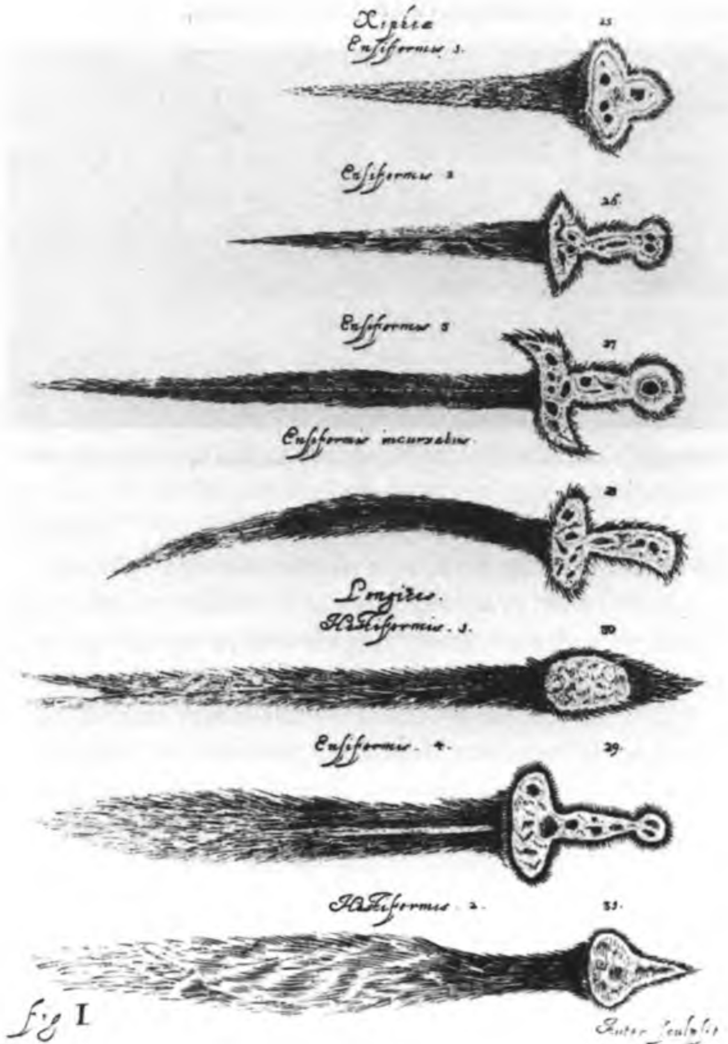
Bu, ilginç bir cümledir, çünkü eski dünyanın bir yerlerinde, bu korkunç felaketten kurtulanların tanık olduğu bütün trajedilerin gerçekleştiği merkezi bir yerin olduğunu varsayar.

13 Anderson, "*Norse Mythology*," 418.
14 Donnelly, "*Ragnarök*," 144.
15 Anderson, "*Norse Mythology*," 418.
16 Donnelly, "*Ragnarök*," 146.

IŞIKLA KARANLIĞIN SAVAŞI

Resim 15.2. Biela'nın kuyrukluyıldızı 1846'da ikiye ayrıldıktan hemen sonra.

Resim 15.3. Yahya Hevelius'un 1668 tarihli *Cometographia* eserinden, kuyrukluyıldızların kılıç ve hançer olarak tasvir edildiği bir sayfa.

Bundan sonra dünyanın koruyucuları olan tanrılar karşı saldırıya geçerler ve bu cehennem canavarlarına karşı zafer kazanmaya başlarlar, ama onlar da kayıplar verir. Bifrost Köprüsünün muhafızı Heimdal, Yggdrasil'in altında saklı duran Gjallarhorn borusunu çalar. Böylece tanrılar uyanır ve Ragnarök Savaşı başlar. Göklerin tanrısı Odin kaçarak Yggdrasil'in dibindeki kutsal bir göl olan Mimir'in Kuyusuna gider. Burada dostu Mimir'in başı bulunur. Anlatım şöyle devam eder: "Kül Yggdrasil titremeye başlar ve o korkunç anda gökyüzünde veya yeryüzünde korkudan titreyip sarsılamayan hiçbir şey kalmaz".[17] Bu da hem yerde hem de havada gerçekleşen olaylardan dolayı dünyanın direğinin sarsıldığına, hatta devrildiğine işaret eder.

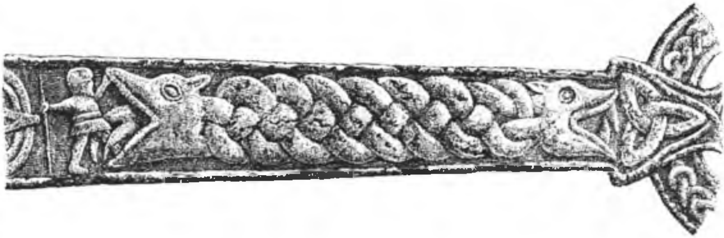
Bundan sonra tanrılar Vigrid'e girer ve savaş başlar: "Gnipa mağarasında zincirli tutulan köpek Garm o gün kaçar. Canavarların en korkuncudur, Tyr'e saldırır ve birbirlerini öldürürler".[18] Tanrı Thor da aynı anda Midgard Yılanını öldürmeyi başarır, ama bu canavarın üzerine üflediği zehirden dolayı kendi de ölür. Donnelly, "Cehennem kapılarına" muhafızlık yapan kanlı bir köpek olarak tasvir edilen Garm'ı kaçınılmaz olarak bir başka kuyrukluyıldız parçası olarak görür.[19] Garm'la birlikte Ragnarök öyküsüne dördüncü köpekgil de girmiş olur.

YERYÜZÜNÜN BATIŞI

Savaşın bu aşamasında Odin Fenris Kurdu'yla karşı karşıya gelir, ama yetişmesine yardımcı olduğu canavar tarafından yutulur (bir yorumcu, bunun "Odin'in kurtlarla bağlantısı" olmasından mıdır diye sorar[20]). Babası Odin'in öldüğünü gören oğlu Vıðarr canavarın üzerine saldırır ve bu mücadele için özel olarak hazırlanmış sihirli çizmeleriyle Fenris Kurdu'nun ağzına basarak alt

17 Anderson, "*Norse Mythology,*" 418.
18 *A.g.e.*, 419.
19 Donnelly, "*Ragnarök,*" 147.
20 Lindow, "*Norse Mythology,*" *bkz.* "*Fenrir.*"

çenesini açık kalmaya zorlar, sonra da olanca gücüyle hayvanın çenesini yukarı çekmeye gayret ederek hayvanın sonunu getirir (bkz. resim 15.4).

Resim 15.4. İngiltere'nin Cumbria bölgesinde bulunmuş, Thor'un oğlu Víðarr'ın Fenris Kurdu'nu öldürürken tasvir edildiği Gosforth Haçının sapı. Kurdun yılan benzeri, birbirine örülü kuyruğu dikkat çekicidir.

Fenris Kurdu'nun babası Loki tanrı Heimdal'la karşı karşıya kalır ve birbirlerini öldürürler, bunun üzerine "Surt dünyanın dört bir tarafında ateş ve alev saçar. Her şeyi besleyen ağacın (Yggdrasil) çevresini duman sarar, canavarlar gökyüzüyle mücadele eder ve yeryüzü yanıp denizin dibine batar".[21] Bu, bir kez daha küresel ölçüde bir patlama olduğu anlamına gelir ve ardından başlayıp her yeri etkileyen tufan sonucunda dünya dalgaların arasında batıyor gibi görünür.

FİMBUL KIŞI

Bu birkaç satırda, yeryüzünü ve üzerindeki her şeyi ortadan kaldıracak büyük bir felaketten sonrasının apaçık işaretlerini görürüz ve Nesir *Edda*'da, dünyanın buzul çağına gömüldüğü anlatılır:

Dünyada giderek artan günahkârlık ve çatışmalar, bu büyük felaketin yaklaştığının habercisidir. Önce Fimbul Kışı adı verilen bir kış mevsimi olur ve dünyanın dört bir tarafına kar yağar;

21 Anderson, "*Norse Mythology*," 419.

her yer donar, rüzgârlar şiddetli eser, hava fırtınalıdır ve güneş en ufak bir rahatlık sağlamaz. Herhangi bir yumuşama olmadan bu şekilde üç kış yaşanır.[22]

Donnelly bu sözlerin kuyrukluyıldızların çarpmasından sonra başlayan buzul çağının başlangıcına işaret ettiğini tespit eder. Ani bir şekilde başlayan bu dondurucu soğuklar yavaş yavaş yumuşamaya başlar, karanlık bulutlar kaybolur ve yeni bir güneşle yeni bir ay doğar. Sel suları da çekilir ve doğa baştan yenilenir.

Bundan sonra kurtulmayı başaran iki insan ortaya çıkar:

Surt'un ateşinin neden olduğu patlama sırasında Lif (Hayat) adında bir kadınla Lifthraser adlı bir erkek Hodmimer'in ormanında saklanır. Şafağın damlacıklarıyla beslenirler ve onlardan o kadar büyük bir ırk doğar ki soylarından gelenler kısa sürede yeryüzünün tamamına yayılır.[23]

Donnelly, Lif ile Lifthraser'in bir mağaradan çıktığını öne sürer, çünkü mağaralar dünya çapında felaketlerden sonra insanlığın yeniden ortaya çıktığı yerlerdir; bu iki insandan büyük bir "ırk"ın doğmuş olması da en azından İskandinavya geleneğine göre insan ırkının bu iki bireyden türediği anlamına gelir. Odin'in oğulları Víðarr ve Vale ile Thor'un oğulları Mode ve Magne gibi hayatta kalan başkaları da vardır. Ancak onlar Lif'le Lifthraser gibi ölümlü varlıklar değildir. Æsir'in soyundan gelirler, kaderlerinde dünya ağacı Yggdrasil'in, Mimir'İn Kuyusu'nun ve tanrıların evi Asgard'ın olduğu İda ovalarında yaşamak vardır.

DONNELLY'NİN TARİHLERİ

Burada okuduklarımızdan, dünyanın başka yerlerindeki mitler ve efsaneler gibi *Edda*'ların da çok uzak bir çağda dünyayı etkisi altına almış devasa bir felaketin yankılarını içeriyor olması mümkündür. Donnelly bu olaylar dizisinin bundan otuz bin yıl

22 *A.g.e.*, 416.
23 *A.g.e.*, 429.

kadar önce, yani son buzul çağının zirvesinde başlayıp on bir ila sekiz bin yıl önce sona erdiğine inanır.[24] Göreceğimiz üzere, bitiş tarihleri son buzul çağının sonlarına doğru, MÖ 10.900 civarında büyük bir olayla tetiklenen ve küresel olarak gerçekleştiğine inanılan kozmik felaketlerin varsayılan zaman çizelgesine tekabül eder (bkz. Bölüm 17).

Donnelly, bu felaketlerden bir kuyrukluyıldızın veya bir dizi kuyrukluyıldızın sorumlu olduğundan emindir ve daha sonra göreceğimiz üzere, yine tamamıyla haklıdır. Bu küresel ölüm kaynaklarının kadim mitlerle efsanelerde doğaüstü yeryüzü ve gökyüzü varlıkları olarak tasvir edildiğine dair görüşünde de muhtemelen haklıdır ve bu teori o dönemden beri, her biri bu konuya kendi eşsiz stilini katmış olan çeşitli kıyametçiler tarafından da savunulmuştur.

NÜKLEER KIŞ

Ragnarök öyküsünde Midgard Yılanı, ateş canavarı Surt ve üçü kurt olmak üzere en az dört köpekgilin dâhil olduğu çeşitli canavarlar dünyanın maruz kaldığı yıkımdan sorumlu tutulur. Kurtlardan ikisi güneşi ve ayı yutmakla suçlanır, gök cisimlerinin geçici olarak kaybolması bu ölçekteki bir felaketi kaçınılmaz olarak izleyecek bir durum olarak tasvir edilir. Bir kuyrukluyıldız veya asteroidin dünyaya çarpması akla hayale gelmez ölçekte duman, toz ve mikroparçacık bulutlarının üst atmosfere savrulması ve nükleer kış olarak bilinen tam karanlık anlamına gelecektir. Kayda değer bir süre boyunca havada kalacak olan bu tozlara, ilk olayı izleyen günlerde, haftalarda ve aylarda gezegenin büyük alanlarını kaplayacak yoğun ateş fırtınalarından kaynaklanıp kalın bir katman oluşturan zehirli kül de katılacaktır.

Bu tam karanlık dönemi atalarımızı gökyüzü kurtlarının, yani kuyrukluyıldız parçalarının güneşi ve ayı yuttuğunu dü-

24 Donnelly, *"Ragnarök,"* 403–4.

şünmeye itmiş olabilir. Gezegeni ısıtan güneş ışınlarının yokluğu ısıda ani bir düşmeye yol açarak birkaç gün içinde bir buzul çağını tetiklemeye yardımcı olmuş olmalıdır. Aslında olaylar, Roland Emmerich'in kıyamet filmi *Yarından Sonra*'da (2004) anlatıldığına oldukça benzer bir şekilde gelişmiş olmalıdır. Bu film kurgu olsa da bu kadar ciddi hava şartlarında nelerin olacağını ve küresel etkiye sahip bir felaket sonrasında dünyamızın ne kadar hızlı bir şekilde altüst olacağını tutarlı bir şekilde gösterir.

Bütün bu gelişmelerin sonucunda dize getirilen ve hayatta kalmaya çalışan insanoğlu bu olanlara doğaüstü varlıkların "neden olduğunu", ölümcül yılanlarla dehşet verici gökyüzü kurtlarının güneşi ve ayı olduğu gibi yuttuğunu düşünmüş olmalıdır.

Bu dönem insanlar için akıl almaz derecede korkutucu olmuş olmalıdır. Bu kadar dehşet verici bir dönem unutulamazdı ve unutulmamalıydı. Donnelly'nin haklı olarak dediği gibi:

İnsanlar bundan sonraki bin yıl boyunca, ırklarının maruz kaldığı bu eşi görülmemiş, korkunç felaketten başka neyi düşünebilir, hayal edebilir veya konuşabilir ki?

Onlardan uzun zaman sonra gelen ama çok geçmişte kalmış, anısı yeryüzünden neredeyse tamamıyla silinmiş, çok kültürlü insanların bu büyük drama ölümsüzlük kazandırdığı efsaneler, mitler, dualar ve şiirlerden fragmanlar günümüzde her diyardaki edebiyatlara dağılmıştır.[25]

Kuzey Avrupa insanlarının bu "eşi görülmemiş felaket"in anısını Ragnarök öyküsünde muhafaza ettiklerine şüphe yoktur. Bu öykünün varlığı, atalarımızın köpekgilleri – yani kurtları köpekleri ve tilkileri – hem ölüme ve yıkıma yol açma gücüne sahip kozmik entrikacılar hem de dünya ile yeraltı ve gökyüzü arasında bağlantı sağlayan dünyanın direğinin veya gökkutbunun düşmanları olarak gördüğünü kanıtlamaya katkıda bulunur.

---

25 *A.g.e.*, 152.

Ancak aşağıda göreceğimiz üzere, bu mitlerin bulunduğu yerler sadece unutulmuş, geçmiş bir çağdan günümüze kalmış "efsaneler, mitler, dualar ve şiirler"[26] değildir. Bu bilgilerin izlerine rastladığımız gökyüzü ilmi, gökyüzü kurtlarının bu dünyada önem verdiğimiz her şeyin dengesini bozmak açısından ne kadar ciddi bir tehdit oluşturduğunu gösterir.

---

26 *A.g.e.*

BÖLÜM 16

KURDUN SOYU

Gökyüzünde düzenle kaos arasındaki ikili ilişkinin vurgulandığı, y. 950 yılına tarihlendirilen "Eirek'in müthiş şarkısı"nda İskandinav tanrısı Odin şöyle der: "Gri kurt tanrıların tanrısına bakmaya devam eder"; burada kastedilen, Anglo-Sakson geleneğinde "kuzey yıldızı Tir'in (veya Tyr) asla ayrılmadığı tanrısal mekân" olan Kutup Yıldızı'dır.[1]

İskandinav Ragnarök öyküsü bu senaryonun tuhaf bir yankısını içerir. Ana mücadelede genelde Odin'in Loki'nin oğlu Fenris Kurdu'yla karşı karşıya gelip hayatını kaybettiği, sonra da Odin'in oğlu Viðarr'ın bu şeytani canavarı öldürmeyi başardığı anlatılır. Ancak Germen, Eski İngiliz ve İskandinav savaş tanrısı Tiw, Tyr veya Tir'in öyküsüne o kadar ilgi gösterilmez. Tanrılar görünürde Fenris Kurdu'nun gücünü sınamak, ama aslında dünyayı mahvetmesini engellemek için onu tuzağa düşürmek amacıyla ondan çeşitli zincirlerle prangaları denemesini istedikten sonra, insanların güvenliğini temin etmek için hayatını feda etmeye hazır olan Tiw, canavarın çenelerinin arasına kolunu koyar (bkz. resim 16.1).

---

1 Otto S. Reuter, "*Skylore of the North*," çev. Michael Behrend, Michael Behrend'in internet sitesi: www.cantab.net/users/michael.behrend/repubs/reuter_himmel/pages/index.html (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

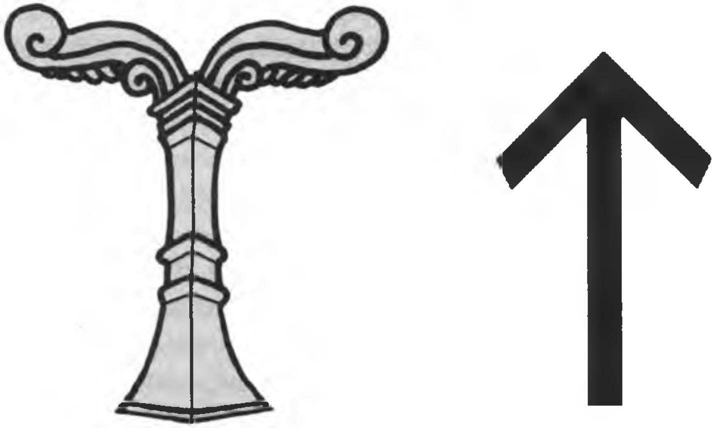
Fenris birbirinden güçlü iki prangadan kurtulmayı kolaylıkla başarır, ancak ipek bir kurdeleye benzeyen üçüncüsünü görünce şüphelenir. Bunun bir tuzak olmadığından emin olmak için tanrılardan birinin gelip kolunu çenelerinin arasına koymasını ister. Tiw kabul eder ve kurda prangaları geçirirler.

Resim 16.1. İsveç'in Oland bölgesinde, Torslunda'da bulunan, İskandinav tanrısı Tiw'in Fenris Kurdu'na pranga takarken tasvir edildiği miğfer levhası, MS VII. yüzyıl.

Ama tabii ki bu bir tuzaktı, çünkü ipek kurdele, kötü cinler tarafından, bir araya gelince kırılamaz bir pranga oluşturan altı farklı sihirli maddeden yapılmıştı. Fenris Kurdu tuzağa düştüğünü anlayınca Tiw'in sağ kolunu ısırarak koparır.

Bu, basit bir hikâye gibi görünse de, dünyanın dengesine ve özellikle dünyanın direğine dair derin bir sembolizm içerir. Runik olarak bilinen Eski Norveç sihirli alfabesinde Tiw, Tiwaz adlı T-run ile temsil edilir. Bu *run*, ok olduğunu gösteren, tepesinden aşağı doğru iki çizgi olan dik bir çizgiden oluşur. Tiwaz *run*'u hem "evrensel sütunun ayakta tuttuğu gök kubbe"nin tasviri olarak[2] hem de Saksonların "gökyüzünde kutup yıldızına ulaşan dünyanın sütunu" dediği İrminsul olarak bilinir[3] (bkz. resim 16.2).

Resim 16.2. Solda, Almanların İrminsul olarak bilinen dünyanın direği, sağda, dünyanın direğine benzeyen Tiwaz *run*'u.

Bu saptama, Tiw'in Kuzey Yıldızı'nın kişileşmiş hali olarak rolüne son derece uygundur ve onun *axis mundi*'nin *genius loci*'si, yani koruyucu ruhu olduğunu ve onu Fenris Kurdu gibi düşmanlarından koruduğunu düşündürür. Her ne kadar Tiw, Ragnarök'ün Nesir *Edda* versiyonunda cehennem köpeği Garm

2 Thorsson, *Futhark*, 53.
3 *A.g.e.*, 54.

tarafından öldürülse de, Nazım *Edda*'da böyle bir olay olmaz ve Tiw'in savaşçıları ve insanlık adına kendini feda etmesi ona kurdun öldürmediği anlamında "Kurdun Bıraktığı" unvanını kazandırır.[4]

DÜNYANIN KURTARICISI

Tiw en eski gökyüzü tanrılarındandır. Adının "tanrı" anlamına gelen *deus* veya *dei* ile aynı kökten türediği sanılır,[5] ama aynı zamanda "asılanların" tanrısıdır. Bundan, dünyanın direğine saldırıp hem Æsir tanrılarının hem de insanlığın neredeyse sonunu getiren doğaüstü kurt kılığındaki kozmik entrikacıya karşı savaş verip savaşı kazanan bir tür kurtarıcı olarak görüldüğünü anlarız; bu olay, geçmiş bir çağda gerçek bir kuyrukluyıldızın soyut anısı gibi görünür.

İskandinav halk hikâyelerinde Samanyolu'ndaki Büyük Yarık'ın Kuğu yakınlarında oluşturduğu iki kol, Fenris Kurdu'nun ağzından dökülen "iki salya deresi" olarak görülür; bunlardan biri Wil, diğer, Wan veya Van'dır, "Cehennem deresi" veya "ölülerin yolu" olarak bilinir[6] (bkz. resim 15.1). Fenris'in diğer adı olan Vanargandr, Van Nehri'nin canavar muhafızı anlamına gelir,[7] dolayısıyla kurdun Samanyolu'ndaki Büyük Yarık'la bağlantılı ve bu yoldan gökkutbu ve canavarın dünyayı mahvetmek için kurtulmayı başardığı *axis mundi*'yle olduğuna dair ilginç bir kanıt söz konusudur.

KARA KÖPEK

Fenris Kurdu, Avrupa halk hikâyelerinde dünyanın direğine tehdit oluşturan tek doğaüstü köpekgil değildi. Ukrayna gök il-

4 "Týr," Wikipedia, http://en.wikipedia.org/wiki/Týr (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).
5 Lubotsky, *Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series*, 167.
6 Reuter, "Skylore of the North."
7 Grimes, *The Norse Myths*, bkz. "Fenris."

minde, Büyük Kepçe'yi oluşturan yedi yıldızı içeren Büyük Ayı takımyıldızının koşum takılmış atlardan oluştuğu anlatılır ve şöyle denir: "her gece kara bir köpek dünyayı yok etmek için koşumu ısırarak koparmaya çalışır, ama bu korkunç hedefini gerçekleştiremez; köpek şafakta bir kaynaktan su içmeye koştuğunda koşum kendini yeniler".[8] Büyük Ayı gökkutbunun çevresini döndüğü için gökyüzü de gökkutbuna bağlanmış olan atlar tarafından döndürülür. "Kara köpek" tabii ki gökkutbunu devirmek ve dünyanın sonunu getirmek için atları salıvermeye çalışan kozmik entrikacıdır.

Ukrayna gökyüzü mitinin başka versiyonlarına göre kara köpek, günümüzde Kutup Yıldızı olan Polaris'in bulunduğu Küçük Ayı takımyıldızı yakınlarında zincirli haldedir. Burada zincirini kemirmeye çalışan bu hayvan bu işi başardığı zaman dünya sona erecektir;[9] bu anlatılanla, İskandinav gök ilmindeki Fenris Kurdu'nun eylemleri arasında apaçık benzerlikler söz konusudur.

SONSUZ MÜCADELE

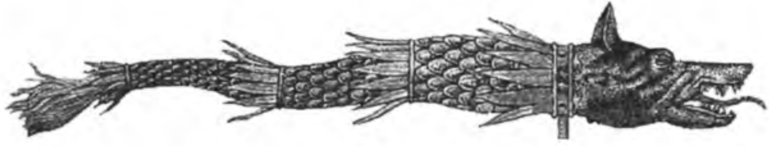
Rus filolog Dr. Vyacheslav İvanov da benzer bir şekilde Slav halk hikâyelerinde ejderhaya karşı verilen sonsuz mücadelenin, kahraman demircilerin "korkunç bir köpeği" bağlayıp zincirlemeyi başardığı çok daha eski bir gelenekten türediğini yazar. İvanov ayrıca şöyle der: "Avrasya'nın tamamında bu mitolojik olay... Büyük Ayı'yla ... (ve) Evren için tehlikeli olan bir köpek kılığındaki, yakınlardaki bir yıldızla bağdaştırılır".[10]

---

8 Afanasyev, *The Life Tree*, 168, alıntılayan: Vladimir V. Rubtsov, "*Tracking the Alien Astroengineers*," RIAP Bulletin 4, no. 4 (Ekim - Aralık 1998), www.bibliotecapleyades.net/universo/esp_sirio06.htm (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

9 Rubtsov, "*Tracking the Alien Astroengineers*," RIAP Bulletin 4, no. 4 (Ekim-Aralık 1998), www.bibliotecapleyades.net/universo/esp_sirio06.htm (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

10 Ivanov, "*Ancient Balkan and All-Indo-European Text*", Rubtsov, "*Tracking the Alien Astroengineers*."

Resim 16.3. Draco, veya Ejderha olarak bilinen Dakya savaş bayrağı. Kuyruğu kuyrukluyıldızı andırır.

Büyük Ayı "yakınlarındaki" hangi yıldızın cehennem köpeği olduğu belirtilmediyse de, Tilki Yıldızı veya Kurt Yıldızı Alcor olduğu neredeyse kesindir. Bu köpekgil "evren için tehlikeli" olduğu ve her şeyi yerle bir etme becerisine sahip olduğu için bu sonuca varabiliyoruz. Romalılardan önce Romanya'da yaşayan Dakyalıların bir savaş bayrağından da görüleceği üzere, kurtla ejderha gökyüzü canavarları olarak aynı varlıktır. Kurt kafası ve yılan benzeri bir kuyruğu olan bu yaratık Draco veya Ejderha'dır ve bir kuyrukluyıldızı temsil ettiği sanılır (bkz. resim 16.3).[11]

TÖTON MİTOLOJİSİ

Büyük filolog ve mitolog Jacob Grimm (1785-1863), *Deutsche Mythologie* [*Töton Mitolojisi*] adlı çok ciltli eserinde felaket hikâyelerinde doğaüstü köpekgillerin rolünü ele alır. Grimm, Fenris Kurdu'nu entrikacı tanrı Loki'nin "ikinci doğumu" olduğunu, ama artık "kurt biçiminde" olduğunu söyler.[12]

Grimm aynı zamanda "kurdun ve dünyanın sonunun öyküsü"nü[13] konu alan, bir kuyrukluyıldızın metaforu olduğu belli olan bir kurdun kuyruğunun görünmesi sonucunda dünyanın yerle bir olduğunu anlatan eski bir İskoç öyküsünden söz eder. Grimm, büyük bir kurdun veya köpeğin dünyaya felaket getirdiğine dair çok daha uzun öykülerin "Almanya'nın dört bir

11 Grumeza, *Dacia*, 76.
12 Grimm, *Teutonic Mythology*, cilt 1, 244.
13 *A.g.e.*, 244–45.

tarafında ve başka yerlerde" var olmuş olması gerektiğini söyler ve şöyle ekler: "kötü veya tehlikeli olaylar olduğu zaman günümüzde 'şeytan zincirini kopardı' deriz, kuzeyde ise '*Loki er or böndum*' (Loki kontrolü kaybetti) derler".[14]

Grimm, Ortaçağ Avrupa'sında yaşayan insanlar arasında felaket temelli hikâyelere ve halk inanışlarına dair başka örnekler de verir. Bunların arasında, Kral IV. Henry'yi konu alan ve "geleceğin en uç noktasını kurdun dişlerini aya geçireceği zaman olarak ifade eden",[15] yani kurdun ayın sönmesine neden olarak dünyanın sonunu getirdiği popüler bir Fransız şarkısı da vardır. Bütün bu öyküler korkunç bir felaketin bölük pörçük anıları gibi görünür ve bir gün bunların tekrarlanabileceğinin korkusunu ifade eder.

BUNDAHİŞN

Gökyüzünde kuyrukluyıldız veya asteroid gibi gezegenlerin ölüm kaynağı şeklinde tezahür eden bu kozmik entrikacı köpekgil örneklerinin Anadolu'dan değil de Avrupa'dan kaynaklanmış olmasının bir önemi yoktur, çünkü Göbekli Tepe'ye çok daha yakın bölgelerin de gök ilminde benzer kozmolojik temaların var olduğunu biliyoruz. Bir zamanlar İran, Hindistan ve Ermenistan'da yaygın bir dini doktrin olan Zerdüştlüğün kutsal metni olan Bundahişn, Ragnarök tarzı bir senaryonun çarpıcı anlatımını ve şu gizemli satırları içerir: "Gokihar gök kürede bir ay ışınından yeryüzüne düşünce, yeryüzünün ıstırabı, üzerine kurt düşen bir koyununkine benzer".[16]

Gokihar'ın genelde bir meteor,[17] yani yeryüzüne düşen bir kuyrukluyıldız parçası, asteroid veya bir tür göktaşı olduğu dü-

---

14 *A.g.e.*, 245.
15 *A.g.e.*
16 Bundahişn, alıntılayan: Charles Francis Horne, *The Sacred Books and Early Literature of the East: Ancient Persia*, cilt 7, 1900, bölüm xxx, mısra 18, s. 182, Forgotten Books, www.forgottenbooks.org.
17 *A.g.e.*, s. 182, n. 7.

şünülür, adı ise "kurtların soyundan gelen" şeklinde yorumlanmıştır.[18] Burada kurtlara iki kez atıfta bulunulması ilginçtir; üzerine kurt atlayan bir koyunun bacaklarının eğilmesine ve koyunun çöküşüne benzetilen darbenin etkisini neredeyse hissetmek mümkündür.

Bir sonraki mısra, Gokihar'ın görünmesinin bir felaketin habercisi olduğunu teyit eder: "Sonra ateş ve hale, [başmelek] Shatvairo'nun tepelerdeki ve dağlardaki metalini eritti ve [erimiş metal] yeryüzünde bir nehir gibi aktı".[19] Burada ima edilen bir kuyrukluyıldız veya asteroidin yeryüzüne çarpması ise, o zaman büyük yangınların olması ve yanardağların patlamasıyla "metal"lerin erimesi kaçınılmazdır.

Ahriman adlı kötülük ilkesinin yönetimindeki yedi meşum ruhun yok olmasından sonra Gokihar "yılanı ve erimiş metali yakar ve cehennemde olan kötü koku ve kirlilik o metale geçer ve (cehennem) saf hale gelir".[20]

Bütün bunlar yine Gokihar'm yani "kurtların soyundan gelen"in Bundahişn'de anlatılan felaketlerle doğrudan bağlantılı olduğunu gösterir; burada hem tanrılar hem de insanlar açısından kıyamet gününe odaklanılırsa da, olayların tekrar eden bir döngünün bir parçası olduğuna dair bir izlenim elde ederiz. Başka bir deyişle, Bundahişn'de zaten gerçekleşmiş olan ve tekrarlanan olaylar tasvir edilir.

İskandinav mitlerine inancın güçlü olduğu ülkelerdeki Hıristiyanlar, Ragnarök olaylarını, Vahiy Kitabı'nda anlatılan Kıyamet Günü'nün gelişiyle bağdaştırırdı; başka bir deyişle, geçmiş bir çağda gerçekleşen olaylar olarak değil de gerçekleşecek olaylar olarak görürlerdi.

İskandinav mitlerinde Fenris Kurdu'nun yerini kolaylıkla Gokihar alır, ama Bundahişn'de tuhaf bir durum söz konusudur,

---

18 Massey, *The Natural Genesis*, Cilt 2, 103.

19 Bundahişn, alıntılayan: Horne, "*Sacred Books and Early Literature of the East*," cilt 7, bölüm xxx, mısra 19, p. 182.

20 *A.g.e.*, cilt 7, kitap xxx, mısra 31, s. 183.

çünkü doğaüstü bir kurt şeklinde kişileştirilmiş olan kuyrukluyıldız veya göktaşı aslında bir arındırma faktörü haline gelir ve kötü olanları ortadan kaldırarak dünyayı "sonsuza kadar ölümsüz" kılar.[21]

Bu, gelecekte de tekrarlanacak olan geçmiş bir olayın anlatımıdır ve bütün bunlar doğruysa, o zaman Donnelly'nin insanlığın geçmiş bir döneminde yer aldığına inandığı felaket o kadar güçlü ve geniş kapsamlı olmalıdır ki, orada burada birkaç toplumu değil, dünyanın dört bir tarafındaki insanları etkilemiş olmalıdır. Peki bu olay neydi ve Göbekli Tepe'nin inşasından hemen önce Güneydoğu Anadolu'da yaşayan Epi-Paleolitik insanların zihniyetini nasıl etkiledi?

Aşağıda göreceğimiz üzere, bu dönemde Yakındoğu'da yaşayanların katastrofobiden korkmak için birçok nedeni olabilirdi (son derece uygun olan bu terimi yayıncı, öngörülü gizem yazarı Barbara Hand Clow, aynı adlı kitabında kullanmıştır[22]), çünkü bu büyük felaket onları etkisi altına almakla kalmamış, bilim dünyasının daha yeni yeni anlamaya başladığı çok korkutucu bir şekilde onları tümüyle yutmuştur.

---

21 *A.g.e.*, cilt 7, kitap xxx, mısra 25, s. 183.
22 Clow, "*Catastrophobia.*"

BÖLÜM 17

SURİYE'DE KARANLIK BİR GÜN

Abu Hureyra höyüğü, Suriye'nin kuzeyinde, Orta Fırat kıyılarında çok önemli bir arkeolojik sit alanıdır. Geç Epi-Paleolitik çağdan, yani MÖ y. 11.340'tan Neolitik çağa, yani MÖ y. 5500'e kadar faal bir yerleşim yeri olan Abu Hureyra höyüğü, Tabka barajının tamamlanmasından sonra ortaya çıkan Assad gölünün sularının altında yatar.

Abu Hureyra'da 1972'de, Oxford Üniversitesinden Andrew Moore liderliğinde incelemeler yürütülmeye başlandı. Ancak barajın yükselen suları kazıların ikinci sezonunda höyüğün alt kısmına ulaşmaya başladığı zaman kazı işlemleri hummalı bir kurtarma harekâtına dönüştü ve İngiliz arkeoloğun ekibi, höyük sulara gömülmeden önce buranın anlamını kavramak için umutsuzca uğraş verdi.

BUZUL ÇAĞI

Kazıların ilk sezonu sonucunda bile Abu Hureyra'nın, Yakındoğu'da avcı-toplayıcı çağından yerleşik tarımsal toplumlara geçiş dönemi konusunda çok bilgi sunacak, olağanüstü bir sit alanı olduğu belli oldu. İkinci kazı yılı ve hem Suriye'de hem de daha sonra çeşitli yabancı üniversitelerde yürütülen araştır-

malar, Moore'un Paleolitik çağın sonunda burada nelerin meydana geldiği konusunda kapsamlı bilgiler elde etmesine izin verdi. Böylece Moore, bu bölgeye ilk insanların MÖ 13.00 civarında son buzul çağı sona ererken ve Allerod interstadial sırasında iklim ısınmaya başlarken geldiği sonucuna vardı.

Bu dönemi izleyen iki bin yıllık sürede Bereketli Hilal bölgesinde bir nüfus patlaması yaşandı ve Abu Hureyra bu yeni altın çağda kuruldu. MÖ y. 12.900-9500 arasında Doğu Akdeniz bölgesinde görülen Natufian kültüründen olan halkının başlıca geçim kaynakları avcılık, balıkçılık ve mercimek ile *einkorn*, gemik buğdayı ve çavdar gibi yabani tahıl tarımıydı.

MÖ 10.900 civarında, Genç Dryas olarak bilinen buzul çağının başlangıcıyla birlikte bölgedeki göçmen hayvanların hayatında ani ve beklenmedik bir aksama yaşandı. O döneme kadar Abu Hureyra'nm avcı-toplayıcılarının başlıca yiyeceğini oluşturan Pers ceylanı Bereketli Hilal'den neredeyse tümüyle yok oldu.

Epi-Paleolitik avcı-toplayıcıların sorunları yetmiyormuş gibi, bir de yabani tahıl ve şamfıstığı gibi toplanabilir yiyecekler de, Abu Hureyra'da bulunan bitkisel kalıntıların analizinden görüldüğü üzere, muhtemelen beraberinde ciddi bir kuraklık getiren hızlı iklim değişikliği sonucu ortadan kayboldu. Sonuçta bölge sakinlerinin, daha sıcak iklim bölgelerine göç etmekten başka seçeneği kalmadı. Bereketli Hilal'in başka bölgelerinde de Natufian dönemi yerleşim yerleri terk edildi ve onlara özgü hayat tarzı tamamıyla ortadan kalktı.

Bu küçük buzul çağı 1300 yıl kadar sürdü. MÖ 9600 civarında, Göbekli Tepe'deki ana yapıların inşa edilmesinden hemen önce sona erdiği zaman ısı yeniden yükselmeye başladı. Abu Hureyra'ya yerleşen yeni toplum, daha önceki yerleşim yerinin üzerine kil tuğladan evler inşa ettiler. Keramiksiz Neolitik A

kültüründen olan ve çok daha yağlı tahıllar yetiştiren yeni yerleşimcilerin Abu Hureyra'yı tahılın evcilleştirildiği en eski yerlerden biri haline getirdikleri sanılır.[1]

MİKROKÜRECİKLER VE SLO'LAR

Abu Hureyra höyüğünün, Epi-Paleolitik çağdan Erken Neolitik çağın çiftçilikle uğraşan toplumlara geçişte tarımın doğuş sürecinde oynadığı rol konusundaki teoriler tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Ancak bu sit alanının geçirdiği evrimi ve Keramiksiz Neolitik dünyanın ortaya çıkışındaki rolünü anlamaya çalışan araştırmacıların hiçbiri, California Üniversitesinde yerbilim profesörü olan James Kennett dâhil olmak üzere on sekiz kişilik uluslararası bir araştırma ekibinin, Moore'un 1972'deki ve 1973'teki kazıları sırasında sit alanından alınan çökelti malzemesi inceleyince yaptıkları keşif karşısında hazırlıklı değildi.

Zemin yüzeyinin 3,6 metre derinliğinden alınan toprak örneklerinde şaşırtıcı bir şekilde, mikrokürecik olarak bilinen neredeyse nano boyutlu manyetik ve cam kürelerden ve "silisli, cüruf benzeri nesneler" anlamına gelen SLO'lardan bol miktarda bulundu. Bunlar yaklaşık 5,5 milimetre boyunda mikroskobik camsı parçacıklardır ve son derece gözenekli ve kabarcıklıdırlar, yani gaz kabarcıklarının neden olduğu torbacıklarla doludurlar. SLOlar görünüş olarak, yanardağlardan fışkıran tırtıklı kaya parçaları olan cürufa benzer.

SLO'ların en önemli özelliği, sadece 1700 ila 2200 santigrat derece arası gibi inanılmaz derecede yüksek ısılarda oluşmalarıdır;[2] inanması zor gelebilir ama, bu ısı aynı zaman-

---

1 Bruce Fellman, *"Finding the First Farmers," Yale Alumni Magazine* (Ekim 1994), http://archives.yalealumnimagazine.com/issues/94_10/agriculture.html (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

2 Ted E. Bunch, Robert E. Hermes, Andrew M. T. Moore ve diğerleri, *"Very Hightemperature Impact Melt Products as Evidence for Cosmic Airbursts and*

da silikanın bir türü olan kuvarsın kaynama noktasıdır. Silika, koyu kahverengi, yeşil, beyaz veya siyah olan SLO'ların başlıca bileşenlerinden biridir. Bu camsı objelerin oluşması için gerekli olan olağanüstü ısı, insanların etkinlikleri veya yanardağ faaliyetleri– veya yeryüzüyle bağlantılı başka herhangi bir doğal süreç sonucunda oluşmuş olamayacaklarını gösterir.

Bu minicik cam objelerin uzayda oluşup mikrometeorlar şeklinde yeryüzüne düşmüş olması ihtimali de yoktur. Yapılan araştırmalar sonucunda mikroküreciklerin ve SLO'larm yüzde 90'mın kozmik maddelerden farklı olan ve bulundukları bölgenin kayalarının ve çökeltinin yerkimyasına yakından benzeyen elementlerden oluştuğu görülmüş, dolayısıyla yeryüzünden kaynaklandıkları anlaşılmıştır.

ERİMİŞ MADDELER

Mikrokürecikler ve SLO'lar yerkimyası ve morfoloji açısından da birbirine benzer; başka bir deyişle aynı veya benzer maddeden oluşmuşlardır. Daha da önemlisi, her ikisi de çarpışmadan kaynaklanan bulut içerisinde oluşan türden "yüksek enerjili parçacıklararası çarpışma" belirtileri sergiler.[3] Her ikisi de Arizona'da bulunan ve elli bin yıl kadar önce bir meteorun çarptığı Meteor Krateri'nde ve Avustralasya'daki tektit kaplı alanlarda bulunan erimiş camdan minicik objelerle kıyaslanabilir (tektit, darbe anında fırlatılan, dünyaya özgü ve dünya dışı maddenin bileşiminden oluşan camsı objelerdir).

Daha da rahatsız edici olan, Abu Hureyra'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde (South Carolina eyaletinde Blackville'de ve Pennsylvania eyaletinde Melrose'da) bulunan SLO'ların,

---

Impacts 12,900 Years Ago," PNAS Online, 18 Haziran 2012, www.pnas.org/content/early/2012/06/14/1204453109.full.pdf (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

3 *A.g.e.*

1945'te ilk atom bombasının patlatıldığı New Mexico'daki Alamogordo Bombalama Sahası'na dâhil olan Trinity'de bulunmuş "yüksek ısı maddeleri"ne benzemeleridir.[4] Bu termal patlamada çölün zemininde 150 metre çapında ve 1-3 santimetre derinliğindeki bir alanın eridiği ve geniş bir bölgede erimiş silika cam nesnelerle dolu birikintilerin oluştuğu görülmüştür.

ÇOKLU ÇARPIŞMALAR

Doğa bu kadar yüksek ısıları ancak şimşekler sırasında yaratır. Mikrokürecikler ve SLO'lar ancak böyle şartlar altında ortaya çıkarlar, ama böyle bir durum oluştuğu zaman da camsı objelerin yana doğru yayılması ancak 1,5 metre kadardır ve hemen hiçbiri bu mesafeyi aşmaz. Ancak Abu Hureyra'da keşfedilen SLO'lar en azından 4,5 metre yayıldığından varlıklarını şimşeklere borçlu olmadıkları açıktır.

Bütün bu bilgiler bizi, Abu Hureyra'da bulunan mikrokürecikle SLO'ların akıl almaz bir çarpışma veya ateş topu bulutunun ürünü olduğu şeklindeki tedirgin edici sonucu destekler niteliktedir. Ayrıca aynı ekibin incelediği on sekiz sit alanından üçünde benzer mikroparçacıkların bulunmuş olması, "çoklu çarpışmalar"ın, yani parçalara ayrılan bir kuyrukluyıldız veya meteorun neden olduğu birden fazla hava darbesinin söz konusu olduğunu gösterir.[5] Bu uluslararası ekibin yayınladığı ve buluntuları içeren makalenin son sözleri bu tartışma açısından çok önemlidir:

Kuzey Amerika'daki ve Ortadoğu'daki [yani SLO'ların bulunduğu Suriye] bu üç sit alanı birbirinden 1000-10.000 km uzaklıkta olduğu için, YDB [Genç Dryas Sonu] çarpışmasının üç veya daha fazla büyük çarpışma/patlama merkezleri şeklinde gerçekleştiğini savunuyoruz. Böyle olduğu takdirde Abu Hureyra'da

4 *A.g.e.*
5 *A.g.e.*

SLO'nun daha yüksek yoğunluklu olarak bulunmuş olması, olayın bu yerleşim yeri ve sakinleri üzerindeki etkilerinin daha yüksek olduğunu gösterebilir.[6]

Genç Dryas Sonu (Younger Dryas Boundary – YDB), bir kuyrukluyıldızın MÖ 10.900 civarında yeryüzüne çarpma olayıdır. Bu tarih, Allerod interstadial ile Genç Dryas küçük buzul çağı arasındaki "sınırı" teşkil eder. Abu Hureyra'da bulunan cam mikroküreciklerle SLO'lar, Kuzey ve Güney Amerika'da, Avrupa'da ve şimdi de Suriye'de çeşitli sit alanlarında bulunduğu öne sürülen ve "siyah hasır" adı verilen, organik açıdan zengin bir katmanın hemen altında, Genç Dryas sonu düzeyinde yer alıyordu.

RAHATSIZ EDİCİ DERECEDE YAKIN

Abu Hureyra'nın Epi-Paleolitik avcı-toplayıcı sakinlerinin bundan 12.900 yıl kadar önce yeraltındaki yuvarlak evlerinden dışarı bakıp gökyüzünü boydan geçen (Şubat 2013'te Rusya'nın Chelyabinsk bölgesinin üzerinden muhteşem bir şekilde geçen ve videoya kaydedilen meteor gibi) bir veya daha fazla, göz kamaştırıcı ateş topunu gördüklerini, bu ateş toplarının yeryüzüne çarpmadan hemen önce, bu insanların daha önce hayatlarında görmedikleri bir şiddetle patladığını hayal etmeye çalışalım. Birkaç dakika içinde besi hayvanları, yapılar, insanlar, her şey, ısısı ve hızı giderek artan bir şok dalgasının etkisinde kalmış olmalı ve her şey, hepsi bir anda ateşlenen yüz bin çiftenin mermilerine benzeyen mikroskobik camsı objelerle kaplanmış olmalıdır.

Bu tablo, Fırat nehrinin kıyısındaki bir yerde olmuş olabilecekleri yansıtır, ama Doğu Akdeniz'in başka Natufian yerleşim yerleri ve daha başka yerler de Genç Dryas sonu çarpışmasının etkisinde kalmış olabilir. Aslında bu felaketin büyüklüğünü tahmin etmemiz çok zordur ve elimizdeki tek ipucu, "Usselo ufku"dur. Bu, ollanda, Fransa, Almanya, Belçika, Belarus, Po-

6 *A.g.e.*

lonya, Hindistan, Güney Afrika, Mısır ve Avustralya'daki bazı sit alanlarında Allerod-Genç Dryas sonu düzeyinde saptanmış, 20 santimetre kadar kalınlıktaki "kömür açısından zengin" bir katmandır.[7]

Bu tuhaf siyah katmanın manyetik granüller, mikrokürecikler, iridyum (kozmik çarpışmalarda yaygın olarak bulunan bir element) ve nano elmaslar,[8] yani saf karbon içerdiği anlaşılmaktadır; bu saydıklarımız, Usselo ufkunun atmosferin üst katmanlarına kül, is ve başka döküntü fırlatan birden fazla çarpışmanın sonucu olduğuna dair görüşü destekler niteliktedir. Bu karışım bir süre sonra yeryüzüne geri düşerek, bundan 12.900 yıl kadar önce gerçekleşen bu çarpışmanın etkileri için apaçık bir gösterge teşkil eden Usselo ufkunu oluşturmuş olmalıdır.

Burada sunulan kanıtların yanı sıra, başka bilimsel ekipler de Güney Amerika'da, Venezuela'da ve dünyanın başka yerlerindeki Genç Dryas sonu düzeyinde benzer mikroküreciklerle karşılaşmıştır.[9] Dolayısıyla bu dönemde büyük bir olayın gerçekleştiği ve büyük ihtimalle güneşin etrafındaki çekim etkili yörüngesi sırasında parçalanmış olabilecek bir kuyrukluyıldızın parçalarından oluşan bir dizi göktaşından oluştuğu aşikârdır. Yeryüzünün sakinleri gökyüzünde bir veya daha fazla kuyrukluyıldızın gelişini ve parçalanışını görmüş, ardından dalgalar halinde gelen ateş toplarının alt atmosfere girerken oluşan ve yeryüzünde korkunç bir yıkıma neden olan patlamaları duymuş olmalıdır.

---

7 Kloosterman, "*The Usselo Horizon, a Worldwide Charcoal-rich Layer of Allerod Age.*"

8 Hoesel, Hoek, Braadbaart ve diğerleri, "*Nanodiamonds and Wildfire Evidence in the Usselo Horizon,*" 7648–53.

9 Bunch, Hermes, Moore ve diğerleri, "*Very High-temperature Impact Melt Products.*"

ÖLÜM, SOĞUK, HASTALIK, ŞİMDİ DE ISI!

Genç Dryas sonu çarpışmasının etkileri bütün kıtalarda hissedilmiş olmalıdır, ama günümüzde bu zararın ölçeğini tahmin etmekten öte gidemeyiz. Tek bildiğimiz, mamutlar, mastodonlar, dev tembel hayvanlar, gri kurtlar ve kılıç dişli kaplanlar gibi Buzul Çağının megafaunasmın ortadan kalkışıyla aynı döneme denk geldiğidir. Allerod interstadial döneminin sonlarında bol miktarda bulunan bu hayvanlar Genç Dryas küçük buzul çağının başlangıcıyla birlikte ortadan kalkmıştır. Tam olarak neden kayboldukları gizemini korumaya devam etmektedir ve bu konuda üç teori öne sürülmüştür: aşırı avlanma sonucunda öldüler (aşırı ölüm teorisi); küçük buzul çağının başlamasıyla birlikte ısıdaki ani değişimden dolayı öldüler (aşırı soğuk teorisi); veya kitlesel bir salgın sonucunda bu türler tamamıyla ortadan kalktı (aşırı hastalık teorisi). Son zamanlarda yeni bir teori daha ortaya atılmıştır; aşırı ısı teorisine göre kuyrukluyıldız çarpması ortaya çıkan yangınlar sonucunda ölmüşlerdir.

Ölüm, soğuk, hastalık veya ısı teorilerinin hiçbiri Buzul Çağında birbirinden farklı bu kadar çok hayvanın soyunun tükenmiş olmasını açıklayamaz hem zaten bu senaryoların dördünün birden bu hayvanların ortadan kalkmasında rol oynamış olması mümkündür.

Allerod-Genç Dryas sonunda bir felaketin gerçekleştiğini bilimsel kanıtların[10] yanı sıra dünya çapındaki yerli toplumların

---

10 *A.g.e.* Ancak bu konuda itirazlar için bkz. Surovell, Holliday, Gingerich ve diğerleri, *"An Independent Evaluation of the Younger Dryas Extraterrestrial Impact Hypothesis,"* 18155–58, ve Boslough, Nicoll, Holliday ve diğerleri, "Arguments and Evidence against a Younger Dryas Impact Event," 13–26. Karşıt argümanlar içinde bkz. Malcolm A. LeCompte, Albert C. Goodyear, Mark N. Demitroff ve diğerleri, *"Independent Evaluation of Conflicting Microspherule Results from Different Investigations of the Younger Dryas Impact Hypothesis,"* PNAS Online, www.pnas.org/content/early/2012/09/12/1208603109. abstract (erişim tarihi: 15 Ocak 2014) ile Genç Dryas çarpışmasının tarihini 12.8 byö (± 0.15 by), yani günümüzden 12,800 yıl öncesi olarak belirleyen

muhafaza ettiği felaket mitlerinin bolluğundan da anlarız. Bu mitlerin hepsi bu dönemde dünyada korkunç bir olayın gerçekleştiğini açıkça gösterir ve en azından kısmen, bir felaketten söz eder. Bu felaketin sorumlusu büyük ihtimalle parçalanan bir kuyrukluyıldızdı, ancak asteroid veya meteor çarpması veya yakında gerçekleşen bir süpernova faaliyeti gibi başka ihtimalleri de göz ardı edemeyiz. Ancak burada önemli olan, Paleolitik çağın sonunda Fırat havzasında yaşayan insanların zihniyeti üzerinde bıraktığı etkidir, çünkü bu korkunç felaketin anısının Göbekli Tepe'yi inşa edenlerin zihninde kaldığına dair kanıtlar söz konusudur.

Wittke, Weaver, Bunch ve diğerleri, "*Evidence for Deposition of 10 Million Tonnes of Impact Spherules across Four Continents 12,800 Y Ago,*".

BÖLÜM 18

SONRASI

Güneydoğu Anadolu'da çiftçilerin karşılaştığı en önemli sorunlardan biri, peyzajın her tarafına her çeşit ve boyutta bazalt kayaların dağılmış olmasıdır; bu kayalar tarlaların kenarlarına çekilmeden toprağı sürmek veya ekmek çok zordur. Bu kayaların çoğunun ağırlığı birkaç yüz kilo ila birkaç ton arasında olduğundan onları hareket ettirmek neredeyse imkânsızdır.

Bu kayaların kaynağı, oldukça yakın jeolojik çağlarda patladıkları bilinen yanardağlardır. Ne zaman patladıkları, yanardağdan yanardağa değişiklik gösterir, ama incelemeler sonunda bir gün bir tür örüntü ortaya çıkabilir. Bu yanardağlardan biri, doğuda Diyarbakır, batıda da Şanlıurfa'nın arasında yer alan Karacadağ'dır. Karacadağ'ın genetik bilimcilerinin altmış sekiz modern tahıl türünün kaynak yeri olarak tespit ettiği yer olduğunu ve Neolitik devrimin burada, altın üçgenin merkezinde başladığını savunduklarını da unutmamamız gerekir.

BEDEVİ FELAKET MİTİ

Bu bilgileri göz önünde bulundurunca, Karacadağ'ın günümüzde de bu bölgede yaşamaya devam eden Bedevi aşiretlerinin anlattığı son derece anlamlı bir halk hikâyesine sahne olması il-

ginçtir. Bedevi bir şoförün 2004 yılında, dağa yaklaşırken anlattığı bu öyküde,[1] uzun zaman önce, insanoğlu ilk olarak toprağı sürmeye başladığı zaman bir delikte yedi başlı bir ejderhanın yaşadığı anlatılır.

Bir gün çiftçilerin pullukları canavarın inini ortaya çıkardı ve canavar bu duruma çok kızdı. Gün yüzüne çıkarak alevden nefesiyle ormanları yakmaya başladı ve geriye tek bir ağaç kalmadı. Korkuya kapılan insanlar Allah'a bu sefalete son vermesi için yakardılar. Allah da canavarı alıp yedi göğün en üsttekine taşıdı, canavar burada patlayınca devasa bir ateş oluştu ve bölgenin dört bir tarafına kayalar yağdı.

YEDİ KUYRUKLU KUYRUKLUYILDIZ

Bu hikâye, artık sönmüş olan yanardağdan fırlamış olan sayısız kayayı açıklamaya yararsa da, içerdiği bazı unsurlar çok daha derin bir anlam düzeyine ima eder. Ejderhanın yedinci gökteyken patlaması, alevler içindeki bir göktaşının, yani muhtemelen bir kuyrukluyıldızın atmosfere girişini çağrıştırır. Ejderhanın yedi başı da bu kuyrukluyıldızın yedi parçaya ayrıldığını veya bu sayıda kuyruğunun olduğu anlamına gelebilir. 1907'de gökyüzünde görünen yedi kuyruklu Daniel kuyrukluyıldızı için bir astronom, "bu müthiş, yedi kuyruklu canavar" demiştir.[2] Öyküdeki yedi başlı ejderhanın alevli nefesiyle ormanları yakıp bütün ağaçları yok etmiş olması, bu olayın bir yanardağın faaliyetinden fazlası olduğunu açıkça gösterir.

Bu Bedevi halk öyküsü Genç Dryas sonu çarpışmasının ve aynı dönemde tetiklenmiş olabilecek Karaca Dağ patlamasının anısını muhafaza ettiyse, bu dağın Göbekli Tepe'den sadece seksen kilometre uzaklıkta olduğunu ve kuzeydoğuda ufuk hattın-

---

1 *Bkz.* Andrew Collins, *"One Week in Kurdistan,"* Andrewcollins.com, www.andrewcollins.com/page/articles/kurdistan.htm (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

2 Mackrel, *"Halley's Comet over New Zealand,"* 95.

da göründüğünü de göz önüne alırsak, bu çok önemli bir olaydır. Ama daha da önemlisi, bu öyküde toprağı ilk olarak işlemeye başlayan insanların alevler saçan ejderhayı ininde rahatsız ettiğinden ve dünyayı mahvetmesine yol açtığından söz edilmesidir. Bu insanlar, Neolitik çağın başlarında altın üçgende ilk olarak tahıl yetiştirmeye başlayan insanlar mıdır? Toprağı işlemenin bu felaketleri tetiklemiş olması bizi endişelendirmemelidir, çünkü aradan on üç bin yıl geçtikten sonra olayların sıralaması konusunda bir miktar karışıklık olmuş olabilir.

Bu arkaik öykünün ardında son bir faydalı bilgi daha yatar. Bu halk öyküsüne göre çiftçilerin faaliyetleri ejderhanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Başka bir deyişle, soylarından ilk çiftçilerin geldiğini bildiğimiz bu bölge sakinleri, ejderhanın neden olduğu yıkımdan dolayı kendilerini sorumlu tutmuşlardır. Durum gerçekten böyleyse, Güneydoğu Anadolu'nun Epi-Paleolitik avcı-toplayıcıların neden bu olayların tekrarlanmasından bu kadar çok korktuğunu daha iyi anlayabiliriz, çünkü bu felakete kendi eylemleriyle neden oldularsa, dikkat etmedikleri takdirde bu felaket tekrarlanacaktı; Barabara Hand Chow'un katastrofobi teriminin tanımı da muhtemelen bu zihniyettir. Bu insanların bu bölgeye gelen seçkinlerin onları bu sürekli korkudan kurtarma önerisini kabul etmiş olması şaşırtıcı değildir; bu karar sonucunda da Göbekli Tepe inşa edilmiş olmalıdır.

PROFESÖR SCHMIDT'İN GÖRÜŞLERİ

Bu kitabın yazarı, Eylül 2012'de Profesör Klaus Schmidt'le yaptığı bir görüşmede ona Göbekli Tepe ile Genç Dryas sonu çarpışması arasında bir bağlantı olup olmadığını sordu. Schmidt bu soruya kesin bir edayla "hayır, hiçbir bağlantı yok" dedi. Ancak bu kitabın yazarı Schmidt'e buradan sadece 160 km mesafede, Orta Fırat kıyılarındaki Abu Hureyra höyüğündeki Natufian yerleşim yerinin bu çarpışma alanında yer aldığına dair kesin

kantılar olduğunu ve bu keşfi yapan bilim adamlarına göre "çarpışmanın bu yerleşim yeri ve sakinleri üzerinde ciddi etkileri olması gerektiğini" söyledi.[3]

Ancak Schmidt'in bu savı ciddiye almaması anlaşılabilir bir şeydir. MÖ 10.900 civarında yer aldığı düşünülen çarpışma gerçekten sanıldığı şekilde gerçekleştiyse bile, bu olay Göbekli Tepe'nin bilinen en eski yapılarının MÖ 9500 civarında inşa edilmesinden 1.400 sene kadar önceydi ve bu durumda bölgenin avcı-toplayıcıları, üzerinden bu kadar zaman geçen bu felaketi unutmuş olmalıydı.

Bu, mantıklı bir görüştür, ama bilimsel kanıtlar, Genç Dryas buzul çağının başlangıcından sonra dünyada yüzyıllar boyunca felaketlerin yer almaya devam ettiğini gösterir. Grönland'ın buz örtüsünden alınan karotlar, bundan 12.900 yıl önce, yani gerçekleştiği sanılan bu çarpışma döneminde atmosferde amonyum düzeyinin, muhtemelen yangınların yayılması sonucunda aniden arttığını ve sonrasında yüzlerce yıl yüksek kaldığını gösterir.[4] Bundan 12.340 yıl önce, yani MÖ 10.340'da yeniden yükselmiş olmaları benzer bir olayın tekrarlandığı anlamına gelebilir; Lawrence Berkeley Ulusal Nükleer Bilim Laboratuarı'ndan Dr. Richard Firestone, eş yazarı olduğu *The Cycle of Cosmic Catastrophes* [*Kozmik Felaketler Dizisi*] adlı kitapta şöyle demiştir: "[MÖ 10.340'ın] çarpışmalardan birinin tarihi olduğunu sanıyoruz".[5]

Başka bir deyişle, MÖ 10.340 civarında yer almış olması mümkün olan başka bir çarpışma, beş yüzyıl önceki ilk çarpış-

---

3 Bunch, Hermes, Moore ve diğerleri, "*Very High-temperature Impact Melt Products.*"

4 Firestone, West ve Warwick-Smith, "*The Cycle of Cosmic Catastrophes,*" 304. *Ayrıca bkz.* Legrand ve Angelis, "Origins and Variations of Light Carboxylic Acids in Polar Precipitation," 1445–62 ve Firestone, West, Kennett ve diğerleri, "Evidence for an Extraterrestrial Impact 12,900 Years Ago That Contributed to the Megafaunal Extinctions and the Younger Dryas Cooling," 16016–21.

5 Firestone, West ve Warwick-Smith, "*Cycle of Cosmic Catastrophes,*" 304.

madan beri ara sıra gerçekleşen bir dizi olayın zirvesini oluşturmuş olabilir. Firestone ve ekibi, Grönland'ın buz karotlarındaki amonyumun en azından bir kısmının parçalara ayrılmış bir kuyrukluyıldızdan, gerisinin de neden olduğu büyük ölçekli yangınlardan kaynaklandığını savunur.

Grönland'm buz karotlarmda saptanan ve bundan 12.340 yıl öncesine tekabül eden amonyum düzeyindeki muazzam artışın yanı sıra, nitrat düzeyleri de tam olarak aynı dönemde çok yükselmiştir. Nitrat da yangından kaynaklanan kimyasal bir maddedir, ama amonyumla nitratın düzeyi beraber yükseldiği zaman genelde söz konusu yangınların için için değil de alev alev yandığı anlamına gelir.[6]

Bu esrarı daha da gizemli kılan bir unsur vardır, o da Grönland'daki buz karotlarmda bundan 12.340 yıl önce, yine yangınla bağlantılı olan oksalat adlı kimyasal maddenin düzeyinin de çok yükselmiş olmasıdır. Bu düzeyin, buz karotlarının kapsadığı dört yüz bin yıllık dönem içindeki en yüksek düzey olduğu anlaşılmaktadır.[7] Firestone ile kitabın diğer eş yazarları bu buluntuların önemini şöyle açıklar: "Araştırmacılar çok miktarda buz üzerinde incelemeler yürüttüler ve dört buzul çağı döngüsünü kapsayan bu olay kadar ciddisine başka dönemde rastlamadılar. Bunun sıradan bir yangın değil, kozmik bir yangın olduğuna inanıyoruz".[8]

Bundan 12.340 yıl önce yer alan büyük ölçekli yangınlardan bir kuyrukluyıldızın sorumlu olup olmadığı tartışma konusu olmaya devam etmektedir, ama buz karotları örnekleri, o dönemde dünyanın hiç de sakin bir yer olmadığını göstermektedir. Ayrıca bu dönemin, bundan 12.900 yıl önceki Genç Dryas çarpışmasından 560 yıl kadar sonra ve Göbekli Tepe'deki ilk büyük yapıların inşasından 850 yıl kadar önce olduğunu da unutmamak gerekir.

6 *A.g.e.*, 304–5.
7 *A.g.e.*, 305.
8 *A.g.e.*

KATASTROFOBİ İÇİN BİR ÇARE

Göbekli Tepe gibi devasa inşaat projeleri büyük ihtimalle Güneydoğu Anadolu'nun sakinleri başka topluluklarla, yani muhtemelen kadim dünyanın başka yerlerinden gelmiş, yerlerinden olmuş insanlarla temas ettikten sonra gerçekleşmiştir. Bu insanlar belki de yanlarında korku haline son verme gücüne nasıl sahip olduklarını anlatan, neredeyse mesih benzeri bir mesaj getirmişlerdir. Biz onlara Kapüşonlular demeye karar verdik ve Göbekli Tepe'de dikilmiş olan T biçimli dikilitaşların onların ve eylemlerinin anılarını temsil ettiğine inanıyoruz. Bu iktidar eliti muhtemelen Şamanist bir topluluktu ve ya tilki, ya da kurtla özel bir ilişkileri olduğuna inanıyordu ve bu bağlantıları onlara dünyada yıkıma yol açan gökyüzü tilkisi veya gökyüzü kurdu üzerinde kontrol sahibi olmalarına izin veriyordu.

Artık Güneydoğu Anadolu'nun Epi-Paleolitik insanları üzerinde bu kadar büyük etki yaratan bu yeni topluluğu teşhis etmek umuduyla arkeolojik kanıtları incelemenin zamanı geldi. Bu topluluk nereden geldi, avcı toplumlarmı özgür hayatlarından vazgeçip, dünyanın bilinen en eski astronomik hizalı, devasa taş anıtlarını inşa etmeye nasıl bu kadar kolay ikna edebildi? Bu soruların cevapları, bu kitabın dördüncü kısmında göreceğimiz üzere, bambaşka bir kıtada, yani Avrupa'da yatıyor olabilir.

DÖRDÜNCÜ KISIM

Bağlantılar

BÖLÜM 19

RENGEYİĞİ AVCILARI

İngiliz anatomi uzmanı, antropolog ve osteoarkeolog (kemik uzmanı) Dr. Alice Roberts aynı zamanda yazar ve televizyon sunucusudur. BBC'de yayınlanan aynı adlı bir diziye eşlik etmesi için *The Incredible Human Journey* [*İnsanoğlunun İnanılmaz Yolculuğu*] (2009) adlı kitabını yazarken Göbekli Tepe'yi ziyaret ederek arkeolojik kazıların başkanı Profesör Klaus Schmidt'le uzun uzun konuşmuştur. Roberts, bu görüşme sırasında eski taş alet teknolojileri konusundaki derin bilgileri temelinde dikkat çekici bir gözlemde bulunmuş, Göbekli Tepe'de kullanılan aletlerin "Geç Paleolitik ve Mezolitik çağlarda Orta Avrupa'da yaşamış saplı uç kültürlerinin bazılarına benzediğini" söylemiştir.[1]

Schmidt de cevaben "Türkiye'deki topluluklarla Karadeniz ve Kırım civarındaki topluluklar arasında bazı bağlantıların veya iletişimin söz konusu olmuş olabileceğini" öne sürmüş,[2] Göbekli Tepe'nin inşa edildiği dönemde Güneydoğu Anadolu'daki avcılık tarzıyla "kuzeydeki rengeyiği avcıları" arasında bazı benzerliklerin olduğunu söylemiştir.[3] Ancak Schmidt, Avrupa'yla Göbekli

1 Roberts, "*The Incredible Human Journey*," 276.
2 *A.g.e.*
3 *A.g.e.*

Tepe arasında herhangi bir bağlantı olabileceği fikrine soğuk baktığını göstermek istercesine "Neolitik çağının ortalarına kadar... Avrupa'da buraya uzaktan yakından benzeyen" hiçbir şey olmadığına dikkat çekmiştir.[4]

SAPLI UÇ KÜLTÜRLERİ

Schmidt söylediğinde haklıdır; Avrupa'da, hatta Malta, Sardinya, Bretonya, İrlanda ve tabii ki İngiltere'de megalitik mimarlığın gerçek anlamda ortaya çıktığı çok sonralara kadar dünyanın herhangi bir yerinde Göbekli Tepe'yle kıyaslanabilecek hiçbir şey yoktur. Ancak bu durum, Göbekli Tepe'yi inşa edenlerin Avrupa'da yaşayan insanlarla temas etmiş olabileceğine dair çarpıcı ihtimali tamamıyla ekarte etmez ve Dr. Roberts ile Klaus Schmidt'in ima ettiklerinden hareket ederek, sorularımızın cevaplarını "saplı uç kültürleri" ve "kuzeyin rengeyiği avcıları" arasında arayabiliriz.

Geç Üst Paleolitik çağda Kuzey Avrupa'nın ormanlarında ve düzlüklerinde yaşayan ve eriyen buzulların arkalarında bıraktığı kumlu lös topraklarında faaliyet gösteren rengeyiği avcıları, yılboyu avladıkları rengeyiği sürülerinin eski bölgelerinden ayrılıp kuzeye ve kuzeydoğuya doğru hareket etmesi üzerine farklı av stratejilerine başvurmaya başladılar. Hayvanların sürekli olarak göç etmesinin sebebi, hayatta kalmaları için elzem olan ormanlık ve tundralık (üzerinde ufak ağaçların ve bitkilerin olduğu topraklar) bölgelerde yaşamaktı. MÖ 10.900 civarında başlayan Genç Dryas küçük buzul çağına rağmen rengeyiği sürüleri hareket etmeye devam etmiş, bu arada insanlar giderek kötüleşen hava şartlarından dolayı güneye göç etmek zorunda kalmıştır.

Avrupa'da hızla Mezolitik çağa dönüşen Üst Paleolitik çağın sonlarında rengeyiği avcıları, stratejilerinde yaptıkları değişiklik çerçevesinde genelde çakmaktaşından yapılan ve saplı uç ola-

---

4 *A.g.e.*

rak bilinen spesifik bir silahı kullanmaya başladılar. Saplı uç, ya söğüt yaprağı şeklinde, ya da geometrik (daha doğrusu üçgen) bir ok ucudur. Bu uçların alt kısımlarından itibaren, okun şaftına takılmalarını kolaylaştıracak şekilde kendilerine özgü "çıkıntı" veya "saplar" yontulmuştur. Bazı okların bir, bazılarının da iki sapı veya çıkıntısı vardır. Ok ve yay kullanımının Paleolitik avcılara hem av sırasında hem dekendisine rakip olan insanlara karşı avantaj sağladığı aşikârdır.

MARY SETTEGAST'IN SAVLARI

Bu durumda Göbekli Tepe'deki ilk büyük yapıların inşasından önceki dönemde Kuzey Avrupa düzlüklerinin rengeyiği avcılarıyla Güneydoğu Anadolu'nun Epi-Paleolitik insanları arasında bir temas gerçekleşmiş olabilir miydi? Bu sorunun cevabının evet olduğu neredeyse kesindir. Arkeoloji yazarı Mary Settegast 1987'de yazdığı *Plato Prehistorian* [*Prehistoryacı*] adlı son derece ilginç kitapta son buzul çağının sonlarında gerçekleşen küresel bir felaket sonrasında Avrupa'da söz konusu olan karmaşa halini tasvir etmeye çalışmıştır. Settegast, bu olayla, Yunan filozof Platon'un MÖ 350 civarında yazdığı *Timaios* ve *Kritias* adlı eserlerinde anlattığı olay arasında bir bağlantı kurdu. Platon bu eserlerinde Herakles Sütunlarının ötesinde, Atlantik okyanusunda var olduğuna inanılan Atlantis adlı mitolojik ada imparatorluğunun nasıl yok olduğunu anlatır.

Platon'a göre Atlantis adası MÖ 9500 civarında, tanrı Zeus'un fazlasıyla kibirli ve küstah olan Atlantislileri cezalandırmak için adaya gönderdiği, bir gün ve bir gece süren depremler ve su baskınları sonucunda batar. Atlantisliler Akdeniz'e sayısız sefer düzenlemiş, o dönemde Atinalıların kontrolü altında olan İtalya'nın Tiren denizi kadar doğuya ulaşarak belli başlı liman şehirlerine saldırmıştı.

Platon'un Atlantis anlatımı tarihi bir gerçekliği temel alıyor olabilir, ama özellikle Atinalıların MÖ 9500'den önce var olma-

dığı göz önüne alınırsa Atlantislilerle Atinalılar arasındaki savaşların gerçek olduğunu kanıtlamak çok daha zordur. Bundan dolayı Settegast'ın savlarının bazıları Platon'un anlatımının geçerliliğini tespit etmek açısından apaçık bir şekilde önyargılıdır. Öte yandan yazarın Buzul Çağının sonlarında Avrupa'da söz konusu olan şiddet ve karmaşa konusunda sunduğu kanıtlar son derece şaşırtıcıdır.[5]

SWIDERIAN KÜLTÜRÜ

Settegast Genç Dryas döneminde, yani MÖ y. 10.900-9600 arasında Avrupa'nın dört bir tarafında, muhtemelen söz konusu felaket sonrasında büyük çaplı göçlerin gerçekleştiğini belirtir. Göç edenler arasında, Swiderian olarak bilinen bir rengeyiği avcı topluluğu da vardı. Bu topluluk doğuya ve güneye o kadar uzanır ki neredeyse Anadolu'ya ulaşırlar.

Mary Settegast, Swiderianlarm Genç Dryas küçük buzul çağının başlarında Avrupa'yı boydan boya geçerken arkalarında zarif bir şekilde yontulmuş saplı uçlardan oluşan izler bıraktığını fark etmiş. Bu izler Orta Avrupa'nın Karpat Dağlarından Karadeniz'in kuzeydeki uzantısı olan Azak denizinin hemen batısındaki bir yarımadada yer alan Kırım Dağlarına kadar uzanır. Settegast ayrıca aynı dönemde benzer saplı uçların Yakmdoğudaki Epi-paleolitik ve Proto-Neolitik sit alanlarında bulunmaya başladığını fark etti ve bu durumun bir rastlantı olamayacağını düşündü.[6]

Settegast, teorisini daha iyi savunmak amacıyla kitabına Swiderian uçların Avrupa kıtası boyunca hareketlerini gösteren bir harita dâhil etti;[7] bu harita bu kitaba da dâhil edilmiştir (bkz. resim 19.1). Settegast'ın sunduğu bu etkileyici kanıtlar, bizi bu

5 Settegast, "*Plato Preshistorian.*"
6 *A.g.e.*, 55–57.
7 *A.g.e.*, 104–5, resim 62.

Paleolitik avcıların Doğu Avrupa'yı tam olarak neden geçtiğini sormaya iter; bu sorunun standart cevabı, kaçan rengeyiklerini kovalıyor olduklarıdır, ancak Settegast'ın kendisinin de belirttiği gibi, bu topluluğun kamp alanlarında böyle bir kovalamacaya dair fazla kanıt bulunamamıştır,[8] dolayısıyla hayatlarında başka şeyler dönüyor olmalıydı. Bu durumda Swiderianlar tam olarak kimlerdi ve bu kitapta şu ana kadar ortaya çıkmakta olan tabloda nasıl bir rol oynarlar?

Resim 19.1. MÖ y. 11.000'de ortaya çıkan Swiderian kültürüne ait ok uçları olduğu sanılan saplı veya çıkıntılı uçların doğuya göçünü gösteren harita.

SWIDERIANLARIN BÖLGESİ

Swiderianların adı, eşsiz taş alet teknolojilerinin saptandığı bir "örnek" yerleşimden gelmiştir. Polonya'nın Otwock bölgesinde bulunan Swidry Wielkie, bu kültürün Polonya'dan Belarusya, Litvanya, Letonya, Estonya, Moldova üzerinden en doğuda Ukrayna'daki Dinyeper nehrine kadar uzanan devasa bir bölgeye

8 *A.g.e.*, 55–57.

yayılmış binlerce kamp yeri, çalışma alanı ve yerleşim yerinden biridir. Swiderian kültürü ilk olarak Genç Dryas döneminde ortaya çıkarak ormanlara, steplere ve buzul kaynaklı löslere yayılır, Oder, Varta ve Vistül gibi belli başlı nehirlerin kıyılarına yerleşir.[9] Bu insanların ayrıca Slovakya, Polonya, Macaristan, Ukrayna ve Romanya'yı (Romanya, eski Transilvanya, Eflak ve Batı Moldavya krallıklarından oluşur) kapsayan Karpat Dağlarının kuzey ve doğu bölgelerine de yerleştiği bilinir.[10] Bu kültürün başlıca özellikleri, kendilerine özgü saplı uçları ile zrif bir şekilde süslenmiş, yaprak şeklindeki uçlarıydı. Prehistoryacılar, Swiderianlarm Kuzey Avrupa'da önceden var olan rengeyiği avcısı kültürlerden ya Kuzey Almanya'daki Hamburgian-Ahrenburgian, ya da daha büyük ihtimalle Danimarka ve İskandinav yarımadasındaki (bu iki bölge Saplı Uç Teknokompleksini oluştururlar) Brommian-Lyngby kültüründen türediklerine inanırlar. Ancak aşağıda göreceğimiz üzere, Swiderianlarm eski kökenleri onların çağdaşlarına göre daha başarılı olduğunu gösterir. Ayrıca Avrupa kültürünün ve dilinin oluşumuna aracı olan çeşitli alt grupların oluşumundan sorumlu olmalarına neden olan büyük bir motivasyon ve dürtüye sahip oldukları sanılır. Orta Avrupa, Anadolu'dan çok uzaktır, ama Swiderianlarm neden Göbekli Tepe'nin tarihinde ve Antik Çağda uygarlığın doğuşunda önemli bir rol oynadıklarını daha iyi anlamak için bu mesafeyi kat etmek zorundayız.

---

9 Bailey ve Spikins, "*Mesolithic Europe*," 294.
10 Clark, "*World Prehistory*," 54.

BÖLÜM 20

SWIDERIANLARIN DÜNYASI

MÖ 10.900'da gerçekleşen Genç Dryas sonu çarpışmasının Avrupa üzerinde nasıl bir etkisi olduğu belli değildir. Ancak çarpışma sonrasının kanıtları, kıtanın dört bir tarafındaki sit alanlarında, Allerod interstadialın bitişiyle MÖ y. 10.900'da Genç Dryas küçük buzul çağının başlangıcına işaret eden düzeylerin arasında bulunan, kömür açısından zengin, Usselo ufku olarak bilinen 20 santimetrelik bir katmanda görülebilir.[1] Avrupa'da bu siyah katmanın bulunduğu ülkeler arasında Hollanda, Fransa, Almanya, Belçika, Swiderian bölgesine dâhil olduğu bilinen Belarus ve birazdan göreceğimiz üzere, Polonya vardır.

WITÓW İNSANLARI

1960'larm başlarında Polonya'nın Lodz eyaletinde, Leczyca yakınlarındaki Witow'daki bir sit alanında kazılar yürüten arkeologlar, "Geç buzul kumullarında, Usselo katmanıyla kıyas-

1 Önerilen tarih günmüzden 12.94 byö'dür. Bkz. Haynes, "*Geochronology of Paleoenvironmental Change, Clovis Type Site, Blackwater Draw, New Mexico,*" 317–88 ve Haynes, "*Appendix B: Nature and Origin of the Black Mat,*" Haynes ve Huckell, 2007, 240–49.

lanabilecek bir kömür katmanı" bulunca şaşkınlığa uğradılar.[2] Bu katmanın "o güne kadar görülmemiş bir bileşim" oluşturan, insan yapımı çakmaktaşı objeler içerdiği görülürken,[3] bu siyah katmanın hemen üzerindeki kumun içinde, Swiderian rengeyiği avcılarının bu dönemde burada olduğunu gösteren, "Orta Swiderian endüstrisi"ne ait taş aletler bulunmuştur.[4]

Arkeologlar Witow'da çakmaktaşı aletlerin yanı sıra, hepsi doğu-batı yöneliminde olan dört büyük oval "kulübe" buldular. Bu kulübelerin hepsinde genelde kızıl pasa renginde, son derece manyetik, demir bazlı bir mineral olan hematitten hatırı sayılır bir miktar olmak üzere çeşitli buluntular ortaya çıkarıldı. Hematit ezildiği zaman aşı boyası adı verilen, kaya resimlerinde ve dövme veya vücut boyama gibi insan vücuduna yapılan süslemelerde kullanılan bir pigment elde edilir.

Kömür katmanının tabi tutulduğu radyokarbon analizleri sonucunda günümüzden ± 160 yılla 10.820 yıl öncesi, yani MÖ 8820 tarihi ortaya çıkmıştır. Ancak bu testler yapıldığında, ham radyokarbon tarihlerinin organik maddelerden yayılan karbon-14 hakiki trendi doğrultusunda düzeltilmesi için kalibrasyona tabi tutulması gerektiği bilinmiyordu, dolayısıyla bu işlem gerçekleştirildiğinde kömür katmanından elde edilen tarihler MÖ 11.000-10.500 aralığında olup, MÖ 10.900'da gerçekleştiği sanılan Genç Dryas sonu çarpışmasına tekabül eder.

SWIDERIANLAR KIRIM'DA

Polonya'da, Witow'daki kulübelerin içinde bulunan taştan aletler başlangıçta esrarını koruduğundan arkeologlar o ana kadar bilinmeyen yeni bir kültürü keşfettiklerini ilan ettiler.[5] Ancak bir yandan da burada bulunan eğri sırtlı bıçaklar ve bıçak par-

2 Vogel ve Waterbolk, "*Groningen Radiocarbon Dates V*," 354.
3 *A.g.e.*
4 *A.g.e.*
5 Jażdżewski, *Ancient Peoples and Places*, 45–46.

çaları ile buradan 1.400 kilometre uzaklıkta, Kırım'daki Shan Koba mağarasında bulunmuş bazı örnekler arasında benzerlikler tespit ettiler.[6] Artık bu buluntuların, Karadeniz'in hemen kuzeyindeki Kırım yaylalarındaki başka sit alanlarında bulunan Swiderian uçlarını da imal etmiş olan Kırım Swiderian kültürüne ait olduğu kesinlik kazanmıştır.[7]

Kırım'da, Syuren 2 olarak bilinen bir kaya sığınağında "Polonya Swiderian kültürüyle doğrudan benzerlikler gösteren" saplı bıçaklar gün yüzüne çıkarılmıştır.[8] Başka bir deyişle bu uçlar, bu kültürün Polonya'da ve Karpat Dağlarında genelde Açıkhava sit alanlarında bulunmuş uçların nerdeyse aynısıdır.

Daha da önemlisi, Syuren 2 kaya sığınağında bulunan örnekler ilk örneklere o kadar benzerler ki iki Rus prehistoryacı, "bir Swiderian topluluğunun doğrudan Kırım'a göç etmiş olabileceği ihtimal dışı değildir" sonucuna varmıştır.[9] Başka bir deyişle, bu mağaralarda yaşayan Swiderian insanları, Polonya'dan buraya göç etmiş rengeyiği avcılarının soyundan gelmiş olabilirlerdi.

Bu göçler gerçekten yer aldıysa, Doğu Avrupa'yı boydan boya geçerek Karadeniz'e ulaşan bu insanların dayanıklılığına ve irade gücüne işaret ederler. Daha da önemlisi, yolculuklarının burada son bulmadığında dair bazı muhtemel kanıtlar da söz konusudur. Rus prehistoryacı Aleksandr Formozov 1959'da batıda Karadeniz, doğuda da Hazar denizi arasında uzanan Gürcistan'ın

---

6 *A.g.e.*, 46.

7 V. O. Manko, *"To the Question about the Chronology of Crimean Swiderian and Its Origin,"* Stone Age Times in Ukraine 14 (2011): 162–71, www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/kdu/2011_14/162-171.pdf (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

8 Bailey ve Spikins, *Mesolithic Europe*, 289.

9 Nikolaeva ve Safronov, *Istoki slavianskoi i evraziiskoi mifologii*, Yahoo Groups'ta "jdcroft"'un 2 Nisan 2002 tarihli "nostratic@yahoogroups.com" mesajında İngilizceye tercüme edilmiştir; erişim tarihi 28 Kasım 2013, http://groups.yahoo.com/neo/groups/nostratic/conversations/topics/534. Alıntının tam hali: "Kırım'da Suren' gibi bir sit alanı, Doğu Avrupa'nın kuzey bölgelerindeki Swiderian kültürünün etkilerinin yayıldığım gösterir. Swiderianların bir grubunun doğrudan Kırım'a göç etmiş olması da ihtimal dışı değildir."

Kafkas Dağları gibi daha da doğuda yer alan bir bölgede Swiderian-Avrupa tarzında taş aletlere dair kanıtlar görmüştür.[10] Formozov'un savı doğru olduğu takdirde rengeyiği avcıları, Göbekli Tepe'den sadece birkaç yüz kilometre uzaklıkta olan Ermenistan yaylasına çok yaklaşmıştır.

YAKINDOĞU'DA SAPLI UÇLAR

Mary Settegast'ın öne sürdüğü gibi, Avrupa'da imal edilmiş saplı uçlara çok benzeyen birçok ucun Yakındoğu'da çeşitli Epi-Paleolitik ve Erken Neolitik sit alanlarında bulunmuş olması, Swiderianların Kafkas Dağlarının ötesine ulaştığı fikrini destekler. Bu uçlar Avrupa topraklarında bulunmuş olsaydı, arkeologlar onların Kuzey Avrupalı rengeyiği avcılığı geleneklerinden birine ait olduğunu saptamakta tereddüt etmezdi.

Aralarında tarz açısından bazı farklılıklar olduğu görülür. Sap bazen trapezoid biçimlidir, bazen de hafif bir dikeni vardır. Bazen de bıçak ağzının iki tarafında, bir okun şaftına takılmasını kolaylaştıracak küçük çıkıntılar yer alır. Ancak bu varyasyonlara rağmen, aralarındaki benzerlikler, Swiderian rengeyiği avcılarının buralara kadar geldiğine işaret eder. Swiderian geleneği dâhilinde imal edilmiş uçlarla kıyaslanabilecek, yaprak şeklinde saplı uçlar Göbekli Tepe'de de bulunmuştur (bkz. resim 20.1).[11] Bu durumda Avrupalı rengeyiği avcılarının veya en azından doğrudan onların soylarından gelenlerin Güneydoğu Anadolu'ya gelmiş olma ve dünyanın başka bölgelerinde olduğu

---

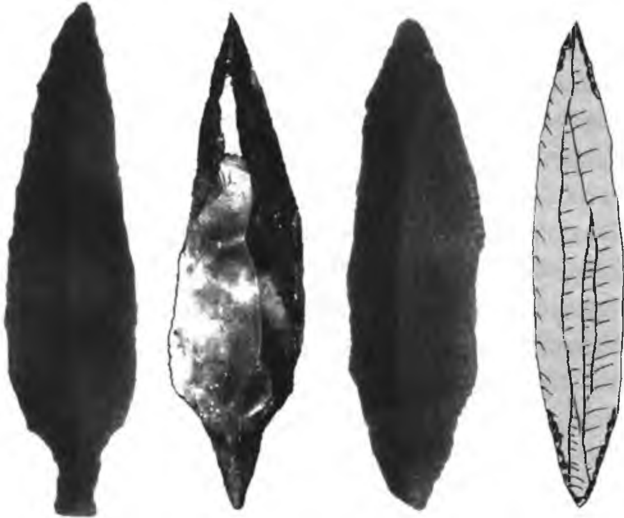
10 Formozov, "*Etnokulturnîie oblasti na terrotorii evropeiskoi ciasti SSSR v kamennom veke*," 59, 68, 71. Formozov'un hipotezi konusunda başarılı bir analiz için bkz. Valentyn Stetsyuk, "Primary Settling of Europe and Caucasus," Valentyn Stetsyuk'un (Lviv) Kişisel Sitesi, www.v-stetsyuk.name/en/NorthCauc.html (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

11 *Bkz.* Earth's International Research Society, "*Göbekli Tepe Report*," Academia.edu, www.academia.edu/1960727/Gobekli_Tepe_Report (erişim tarihi: 15 Ocak 2014). Burada Göbekli Tepe'de bulunan ve Swiderian uçlarına çok benzeyen taş bıçak ağızları bulacaksınız.

gibi bu bölgenin de ilk Neolitik kültürlerinin gelişimini etkilemiş olma ihtimali vardır.

POST-SWIDERIAN KÜLTÜRLER

Swiderian gruplar Orta Rusya'daki Oka ve Volga nehirlerinin havzaları kadar doğuya yayıldıktan sonra yeni bölgelere geçerek MÖ onuncu binyıl ortalarıyla yedinci binyılın sonu arasında Estonya, Belarus, Letonya ve Kuzeybatı Rusya'da gelişen Kunda ve Butovo gibi post-Swiderian kültürler oluşturdular.[12] Bu kültürler baskı yoluyla yongalama olarak bilinen ileri düzey bir alet imalat tekniği geliştirdiler; bu süreç o kadar eşsizdir ki, Kuzey veya Kuzeydoğu Avrupa'daki sit alanlarında örneklerine rastlandığında Swiderian kültürün kesin bir kanıtı olarak görülür.

Resim 20.1. Göbekli Tepe'de bulunmuş saplı uçlarla (a ve c), Swiderian kültüründen iki örnek (b ve d) arasında karşılaştırma. A B C D

Baskı yoluyla yongalamada kemikten veya boynuzdan bir

12 Hartz, Terberger ve Zhilin, "*New AMS-dates for the Upper Volga Mesolithic and the Origin of Microblade Technology in Europe*," 155–69.

aletle her iki yüzeyi şekillendirilmiş bir aleti kırpmak için kenarlarına dikkatli bir şekilde baskı uygulanarak çok küçük yongalar koparılır. Böylece eşit aralıklarla, her biri bir sonrakinin üstüne binen ve aletin merkezine kadar ulaşabilen konkav oluklar oluşur ve alete mükemmel bir geometrik desen kazandırırlar.

Güney Afrika'daki Blombos mağarasında bulunan, bundan yetmiş beş bin yıl öncesine ait taş aletlerin üzerinde baskı yoluyla yongalama işlemine ait izler varsa da, bu teknik genelde Paleolitik çağ sonlarının Avrupa kültürleriyle pek bağdaştırılmaz. Ancak bu tekniğin en azından MÖ sekizinci binyıldan itibaren Doğu Anadolu'da kullanıldığı bilinir ve MÖ 7000'de Neolitik çağa ait Çatalhöyük şehrinde alet imalatında önemli bir rol oynardı.[13]

FİN-UGOR İNSANLARI

Post-Swiderian topluluklardan birinin Güney Finlandiya'ya ulaştığına ve günümüze kadar ulaşmış olan, rengeyiği çobanlarının kültür olan Şamanist Samiler dâhil olmak üzere ülkenin Fin-Ugor dilini konuşan halklarının onların soyundan geldiğine dair sağlam kanıtlar söz konusudur.[14] Ayrıca Norveç'te MÖ sekizinci binyıla ait bazı höyüklerde post-Swiderian kültürlerinkine benzeyen bir bıçak teknolojisinin izlerine rastlanmıştır.[15] Kuzey İsveç'in Lapland bölgesinde MÖ y. 6600'e tarihlenen bir Mezolitik sit alanında da benzer aletler bulunmuştur.[16] Daha da önemlisi, İskandinavya'nın bazı bölgelerinde (özellikle Danimarka), Geç Neolitik/Erken Bronz çağında, yani MÖ 3000-2500

---

13 Chabot ve Pelegrin, "*Two Examples of Pressure Blade Production with a Lever,*" 181–98.

14 Örneğin *bkz.* Takala, The Ristola Site in Lahti and the Earliest Postglacial Settlement of South Finland.

15 Hartz, Terberger ve Zhilin, "*New AMS-dates for the Upper Volga Mesolithic.*"

16 *A.g.e.* Ayrıca bkz. Olofsson, "*Pioneer Settlement in the Mesolithic of Northern Sweden.*"

civarında imal edilmiş, baskı yoluyla yongalama teknolojileriyle süslenmiş, olağanüstü taş aletlerin ardında da post-Swiderian gelenekten gelmiş, teknolojik gelişme düzeyi son derece yüksek kültürler olmalıdır.

Bütün bunlar, Finlandiya ve İskandinavya etnik yapısı, kültürü, taş teknolojisi ve büyük ihtimalle mitolojisi üzerindeki ilk etkilerin, anavatanları Orta ve Doğu Avrupa'nın ormanları, stepleri ve nehir vadileri olan Swiderian rengeyiği avcılarından kaynaklanmış olabileceğini gösterir. Peki ama Swiderianlar tam olarak kimlerdi? Nereden gelmişlerdi ve neye benzerlerdi?

UZUN BAŞLI İNSANLAR

Swiderianlar genel anlamda Cro-Magnon geleneğinin taşıyıcılarıydı. Cro-Magnon, bundan kırk üç bin yıl önce büyük ihtimalle Kuzey Afrika'dan Avrupa'ya geçmiş, anatomik açıdan modern insan olan *Homo sapiens sapiens*'e verilen addır. Cro-Magnon, "alınları yüksek, çeneleri şekilli, uzun başlı, uzun boylu, güçlü kuvvetli bir ırktı".[17] Ancak Swiderianlarm biraz daha farklı olduğu anlaşılır, çünkü "uzun boylu... uzun başlı [ve] ince yüzlüydüler".[18] Cro-Magnonlardan neden farklı bir görünüme sahip oldukları esrarını korumaktadır. Ancak bir teoriye göre, Orta Avrupa'da var olan Cro-Magnonlarla yirmi bin yıl kadar önce ortaya çıkan ve daha sonraki Swiderian insanlarınkine benzer fizyolojik özelliklere sahip ikinci bir *Homo sapiens sapiens* türünün karşılaşmasının ürünü olabilirler.

Brünn tipi olarak bilinen bu insanlar adlarını, ilk olarak günümüzde Çek Cumhuriyetinde bulunan Moravya'nın başkenti Brünn'deki (günümüzde Brno) "örnek" yerleşimden alırlar.

---

17 Maringer, "*The Gods of Prehistoric Man*," 45.

18 Valentyn Stetsyuk, "*Introduction to the Study of Prehistoric Ethnogenic Processes in Eastern Europe and Asia: The Anthropological Type of Autochthon Europeans and Their Language*," Valentyn Stetsyuk (Lviv), http://alterling2.narod.ru/English/AO21ab.doc (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

1891'de burada gün yüzüne çıkarılan insan kalıntıları, bilinen anatomik açıdan modern insan tiplerinden apayrıydı.[19] Kafatasları "aşırı uzun ve dolikosefal" idi,[20] yani uzun ve inceydiler. Aynı zamanda çeneleri güçlü, elmacık kemikleri yüksek, göz çukurları derin ve birbirinden ayrı ve almları çıkıntılıydı.[21] Aynı döneme ait, benzer kafataslarına sahip insan kalıntılarına bölgedeki (Karpat Dağlarının hemen batısında, Tuna nehri yakınlarında) başka sit alanlarında da rastlanmıştır.

Bu sit alanlarından biri, 1894'te on dört tam iskeletle altısının kalıntılarının bulunduğu toplu bir mezarda Brünn tipinin kanıtlarına rastlandığı Çek Cumhuriyetindeki Předmost'tur. İskeletler, taş bir yapı içerisinde sıkışık bir daire halinde çömelmiş olarak yerleştirilmişti. Bu bireylerin uzuvlarının uzunluğu, Cro Magnon kuzenleri gibi "yapılı" olduklarını gösterir.[22] Dönemin arkeologları, Předmost'taki buluntular temelinde, daha önceleri bilinmeyen bu modern insan tipine "Brünn- Předmost insanı, hatta *Homo Předmostensis* demeye başladı.[23] Dolayısıyla Orta Avrupalı Swiderianların uzun başları, uzun yüzleri, uzun boyları ve daha geniş vücut yapıları göz önüne alındığında Cro-Magnon ile Brünn insanlarınm bileşiminden oluşmuş olmaları mümkündür.

---

19 Peake ve Fleure, *Corridors of Time*, 67, 73–74; Osborn, *Men of the Old Stone Age*, 334–37. Brno kafatasları konusundaki asıl keşif konusunda bkz. Makowsky, "Der diluviale Mensch im Loss von Brünn," 73–84, Brno 2 kafatasının radyokarbon tarihlendirme yöntemiyle günümüzden 23,680 +/- 200 yıl öncesine tarihlendirilmesi konusunda da bkz. Pettitt ve Trinkaus, "Direct Radiocarbon Dating of the Brno 2 Gravettian Human Remains," 149–50. Her ne kadar bu kafatasının Gravettianlara ait olduğu düşünülürse de, Pettitt ve Trinkaus'a göre bu tarihlendirmeyle kafatasının Gravettianların çok geç dönemine ait olması gerekir, dolayısıyla Orta Avrupa'nın proto-Solutreanları olan Szeletian kültürüyle bağlantılı olabilir.

20 Osborn, "*Men of the Old Stone Age*," 334.

21 Peake ve Fleure, "*Corridors of Time*," 71–73, 74; Osborn, *Men of the Old Stone Age*, 334–37.

22 Osborn, "*Men of the Old Stone Age*," 337.

23 Peake ve Fleure, "*Corridors of Time*," 67–68.

POST-SWIDERIAN GÖRÜNÜM

Orta ve Kuzeybatı Rusya ile Baltık bölgelerinin post-Swiderian insanlarını incelediğimizde Swiderianlar hakkında daha çok bilgi sahibi olabiliriz. Swiderianların "uzun boylu" olduğu, kafataslarının "belirgin şekilde beyaz ırka özgü uzun kafalı olduğu ve "uzun bir yüze" sahip oldukları söylenir.[24] Bunların yanı sıra, Rusya'nın Avrupa'da yer alan kısmının kuzeybatı bölgelerinde ve Letonya'da bulunan eski gömütlerde görünüm olarak Cro-Magnonları andıran "Arkaik tipte, iri yapılı, geniş yüzlü Avrupalılar"ın izine rastlanmıştır.[25] Bu bireylerin Kuzeydoğu Avrupa'nın post-Swiderian gruplarıyla bağlantılı oldukları öne sürüldüğünden,[26] uzun boylu, uzun başlı, uzun veya ince yüzlü Swiderianların yanı sıra Cro-Magnon özelliklerini sergileyen "iri yapılı, geniş yüzlü" bireylerin de yer aldığı anlaşılmaktadır.

Swiderianlar teknolojik açıdan, MÖ 15.000-9500 arasında Fransa'da ve İspanya'nın Franko-Kantabria bölgesindeki inanılmaz Buzul Çağı mağara sanatının büyük kısmını yaratan Magdalanian insanlarla bağlantılı olmuş olabilir. Ancak bir başka, çok daha ilgi çekici bir ihtimal söz konusudur, o da Swiderianların, Üst Paleolitik çağda yaşamış, teknolojik açıdan en ileri, en sofistike kültürlerden biri olan Solutreanların soyundan gelmiş olmalarıdır. Şimdi bu heyecan verici ihtimali elle alacağız.

---

24 Shtrunov, *"The Origin of Haplogroup I1-M253 in Eastern Europe,"* 7, 9.

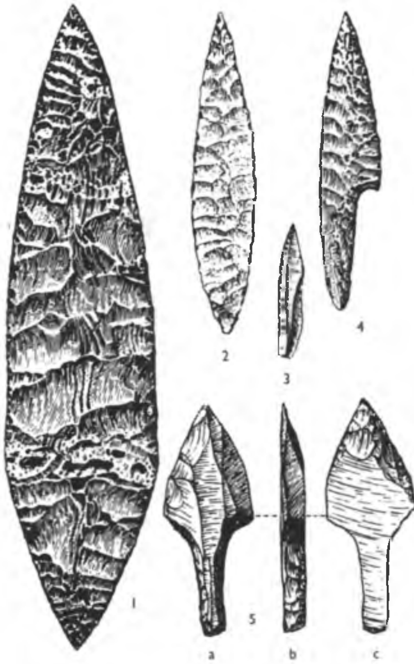
25 Zaliznyak, *"The Archaeology of the Occupation of the East European Taiga Zone at the Turn of the Palaeolithic-Mesolithic,"* 104–6.

26 *A.g.e.*

BÖLÜM 21

SOLUTREAN BAĞLANTISI

Solutreanlar, Üst Paleolitik çağda Orta ve Batı Avrupa'da yüksek kültürün ortaya çıkışında kilit rol oynarlar. Kuzeyde İngiltere'den (özellikle Doğu Anglia) güneyde Kuzey İspanya, Portekiz ve Fransa'ya kadar uzanan bir bölgede yer alan kamp yerleri, çalışma alanları ve mağaraları bundan 25.000 ila 16.500 yıl öncesine aittir. Kendilerinden çok sonra ortaya çıkacak olan Swiderianlar gibi Solutreanlar da söğüt yaprağı şeklinde eşsiz uçlar ve Swiderianların yaprak biçimli uçlarıyla büyük benzerlik gösteren, defne yaprağı şeklinde çok daha büyük mızrak uçları yaratmak için baskı yoluyla yongalama tekniğini geliştirmişlerdir. Rengeyiği avcıları olan Solutreanlar ayrıca yine Swiderianlar gibi bir veya iki çıkıntılı (yani saplı) uçlar imal ettiklerinden, muhtemelen ok ve yay kullanırlardı (bkz. resim 21.1).

Resim 21.1. MÖ y. 20.000-14.500 yıllarına ait, birçoğu baskı yoluyla yongalama tekniğiyle süslenmiş, zarif bir şekilde işlenmiş çeşitli Solutrean uçlar.

Uzunluğu otuz beş santimetreye ulaşan, sadece bir santimetre kalınlığında ve yarı saydam olan Solutreanların defne yaprağı biçimli mızrak uçları o kadar incedir ve o kadar zarif bir şekilde işlenmiştir ki, (bkz. fotoğraf 25), Kansas Üniversitesinde antropoloji profesörü olan eşi Dr. Thomas McKern'le birlikte bir kitap yazan antropoloji danışmanı Sharon McKern, şöyle demiştir: "Bu hassas yongalama tekniği, tarihöncesi çağlara ait bilinen en estetik – ve en gizemli – tekniktir".[1] Bu eşsiz bıçaklardan bazılarının gizli yerlerde yerel olmayan, egzotik maddelerden (kalsedon, yeşim taşı ve kuvars kristali) yapılmış olmaları, pratik bir amaçla kullanılmayıp ritüel temelli veya sembolik bir işleve sahip olduklarını düşündürmüştür.

1 McKern ve McKern, *"Tracking Fossil Man,"* 147.

RIMUTE RIMANTIENE'NİN YORUMLARI

Bu durumda Solutreanlarla kendilerinden sonraki Swiderianlar arasında nasıl bir bağlantı vardır? 1996'da Litvanyalı arkeolog Rimute Rimantiene, Üst Paleolitik çağda Kuzey Avrupa'da gelişmiş olan çeşitli kültürler ortak bir kökenden türediği için onları Baltık Magdalanian, veya "Baltık Magdalanian kültürleri grubu" şeklinde tek bir şemsiye terim altında toplamayı önermiştir.[2] Bu liste dışında bırakılacak tek bir kültür vardı, o da Swiderianlardı, çünkü "Solutreanlarla aralarında olağanüstü, ama dolaylı bağlantılar vardır".[3]

İki kültürün taş alet teknolojisi arasında kayda değer benzerlikler olduğunu öne süren Rimantiene bu benzerlikten kitabında söz etme ihtiyacını duyduysa da, böyle bir bağlantı kurmanın araştırma çevrelerinde kınanacağı kesindi.* Burada basit bir problem söz konusudur; Swiderian kültürünün ortaya çıkması, Genç Dryas döneminin başlarını, yani MÖ y. 10.900'ları bulur. Bu tarih, Solutreanların Avrupa tarihinin sayfalarından kaybolup yerlerini Avrupa'nın güneybatısındaki harika Buzul Çağı mağara sanatını yaratan oldukça farklı bir kültür olan Magdalanianlara bıraktıkları tarihten 3.500 yıl kadar sonradır.

Solutreanların kaderine gelince, bu konuda kesin bilgi sahibi değiliz, ama bazı prehistoryacılara göre son buzul çağı sonlarında rengeyiği sürüleri kuzeye göç edince Kuzey Avrupa düzlüklerinden ayrılmışlardır. Hal böyle olduğu takdirde, Danimarka ve İskandinavya yarımadasındaki Brommian-Lyngby kültürü başta olmak üzere çok daha sonraki rengeyiği avcılığı geleneklerinin temelini oluşturmuş olabilirler. İsveç'le Norveç'in güneyinde ve batısında Solutreanlarınkilerin aynısı olan defne yaprağı biçi-

---

2 Šatavičius, *"Brommian (Lyngby) Finds in Lithuania,"* 17–45.

3 *A.g.e.*

* Rimutė Rimantienė (d. 1920), Litvanyalı arkeolog ve prehistoryacı Marija Gimbutas'ın (1921-1994) arkadaşı ve meslektaşıydı.

minde uçlarla saplı uçların bulunmuş olması,[4] Solutreanlarm rengeyiği sürülerini aramak için buraya kadar geldiklerini gösterir. Onların soyundan gelenler Genç Dryas küçük buzul çağında kadar kalmış olmalı, iklim şartlarının zorlaşmasıyla da güneye, Kuzey Avrupa düzlüklerine göç etmek zorunda kalmış olmalı, böylelikle Polonya, Slovakya ve Karpat Dağlarının etekleri gibi bölgelerde Swiderian geleneğinin ortaya çıkışı için zemin hazırlamış olmalıdırlar.

KADİM DENİZCİLER

Bütün bunların doğruluk payı oldukça yüksekse de, Solutreanlarm denize açılıp, bundan yirmi bin yıl kadar önce Kuzey Atlantik okyanusunun büyük bölgelerini kaplayan buzların güney sınırı boyunca yol alarak Kuzey Amerika'ya ulaştığına dair giderek daha çok kanıt ortaya çıkmaktadır.[5]

Solutrean avcıları Kuzey Amerika'da, güneyde Missouri'ye ve Ohio nehri havzasına kadar ulaşan Laurentide Büz Örtüsü'nün ötesinde, Avrupa'nın batısında imal edilen, defne yaprağı biçimli bıçak ağızları imal ederek Clovis kültürünün öncülüğünü yaptılar. Bu gelenek, bundan on üç bin yıl kadar önce Swiderian kültürün ortaya çıktığı dönemde Kuzey Amerika'da ortaya çıkan Clovis insanların baskı yoluyla yongalama tekniğiyle imal ettiği harika Clovis uçlarıyla devam etmiştir. Ancak sadece beş ila yedi yüz yıl var olup Genç Dryas döneminde ortadan kalkan Clovis kültürünün tersine, Swiderianlar daha önce gördüğümüz gibi Mezolitik çağda Avrupa'nın kuzeyinde ve kuzeydoğusunda büyük bölgelerde yaşamaya ve post-Swiderian kültürleri yaratmaya devam ettiler.

---

4 Montelius, "*Palaeolithic Implements Found in Sweden.*"

5 Daha ayrıntılı bilgi için *bkz.* Stanford ve Bradley, *Across Atlantic Ice.*

BRÜNN TARTIŞMASI

Solutrean ve Swiderian geleneklerin bir zamanlar aynı bölgeyi paylaşmış olabilmeleri, aralarında bağlantılar olabileceği ihtimalini güçlendirir. Almanya'da, günümüzde Çek Cumhuriyeti olan bölgede, hatta daha doğuda, Macaristan'la Polonya'da bulunan taş alet endüstrisinin Erken Solutrean kültürününkinin aynısı olduğu uzun zamandır bilinir.[6]

XX. yüzyıl başlarında antropologlar Solutreanların Cro-Magnonlardan değil, bundan yirmi beş bin yıl kadar önce Macaristan ve Çek Cumhuriyeti gibi yerlerde ortaya çıkan ve Doğu Gravettian adı altında bilinen, daha çok mamut avcıları oldukları için hatırlanan çok daha büyük ve daha eski bir geleneği oluşturan Brünn insanlarının soyundan türediğine inanmaya başladı. Bu bağlantı temelsiz bir görüşe dayanmıyordu, çünkü biri Çek Cumhuriyetindeki Předmost olmak üzere iki ayrı sit alanında Brünn tipi insan kalıntılarının yanında Solutreanlara özgü aletler ve defne yaprağı biçimli bıçak ağızları keşfedildi ve Princeton'dan paleontolog ve jeolog Henry Fairfield Osborn (1857-1935) şöyle bir yorumda bulundu: "[Předmost'ta bulunan] insan kalıntılarının Orta Solutrean dönemine ait olduğuna şüphe yoktur".[7] Ayrıca XIX. Yüzyıl sonlarında Fransa'nın Saone-et-Loire bölgesinde, Macon'un batısında yer alan ve adından da anlaşılacağı üzere, Solutrean geleneğinin "örnek" yerleşimini oluşturan Solutre'de Brünn tipine benzeyen kafataslarının keşfedilmesi, bu bağlantıyı teyit eder gibi görünür.[8]

Ancak XX. yüzyılın ikinci yarısında insanoğlunun ırk kökenleri konusundaki tipolojik teorilerin modası geçtiğinde, hatta

---

6 Oakley, *Frameworks for Dating Fossil Man*, 163–65; Burkitt, *Prehistory*, 129–30. Szeletian olarak bilinen bu kültür konusundaki tartışmalar için bkz. Adams, "The Bükk Mountain Szeletian," 427–40, özellikle s. 433. Burada yazar, Sceletian kültürünün ne Neanderthal, ne de Neanderthal-AMH (anatomik açıdan modern insan) etkileşiminin ürünü olduğunu savunmaktadır.

7 Osborn, *"Men of the Old Stone Age,"* 337. *Ayrıca bkz.* 345.

8 Peake ve Fleure, *"Corridors of Time,"* 67.

bunlar tümüyle nahoş saymaya başlandıklarında Brünn tipiyle Solutrean geleneği arasındaki bağlantılardan söz edilmez oldu. Bu durumda hem Solutreanlarm fiziksel özellikleri kesin olarak belirlenemedi hem de Batı Avrupalı Solutreanlarm Orta Avrupalı Solutreanlarla akraba olduğu teorisinden de vazgeçildi. Hatta Orta Avrupalılar Solutrean statülerinden arındırılıp Batı Avrupa Solutreanlarmdan bağımsız olarak gelişen ayrı bir kültür olarak nitelendi.

Bu sıkıntılı ve biraz da tuhaf sınıflandırma sürecine rağmen Solutrean geleneğin, bundan yirmi beş bin yıl kadar önce Orta Avrupa'da Brünn insanlarının aniden ortaya çıkışıyla bağlantılı olmuş olması mümkündür. Ancak modern antropolojik düşünceye göre Solutreanlar Güneybatı Avrupa'ya, Aterian olarak bilinen ve çok benzer alet üretim tekniklerinden yararlanan bir Sahra kültürü oluşturdukları sanılan Afrika'dan gelmiş olmalıdır. Öte yandan Solutreanlarm ve Orta Avrupa'nın Brünn tipi olarak sınıflandırılan insan nüfusunun güneyden değil de doğudan gelmiş olması da mümkündür.

Exeter Üniversitesinden Paleolitik taş alet uzmanı Dr. Brian Bradley'le meslektaşları Solutreanların son derece sofistike taş teknolojisinin, Karadeniz'in kuzeyindeki ve kuzeydoğusundaki soğuk steplerden Orta Rusya düzlüğüne kadar uzanan bir bölgede yaşayan insanların arasında ortaya çıktığı öne sürmüştür. Burada MÖ y. 30.000 ile 19.000 arasında Kostenki-Streletskaya olarak bilinen ve hem Orta hem de Güneybatı Avrupa'daki Solutrean geleneklerinkilerle büyük benzerlik gösteren taş aletler imal eden ileri düzey bir kültür gelişmiştir.[9]

Rusya'nın steplerindeki ve düzlüklerindeki bu Buzul Çağı insanları, Don nehrinin batı kıyısında yer alan ve bu kültürün örnek yerleşimi olan Kostenki ve Klyazma nehri üzerindeki

---

9 Bradley, Anikovitch ve Giria, "*Early Upper Paleolithic in the Russian Plain,*" 989–98. Ayrıca bkz. Stanford ve Bradley, "*Across Atlantic Ice,*" 144.

Sungir dâhil olmak üzere çeşitli yerleşim yerlerinde yaşardı. Moskova'nın 180 kilometre doğu-kuzeydoğusunda yer alan Vladimir şehrinin hemen dışında bulunan Sungir'de 1955'te üç tane olağanüstü gömüt keşfedilmiştir. Bu gömütlerin üçü de, son derece sofistike giysilere takılı binlerce fildişi boncuk içeriyordu. Radyokarbon kanıtlarına göre bu gömütler MÖ 30.000'lere ait olabilir.[10] Sungir 1 olarak bilinen bir kafatası,[11] Çek Cumhuriyetindeki Předmost'ta bulunan bazı kafataslarıyla ve özellikle Předmost 3 olarak bilinen örnekle benzerlikler gösterir. Alnın çıkıntısı ile çene kemiği, daha önce gördüğümüz gibi Orta Avrupa'da Solutrean geleneğin ortaya çıkışıyla bağlantılı olan Brünn tipine özgü özelliklerini sergilediğinden, MÖ 25.000 civarında Orta Avrupa'ya ulaşarak Solutrean kültürünü başlatan Brünn tipinin Rusya steplerinden ve düzlüklerinden kaynaklanmış olabilir.

XX. yüzyılın en büyük prehistoryacılarından V. Gordon Childe'ın gözlemleri de Swiderian geleneğin Solutreanlardan türediğine dair teoriyi destekler. Childe, 1958'de yayınlanan *The Prehistory of European Society* [*Avrupa Toplumunun Tarihöncesi*] adlı kitabında şöyle yazar:

> Batı ve Orta Avrupa'da "Solutrean", sonraki gelişmeler üzerinde saptanabilir bir etkisi olmayan kısa bir dönem olarak görünüyor. Hâlbuki Doğu Avrupa'da Solutrean tekniklerinin Doğu Gravettian (Kostienki) kültürünün çakmaktaşı işlerine uygulandığı, hatta Mezolitik Swiderian endüstrisinde bile izleri görülmüştür.[12]

Childe, üç kültürün "çakmaktaşı işleri" arasında benzerlikler olduğunu tespit etti ve Swiderianlarm eşsiz alet imalat geleneklerini Solutreanlardan devraldıkları sonucuna vardı. Her iki

10 Maron ve diğerleri, "*Single Amino Acid Radiocarbon Dating of Upper Paleolithic Modern Humans,*" 6878–81.

11 Zubov, "*Sungir,*" 144–62.

12 Childe, "*The Prehistory of European Society,*" 21–2.

kültür Rusya steplerinin ve düzlüklerinin Kostenki-Streletskaya insanlarıyla bağlantılıydı. Başka bir deyişle, bundan 32.000 yıl kadar önce Don nehri üzerindeki Kostenki ve Vladimir şehrinin hemen dışındaki Sungir gibi yerleşim yerlerinde yaşayan son derece sofistike Gravettian insanları hem Solutreanların hem de daha sonraki Swiderianların kökenini oluşturuyor olabilirdi.

Dolayısıyla Üst Paleolitik çağın teknolojik açıdan ileri düzeyde olan bu toplulukların mirasının MÖ 10. Binyılda Göbekli Tepe'nin inşasıyla sonuçlanacak olan olaylar üzerinde etkili olmuş olabilmesi heyecan vericidir. Neolitik çağdan önce yontma taş blokların sadece Güneybatı Avrupa'daki Solutrean mağara sanatçıları tarafından kullanılmış olması, bu savı destekleyici niteliktedir.

SOLUTREAN TAŞ FRİZLERİ

Fransa'nın güneybatısındaki Poitou-Charente bölgesinde, Roc-de-Sers'de bulunan çökmüş kaya sığınağında arkeologlar 1920'lerde, ön yüzlerinde derin şekilde Buzul Çağı hayvan ve insan figürleri yontulmuş, kireçtaşından devasa bloklar keşfetmiştir. Burada tasvir edilen hayvanlar arasında dağ keçileri, geyikler, bizonlar, yabani domuzlar, rengeyikleri ve atlar vardır. Bütün bu hayvanlar, eskiden sığınağın arka kısmında bulunan doğal bir çıkıntı üzerinde yarım daire şeklinde yerleştirilmiş çoklu bir kaya frizini oluştururlar. Roc-de-Sers'de ayrıca resim çizmek için kullanılan siyah pigmentin yapıldığı manganez parçaları bulunduğundan, buradaki karmaşık kaya frizinin başlangıçta bu şekilde boyandığı düşünülür. On dokuz bin yıllık olduğu düşünülen bu inanılmaz taş sanatı Chartres Katedralinin veya Notre Dame de Paris Kilisesi'nin Gotik mimarisine yakışacak gibi görünse de, Solutreanlara ait olduğu kesinlik kazanmıştır (bkz. resim 21.2).

Resim 21.2. Fransa'nın Oitou-Charente bölgesinde, Roc-de-Sers'te bulunan ve üzerinde bir atın (solda) ve başı sonradan yabani domuz şeklinde yeniden yontulmuş bir boğanın resmedildiği yontma taş blok. Solutrean dönemi, MÖ y. 17.000.

Fransa'nın Dordogne bölgesinde, Fourneau du Diable olarak bilinen kaya sığınağında bulunan iki yontma taş blokun da Solutrean geleneğine ait olduğu saptanmıştır. Arkeologlar ayrıca İspanya'nın Valencia bölgesinde, Montduber Dağının eteklerinde yer alan Cueva del Parpallo kaya sığınağında da Solutrean dönemine ait katmanlarda binlerce boyalı taş levha bulmuştur.

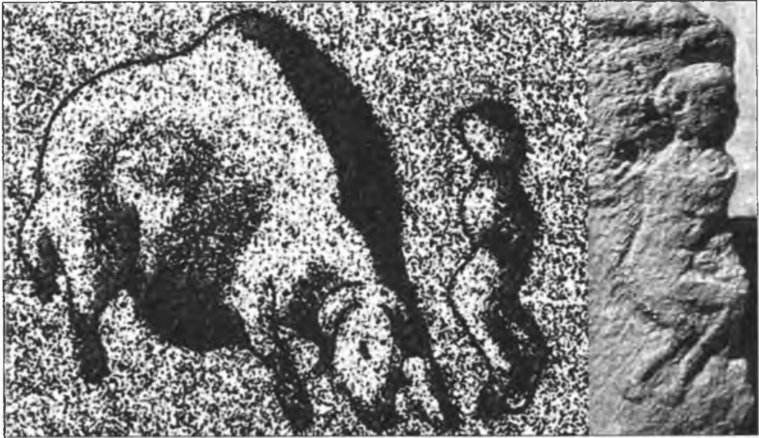
Her ne kadar Solutreanlar konusunda ne yazık ki ritüel temelli faaliyetlere, hatta gömütlere dair herhangi bir ize rastlanmadıysa da, "bazı yerlere üzeri yontulmuş taş bloklarının yerleştirilmiş olmasının, Parpallo'daki boyalı taş levha bolluğunun, hatta çeşitli yerlerde girift bir şekilde işlenmiş taşların bulunmasının tören veya ritüel temelli etkinlikleri yansıtıyor olabileceği" öne sürülmüştür.[13] Başka bir deyişle, Solutrean kültürüne ait sit alanlarında bulunan eşsiz kaya frizleri, Göbekli Tepe'deki süslü T biçimli dikilitaşlarınkine benzer, makrodini bir işleve sahip olmuş olabilir.

---

13 Jochim, "*Upper Palaeolithic*," 88.

BOĞANIN KOVALADIĞI İNSAN

Roc-de Sers'teki bir taş blok, diğerlerine göre daha da önemlidir. Bu blokun üzerinde yuvarlak saç kesimli, bacakları hafifçe bükülü, erkek olduğu anlaşılan bir insan figürü tasvir edilmiştir (bkz. resim 21.3). Bu figür, üç boyutlu başını saldırı hazırlığında eğmiş büyük bir misk öküzünü kışkırtır veya ondan kaçar gibi görünür. Bu insan figürüyle saldırgan bir büyükbaşlı hayvan arasındaki bu ilişki, bu sahnenin Lascaux mağaralarında, yerde yatan bir kuş adamla yaralı bir bizonun karşı karşıya kalışının tasvir edildiği Kuyu Sahnesiyle kıyaslanmasına neden olmuştur.

Resim 21.3. Solda, Roc-de-Sers'te bulunan bir kaya frizinde bir insan figürünü kovalayan bir misk öküzünün tasvir edildiği resim. Sağda kaya frizi üzerindeki yukarıda sözü edilen insan figürü. Solutrean dönem, MÖ y. 17.000.

Ancak Roc-de-Sers ile Lascaux arasında çok daha derin benzerlikler söz konusudur, çünkü stile ve tarihlendirmeye bağlı kanıtlar, ünlü Kuyu Sahnesi'nin, çoğu prehistoryacının varsaydığı

gibi Magdalanian mağara sanatçıları tarafından değil de MÖ 16.500 civarında bu kuyuya ulaşmış Solutreanlar tarafından yapıldığına işaret eder.[14]

Lascaux Kuyu Sahnesi'ndeki kuşlar, yukarıda sözü edilen Roc-de-Sers'teki taş panoyla olan benzerliklerden biri olarak da sunulur, çünkü burada da bir kuş tasvir edilmiştir. Bu kuştan geriye sadece başı, uzun boynu ve göğsü kaldıysa da, orman tavuğu familyasından (*Tetraonidae*) olması mümkündür.

SOLUTREANLARIN KUŞ KÜLTÜ MÜ?

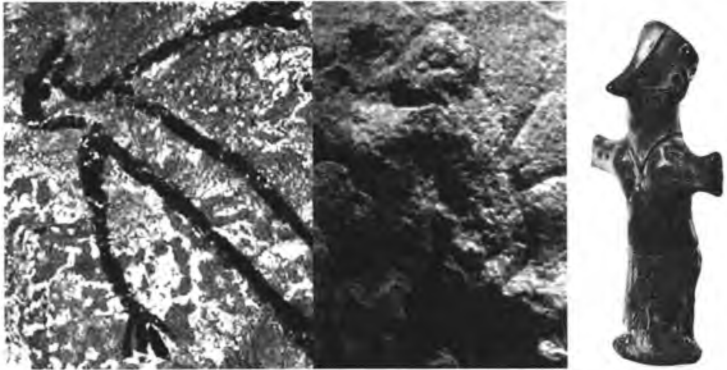
İşin daha da ilginci, Roc-de-Sers'teki frizi oluşturan taş bloklarda tasvir edilmiş olan ikinci insan figürünün yüzünde bir kuş maskesinin olmasıdır. Bu figür, yukarıda sözü edilen misk öküzü ile yuvarlak saç kesimli insan figürüyle aynı blokta yer alır. Bacakları hafifçe bükülü olan bu maskeli figür, yine Lascaux'daki Kuyu Sahnesi'ndeki kuş-adam gibi erekte haldedir (kendi kararınızı vermeniz için bkz. resim 21.4). Muhtemelen vecit hallerinin ve maskeli ritüellerin de dâhil olduğu kuş totemciliği, Güneybatı Avrupa'daki Solutreanlar için önem taşımış olabilir.

Çeşitli mağaralarda Solutrean döneme ait, kuş benzeri tuhaf, soyut sembollerin olması bu sonucu destekleyici niteliktedir. Uzun, kalın, yatay bir çizgiden oluşan bu sembolün iki ucunda aşağı doğru çizgiler, ortasında da yukarıya veya aşağıya doğru bir uzantı bulunur.

Sık kullanımlarından dolayı belirli bir Solutrean grubunun veya alt kültürünün tanıması beklenen bu sembollerin kuşa benzediğini inkâr etmeye imkân yoktur. Ancak bu semboller gerçekten kuşları temsil ediyorsa, o zaman aşağıya dönük olan

14 Aujoulat, *Lascaux: Movement, Space and Time*. Yazar burada 1998'de, Kuyu Sahnesi'nin dibindeki bir ren geyiği boynuzu parçasından, günümüzden 18,600 ± 190 şeklinde bir radyokarbon tarihinin elde edildiğini anlatır. Bu durumda bu sanat ürünü, Üst SOlutreab ile Badegoulian çağı arasındaki sınıra tarihlenir.

kanatları, kuşların sıcak hava sütunlarından kaynaklanan termal akımlarla yaptığı gibi havada süzüldüğünü düşündürür (bkz. resim 21.5). Bu uçuş yöntemi yırtıcı kuşlar, akbabalar, martılar ve leyleklerin yanı sıra kırlangıçlar ve karasağanlar gibi daha küçük kuşlar tarafından da kullanılır. Dolayısıyla kuş sembolleri ya astral yolculuğu, ya da kuş biçimine girmiş şamanın ruhunu temsil edebilir.

Resim 21.4. Farklı kuş başlı figürler arası kıyaslama: Solda, Lascaux Kuyu Sahnesi'ndeki kuş-adam, Solutrean dönem, MÖ y. 16.500-15.000; ortada, Roc-de-Sers'deki kaya frizinde yer alan kuş-adam, Solutrean dönemi, MÖ y. 17.000; sağda, Güneydoğu Avrupa'da, Vinc˘a kültüründen keramik kuş tanrıçası, MÖ y. 5500-4500.

Resim 21.5. Solda, Fransa'nın Poitou-Charente bölgesindeki Grotte du Placard kaya sığınağında bulunan, Solutrean döneme ait kuş sembollerinden iki örnek, MÖ y. 118.000; sağda, kıyaslama amacıyla bir çaylağın uçuşu.

GÖKYÜZÜ İNSANLARI

Belki de maskeli bir şamanın, ruhunu uçan bir kuşa yansıtarak aşağıdaki sürü hayvanlarını gözlemleyip av öncesi son derece gerekli bilgiler sağlayabileceğine inanılırdı. Dolayısıyla sıcak hava sütunlarının termal akımlarından yararlanarak yükseklerde uçan kuşların da kuş biçimine girmiş şamanlar olduğuna inanılıyor olabilirdi. Bu durumda, Lascaux ve Roc-de-Sers'teki kuş-adamlar da göz önüne alındığında, karşımızda Solutreanların yarı örgütlü kuş kültünün kanıtları olabilir ve bu kült sadece gökyüzüyle değil, Lascaux Kuyu Sahnesi'nde tasvir edildiği sanılan kozmik eksenle bağlantılı hayali gökkutbuyla bağdaştırılıyor olabilirdi. Belki de Solutreanlar ilk gökyüzü insanlarıydı ve kuş sembolü, gökyüzü temelli dinlerinin görünür işaretiydi.

Lascaux Kuyu Sahnesi'nin Solutrean sanatçıların eseri olması ihtimali son derece önemlidir, çünkü Kuğu takımyıldızını göklerin kuşu, Deneb'i de Samanyolu'ndaki Büyük Yarık yoluyla ulaşılan gökyüzü dünyasının girişi olarak gören geleneğin mirasçıları olduklarını gösterebilir. Solutrean mağara sanatçılarının Lascaux Kuyu Sahnesi'ni yarattığı MÖ 16.500-14.500 arasında Deneb'in Kutup Yıldızı konumunda olduğunu unutmamak gerekir.

SOLUTREANLARIN MİRASI

Dolayısıyla Solutreanlarm kaya tapınaklarında taş frizlerin yaratılmasına dair deneyimlerinin yanı sıra, kozmik coğrafya, kuş totemciliği, hatta kuşlarla bağlantılı Şamanizm konusundaki derin bilgilerinin Swiderianlar gibi taşıyıcı kültürler yoluyla Göbekli Tepe'ye kadar ulaşmış olması mümkündür. Swiderianların, baskı yoluyla yongalama teknikleri ve saplı uçların kullanımı dâhil olmak üzere Solutrean geleneğinden çeşitli unsurları devraldıkları anlaşılmaktadır; hatta muhtemelen doğrudan Güneybatı ve Orta Avrupa'daki Solutreanlarm soyundan geliyorlardı ve hem Cro-Magnon hem de Brünn tipine ait fizyolojik özelliklere sahiptiler.

Böyle olduğu takdirde Swiderianlar, Genç Dryas çarpışmasına kadar, hatta sonrasında, Neolitik çağa kadar var olan Post-Solutrean insanlar olarak görülmelidir. Swiderianlarm Güneydoğu Anadolu'ya girişiyle Solutrean geleneği yeniden geliştiği gibi Göbekli Tepe'deki büyük tapmaklar inşa edildi ve bu olay hiç şüphesiz hem Neolitik devrimi hem de uygarlığın doğuşunu tetiklemeye katkıda bulundu.

KURT İNSANLARIN DİYARI

Solutreanlarla aralarındaki ilginç bağlantılara rağmen, Swiderianların dini ideolojilerinin saptanması daha zor olmuştur, ama Solutreanlardan çok sonra aynı bölgelerde yaşayan bu insanların inanışları ve adetleri konusunda yürütülecek incelemeler bu konunun aydınlanmasına yardımcı olabilir. Örneğin MÖ 1. binyılda Karpat Dağlarıyla Karadeniz arasında kalan ve günümüzde genel anlamda Romanya'ya tekabül eden bölge Dakya olarak bilinirdi. Burada yaşayan Dakyalılar veya Getler, günümüzde Bulgaristan'a tekabül eden Trakya'da yaşayan Trakların soyundan gelmiş, çeşitli vahşi kabile halklarından oluşurdu. Get-Dakyalılar "ruh kurtları"na tapar, kendilerini "kurt insan-

lar" olarak görürlerdi.[15] İşin ilginç tarafı, Dakya adı, Kelt-İrlanda dilinde "kurt" anlamına gelen *Daii* veya *Daius*'tan türemiştir.[16]

Dakyalılar kurtları "hayvanların efendisi" olarak görürdü; kötü olarak gördükleri her şeye karşı doğaüstü güçlerini kullandıkları kurtlar "koruyucu savaşçı"larıydı.[17] Dakyalılarm kurtlarla bağlantısı o kadar güçlüydü ki, kendilerini yarı kurt, yarı insan yaratıklara dönüştürmesini bildiklerine inanılırdı; bu inanış, Batı popüler kültüründe bilindiği üzere, Romanya'yla ve özellikle Transilvanya'yla ve Karpat Dağlarıyla yakından bağlantılıdır. Romen tarihçi Mircea Eliade'ye (1907-1986) göre Dakyalılar "kurtlara psikolojik dönüşüm" elde etmek amacıyla kurt derileri ve psikoaktif mantarlar yoluyla titizlikle planlanmış ritüeller düzenlerlerdi; bu ritüellerin, bazı insanların gerçek anlamda kurtlara dönüşebileceği inancı anlamına gelen likantropinin temelini oluşturduğu sanılır.[18]

Dakyalılar Swiderianlardan dokuz bin yıl kadar sonra aynı bölgelerde yaşayıp avlandıysa da, Dakyalıların Draco veya Drago adlı savaş bayrağını kullanması, uzak bir geçmişte yer almış bir felaketin anısının izlerini taşıyor olabilir. Draco'nun kurt başlı, yılan kuyruklu olarak tanımlanması ve bir kuyrukluyıldızla özdeşleştirilmesi,[19] Fenris Kurdu'nun Ragnarök'teki rolüne o kadar benzer ki bunun bir tesadüf olmasına imkân yoktur. Acaba Get-Dakyalılar bilinçaltlarında da olsa, yılan kuyruklu bir gökyüzü kurduna benzetilen bir kuyrukluyıldızın neden olduğu felaketi mi hatırlıyorlardı? Eğer böyleyse, bu gibi fikirleri ataları Paleolitik dönem gibi çok uzak çağlarda Karpat Dağlarında yaşamış olan yerlilerden devralmış olabilirler mi?

---

15 Grumeza, "*Dacia*," 75.
16 *A.g.e.*
17 *A.g.e.*
18 Eliade, "*The Dacians and Wolves*," 1–20. *Ayrıca bkz.* Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, 11–13.
19 Grumeza, "*Dacia*," 76.

KURTLARLA AVLANMAK

Kesin olarak bildiğimiz tek şey, Orta ve Doğu Avrupa'nın Paleolitik avcılarının kurtlarla birlikte avlanmaya ve hayvanları av seferlerinde kendilerine eşlik etmek üzere eğitmeye başladıklarıdır. Modern araştırmacılara göre insanla hayvan arasındaki bu işbirliği eylemi sadece daha cana yakın olan kurtların evcilleştirilip insanın en iyi dostuna dönüştürülmesinden ibaret değildir. Bu eylemin, okla yay gibi avın işini kolaylaştıracak "yeni bir teknoloji"nin, yeni bir "silah"m benimsenmesi olarak görülmesi gerekir.[20] Üstelik kurtların ehlileştirilmesinden insanlarla hayvanlar arasındaki ilişkiler kaynaklanmıştır; Swiderian avcılara ait kamp yerlerinde bile bu gelişmeye dair kanıtlar yer alır.*[21]

Belki de Swiderianlar hem avlarının başarılı geçmesi hem de sürüleri yırtıcı hayvanlardan korumak için kurt derileri giyme gereksinimi duymuştur. Bir kuyrukluyıldız gökyüzü kurdu kılığında gezegene korku saldığı zaman da bu doğaüstü varlığın zararlı etkisine karşı ve gökkutbunu devirip dünyanın sonuna yol açmasına engel olmak için etkin rol oynadılar.

Bu doğaüstü gök varlığının anısı Kuzeydoğu Avrupa'nın Post-Swiderian kültürlerinden İskandinavya'nın mitlerine ve efsanelerine ulaşmış olabilir mi? Get-Dakyalıların Draco savaş bayrağı aslında İskandinav mitinde Fenris Kurdu adı verilen bu kozmik entrikacının tasviri miydi ve Swiderianların Göbekli Tepe'ye kadar götürdüğü bilgi dağarcığı bu muydu? Böyle olduğu takdirde, bu Post-Solutrean kültürün üyelerinin bu kadar uzak topraklara

---

20 Eriksen, *"Resource Exploitation Subsistence Strategies and Adaptiveness in Late Pleistocene Early Holocene Northwest Europe,"* 119, 125.

* Romanya'da, İaşi şehri yakınlarındaki Epi-Paleolitik Erbiceni sit alanının Swiderian olduğu sanılan katmanında köpeklerin ehlileştirilmiş olduğuna dair kanıtlar bulunmuştur.

21 Bkz. Laurentiu Puicin, *"Historical Considerations regarding the Shepherd and the Origins of the Romanian Carpathian Shepherd Dog Breed Text,"* çev. Daniel Milea, http://carpatini.cabanova.ro/Consideration.html (erişim tarihi: 15 Ocak 2014; sadece metin formatı şeklinde indirmek isteyenler için).

yolculuk yapmasının sebebi neydi ve Güneydoğu Anadolu'nun insanları üzerinde bu kadar güçlü bir etki yaratmayı nasıl başardılar? Bu sorunun cevabının, aşağıda göreceğimiz üzere, obsidiyenin kullanımı olduğu anlaşılmaktadır.

BÖLÜM 22

OBSİDİYEN SAPLANTISI

Obsidiyen, volkanik lav kristal matrisinin oluşmasına imkân vermeden, çok hızlı bir şekilde katılaştığı zaman elde edilen, genelde siyah veya gri, doğal bir camdır. Obsidiyen, Orta ve Üst Paleolitik çağların tamamı boyunca dünyanın dört bir tarafında çok değer verilen bir emtiaydı. Afrika, Asya, Amerika, Avustralya ve Avrupa'da tarihöncesi kültürler tarafından çıkarılırdı ve çok rağbet görürdü. Solutreanların eşsiz uçlarını bu volkanik camdan yaptıkları bilinir.*[1]

Avrupa'daki obsidiyen kaynaklarının sayısı çok azdır. İki tanesi İtalya'nın güney kıyıları açıklarında, Sicilya takımadalarını oluşturan küçük volkanik adalarda bulunur. İtalya'nın batı kıyıları açıklarındaki küçücük bir adada ve Sardinya adasında iki kaynak daha bulunur. Yunanistan'ın Kyklades adalarından Melos'ta (veya Milos) ve Türkiye'nin güneybatı kıyıları açıklarında, Yunanistan'a ait volkanik Gyali adasında da Antik çağın iki önemli kaynağı yer alır.** Bunların dışında, Avrupa'da ana-

---

* Fransa'nın Dordogne bölgesinde, Vezere vadisindeki Laugerie-Haute'da obsidiyenden, iki tarafı kesici aletler bulunmuştur.

1 *Bkz.* Stanford ve Bradley, *Across Atlantic Ice*, 134.

** İskoçya, İzlanda ve muhtemelen Balkanlar'da da obsidiyen kaynakları vardır.

karadaki kaynaklar Karpat Dağlarında, Kuzeydoğu Macaristan ile Güneydoğu Slovakya arasındaki sınırı kesen Tokaj ve Zemplen Dağlarındaki "obsidiyen diyarı"nda[2] yer alır (bkz. resim 22.1)[3].*

Resim 22.1. Avrupa ve Güneybatı Asya'da obsidiyen kaynakları ile bu bölgelerde obsidiyen dağıtımıyla bağlantılı olarak sözü geçen yerler.

FRANCHTHI MAĞARASI

Obsidiyen ticareti Üst Paleolitik çağda büyük önem taşırdı; Melos adasından obsidiyen örnekleri MÖ 13.000 civarında Yunanistan'ın Peloponez bölgesinde, Franchthi mağarası olarak

---

* Karpat obsidiyen kaynaklarından biri de Ukrayna'nın doğusunda, Vihorlat-Gutin Dağlarında bulunur.

2 Viola T. Dobosi, "*Obsidian Use in the Palaeolithic in Hungary and Adjoining Areas,*" Natural Resource Environment and Humans 1 (March 2011): 83–95, www.meiji.ac.jp/cols/english/research/6t5h7p00000de6rx-att/06.pdf (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

3 *A.g.e.*

bilinen bir yere kadar ulaşmıştır.[4] Bu da, obsidiyenin bu kadar erken bir tarihte bile Ege denizi yoluyla Melos'tan yaklaşık 100 kilometre uzaklıktaki Yunan anakarasına taşındığını gösterir.

Bu ölçüde deniz ticareti ancak seçkin bir topluluğun yönetiminde gerçekleşiyor olabilirdi; muhtemelen avcı-toplayıcılardan oluşan bir grup önce denizden, sonra da karadan uzak mesafeler kat ederek obsidiyen ihraç ediyor olmalıydı. Paris Üniversitesinin Prehistorya bölümünden Profesör Catherine Perles'e göre Melos obsidiyen ticareti, aşina oldukları deniz rotalarını kullanan ve adada hammaddeyi tam olarak nerede bulacaklarını bilen "uzmanlar"ın elindeydi.[5]

Melos obsidiyeni Neolitik çağda Balkanlar'a kadar ulaşmış olabilir[6] ve bu durum Avrupa'nın dört bir tarafında ne kadar önemli olduğunu gösterir. Swiderianlar açısından da, taş aletleri arasında önemli bir yer kapladığı anlaşılmaktadır. Karpat Dağlarındaki Geç Paleolitik sit alanlarında bulunan egzotik maddeler üzerinde yürütülen araştırmalarda, incelenen yirmi Swiderian merkezin hepsinde de obsidiyenden nesnelerin yer aldığı görülmüştür.[7] Swiderianların çağdaşı olan diğer Karpat halkları arasında Macaristan'daki komşuları Epi-gravettianların da (yani Geç Gravettianlar) obsidiyene büyük ilgi duyduğu anlaşılmaktadır, çünkü yerleşim alanlarında volkanik camdan yapılmış çok miktarda nesne bulunmuştur.[8]

---

4 O'Hanlon, Larry, "*Volcanic Artifacts Imply Ice-age Mariners in Prehistoric Greece,*" Phy Org, 29 Ağustos 2011, http://phys.org/news/2011-08-volcanic-artifacts-implyice-age-mariners.html (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

5 Perlès, "*L'outillage de pierre taillée néolithique en Grèce,*" 1–42.

6 Tripković, Milić ve Shackley, "*Obsidian in the Central Balkans,*" 163–79.

7 Kozlowski, "*West Carpathians and Sudeten at the End of the Upper Palaeolithic,*" 127–37.

8 *A.g.e.* Ayrıca bkz. Dobosi, "*Obsidian Use in the Palaeolithic.*"

ÖLÜMCÜL SİLAH

Swiderianlar, Polonya'nın Subcarpathia bölgesinde, Wolodz'da bulunan örneğe benzer, son derece keskin saplı uçlar yapmak için obsidiyen kullanmıştır.[9] Obsidiyenden yapılan bu ok uçları, dünyanın en öldürücü silahları olmalıydı. Obsidiyen o kadar keskindir ki, günümüzde cerrahlar, ameliyatlarda mükemmele yakın kesikler açmak için bu siyah volkanik camdan yapılmış neşterler kullanırlar.

Taş devri alet imalatı uzmanları, 1960'larda ve 1970'lerde taş yontuculuğunun yeniden ortaya çıkışında rol oynayanlardan Don Crabtree'nin öyküsünü anlatırlar.[10] Crabtree'nin, cerrahların ameliyatlarda kendi yaptığı obsidiyen neşterleri kullanmaları konusunda ısrarcı olduğu anlatılır. Obsidiyen dokuyu o kadar etkili bir şekilde kesermiş ki iyileşme daha kolay olurmuş. Öte yandan metal neşterlerin vücutta açtığı mikro yırtılmaların iyileşmesi daha uzun zaman alırmış.

KARGA ÇAKMAKTAŞI ATEŞİ

Swiderianlara ve komşuları Epi-Gravettianlara çekici gelen şey belki de obsidiyenin sadece keskinliği değildi. Üst Paleolitik çağda insanların obsidiyene tam olarak ne gözle baktığını bilemiyoruz, ama bazıları hâlâ aktif olan yanardağların yamaçlarında bulunması, ateşle bağdaştırılmış olabileceğine işaret eder.

Aslında Karpat havzasında yaşayan Macarlar, tarihöncesine ait yerleşim yerlerinde buldukları obsidiyenden ateş yakmak için yararlanırlardı. Ondan "karga çakmaktaşı" anlamına gelen *varjukova*[11] veya "yıldırım" (veya "tanrısal ok uçları) anlamına

---

9 Osipowicz ve Szeliga, *"Functional Analysis of a Late-palaeolithic Obsidian Tanged Point from Wolodz, District Brzozów, Podkarpacie Voivodship,"* 153–60.

10 Buck, *"Ancient Technology in Contemporary Surgery,"* 265–69.

11 Dobosi, *"Obsidian Use in the Palaeolithic"* ve Rómer, Műrégészeti Kalauz különös tekintettel Magyarországra, László Szathmáry tarafından uyarlanmıştır, http://jam.nyirbone.hu/konyvtar/evkonyv/97-98/Szathmar.htm (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

gelen *nyila*[12] diye söz ederler ve onu gök gürültüsü ve yıldırım tanrısıyla bağdaştırırlardı. Hatta bu gri veya siyah kaya parçalarının gökyüzünden geldiğine inanarak obsidiyeni, "meteor benzeri taş" anlamına gelen *lebkövek* olarak tanımlarlardı.[13]

OBSİDİYEN DİNİ

Mezoamerika geleneğinde obsidiyenin donunca rengi siyaha dönen kan olduğu söylenirdi. Aztekler ve Mayalar obsidiyenden hem kurban kesme bıçaklarının hem de kendilerini kurban etmek, yani kan akıtmak amacıyla kendi kendilerini yaralamak için kullandıkları bıçakların imalatında yararlanırdı.

İskoç halk bilimcisi Lewis Spence (1874-1955) *The Magic and Mysteries of Mexico*'da [*Meksika'nın Büyüsü ve Gizemleri*] (1922) Mezoamerikalılarm obsidiyen konusundaki saplantısının – Spence ondan "obsidiyen dini" diye söz eder – tarihöncesi avcılarının geyik avında obsidiyenden imal edilen silahlardan yararlandığı bir dönemden kaynaklandığını söyler:

Geyikler obsidiyen silahlarla öldürüldüğünden obsidiyen, [Meksika'nın tarihöncesi avcılarının] yiyecek elde etmesini sağlayan sihirli bir silah olarak görülürdü. Zaman içinde kutsal bir anlam kazandı, avcı tanrılar obsidiyen silahlar kullanmaya başladılar ve [obsidiyenin] yıldızlardan veya tanrıların yaşadığı gökyüzünden geldiğine inanılır oldu.[14]

Her ne kadar Meksika Karpat Dağlarından binlerce kilometre uzaktaysa da, Üst Paleolitik çağda Orta ve Doğu Avrupa'nın insanları arasında obsidiyenin sihirli gücü konusunda benzer inanışlara sahip olabilirler miydi? Swiderianlar obsidiyeni, rengeyiği avcılığıyla bağlantılı, sihirli bir silah olarak mı görürlerdi?

---

12 *A.g.e.*

13 Rómer, "*Műrégészeti Kalauz különös tekintettel Magyarországra.*"

14 Spence, "*The Magic and Mysteries of Mexico,*" 81.

YENİ KAYNAK ARAYIŞI

Swiderianlarm obsidiyene olan büyük ilgileri, ya MÖ y. 10.900'da Genç Dryas sonu çarpışmasının veya onu izleyen 1300 yıllık küçük buzul çağı sonucunda Kuzey ve Kuzeydoğu Avrupa'da zorunlu göçlerinden önde "obsidiyen diyarı" Karpat Dağlarından toplanması ve dağıtımı üzerinde kontrol sahibi oldukları anlamına gelebilir.

Swiderianların MÖ on birinci binyılda ulaştığı sanılan Kafkas Dağlarında bulunan obsidiyen, biraz sonra göreceğimiz gibi, Ermenistan'ın da yaylalarında ve civarında bulunurdu ve buralar Swiderianlarla Göbekli Tepe'nin inşasının ardında olduğu sanılan iktidar eliti arasındaki bağlantıların anlaşılmasında temel rol oynardı.

BÖLÜM 23

BİNGÖLLÜ USTALAR

2008'de, Göbekli Tepe'de bulunan obsidiyenden aletlerin üç ana kaynaktan geldiği saptanmıştır; bunlardan biri çeşitli obsidiyen kaynaklarının bulunduğu Orta Anadolu'daki Göllü Dağ, diğer ikisi Bingöl Dağı yakınlarındaki iki yerdir.[1] Bingöl Dağı, Erzurum'un elli kilometre kadar güneyinde, Doğu Anadolu'nun Ermenistan yaylasında, kuzey-güney şeklinde hizalanmış iki zirvesi olan bir dağdır.

2012'de yapılan bir incelemede, Göbekli Tepe'de bulunan obsidiyen alet ve bıçakların çoğunun imalatında kullanılan hammaddenin kaynağının, Ermenistan yaylasının güneydoğusunda bulunan, Türkiye'nin en büyük iç denizi Van gölüne yakın, sönmüş bir yanardağ olan Nemrut Dağı olduğu belirlenmiştir.[2] Bu ikinci keşif Göbekli Tepe'nin, 350 kilometre uzaklıktaki Orta Anadolu ve kuzeydoğu yönünde 320 kilometre uzaklıktaki Bin-

---

1 F.-X. Le Bourdonnec, "*Towards a Materiality of Pilgrimage? Characterizing Obsidian from Neolithic Göbekli Tepe (Urfa Region, SE Turkey),*" Rapport Sur Le Projet Eu-Artech 7 (Nisan 2008), www.yumpu.com/en/document/view/19543365/user-report-eu-artech (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

2 Owen Jarus, "*'World's Oldest Temple' May Have Been Cosmopolitan Center,*" LiveScience, 15 Mart 2012, www.livescience.com/19085-world-oldest-templetools-pilgrimage.html (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

göl/Van gölü bölgesinin insanları için bir tür Neolitik Mekke veya Kudüs gibi kozmopolit bir merkez teşkil etmiş olabileceği düşüncesini uyandırmıştır.[3] Göbekli Tepe'nin yapay höyüğünde dağınık halde bulunmuş ve yapıları inşa edenlerin düşürmüş olması biraz zor olan sayısız çakmaktaşı alet, kozmopolit merkez teorisini destekleyici niteliktedir. Bu aletlerden her yerde bulunur, üzerine basmamak neredeyse imkânsızdır. Bu miktar, uzun bir süre boyunca ziyaretçiler tarafından sunulmuş adaklar olduklarını düşündürür.

Göbekli Tepe'nin bir hac merkezi olduğu apaçıktır. Ancak burada Orta Anadolu'dan ve Bingöl/Van Gölü bölgesinden obsidiyen aletlerin bulunuyor olmasının başka nedenleri olabilir. Meksika, Orta Avrupa ve Yunanistan'da gördüğümüz üzere, obsidiyen prestijli bir maddeydi ve ateş yaratma becerisi dâhil olmak üzere sihirli özelliklerinin olduğuna inanılırdı. Göbekli Tepe'de bulunuyor olmasının iki anlamı olabilir; birincisi, özel niteliklerinden dolayı ritüellerde kullanılmış olabilir, ikincisi de Göbekli Tepe ile Bingöl/Van gölü bölgesindeki obsidiyen kaynakları arasında iletişim hatları olmuş olmalıdır. Özellikle Bingöl Dağıyla bağlantılar, Doğu Toros Dağlarının eteklerinde bulunan ve MÖ 10.250-9600 civarına tarihlenen Hallan Çemi ve MÖ 8650-7350 civarına tarihlenen Çayönü gibi, Ermenistan yaylasından Güneydoğu Anadolu'ya ulaşan obsidiyen için takas merkezleri işlevi gören Proto-Neolitik merkezler yoluyla gerçekleşmiş olmalıdır.

HALLAN ÇEMİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI

Hallan Çemi'nin kültürel gelişim düzeyi, bu dönemde Doğu Akdeniz'de söz konusu olan düzeyle aynıdır. Her ne kadar buranın insanları avcı ve toplayıcıysa ve yabani av hayvanlarıyla (daha çok koyun, keçi, alageyik, tilki ve kaplumbağa) beslenirlerse de, dünyada hayvancılığın ilk örneği olarak domuzları ehlileştirdikleri anlaşılır.

---

3 *A.g.e.*

Tohum öğütmekte kullanılan taş değirmenlerinden çok sayıda bulunmuş olması, bazı prehistoryacıları Hallan Çemi'nin sakinlerinin proto-tarımla uğraştığını veya en azından yabani tahıllardan yararlandıklarını düşünmeye itmiştir. Ancak burada çok az miktarda tahıl tohumu bulunduğundan bu teori tartışmalıdır. Aslında bütün kanıtlar, burada av hayvanlarının yanında yabani mercimek, burçak (bir bezelye türü) ve kabuklu yemiş yendiğini gösterir. Kabuklu yemişler arasında şamfıstığı ile zehrinden arınması için tüketilmeden önce kavrulan yabani badem vardı. Göbekli Tepe'de de şamfıstığı ve badem tüketildiğinde dair izler bulunmuştur.

Hallan Çemi'deki kazı ekibi sit alanının, yakınında bir baraj inşa edilmesinin ardından Batman nehrinin yükselen suları altında kalmasından hemen önce, 1991-1994 arasında, aceleyle araştırmalar yürüttüler. Sit alanı su altında kalmadan önce son derece önemli, yarısı yeraltında, dairesel iki yapı keşfettiler. Her biri altı metre çapında olan bu yapıların duvarları kumtaşından kesme taşlarla kaplıydı ve taş banklar, sıvalı zemin ve merkezi şömineler içeriyordu. Arkeologlar bu yapıların içerisinde, bakır cevheri parçaları ve obsidiyenden aletler dâhil olmak üzere çok sayıda prestij objesine ve muhtemelen törensel şölenler için şöminelerde yemek pişirildiğine dair kanıtlara rastladılar.

Yapılardan birinde yer alan ve kuzey tarafında asılı durduğu sanılan devasa bir yaban öküzü kafatası, bu yapının büyük ihtimalle kült amaçlı kullanıldığını gösterir. Bu *bukranion*'un keşfi hem Göbekli Tepe'de hem de Çayönü'nde çok daha karmaşık yapıların inşasından önce bile, Proto-Neolitik kült yapılarında kuzey yönünün tercih edilen yön olduğuna dair teoriyi destekler.

Aslında Hallan Çemi'nin sonradan Göbekli Tepe'de yapılanların yanı sıra, Kuzey Suriye'deki Jerf el-Ahmar ve Kuzey Irak'ta, El-Cezire çölündeki Kermez Dere gibi bölgedeki diğer kült merkezlerinin temel tasarımı ve yontma sanatı konusunda doğrudan etkili olmuş olması mümkündür (bkz. Bölüm 1).

Taş aletlerin neredeyse yarısının obsidiyenden olduğu Hallan Çemi, Bingöl Dağının 120 kilometre kadar güney-güneybatısında ve Göbekli Tepe'nin 225 kilometre kadar uzağındadır. Hallan Çemi, Bingöl'e en yakın bilinen proto-Neolitik sit alanıdır; burada bulunan obsidiyen miktarı, prehistoryacılarm bu bölgede ticari ağların söz konusu olduğunu düşünmeye itmiştir. Bu durumda Hallan Çemi büyük ihtimalle önemli bir dağıtım merkeziydi ve ham obsidiyen dağa yakın olan atölyelerden buraya ulaşıyordu.

AVRUPALILARIN OBSİDİYEN TİCARETİNİ DEVRALMASI

Bu keşifler sayesinde ilginç alanlara adım atabiliriz, çünkü obsidiyen ticareti gerçekten bir tür seçkin grup tarafından düzenleniyor idiyse, Genç Dryas küçük buzul çağında, asıl anavatanları Orta Avrupa'nın Karpat Dağları olan Swiderian grupların Ermenistan yaylasına girmiş olması ve obsidiyen ticaretiyle bağlantılı başlıca merkezleri devralmış olması mümkün müdür? 9.000 yıl boyunca bu bölgeye hâkim olan yerel kültür Zarzian'ın da bu dönemde ortadan kalkmış olması ilginçtir.

Zarzianlar ilginç bir topluluktur. Hallan Çemi'nin kurucuları olmanın yanı sıra köpek ehlileştirdikleri de sanılır.[4] Ayrıca Ortadoğu'da ok ve yay kullanan ilk kültürlerden biri olup bu silahları alageyik, yaban eşeği), büyükbaş hayvan, koyun ve yaban keçisi avlamakta kullanırlardı. Sürekli olarak hareket halinde olup genelde geçici kamp alanlarında kalırlardı ve en önemlisi, Ermenistan yaylasındaki belli başlı obsidiyen kaynaklarına erişme imkânına sahiptiler.

Irak Kürdistan'ındaki Süleymaniye'de Zarzi mağarası (bu kültürün örnek yerleşimi) ve Kuzey Irak'ta Büyük Zap nehrine bakan Zawi Chemi Şanidar yerleşim yeri gibi güneydeki Zagros Dağlarında bulunan çeşitli Zarzian kamplarında Bingöl kaynak-

4 Clark, "*World Prehistory*," 58.

lı obsidiyen bulunmuştur. Amerikalı arkeologlar Ralph ile Rose Solecki 1950'lerde burada, çoğu akbaba olmak üzere on yedi büyük yırtıcı kuşun kanatlarını ve en az on beş keçi ile yaban koyununun kafataslarını keşfetmiştir (bkz. Bölüm 9). Her ne kadar bu ritüel temelli birikim, burada yaşamış olan Proto-Neolitik topluluğa atfedildiyse de, mirasları Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Irak'taki Proto-Neolitik insanlar arasında var olmaya devam eden Zarzianlarm inanış ve adetlerinin devamını da teşkil ediyor olabilir. Başka bir deyişle Zarzianlar, sonradan Göbekli Tepe ve Nevalı Çori gibi kült merkezlerinde ortaya çıkacak olan, Şamanist adetlerde akbabanın kullanımının dâhil olduğu geleneğin taşıyıcıları olmalıydı. Aslında Swiderianların kuşlarla ve köpeklerle bağlantılı Şamanizmi en azından kısmen hem ataları olduğuna inanılan Solutreanlardan hem de Doğu Anadolu'ya göçleri sırasında rastladıkları, Rus steplerinde ve düzlüklerinde gelişen Kostenki-Streletskaya kültürünün mirasçılarıyla olan muhtemel temaslarından kaynaklanıyordu. Ancak Swiderianların inanışlarının ve adetlerinin doğum, ölüm ve yeniden doğuş sembolü olarak akbabayı içermediği anlaşılmaktadır. Bu sembolün onlardan önce bu bölgede yaşamış olan Zarzianlardan kaynaklandığı bellidir.

Zarzianların kökenine gelince, İngiliz arkeolog James Mellaart yolculuklarına Rus steplerinde başlayıp yavaş yavaş güneye, Kafkas Dağlarına ve Ermenistan yaylasına indiklerini, oradan Kuzey Irak ve Kuzeybatı İran'ın Zagros Dağlarına ulaştıklarını düşünmüştür.[5] Ancak bu göçler MÖ 19.000 civarında, yani Swiderianların Genç Dryas döneminde Doğu Anadolu'ya ulaşmak için aynı yolu takip etmelerinden 9.000 yıl kadar önce başlamış olmalıdır.

Bu durumda Swiderian avcılar Zarzianlarm kamp yerlerine saldırarak sakinlerini mi öldürdüler? Bu dönemde Zarzianların

---

5 Mellaart, "*Earliest Civilizations of the Near East*," 16.

Azerbaycan'da, Kafkas Dağlarının doğu ucunun Hazar deniziyle birleştiği Gobustan'da bulunan bölgelerinde bir iktidar mücadelesi olduğuna dair kanıtlara rastlanmıştır.

GOBUSTAN SAVAŞÇILARI

Resim 23.1. Azerbaycan'ın Hazar denizinin batı kıyısı yakınlarındaki Gobustan bölgesinden, ok ve yaylı savaşçıların tasvir edildiği kaya resimleri. Mezolitik dönem, MÖ y. on birinci ila onuncu binyıl. Üst kısımdaki geminin sonradan eklendiği sanılır.

Azerbaycan'ın başkenti Bakü'nün altmış dört kilometre güneybatısında yer alan Gobustan Milli Parkındaki kaya resimlerinde sırtlarında ok ve yay taşıyan savaşçılar görülür (bkz. resim 23.1). Bazılarının üzerinde saçaklı kemerler, hatta Göbekli

Tepe'nin D Yapısındaki antropomorfik ikiz dikilitaşlardakilere benzer, kuyrukları bacaklarının arasında sallanan hayvan derileri vardır.

Savaşçıların gerçekçi tasvirleri ve arkalarındaki daha küçük figürler, kadim dünyada başka bir yerlerden oraya geliyorlarmış izlenimini verir. Yontma panoların bazılarının arka planında, Mısır'ın Doğu Çölündeki Neolitik kaya sanatında veya İskandinavya'nın Bronz çağı kaya sanatında görülenlere benzer, yüksek pruvalı gemilerin yer alması da bu savı destekler. Bu gemiler daha sonraki dönemlere ait gemilere o kadar benzer ki, prehistoryacılara göre Gobustan savaşçıları "en geç Erken Mezolitik çağa", yani MÖ 10.500-9000 civarına aitken,[6] gemiler muhtemelen Bronz çağına aittir.

Plato Prehistorian'ın yazarı Mary Settegast, Gobustan kaya resimlerinde bölgeye savaşçıların, daha doğrusu muhtemelen Avrupa'dan gelen ve ok ile yay taşıyan rengeyiği avcılarının tasvir edildiğini savunur.[7] Bu durumda Swiderianlar Zarzian toprakları üzerinde hâkimiyet mi kurmuştur? Bu savaşçılar kimi temsil ederse etsin, varlıkları iyi karşılanmamış olmalıdır, çünkü yontma panoların bazılarında iki ayrı grup arasında ihtilaf olduğu apaçıktır.

Gobustan kaya resimlerinde tasvir edilenler, Zarzianlarla karşı karşıya kalan Swiderian avcılar olsa bile, taraflardan birinin diğerine büyük zarar verdiğini varsaymak için hiçbir neden yoktur. Belki de başlangıçta birkaç çatışma yaşandıktan sonra iki taraf, son derece değerli obsidiyen dâhil olmak üzere bu bölgenin zengin mineral kaynaklarının kullanımı konusunda anlaşmaya varmıştır. Zarzianlar böyle davranmakla bölgeye gelen Avrupalı avcılarla birleşerek Hallan Çemi gibi Doğu Toros Dağlarındaki önemli yerleşim yerlerinde Proto-Neolitik dünyanın

---

6 Settegast, "*Plato Preshistorian*," 61.
7 *A.g.e.*, 59–61.

ortaya çıkışının itici gücünü oluşturmuş olabilir. Daha önce de belirtildiği gibi Hallan Çemi, Bingöl Dağından ve Van Gölünden gelen obsidiyen için atölye ve takas merkezi görevi görmüş olabilir, dolayısıyla Zarzian akbaba şamanları Göbekli Tepe, Çayönü ve Nevalı Çori gibi altın üçgendeki Erken Neolitik kült merkezlerinin ortaya çıkışında rol oynamış olabilirler.

UZAKTAN AKRABALAR

Zarzianlar, James Mellaart'ın düşündüğü gibi MÖ y. 19.000 civarında Rus steplerinden geldiyse, aynı dönemde ortadan kalkan, gelişme düzeyi son derece yüksek Kostenki-Streletskaya kültürüyle bağlantılı olmaları son derece muhtemeldir. Bu durumda Solutreanlarla halefleri olduğu sanılan Swiderianlar gerçekten Kostenki-Streletskaya kültürüyle bağlantılıysa (V. Gordon Childe'nin savı, bkz. Bölüm 21), o zaman Zarzianlarla Swiderianların uzaktan akraba olduğu anlamına gelir ve bu da aralarında ortak noktaların olabileceğini gösterir. Her iki topluluk da okla yay kullanırdı ve her ikisi de köpek ve/veya kurtları ehlileştirmiş olabilir; Kostenki-Streletskaya kültürünün ise, Göbekli Tepe'de görülen başlıca totem hayvanları olan tilkilere özel ilgi duyduğu sanılır.

Örneğin 1955'te Rusya'da, Vladimir şehrinin hemen dışındaki Sungir'de ortaya çıkarılan bir erkek mezarında (Sungir 1), ölünün kafatasının üzerinde, bir tür başlığa dikildiği sanılan, birkaç adet delikli kutup tilkisi dişi bulunmuştur. Yetişkin bir kadınla kafa kafaya, derin olmayan bir mezara defnedilmiş, on üç yaşlarında bir çocuğun (Sungir 2) bel hizasında 250 kadar delikli kutup tilkisi dişi bulunmuştur. Bu dişler muhtemelen, Göbekli Tepe'nin D Yapısının merkezi dikilitaşlarında görülenlere benzer süslü bir kemerin üzerinde yer alıyordu.

Kostenki'deki mezarlarda da kutup tilkisine ait, olağanüstü miktarlarda diş ve kemik bulunmuştur. Bunların arasında,

Kostenki 15 olarak bilinen bir mezarda, altı ila yedi yaşlarında bir çocuğun başının etrafına sarılmış 150 tilki dişi vardır. Bu mezarın üzerini kaplayan devasa mamut kürek kemiği, aynı döneme ait ve tartışmasız olarak Kostenki kültürüyle bağlantılı olan Moravia'daki Pavlovian kültürüne de özgü bir adettir. Moravia'nın günümüzde yer aldığı Çek Cumhuriyetinde, XIX. yüzyılda Brünn tipi insanların kanıtlarına rastlandığı Brünn (günümüzde Brno) ve Předmost sit alanları da bulunur.

Kutup tilkisi Pavlovianlar (bu insanların ismi, Brno şehrinden 40 kilometre kadar uzaklıkta, Moravia'nın Pavlov tepelerindeki höyüklerden kaynaklanmıştır) arasında da mezarlar bağlamında önemli bir rol oynar. Dolni Věstonice adlı bir sit alanında bir çocuğun mezarında yirmi yedi kutup tilkisi dişi bulunmuştur, iki erkek ile aralarındaki bir kadından oluşan üçlü bir mezarda her iki erkeğin gömüldükleri zaman başlarında kutup tilkisi dişleriyle süslü başlıkların olduğu anlaşılmıştır. 1894'te Předmost'ta ortaya çıkarılan toplu mezarda (bkz. Bölüm 19), kazı ekipleri çukurun çevresini sardığı anlaşılan çok miktarda kurt ve tilki kalıntısına rastlamıştır. Bu kalıntılar arasında delinmemiş kutup tilkisi dişleri ile kurtlara ait çeşitli kafatasları vardı. Daha da önemlisi, Dolni Věstonice'nin 1 numaralı sit alanında gün yüzüne çıkarılan, halk arasında "kadın şaman" olarak bilinen kırk yaşlarında bir kadın sağ elinde beş tane delikli tilki dişi, sol elinde de çeşitli tilki kemikleri tutuyordu.

Her ne kadar bundan yaklaşık 32.000-21.000 yıl önce Rusya ve Çekoslovakya'nın Gravettian insanları arasında kurt ve kutup tilkisi kalıntılarının bireysel süslemelerde kullanılması bu etobur hayvanların etleri ve derileri için bol miktarda avlanmış olmasına atfedilebilirse de, mezarlarda delinmemiş tilki dişlerinin de olması, bu hayvanın kozmolojik açıdan önemli olduğuna işaret eder. Kutup tilkisi ile kurdun, öte dünya yolculuğuna çıkan ölülerin yatıştırması gereken, öte dünyaya ait bir hayvan

olarak görülmüş olması mümkündür. Bu gibi düşünceler, Genç Dryas döneminde Kuzey Avrupa düzlüklerinde yaşayan Swiderianlar gibi Gravettianlarm soyundan gelen topluluklar tarafından devralınmış olabilir.

Kulağa fantastik gelen bu senaryo gerçekçi olduğu takdirde Doğu Anadolu'ya gelen Swiderian grupların obsidiyen ticaretini kontrolleri altına almış olması ve hem Doğu Toros Dağlarıyla Zagros Dağlarında hem de Güneydoğu Anadolu'da, Göbekli Tepe yakınlarında bulunan obsidiyen kaynaklarına erişim sağlamış olması mümkündür. Artık yerel halka, gökyüzü kurdu veya gökyüzü tilkisi kılığındaki kozmik entrikacının zararlı eylemlerini engelleme yolları içeren kendi dini ideolojilerini kabul ettirmeleri daha kolaydı.

Ermenistan obsidiyen ticaretinin merkezi Bingöl Dağı olduğu için, buranın Swiderian avcıların, son derece değerli obsidiyenin bulunduğu yerler dâhil, yeni edindikleri, egzotik madde kaynaklarından faydalanmak için yerleştiği yerlerden biri olması mümkündür. Eğer durum gerçekten böyle idiyse, o zaman bu bölgede buna dair kanıtların bulunması gerekir ve gelecek bölümde göreceğimiz üzere, gerçekten de böyle kanıtlar söz konusudur.

BÖLÜM 24

KURT TAŞI DAĞI

Hıristiyanlığın 4. yüzyılda yayılmasından önce bölgesel bir biçimi, tarihi Ermenistan'da gelişen Zerdüştlükte kurt, evrenin yaratıcısı Ohrmazd (veya Ahura Mazda) ile sürekli olarak mücadele eden kötülük ilkesi Ahriman'ın hayvanıdır. Zerdüştlüğün kutsal kitaplarından Bundahişn'de Ahriman'ın kurt türünü, "bedenlerinden ayrılmış, görünmeyen meşum ruhlar" olarak yaratmayı planladığı yazılıdır. Ancak Ohrmazd, Ahriman'ın planını öğrenir ve kurdu kendi yarattığı gibi, kötülük ilkesinin diğer varlıkları olarak fili ve aslanı da yaratır.

Ohrmazd yaptıklarını Ahriman'a gösterir, Ahriman da sevinerek "bu biçimlere meşum ruhlar iliştirerek, 'Ohrmazd benim yapacaklarımı yaptı'" der.[1] Başka yerlerde Ahriman'dan, lideri Zerdüştlükle kurdun yerini alabilen aslan olan[2] "kurt türü"nün atası olarak söz edilir.

Bu verileri sunmamızın nedeni, tarihi Ermenistan'da, günümüzde Türkiye'nin doğusu olarak bilinen bölgede (modern Ermenistan Cumhuriyeti bu bölgenin kuzeyinde yer alır) eskiden, "*gaylaxaz*'ı bol" (*gaylaxaz*, "kurt taşı" demektir) anlamına

1 Forrest ve Skjaervo, "*Witches, Whores and Sorcerers*," 104.

2 Zaehner, "*Zurvan*," ix.

gelen Gaylaxaz-ut adında bir dağ vardı.[3] *Gaylaxaz* genelde, Taş Devrinde alet ve silah imalatında kullanılan başlıca madde olan çakmaktaşı için kullanılır. Öte yandan *gaylaxaz* aynı zamanda obsidiyen anlamına gelirse de,[4] Ermeni geleneğinde bu siyah volkanik cam *satani elung*, yani "Şeytanın tırnağı"[5] veya "Şeytanın pençesi"* olarak da bilinir.

ŞEYTANIN HİZMETKÂRLARI

Gaylaxaz-ut'un daha önceki adı Paxray'dı[6] ve Ermeni dilinde "erkek geyik" anlamına gelen Paxray'dı;[7] yerel halk geleneğinde geyik hem Şeytan hem de kurtla özdeşleştirilen bir hayvandır.[8] XI. yüzyılda yaşamış Ermeni din adamı ve tarihçi Aristakes Lastivertc'i, bu dağın üzerinde "kutsal haç" anlamına gelen Xač (okunuşu "hak") adında bir "köy"ün kurulduğuna dair eski bir öykü anlatır. Bu köyün "Şeytanın hizmetkârları" tarafından yok edildiğini,[9] bunların sonradan dağın başka bir yerinde bulunan, "yılanların yaşadığı inlerine"[10] döndüklerini söyler.

Bu tuhaf öykünün kökenine inmek isteyen Ermeni dilbilimci Hrach K. Martirosyan Gaylaxaz-ut'un, Bingöl Dağının batısındaki sıradağların sonundaki Baghir Dağ olabileceğini düşündü.[11] Doğusunda Şeytan Dağ gibi meşum bir ad verilmiş bir dağ olduğundan Martirosyan şöyle der:

---

3 Hrach Martirosyan, "*Studies in Armenian Etymology*" (tez, Leiden Üniversitesi, 2008), 3.5.2.4, 632, www.vahagnakanch.files.wordpress.com/2011/04/armenian-etymologies.pdf (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).
4 *A.g.e.*, 4.3, 641, 649.
5 *A.g.e.*, 3.5.2.4, 631.
6 Martirosyan, "*Studies in Armenian Etymology,*" 4.3, 649–51.
7 *A.g.e.*, 4.3, 652; 4.5, 653.
8 *A.g.e.*, 3.5.2.4, 631–32.
9 *A.g.e.*, 3.5.2.4, 633.
10 *A.g.e.*, 4.3, 649.
11 *A.g.e.*, 4.3, 649.

Paxray = Gaylaxaz-ut Dağında ["yılanların yaşadığı inlerde"] "Şeytanın hizmetkârları"nın yaşadığı söylendiğine göre, dağın adı göz önüne alınırsa ve önceki Paxray adı "geyik" anlamına geliyorsa, dağın "şeytani ününün/doğasının" *gaylaxaz* taşlarının bolluğundan kaynaklandığını varsayabiliriz.[12]

Başka bir deyişle Gaylaxaz-ut adı büyük ihtimalle "*gaylaxaz*-taşları"nm, yani çakmaktaşı veya obsidiyenin* bulunduğu bir dağa işaret eder ve "Şeytanın hizmetkârları" aslında dağda yaşayanlar için kullanılmıştır. Martirosyan bu yerin Baghir Dağı olduğunu düşünürse de,[13] yakınlarda kayda değer çakmaktaşı veya obsidiyen kaynakları yoktur. Kurt Taşı Dağı anlamına gelen Gaylaxaz-ut'un, Şeytan Dağının yetmiş kilometre doğusunda olan Bingöl Dağı olması daha muhtemeldir. Bölüm 22'de gördüğümüz üzere, burası Paleolitik dönemden beri bu bölgenin en önemli obsidiyen kaynağı olmuştur.

Gaylaxaz-ut'un Paxir, Parxar veya Parxaray şeklinde de kullanılan önceki adı, Paxray, Bingöl Dağı olduğunu teyit eder.[14] Romalı doğa bilimci ve filozof Yaşlı Plinius'a (MS 23-79) göre, Fırat nehrinin Monte Aba'daki Bingöl Dağının eski adlarından biri) Pyxirates olarak bilinirdi,[15] ki bu adm Paxray'la aynı kökenden türediği bellidir, dolayısıyla Bingöl Dağı aslında Kurt Taşı Dağı Gaylaxaz-ut olmalıdır.

---

12 *A.g.e.*, 4.3, 650.

* Obsidiyenin bu adı çeşitli internet sitelerinde şu şekilde geçer: "Eskiden insanlar obsidiyenden 'Şeytanın pençelerinden parçalar' diye söz ederdi". Bu terim, "Şeytanın tırnakları"na o kadar benzer ki aynı şeyler olmak zorundadırlar.

13 *A.g.e.*, 4.3, 649. Martirosyan'ın bu bilgiyi aldığı kaynak: Hübschmann, *Die altarmenischen Ortsnamen*, cilt 2, 287; yazar burada Gaylaxaz-ut'un Baghir Dağı olduğunu, Xač köyünün de Khach Dağ olduğunu öne sürmektedir. Ancak Hübschmann aynı zamanda hangi sıradğların kastedildiğine karar veremediğini ve bambaşka bir yerde de olabileceklerini ekler.

14 Hübschmann, "*Die altarmenischen Ortsnamen*," cilt 2, 371.

15 Pliny, "*Historiarum naturae*," cilt 2, çev: Pierre Danès, bk. 37, bölüm 24.

Obsidiyenin Ermenistan'da kurt taşı olarak bilinmesi, bu hayvanın bir şekilde bu siyah volkanik camla bağdaştırıldığını gösterir. Acaba kurtlar başlangıçta hayvan değil de kendilerini kurtlarla özdeşleştiren ve bu siyah volkanik cama değer veren gruplar veya bireyler miydi? Bu "kurtlar"ın anısı zaman içinde dejenerasyona uğrayarak Zerdüştlüğün kötülük ilkesi Ahriman'ın "Kurt Taşı Dağında, "yılanların yaşadığı inlerde" yaşayan "Şeytanın hizmetkârları"na mı dönüşmüştür?

PERİLER DİYARI

Bingöl Dağından doğan nehirlerden birinin adının Peri Suyu olması ve Perilerin "Pers mitolojisinde çok sayıda çok güzel varlıklar"[16] olması, bu bölgede obsidiyenle ve kurtlarla bağlantılı mitolojik varlıkların yaşadığını destekleyici niteliktedir. Nehrin Kurt dilindeki adı Peri Suyu ise de, nehir bölgenin Ermeni nüfusu arasında, "kurt" anlamına gelen *gayl*'dan türemiş olan Gail veya Kyle olarak bilinir.[17] Nehrin Dağdan çıktıktan sonra içinden geçtiği dar boğazın Türkçe adının "Kurt Duzi" olması da Bingöl'le kurtlar arasındaki bağlantılara bir kanıt daha sunar.[18]

Bu durumda adı Gail veya kurt olan bir nehre bölgenin Kürt halkı neden Peri Suyu adını verdi ve bu bilginin Bingöl'ün binlerce yıldır obsidiyenle olan bağlantıları açısından bir önemi var mıdır?

Kürt halk hikâyelerine göre Peri Suyu civarındaki dağlarda ve vadilerde bir zamanlar, Pers mitlerinin ve efsanelerinin cennetten kovulmuş melekleri olan Periler yaşardı. Perilerin uzun boylu, güçlü, çok güzel, beyaz saçlı ve "ölümlülerle birlikte yaşa-

---

16 "*Peri*," Dictionary.com, http://m.dictionary.com/d/?q=PERIS (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

17 Hübschmann, "*Die altarmenischen Ortsnamen*," bkz. "Gail."

18 Strecker ve Kiepert, "*Beiträge zur geographischen erklärung des rückzuges der zehntausend durch das armenische hochland*," 8.

yabilen üstün insanlar" oldukları söylenirdi.*[19] Hatta kadınların soluk tenli olduğu bazı Kürt topluluklarının, ölümlülerle çiftleşmiş Perilerin soyundan geldiğine inanılırdı.[20] Bingöl'le Diyarbakır arasındaki obsidiyen yoluna yakın yerde, kırsal kesimdeki bir köyde doğup yetişen bir Kürde göre Periler, toplumun en yaşlı üyelerinin bir zamanlar anlattığı öykülerde yerel obsidiyen ticaretiyle bağlantılıydılar.[21] Bunun tam olarak nasıl bir bağlantı olduğu hakkında günümüzde ne yazık ki bilgi sahibi değiliz.

Ancak Peri Suyu veya Gail Nehrinin Bingöl Dağından kaynaklanıyor olması, bu geleneklerle hem Kürt halk hikâyelerinin Perileriyle hem de kurtlarla ve obsidiyenle özdeşleştirilebilecek mitolojik bireyleri birbirine bağlar. Hatta burada Orta ve Doğu Avrupa'dan bu bölgeye gelmiş Swiderianların uzak anısı bile söz konusu olabilir.

Bütün bunlar doğru ise, totem hayvanları arasında kurtların ve rengeyiklerinin olduğu bu Avrupalı avcılar, Güneydoğu Anadolu'nun yerlilerini Antik çağda daha önce eşi görülmemiş anıtsal mimari yapılar inşa etmeye nasıl ikna etmiş olabilir? Artık Swiderianlarm avcılık büyüsünün, Genç Dryas küçük buzul

* Örneğin Hakan Dalkuş şöyle der: "Cinlerin tersine, dini inançlarımıza Periler dâhil değildir. Biz Kürtler Perilerin gerçekten yaşamış insanlar olduğuna inanırız. Bence de çok güzel bir ırktılar (10 Şubat 2012)". Dalkuş şöyle devam eder: "Ben çocukken büyükannem ve onun kuşağından başka kadınlar bize Cinlerle ve Perilerle ilgili çok hikâye anlattılar. O kadınlar hayatları boyunca köyden pek ayrılmadılar, Türkçe bile bilmezler. Dış dünyanın etkisinde kalmış olamazlardı. Dolayısıyla hikâyeleri eski inanışları yansıtır. Bu hikâyeleri yarım yamalak aklımda kaldı, ama Perilerin insan olduğunu çok iyi hatırlıyorum. Üstün bir insan türüydüler. İnsanlar Perilerle evlenip onlardan çocuk sahibi olabiliyordu... Eski hikâyelerle ilgili bilgilerim kendi köyümle sınırlı. Ama köyümün tarihinin en azından 13 bin yıl öncesine kadar uzandığı kanıtlandı. Benim köyüm Bingöl yolunda. Bir yerlerde köyümün olduğu bölgenin obsidiyen ticaretinin merkezi olduğunu okumuştum (28 Şubat 2012)".

19 Hakan Dalkuş ile yazar arasında şahsi iletişim.

20 Hakan Dalkuş ile yazar arasında şahsi iletişim, 28 Şubat 2012.

21 Hakan Dalkuş ile yazar arasında şahsi iletişim Mart 2013.

çağı sonrasında, MÖ 9600-9500 civarında Göbekli Tepe'de ortaya çıkan tuhaf dünyayı nasıl etkilemiş olabileceğini incelemenin zamanı geldi.

BÖLÜM 25

DÜNYANIN KURTARICILARI

Polonyalı antropolog Maria Czaplicka (1884-1921), Rusya'nın kuzeydoğu ucunda, Sibirya'nın Kamchatka Krai bölgesinde (*krai*, Rusya'nın federal veya siyasi bölgelerine verilen addır) yaşayan Koryak rengeyiği çobanları konusunda incelemeler yürütmüştür. Czaplicka'nın kayıt altına aldığı törenlerden birinde bir kurt ve bir rengeyiği öldürülmüş. Rengeyiğinin başı kesilmiş, başı ve bedeni yüksek bir platformun üzerine, ölü kurdun yanına yerleştirilmiş. Bu ritüel, Koryakların kurtların sürülerine saldırmasını engellemesi için yakardıkları en üstün varlıkları, "Yükseklerdeki" Gicholan'a yönelik bir kurban töreniydi. Sonradan bir şölen hazırlanıp tüketiliyordu ve "kurt doyuruluyordu", yani ruhu yatıştırılıyordu. Czaplicka şöyle devam eder:

> Gece, kurdun akrabalarının intikam almaya gelmesini engellemek için davul çalarak ve kurdu eğlendirmek için dans ederek, uykusuz geçti. Davul çalan insanlar kurda hitaben, "İyi ol!(*Nimeleu jatvanvota*!, Yukarıdaki'ne hitaben de "İyi ol, kurdu kötü yapma!" dediler.[1]

1 Czaplicka, "*Aboriginal Siberia*, 296, ve Jochelson, *The Koryak*," 89.

Ancak Koryaklar, bu ritüelin amacının kurtları uzak tutmak olduğu konusundaki soruya cevaben, kurdun görünür halinin tehlikeli olmadığını, özellikle kuzey kurdunun insanlardan uzak durduğunu söylemişler. Czaplicka, kurdun sadece "görünmez, antropomorfik biçimi"nin, yani yarı kurt, yarı insan hainin tehlikeli olduğunu söyler. Bu durumu göz önüne alan Czaplicka, Koryak geleneği konusunda şöyle der:

Kurt zengin bir rengeyiği sahibi ve tundranın güçlü efendisidir... [ve] özellikle [kurtları] avlayanlardan intikamını alır. Sürülerinden dolayı kurttan korkmakta haklı olan Rengeyiği sahibi Koryaklar bu hayvana güçlü bir şaman ve meşum bir ruh gözüyle bakarlar.[2]

Dolayısıyla Koryaklara göre kurt "güçlü bir şaman ve meşum bir ruh"tur ve onunla doğaüstü düzeyde mücadele etmek gereklidir.

KURT SOPASI FESTİVALİ

Koryakların Kurt Sopası (Elhogi Çayönüin) adını verdiği bir başka törende bir kurt öldürülüp derisi soyulur ve başı kesilir. Sonra katılımcılar bir ocağa yaklaşarak yere sivri bir sopa saplarlar ve ucuna bir ok bağlarlar. Bazen ok da, ucu yukarıda olmak üzere yere saplanır. Sonra bir adam kurdun derisini giyerek, yakınındaki birinin çaldığı davulun ritmine uyarak ocağın çevresinde daireler çizerek dolaşır. Koryaklar, kendilerine bu ritüeli neden yaptıkları sorulduğunda, omuzlarını silkip, "Atalarımız böyle yapardı" demiş.[3]

ŞAMANIN DİREĞİ

Czaplicka, Koryakların Kurt Sopası festivalinde neden toprağa bir ucuna bir ok bağlı bir sopa veya okun kendini sapladıklarını anlamaz. Ancak bu sorunun cevabı oldukça basittir, çünkü Si-

---

2 *A.g.e.*
3 Czaplicka, "*Aboriginal Siberia,*" 295, ve Jochelson, *The Koryak*, 89–90.

birya'daki veya dünyanın başka yerlerindeki Şaman adetlerinde *axis mundi* veya dünyanın eksenini temsil eden bir sopa veya direğin yere dikiliyor olması bir rastlantı olamaz.

Deri kaplı bir çadırın direği bile olabilen şamanın direği, şamanın ya yıldız şeklinde, ve/veya tuhaf bir sirk numarasında direğe tırmanarak gökyüzü dünyasına girişi için bir yol teşkil eder. Czaplicka'mn kendinin de Sibirya'da Koryaklarla komşu olan Chukchi kabilesinin kozmolojik görüşleriyle bağlantılı olarak dediği gibi:

Direk-yıldızın altındaki delik, bir dünyadan diğerine geçiş oluşturur ve şamanlarla ruhlar bu delik yoluyla bir dünyadan diğerine geçer.[4]

Bu tür inanışların ve adetlerin Paleolitik çağda da var olmuş olması mümkündür; bu sav doğruysa, Sibirya'nın ıssız bölgelerinde günümüze kadar ulaşmış olmaları mümkündür. Koryakların Kurt Sopası Festivali gibi ritüellerin varlığı kabile gruplarının düşmanlarının kötü niyetleriyle başa çıkmak için burada değil de ruhsal dünyada, korkulan veya saygı duyulan bir rakip veya düşmanla, kurt derisi giyerek doğrudan karşı karşıya gelecek bir şamanın yardımına gereksinimi olduğunu gösterir.

GİZLİ MÜCADELE

Bunların psikolojik süreçler olduğu bellidir, ancak İkinci Dünya Savaşı sırasında, özellikle o dönemde Glastonbury'de oturan Dion Fortune (1890-1946) başta olmak üzere İngiliz büyücülerle okültistlerin, Nazi Almanya'sının İngiltere'nin özgürlüğü için oluşturduğu tehdidi engellemek için hayatla ölüm arasında büyülü bir savaş olarak gördükleri bir mücadelede yer aldıklarını hatırlamak yerinde olacaktır. Bu mücadeleye katılanlar Müttefiklerin zafer kazanması için düzenli olarak ritüeller, meditasyon ve ruhsal savaşlar düzenlerdi. Bu bireyler, yaptıkları-

4 *A.g.e.*, 261.

mn gerçek olduğuna inanırdı ve hiç kimse onları bunun böyle olmadığına inandıramazdı. Genç Dryas sonu çarpışması sonrasında Avrupa'nın rengeyiği avcıları ve kurt veya tilki kılığındaki kozmik entrikacının zararlı etkisine karşı mücadele eden kurt şamanları arasında benzer bir durumun söz konusu olmuş olması son derece muhtemeldir.

Peki Paleolitik insanlar sonuçta gökyüzü kurdu veya tilkisinin güçlerine karşı, İskandinavya'nın Ragnarök'ü, yani *Tanrıların Sonu* öyküsünün sonucunda yankılarını gördüğümüz bir zafer mi kazanmıştır? Kuşaktan kuşağa aktarılan iddiaları tanrı Tiw veya Tyr'in Fenris Kurdu'nun sonsuza kadar bağlanması için sağ kolunu nasıl feda ettiğinin ve geriye kalan Æsir veya Asa tanrılarının yanı sıra insanlığın da yeni ortaya çıkan kollarını kurtardığına dair hikâyesi üzerinde etkili olmuş mudur? Tiw'in bu hareketinin merhametli bir kendini feda eylemi olarak görüldüğünü ve ona "kurdun bıraktığı" unvanını kazandırdığını unutmayalım.

Tiw Kuzey Yıldızı veya gökkutbunun tanrısal koruyucusu sayıldığı gibi, sembolü olan T-*run*'u Tiwaz da, Bölüm 16'da gördüğümüz üzere, bazen "evrensel bir sütunun desteklediği gök kubbe"yi[5] temsilen bir ok, bazen de "Saksonların kutup yıldızına ulaşan dünya sütunu" İrminsul şeklindedir.[6] Dolayısıyla buradaki sembolizm, Koryaklarm Kurt Sopası Festivalinde kullanılan ok veya direkle aynıdır ve bunların hepsi, entrikacı kurda engel olmak ve dünyanın gelecekteki istikrarını sağlamak için yapılır.

SAMİLERİN TUHAF GELENEKLERİ

Mezolitik çağlardan beri var olan Şamanizm temelli bir kabile kültürü ve kısa süre öncesine kadar Finlandiya, Kuzey İskandi-

5 Thorsson, "*Futhark*," 53.
6 *A.g.e.*, 54.

navya ve Rusya'nın Kola yarımadasında rengeyiği çobanı olarak yaşamış olan Samiler, bu görüşü destekleyici niteliktedir (bkz. resim 25.1). Ünlü İsveçli etnolog Uno Harva'nın (1882-1949) belirttiği gibi Samiler, "gökyüzünün veya dünyanın devrilmemesi için" gökyüzü tanrısına kurban adadıkları "tuhaf bir geleneğe" sahipti.[7] Bunun için çatallı, yüksek bir direk diktiler, tepesine "dünyanın direği"ni temsil eden demir bir çivi çaktılar, yanma da tanrının "dünyayı destekleyip ayakta tutması, yaşlanıp eski konumundan düşmesini engellemesi" için bir sunak yerleştirdiler.[8] Harva Samilerin gökyüzü direğini Saksonların İrminsul'uyla kıyaslar ve hem İskandinavlar hem de Germenler arasında bilinen Tiwaz *run*'una bağlar.[9]

XVIII. yüzyılda yaşamış misyoner Jens Kildal'a (1683-1767) göre Norveçli Samiler Maylmen Radien adında bir tanrıya inanır, onun onuruna diktikleri ve Maylmen Stytto adını verdikleri *axis mundi* veya dünyanın direğine "kurban ettikleri rengeyiğinin kanını sürerlerdi".[10]

Burada sözü edilenler, Samilerin gökyüzü direğinin veya dünya direğinin istikrarını muhafaza etme amaçlı şaman ritüelleri düzenlediklerine dair kanıtlardır (Maylmen Stytto'nun gökyüzünün direğiyle bağlantılı olduğuna inanılırdı). Bu ritüelin amacı dünyanın "yaşlanıp eski konumundan düşmesini" ve "gökyüzünün veya dünyanın devrilmesini" engellemekti, böylece ihmal veya gökyüzü kurdu veya tilkisi gibi doğaüstü bir faktörün müdahalesi sonucu yok olması engellenecekti* (Samilerin

---

7 Hultkrantz, "*A New Look at the World Pillar in Arctic and Sub-Arctic Religions,*" 32.

8 *A.g.e.*

9 *A.g.e.*

10 *A.g.e.*

* İşin ilginç tarafı, Samiler eskiden, bir kişinin kurdu veya tilkiyi, diğerinin de avcıyı oynadığı, *tablo* adı verilen bir masa oyunu oynarlardı. Oyuncular taşlarını hareket ettirirler, avcı da "yırtıcı hayvan avcının tüm taşlarını 'yemeden' onu köşeye sıkıştırmaya" çalışır. Bkz. "Sami," *Countries and Their Cultures*, www.everyculture.com/wc/Norway-to-Russia/Sami.html#b#ixzz2J0bfenar.

şaman davullarında, dünya ağacı [Saiva Moura], dünya direği [Maylmen Stytto], hatta İsa'nın Haçı olarak tanımlanan merkezi bir haçın yanı sıra, rengeyiği, kurt ve tilki gibi hayvanlar tasvir edilmiştir).

Resim 25.1. Sami rengeyiği çobanlarının tasvir edildiği eski bir çizim.

FİN-UGOR KÖKENİ

Samilerle ilgili en önemli şey, Fin-Ugor dil ailesinin bir parçası olan bir etnik gruba ait olmalarıdır. Fin-Ugor diliyle hem Ermenice hem de Macarca arasında bir bağlantı olduğu gibi, Samilerin Fin-Ugor dil grubunu İskandinavya, Estonya ve Finlandiya'ya yayan post-Swiderian bir kültürün soyundan geldiğine dair güçlü kanıtlar da söz konusudur.[11]

Dolayısıyla Samilerin inanışlarını ve geleneklerini, gökyüzü direğinin istikrarını sağlama ve dünyanın yok olmasını engelleme amaçlı şaman ritüelleri dâhil olmak üzere Swiderian rengeyiği avcılarının inanış ve geleneklerine borçlu olması mümkündür.

Bütün bunlar göz önüne alındığında, MÖ on birinci binyılda dünyayı etkisi altına aldığı anlaşılan felaketlerden sonra Swiderian grupların Ermenistan yaylasına ulaşmış olması ve avcılık büyüsüyle gökyüzü kurdu konusundaki deneyimleriyle insanlığı yok olmaktan kurtardıklarını iddia etmiş olmaları mümkün müdür? Güneydoğu Anadolu'nun avcı-toplayıcılarma dünyanın direğini nasıl sağlamlaştırıp "gökyüzünün veya dünyanın devrilmesini" engellemek için kozmik entrikacının zararlı etkisini nasıl savuşturacaklarını öğretmeyi önermiş olabilirler mi?

Böyle bir spekülasyon çılgınca gelebilir, ama Paleolitik çağın sonunda Güneydoğu Anadolu'nun avcı-toplayıcılarının yerine kendimizi koyarsak, neden Göbekli Tepe gibi devasa inşaat projelerine giriştiklerini anlamaya başlayabiliriz. Eğer MÖ 9500-8900 civarında inşa edilmiş bu büyük yapılar yüzlerce, hatta binlerce yıl sürmüş bir evrimin nihai sonuçları değilse, o zaman hem gerçekleşecek başka felaketlerin korkusu üzerine hem de bölgeye yabancılar tarafından getirilmiş düşüncüler temel alınarak inşa edilmiş olabilirler.

---

11 Zaliznyak, "*The Archaeology of the Occupation of the East European Taiga Zone at the Turn of the Palaeolithic-Mesolithic,*" 95, 104–6.

Daha önce gördüğümüz üzere, böyle bir rol için açık ara en iyi adaylar Swiderianlardır; Swiderianların özellikle Kuğu bölgesinde yer alan gökyüzü dünyasına ulaşmak için gökyüzü direğinden yararlanma kavramı gibi (Lascaux'daki Kuyu Sahnesi'ne getirdiğimiz yorum doğruysa) kozmik coğrafya ve Şamanist adetler dâhil olmak üzere geleneklerini, ataları olduğu sanılan Solutreanlardan devraldıkları anlaşılmaktadır.

KURT DEĞİL DE TİLKİ Mİ?

Konumuza devam edebilmek için bir soruya daha cevap vermemiz gereklidir: eğer Fenris bir kurtsa ve Anadolu'ya ulaşan Avrupalı rengeyiği avcıları bu hayvanla bağlantıları olduğunu iddia ettilerse, neden Göbekli Tepe'de daha çok kurt tasviri yoktur? Bu sorunun cevabı şöyle olabilir: Göbekli Tepe'deki yontma sanat eserlerinde resmedilen hayvan kurttur. Burada bulunan ve günümüzde Şanlıurfa Arkeoloji Müzesinde sergilenen üç boyutlu heykellerde tasvir edilmiş olan "yırtıcı hayvan" veya "dört ayaklı hayvan"ın en az üç tanesinin kurt olması muhtemeldir. Ancak yapılarda ve özellikle merkezi dikilitaşların iç yüzeylerinde görülen yontma eserlerde ağırlıklı olarak öne çıkan hayvan tasviri tilkidir. Arkezoolog Joris Peters ile Klaus Schmidt'i, "burada spesifik bir tilki ibadetinin temsil edildiği" sonucuna iten de bu düşünce ve burada bulunmuş olan, kızıl tilkilere ait sayısız kalıntıdır.[12]

Her ikisi de kozmik entrikacının ve Büyük Ayı'daki Alcor yıldızının biçimleri olan kurttan tilkiye bu geçiş kolaylıkla açıklanabilir. Kurt, Kuzey Avrupa düzlüğünün rengeyiği avcıları için önemliydi, ama tilki de Rusya'nın steplerinde ve düzlüklerinde yaşayan Üst Paleolitik insanlar ve Doğu Akdeniz'de yaşayan Epi-

---

12 Peters ve Schmidt, *"Animals in the Symbolic World of Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe, South-eastern Turkey,"* 179–218.

Paleolitik insanlar için daha önemliydi. Bu bölgelerdeki höyüklerde, hayvan kalıntıları arasında sıklıkla kızıl tilki kemiklerine ve dişlerine rastlanmıştır.[13]

Tilkiyle kurdun kozmik entrikacı rollerinde birbirinin yerini alabilmesi de muhtemelen bundandır, çünkü bu hayvanlar farklı yerlerdeki farklı kültürler için farklı bir anlam taşıyabiliyordu. Örneğin Eski Mısır geleneklerinde entrikacı tanrı Şit'in animist biçimi *fenekh*, yani çöl tilkisidir, Batı Afrika'da, Mali'deki Dogonlar için entrikacı Ogo, yani soluk tilkidir.

Kurt veya tilki (veya başka bir hayvan), hangi biçimde olursa olsun, kozmik entrikacı gökyüzünü ayakta tutan gökyüzü direğini devirerek dünyanın sonunu getirme potansiyeline sahiptir. Bu olayın gerçekleşmesini engellemeye yarayacak bilgiler, Genç Dryas sonu çarpışmasından sonra Güneydoğu Anadolu'nun avcı-toplayıcıları arasında söz konusu olan felaket korkusu için çok önemli bir çözüm oluşturuyor olmalıydı.

Bu durumda bundan on iki ila on üç bin yıl önce Güneydoğu Anadolu'nun Epi-Paleolitik insanlarına sunulan bilgi bu olmalıydı. Bu bilgiyi sunanlar da muhtemelen Genç Dryas küçük buzul çağı sırasında, yani MÖ 10.900-9600 civarında, Rusya'nın stepleri, Kafkas Dağları ve Ermenistan yaylası yoluyla bu bölgeye gelen, Solutrean geleneklerini devralmış, Swiderian kökenli, uzun boylu, uzun başlı, uzun yüzlü insanlardı. Kapüşonlular adım verdiğimiz bu iktidar eliti hem Göbekli Tepe'nin çeşitli yapılarında hem de altın üçgenin başka yerlerindeki Keramiksiz Neolitik sit alanlarında, dikilitaşların üzerinde ölümsüzleştirilmiştir.

Ancak Swiderianların Güneydoğu Anadolu'ya gelip bölgenin Epi-Paleolitik avcı-toplayıcılarını bir araya gelip insanlık tarihinin ilk megalitik mimari eserini yaratmaya tam olarak nasıl ikna ettiklerini daha iyi anlamamız gereklidir. Böyle bir şey nasıl gerçekleşebildi? Şimdi bu konuyu ele alacağız.

---

13 Yeshurun ve Evron, *"The Role of Foxes in the Natufian Economy,"* 1–15.

BÖLÜM 26

TUHAF GÖRÜNÜMLÜ İNSANLAR

Genç Dryas küçük buzul çağında, yani MÖ 10.900-9600 civarında Göbekli Tepe yakınlarında yaşayan Epi-Paleolitik insanların zihinlerinde nasıl bir korku ve belirsizliğin söz konusu olduğunu hayal etmeye çalışalım. Yaşlıların bir zamanlar anlattığı altın çağ artık ütopik bir rüyadan başka bir şey değildi. Gökyüzünde büyük bir ateşin görüldüğü, sonrasında uzun bir karanlık dönemin yaşandığı, sürekli olarak yağmur yağdığı, yeryüzünün su altında kawldığı dönemden sonra dünya bambaşka bir hale gelmişti, soğuk, kasvetli ve susuzdu ve o kadar çok insana besin sağlayan hayvan sürülerinden yoksundu.

Sanki insanların tüm ihtiyaçlarını karşılayan hayvan ruhları, belki de insanların yıllar boyu yaptığı ve dünyadaki bu korkunç değişime yol açan yanlış davranışlar sonucunda onları terk etmişti. Ayrıca bu büyük felaketlerin tekrar tekrar yaşanmayacağının ve sonuçta geriye, zaman başlamadan önce söz konusu olan o karanlıktan başka bir şey kalmayacağının garantisi de yoktu.

Derken bir gün yerleşim yerine uzun boylu, tuhaf görünümlü bir grup insan gelir. Belki de üzerlerinde ketenden veya deriden, kapüşonlu, uzun giysiler, tuhaf simgelerle süslenmiş kemerler,

deri pantolonlar ve ayaklarında hayvan derisinden yapılmış çizmeler vardır (resim 26.1'de grafik tasarımcı Russel M. Hossain tarafından yapılmış bir rekonstrüksiyon sunulmuştur). Bu kişilerin avcı oldukları, sırtlarında taşıdıkları ok ve yaydan ve avladıkları hayvanlardan elde edip taktıkları süslerden bellidir. Kolyeleri kurt veya tilki dişindendir, boncukları fildişi, kemik, midye, boynuz ve taştandır, boyunlarında da madalyon şeklinde bir makam sembolü asılıdır. Bu insanlarla beraber başka bölgelerden gelmiş insanlar da vardır: post-Zarzian oldukları sanılan şamanlar, savaşçılar ve tüccarlar.

Resim 26.1. Sanatçı Russell M. Hossain'in, Göbekli Tepe gibi Erken Neolitik kült merkezlerinin ortaya çıkışının ardındaki Post-Solutrean bir iktidar eliti olan Kapüşonlular için sunduğu üç boyutlu yontma eserler. Bu insanların görünümleri, Brünn tipi ve Rusya'daki Sungir mezarlarındaki kalıntıların anatomik kanıtlarıyla Avrupa'nın Cro-Magnon insanları konusundaki bilgilerimiz temelinde elde edilmiştir.

Bu grubun liderleri toplumun temsilcilerine hitap ederek onlara Bingöl ile Van Gölünde obsidiyen ve daha uzak yerlerden çakmaktaşı gibi egzotik maddeler göstermiş olmalıdır. Bu gibi değerli emtiayı belli bir fiyata tedarik etmeyi önermiş olabilirler, sonra da, toplumun güvenini elde edince, gelişlerinin asıl nedenlerini açıklamış olmalıdırlar. Gökyüzü büyüleriyle, gökyüzünden gelen büyük ateş zamanında dünyayı yok etmeye çalışan entrikacı köpekgilin zararlı etkileriyle başa çıktıklarını anlatmış olabilirler. Bu bilgiyi şimdi satmaya hazırdılar. Ancak kozmik entrikacıyı bağlayıp gökyüzünü taşıyan direğin ileride de dengesini temin etmek için toplumun avcılıktan vazgeçip bu güçlü büyüyü uygulamak için bir arada çalışmaya başlaması gerekliydi.

TOPLUMLAR ARASI BAĞLANTILAR

Swiderianların soyundan gelen bu grubun bu bölgeye gelince başka Epi-Paleolitik toplumları da ziyaret edip egzotik maddeler sunmuş olmaları, bu arada güçlü mesajlarını yaymış ve kozmik entrikacı üzerinde kontrol ve etki sahibi olduklarını göstermiş olmaları, hatta bunun için kısa periyotlu kuyrukluyıldızların bir dahaki gelişini öngörmüş olmaları mümkündür. Kapüşonlular zaman içinde ziyaret ettikleri bütün yerleşim yerlerini kontrollerine almış olabilirler. Takas işlemleri işe yaramadığı zaman ihtilaflar çıkmış olabilir, ancak Kapüşonluların bu ihtilafları yatıştırmak için var olan ittifaklardan yararlanmış olmaları mümkündür.

Bölgeye gelen bu iktidar elitinin, Göbekli Tepe gibi büyük kült merkezlerinin ortaya çıkmasına neden olacak inşa projeleri başlatmak amacıyla burada oluşturduğu bölgesel hâkimiyet böyle bir şey olmalıydı. Bu taş tapmaklar gökyüzünün dönüş noktası olan *axis mundi* işlevi görecekti, merkezi dikilitaşları da Kuğu takımyıldızı civarında olduğuna inanılan gökyüzü dünya-

sına giriş teşkil edecekti. Bu yapılarda doğum, ölüm ve yeniden doğuş ritüelleri gerçekleştirilecek, şamanlar kuyrukluyıldızların zararlı etkilerine karşı mücadele verecekti.

ERİHA SURLARI

Bu bölgenin yönetici seçkin sınıfım bu kadar büyük ölçekte anıtlar inşa etmeye nasıl ikna ettikleri bir muamma olmaya devam etmektedir. Bu anıtları tam olarak gerektiği şekilde inşa etmedikleri takdirde olanların tekrar yaşanacağı korkusu üstün gelmiş olmalıdır. Ancak Klaus Schmidt'in dediği gibi, bu dönemde dünyanın başka hiçbir yerinde Göbekli Tepe gibi bir yer yoktur. Ancak aynı dönemde, buradan 675 kilometre uzaklıkta, günümüzde Filistin'de bulunan Eriha'da da anıtsal yapılar inşa ediliyordu.

Genç Dryas döneminde Eriha'da Natufian bir yerleşim yeri vardı, ancak buranın büyük bir şehre dönüşmesi, Keramiksiz Neolitik A kültürünü bulmuştur. Buranın halkı kısa sürede 4 hektarlık bu yerleşim yerini tamamıyla saran, 3 metre kalınlığında, 4 metre yüksekliğinde ve neredeyse 700 metre uzunluğunda taştan surlarla çevreleme ihtiyacı hissetti. Eriha halkı, bu büyük surların yanı sıra, 10 metre çapında, 8,5 metre yüksekliğinde devasa bir taş kule de inşa etti; kulenin içinde, batıya bakan bir kapıdan ulaşılan yirmi iki basamaklık bir merdiven vardı.

Bu devasa taş kuleyle surların yanı sıra, yerleşim yerinin çevresine, kireçtaşı olan ana kayaya dev gibi bir hendek de kazıldı. Bir prehistoryacı, 1,75 metre derinliğinde, 8.23 metre genişliğinde ve 800 metreden uzun olan bu hendek konusunda haklı olarak "metal aletlerden yoksun oldukları göz önüne alınırsa kayda değer bir başarı" demiştir.[1]

Eriha'da büyük bir şeylerin yer aldığı bellidir. Eriha halkının, vahşi hayvanlar veya doğa olayları dışında, başka bir şeylerin

1 Burney, "*From Village to Empire*, alıntılayan: Settegast, *Plato Prehistorian*," 63.

şehre girmesini engellemeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Dışarıda bir yerlerde olan bir şeyler, sayıları birkaç yüzü bulan Eriha sakinlerinin refahı ve hayat tarzı açısından potansiyel bir tehdit olarak görülüyor olmalıydı.

Eriha gibi sit alanlarının varlığı, bu dönemde Bereketli Hilal'de yaşayan başka Keramiksiz Neolitik halklar arasında da devasa anıt ve yapı inşa etme becerisinin var olduğunu gösterir. Ancak Göbekli Tepe'nin ve Eriha'nın inşasından önce, büyü-din amaçlı, dev boyutlu taş yapılar yaratmak için herhangi bir neden olmadığı anlaşılmaktadır. Ama sonra bir şeyler değişmiş olmalıdır, çünkü Güneydoğu Anadolu'yla Doğu Akdeniz koridorunun avcı-toplayıcılarının, yaşadıkları dünyada gerçekleşen olaylara tepki verdiklerigörülmektedir; bu kitabın yazarına göre bu olay, Genç Dryas sonu çarpışması ve sonrasında insanlar arasında yayılan inanılmaz korku halidir. Ancak bu şartlar altında bile, bu kadar geniş ölçekli felaketlerin bir daha gerçekleşmesini sonsuza kadar engellemek amacıyla anıtsal yapıların inşa edilmesi için Avrupa kökenli güçlü bir seçkin sınıfın gelişini beklemek gerekli oldu.

SCHMIDT VE SWIDERIANLAR

Bu teoriler ne kadar tartışmalı olursa olsun, Klaus Schmidt bile Keramiksiz Neolitik çağın başlangıcında Güneydoğu Anadolu'da olanlarda Swiderianların bir rol oynadığına inanmaktadır. Schmidt Natufian ceylan avcılarıyla "Kuzeyin [yani Avrupa'nın] rengeyiği avcıları"[2] arasında benzerlikler olduğunu kabul ettiği gibi, "Türkiye'deki topluluklarla Karadeniz ve Kırım civarındaki topluluklar arasında bazı bağlantıların veya iletişimin söz konusu olmuş olabileceğini"[3] söyler ve 2002'de *Neo-lithics* adlı dergi için yazdığı bir makalede Swiderianlardan söz eder:[4]

---

2 Roberts, "*The Incredible Human Journey*," 2010, 276.
3 *A.g.e.*
4 Schmidt, "*Göbekli Tepe and the Early Sites of the Urfa Region*," 9–11.

Doğu Avrupa'nın Geç Paleolitik Swiderian rengeyiği avcıları [Yukarı Fırat havzasının Keramiksiz Neolitik insanlarıyla] benzer avcılık stratejilerine sahiptiler ve rengeyiklerinin belirli mevsimlerdeki göçlerinden ve Vistül (Weichsel) gibi büyük nehirleri geçişlerinden yararlanırlardı.[5]

Schmidt'in, MÖ onuncu binyılda Göbekli Tepe'nin ve Güneydoğu Anadolu'nun diğer dini merkezlerinin inşasından önce Keramiksiz Neolitik dünyada Avrupa avcılık geleneğinin etkisini gördüğü açıktır. Kuzey Avrupa'nın Hamburgian-Ahrenburgian kültürleri, Danimarka ve İskandinavya'nın Brommian-Lyngby kültürleri, hatta Üst Paleolitik çağın sonlarına doğru Avrupa'da gelişen diğer Paleolitik avcılık geleneklerinden söz etmek varken, bu avcılık stratejilerine örnek olarak Swiderianları göstermiştir. Peki ama neden? Acaba Swiderian kültürü konusunda bir makale okumuştu da onları bu avlanma stratejisine örnek olarak mı göstermek istiyordu, yoksa o da Göbekli Tepe'de onların varlığını mı sezmişti?

Bu sorunun cevabı, Alman arkeoloğun "Türkiye'deki topluluklarla Karadeniz ve Kırım civarındaki topluluklar arasında bazı bağlantıların veya iletişimin söz konusu olmuş olabileceği" cümlesinde yatar.[6] Schmidt bu sözleri osteo-arkeolog ve televizyon sunucusu Dr. Alice Roberts'e söylediği zaman, zihninde büyük ihtimalle Polonya Swiderian geleneğinin Karadeniz'in hemen üzerindeki Kırım yaylalarına yayılması geçiyordu. Bu Avrupalı avcılar Karadeniz'in doğu kıyısı boyunca kısa bir tekne yolculuğu veya Kafkas Dağlarının ve Ermenistan yaylasının üzerinden kademeli bir göç sonucunda Güneydoğu Anadolu'nun Epi-Paleolitik insanlarıyla karşı karşıya kalabilirdi, Schmidt de bunu çok iyi bilir. Ancak Göbekli Tepe'de Swiderian kültürünün saplı oklarının neredeyse aynısı olan işlenmiş çakmaktaşlarının

5 *A.g.e.*, 10.
6 *A.g.e.*

bulunmuş olmasına rağmen, Schmidt'in şu ana kadar Göbekli Tepe'de bu savları teyit etmeye yarayacak somut bir şeyle karşılaşmadığını sanıyorum.

GÖBEKLİ TEPE'NİN SONU

Göbekli Tepe'nin gerçek anlamda tuhaf dünyasında bundan neredeyse on iki bin yıl önce olanlar konusunda bildiklerimiz yüzeysel olmaktan öteye geçememiştir. Göbekli Tepe'de işe 5,5 metre yüksekliğinde dikilitaşlar içeren devasa yapılarla başlayan insanlar sonuçta dikilitaşları 1-2 metre yüksekliğinde, aile boyu jakuzilerde bulunan türden oturma sıralarının olduğu, küçük birer oda büyüklüğünde yapılara kadar düşmüşlerdir.

Belirli bir stile ve tasarıma sadık kalmak için gerekli olan güdülerin yüzyıllar boyunca giderek azaldığı anlaşılmaktadır. Sanki Göbekli Tepe'yi inşa edenler, antropomorfik T biçimli dikilitaşlar da içeren eski bir geleneğe bağlı kalmaya devam ederken bir yandan da mimari stil seçimlerinin boyutunu giderek küçülttüler. Ve sonuçta sanki başlangıçtaki güdüye sahip olmadan, sadece belli hareketleri otomatik olarak tekrar ediyorlardı.

MÖ 8000 civarında, acil bir durum söz konusuymuş gibi Göbekli Tepe'nin tamamının hızla üstünün kapatıldığı öne sürülmüştür. Hatta bu büyük yapıların, bir kuyrukluyıldız veya güneşten taçküre kütle atımı gibi plazma kaynaklı bir olaydan oluşabilecek başka bir felakete karşı koruma olarak örtüldükleri savunulmuştur.[7]

Bu tür felaket senaryoları çok ilgi çekici gelirse de, Göbekli Tepe'de şu ana kadar böyle bir iddiayı destekleyecek hiçbir şeye rastlanmamıştır. Buranın nihai olarak devreden çıkarılması, ayakta kalan tapmak, kült yapısı ve diğer yapıların üstünün tonlarca toprak ve molozla örtülmesi anlamına gelmiştir. Ancak buna rağmen erozyon ve toprağın işlenmesi sonucunda bazen

---

7 *Bkz.* Schoch, *"Forgotten Civilization."*

dikilitaşların tepeleri ortaya çıkmıştır. Geri kalan her şey ise, Klaus Schmidt'in bu sit alanının inanılmaz önemini keşfettiği 1994 yılına kadar on bin yıl boyunca bu höyüğün hamile göbeğinin içinde gizli kalmıştır. Belirsizliklerle ve değişimlerle dolu bu çağda bize atalarımızın zihniyeti konusunda bir şeyler anlatan bu akıl almaz taş yapı bütünün yeniden hayata döndürdüğü için Klaus Schmidt'e çok şey borçluyuz.

Ancak bu hikâyenin burada sona erdiğini söyleyemeyiz, çünkü Göbekli Tepe'nin nihai olarak terk edilmesinden sonra bile mirası var olmaya devam etmiştir ve kurucularının Neolitik devrimin tetiklenmesinde oynadığı rolün çok sonraları bu bölgede yaşamaya devam eden kültürlerin mitleriyle efsanelerinde muhafaza edilmiş olması mümkündür.

Şimdi sıra, bazıları günümüzde bile hâlâ anlatılan bu eski hikâyelerin, Neolitik çağın başlarında Güneydoğu Anadolu'da ve Ermenistan yaylasında var olan bu tuhaf dünyayı nasıl ele aldığını incelemeye gelmiştir. Göreceğimiz üzere, bu hikâyelerin Genç Dryas sonu çarpışmasının ve Kapüşonlularm, yani Göbekli Tepe'nin halka şeklinde dikilmiş T biçimli dikilitaşlarıyla ve ikiz merkezi dikilitaşlar yoluyla yüceltilen post-Solutrean iktidar elitinin varlığının uzak yankılarını içerdiği anlaşılmaktadır.

Bu kitabın yazarı, yolculuğumuzun bundan sonraki bölümünde okurlarından kusuruna bakılmamasını rica eder, çünkü gerekli gördüğü yerde üçüncü şahıs anlatımından, Yeryüzü Cenneti'nin bulunmasıyla sonuçlanacak olan olağanüstü olaylar sonrasında yaptığı keşfe çok daha uygun olan birinci şahıs anlatıma geçecektir.

BEŞİNCİ KISIM

Birleşme

BÖLÜM 27

CENNET BAHÇESİ

Kilisenin karanlığında havayı yoğun bir tütsü kokusu sarmıştı. Lambaların yandığı, birkaç mumun titrediği açık alanda alçak sesli, neredeyse mırıltı şeklinde bir ilah duyuluyordu ve yüksek pencerelerden içeri dökülen yumuşak ışık tuhaf ama ilginç bir sahneyi aydınlatıyordu.

Tanrı'nın bu eski evinin merkezine yakın yerde, soğuk taş zeminin üzerinde, baştan ayağa kalın ve koyu renk giysiler içerisindeki bir grup Ermeni keşiş vardı. İlkel bir ses gibi aralıksız olarak süren ve ritüellerinin başarıya ulaşması için elzem olan melankolik ilahinin kaynağı onlardı. İlahi, Yunanistan'daki Athos Dağında bulunan tuhaf, münzevi manastırlar dâhil, başka yerlerde duyulanlardan çok farklıydı. Keşişlerin sesleri birleştiği zaman kilise, giderek tanrısal enerjiyle dolan bir güç merkezine benziyordu.

Keşişler dini bir töreni yerine getiriyorlardı ama bir cemaatleri yoktu. Bir nesneyi başlarının üzerinden havaya kaldırıyorlar ve sanki Tanrı'nın bu nesnenin manastırdaki varlığını kabul etmesini talep ediyorlardı. Bu eylem Cennet Bahçesi'nde ilk Atalarımıza verilen, ama Düşüşten dolayı geri alınan ebedi hayat armağanını kutlamak için sayısız kuşak tarafından yerine getirilmişti.

Bu keşişler, manastırlarının bir zamanlar Yeryüzü Cenneti'nin bulunduğu konumda yer aldığına inanıyordu. Kendileri farkında olmasa da, bu şaşmaz inanışları, dünyanın en eski tapınağının mekânı olan ve buradan sadece birkaç yüz kilometre uzaklıkta bulunan Göbekli Tepe'de bir gün ortaya çıkarılacak olan gizli dünyayla bağlantılıydı.

20 Nisan 2011, Çarşamba günü, bir yayıncıyla Göbekli Tepe'nin öyküsü ve mitler, dinler ve uygarlığın kökenleri üzerindeki etkisi konusunda bir kitap yazmak için yeni anlaşmaya vardığım için hiç şüphesiz böyle bir rüya gördüm. Ayrıntılı bir özetle bölüm planını yayıncıya göndermiştim ve neler yazacağımı biliyordum.

Ancak şimdi bir şeylerin eksik olduğunu hissettim ve o capcanlı rüyam, doğru yerlere baktığım takdirde bulmacanın büyük bir parçasını bulabileceğimi bana hissettirdi. Türkiye'nin doğusunda, Van gölü adı verilen kocaman iç deniz civarında ve Göbekli Tepe'nin birkaç yüz kilometre doğusunda, keşişlerin o bölgenin Cennet Bahçesi olduğuna inandığı bir kilise manastırın olduğunu hissettim. *Meleklerin Küllerinden* (1996) ve *Cennet'in Tanrıları* (1998) gibi kitapları yazarken Yaradılış kitabındaki Düşüş anlatımının kökeni ve Türkiye'nin doğusuyla olan coğrafi bağlantıları konusunda yürüttüğüm yirmi yıllık araştırmalar sonucunda bu geleneğe uzaktan yakından benzeyen hiçbir şey bulamamış olmama rağmen o anda zihnimden geçenler bunlardı.

CENNET BAHÇESİNDEKİ TAPINAK

Geriye tek bir şey kalıyordu, o da eskiden Büyük Ermenistan olan Türkiye'nin doğusunun Cennet Bahçesi'nin mekânı olduğu sonucuna varmama neden olan bulguları yeniden incelemekti ve bu muammayı aydınlatacak yeni ipuçları bulmaya çalışmaktı. 2009'da Profesör Klaus Schmidt'in Tom Knox mahlasıyla yazan İngiliz gazeteci Sean Thomas'a "Göbekli Tepe Cennet Bahçesi değil, Cennet Bahçesi'nde bir tapınak" dediğini duyduğum için bu iş büsbütün önemli göründü.[1]

Her ne kadar Klaus Schmidt bana Eylül 2012'de Sean Thomas'ın onu yanlış şekilde alıntıladığını söylediyse de (Al-

1 Tom Knox, "*Do These Mysterious Stones Mark the Site of the Garden of Eden?*" *Daily Mail Online*, 5 Mart 2009, www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-1157784/Do-mysterious-stones-mark-site-Garden-Eden.html#ixzz2JglfulfT (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

man arkeolog Göbekli Tepe'nin "Cennet Bahçesi'nde bir tapınak" olduğunu değil, Cennet Bahçesi benzeri bir yer olduğunu söylemiş), bu haber büyük bir sansasyon yarattı ve dünya çapında "Bu Gizemli Taşların Bulunduğu Yer Cennet Bahçesi mi?" benzeri başlıklar atıldı.[2] Alman arkeolog tabii ki konunun üzerinde durmadı ve tartışma zamanla yatıştı. (Schmidt'ten bu konuda özür diledim çünkü Sean Thomas bu konuda yazdıklarım üzerinde Göbekli Tepe'ye ilgi duymaya başlayınca ona oraya nasıl ulaşacağını anlatan bendim).

Bu durumda Göbekli Tepe Cennet Bahçesi değilse, Cennet Bahçesi asıl neresiydi ve Yaradılış kitabındaki Adem ile Havva ve Düşüş hikâyesi ile Güneydoğu Anadolu'nun Keramiksiz Neolitik dünyası arasında ne gibi bağlantılar vardır?

CENNETİN VARLIĞI

İnsanların Cennet Bahçesi'ni aramaya başlaması Ortaçağı bulmuştur. Ondan önce Tanrı tarafından, ebedi mutluluk halinde yaşayan, ölüm, acı veya açlık nedir bilmeyen ilk atalarımız Adem ile Havva için yarattığı Cennetvari bir mekân olduğuna inanılırdı. Ancak Adem ile Havva İyiliği ve Kötülüğü Bilme Ağacı'nın meyvesini yiyerek ilk günahı işlediklerinde ve çıplak olduklarının farkına vardıklarında Tanrı Cenneti hem ilk atalarımızın hem de insanlığın tamamının ulaşamayacağı hale getirdi. İnsanlar Kıyamet Gününe kadar bir daha Cenneti göremeyecekti, o gün de erdemli ruhlar Tanrıyla Cennette yeniden bir araya gelecekti. Başka bir deyişle, Cennet Bahçesi'ni aramanın bir anlamı yoktu, çünkü maddi dünyada varlığı söz konusu değildi. Daha doğrusu fiziksel dünyadan o kadar farklı olduğuna inanılıyordu ki, bazı Ortaçağ teologları ve Kilise liderleri Tanrı'nın onu Ay yakınlarına yerleştirdiğine inanıyordu.[3]

---

2 *A.g.e.*

3 Cennet Bahçesi veya Yeryüzü Cenneti'nin yeri konusundaki teorilerin tamamı için bkz. Delumeau, *History of Paradise.*

Cennet maddi anlamda var olmuş *olsa* bile, insanoğlunun oraya erişmesine imkân yoktu. Fiziksel varlığın ötesindeydi, neredeyse paralel bir dünyaydı ve alevden kılıçlarıyla aşılması imkânsız, ateşten bir duvar oluşturan, Kerubi adı verilen meleklerin koruması altındaydı. Ortaçağda dünya haritalarında Cennet böyle tasvir edilirdi; Avrasya kıtasının doğu sınırlarının hemen ötesinde var olan, etrafı ateşten bir duvarla çevrili bir bahçe. İnsanoğluna ilk günah işlenmeseydi nerede olabileceğini hatırlatmak istercesine Adem ile Havva, Günaha Teşvik Eden Yılan, İyilik ve Kötülüğün Ağacı ve alevden kılıçlarıyla Kerubiler, hepsi oradaydı.

Cennet Bahçesi'nin bir zamanlar fiziksel olarak var olmuş olabileceğini savunan Kilise liderleri veya teologlara, eğer öyle olsaydı, Büyük Tufan'da yok olmuş olacağı anlatılıyordu. Yaradılış kitabındaki anlatıma göre bu büyük sel en yüksek dağların zirvesine kadar dünyanın her yanını kaplamıştır. Bir tek Nuh'la ailesi bir gemiye binerek hayatta kalmayı başarmış, sonuçta Tanrı'nm suyun üzerinde bıraktığı tek yeri bulmuştur ve dünya bu noktadan itibaren yeniden başlamıştır.

BÜYÜK REFORM

Roma Kilisesi'nin Cennet'in varlığı konusunda genel anlamda kabul gören görüşleri böyleydi ve bu görüşlere karşı çıkacak alim veya dini lider sayısı çok azdı, çünkü sapkın ilan edilmekten korkarlardı. Cennet kavramı konusundaki görüşlerin değişmeye başlaması ancak XVI. yüzyıl dini reformlarından ve Lutercilikle Protestanlığın doğuşundan sonra olmuştur. Amerika'nın keşfi de bilinen dünyanın etrafının, ötesinde hiçbir şey olmayan engin sularla çevrili olmadığını gösterince, dünyanın düz olduğuna dair eskiden beri söz konusu olan inanıştan da vazgeçildi. Yeryüzü bir küreydi ve her tarafı, Tanrı'nın var ettiği bu yerin ötesindeki uçuruma yuvarlanma tehlikesi olmadan incelenip

haritası çıkarılabilirdi. Dolayısıyla yeryüzündeki her şey daha elle tutulur, daha sabit bir hale geldi ve Musa Peygamber yoluyla, Eski Ahit'in ilk beş kitabı olan Tevrat'ı oluşturan Tanrı'nın kelamı bile ilk defa tartışmaya açıldı.

Dini liderler, gezginler ve haritacılar Kitabı Mukaddes'te Cennet Bahçesi'nin asıl yerini gösteren coğrafi ipuçları aramaya başladılar ve birçoğu Cennet Bahçesi'nin Kitabı Mukaddes'in memleketinde yer aldığına karar verdi. Hem Yaradılış kitabına hem de Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman kaynaklı çeşitli apokrif ve pseudepigrafik kitaplara göre Cennet Bahçesi, Hayat Ağacı'nın kökünden çıkan bir kaynaktan doğan tek bir nehir tarafından sulanıyordu. Bu nehir bahçeden çıktıktan sonra, hepsi Yaradılış kitabının ikinci bölümünde adlandırılan ve tasvir edilen dört ana nehrin kaynaklarına ayrılıyordu (bkz. resim 27.1) (tercüme nedeniyle herhangi bir şeyin atlanmaması için, metnin İbranice ve Yunanca aslının kelime kelime tercüme edildiği, Kitabı Mukaddes'in Young tarafından yapılan tercümesini alıntılıyorum):

Aden'den bir ırmak doğuyor, bahçeyi sulayıp orada dört kola ayrılıyordu. İlk ırmağın adı Pişon'dur. Altın kaynakları olan Havila sınırları boyunca akar. Orada iyi altın, reçine ve oniks bulunur. İkinci ırmağın adı Gihon'dur, Kûş sınırları boyunca akar. Üçüncü ırmağın adı Dicle'dir, Asur'un doğusundan akar. Dördüncü ırmak ise Fırat'tır. (Yaradılış 2:10–14)[4]

4 *Young's Literal Translation of the Bible*'dan Kitabı Mukaddes alıntısı, 1898.

Resim 27.1. MS y. 1300'e tarihlendirilen Hereford Mappa mundi'de (Dünya Haritası) Adem ile Havva Yeryüzü Cenneti'nde. Üzerinde Günaha Teşvik Eden Yılan da bulunan İyiliği ve Kötülüğü Bilme Ağacı'mn önündeki dört başlı bir kaynaktan her birinin adı da verilmiş olan dört Cennet nehrinin doğduğu görülür.

Bu dört nehrin hangi nehirler olduğunun anlaşılması daima Yeryüzü Cenneti'nin yerinin tespit edilmesinde kilit rol oynamıştır; bu nehirlerden ikisini bulmak kolaydır. Dördüncü nehir Batı Asya'nın en uzun nehri olan Fırat'tır (Kürtçe Fırat, Ermenice Aratsani, Yunanca ve Latince Arsanias). Fırat'ın iki kolu vardır: Ermenistan yaylasındaki Van gölünün sırasıyla kuzeyinden ve kuzeybatısından doğan Kara Su veya Batı Fırat ve Murat Suyu

veya Doğu Fırat. Bu nehirler Türkiye'nin güneydoğusunda kıvrılarak ilerledikten sonra birleşip Suriye'nin kuzeyine, oradan da günümüzde Irak'ın bulunduğu Mezopotamya ovasına girerler. Fırat Basra körfezine dökülmeden hemen önce Dicle'yle birleşir.

Fırat'ın Cennet'in dört nehrinden biri olduğuna şüphe yoktur ve tek başına bu bilgi bile Cennet Bahçesi'nin bu nehir boyunca bir yerlerde olduğunu belirlemek açısından yeterli olması gerekirdi. Ancak durum böyle değildir ve Cennet Bahçesi sıklıkla Kitabı Mukaddes'in memleketinin yanı sıra eski ve yeni dünyanın dört bir tarafına konumlandırıldığını görürüz. Yaradılış kitabında anlatılan verilerden çok bireysel teorilerle ve çeşitli yerlerin güzelliğiyle bağlantılı görünen argümanlar temelinde Seylan, Amerika kıtası, Afrika'nın ekvator bölgesi, hatta Kuzey Kutbu'nun Yeryüzü Cenneti'nin mekânı olduğu öne sürülmüştür.

DİCLE

Hangi nehir olduğu anlaşılması kolay olan bir başka Cennet nehri de, günümüzde Irak'ın kuzeyi olan "Asur'un doğusundan" akan Dicle'dir. Eskiden adı Hiddekel (Akat dilinde *id İdikla*, yani "İdikla nehri" olarak bilinirdi) olan bu nehrin, gerçekten de eski Asur Krallığı'nın doğusundan akan Dicle (Pers dilinde "ok" anlamına gelen *tigra*'dan türemiştir) olduğuna şüphe yoktur. Diyarbakır şehrinin kuzeydoğusunda, Fırat'ın ana kaynaklarının hemen güneyinden doğan bu nehir, Türkiye'nin doğusundaki Doğu Toros Dağlarından doğan çeşitli kollarıyla birleşir.

Dicle Türkiye'den ayrılınca ona paralel olarak, batısından akan Fırat'la birlikte güneydoğuya, Irak'a geçer. İki nehir Bağdat ve kadim Babil şehri yakınlarında birbirine yaklaşır. Ancak birleşmek yerine birkaç kilometre boyunca birbirlerine paralel aktıktan sonra birbirlerinden uzaklaşırlar, sonra da birleşerek devasa bir nehir ağzı şeklinde Basra körfezine dökülürler.

Dolayısıyla Fırat ile Dicle Cennet'in dört nehrinden ikisini oluşturuyorlarsa, Cennet Bahçesi'nin ya Doğru Toros Dağları ve Ermenistan yaylasında doğdukları yerde, ya da Irak'ın güneyinde birleştikleri yerde olması gerektiği açıktır; Yaradılış kitabında sunulan ipuçları temelinde başka herhangi bir yerde olmalarına imkân yoktur. Aslında Cennet Bahçesi'nin dört nehrin kaynağında yer aldığı göz önüne alınırsa yeri daha da kesin olarak tespit edilebilir, çünkü günümüzde Türkiye olan tarihi Ermenistan'dan başka bir yerde olamaz. Bu bölgenin tam olarak neresinde olduğu ise diğer iki nehrin hangi oldukları tespit edildiğinde anlaşılabilir.

GIHON VE KUŞ DİYARI

Cennet'in bir diğer nehri olan Gihon'u hangi nehir olduğunu anlamak biraz daha zorsa da "Kuş sınırları" boyunca akıyor olması önemli bir ipucu oluşturur. Genelde Kuş ülkesi, Etiyopya'daki aynı adlı kadim bir krallıkla özdeşleştirilir, zaten Kral James Onaylı Kitabı Mukaddes'te de *Kuş* yerine *Etiyopya* kelimesi kullanılmıştır. Bundan dolayı Gihon'un Etiyopya'da doğan ve Mısır'daki Kıpti Hıristiyanların Geion adını verdiği Nil nehri olduğu düşünülür.[5]

Ancak bu özdeşleştirmeler yanlış olduğu gibi yanıltıcıdır da. Kuş'un, Asur yazıtlarında Kusu olarak geçen bir krallık olması daha muhtemeldir. Burası, "Suriye'nin kuzeyinde yer alan, Kusai atlarının bulunduğu anlı sanlı tepelik ülkede" yaşayan ve Kusai olarak bilinen insanların ülkesiydi.[6] Asurlular da atlarını Kusu'dan alırmış.[7]

İngiliz Asur bilimci George Smith (1840-1876) *The Chaldean Account of Genesis*'te [*Yaradılışın Keldanilere Göre Anlatımı*]

5 Rohl, *Legend*, 47.
6 Johns, *"An Assyrian Doomsday Book,"* 38.
7 *"Togarmah,"* Bible History Online, www.bible-history.com/isbe/T/TOGARMAH/ (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

(1876) Yaradılış kitabında Babil Kulesini inşa eden Nemrut'un babasının Kuş olduğunun söylendiğine dikkat çeker ve burada Kusu diyarına atıfta bulunmuş olabileceğini söyler.[8] Nemrut Ermeni halk hikâyeleri tarihinde, Hz. İbrahim pagan idoller karşısında eğilmediği için onu kızgın bir fırına attığı söylenen efsanevi bir figürdür. Bu olayın Hz. İbrahim doğduğu kadim Edessa şehrinde (günümüzde Şanlıurfa) gerçekleştiğine inanılır. Burası ayrıca, daha önce gördüğümüz üzere, Göbekli Tepe'den sadece on üç kilometre mesafededir ve bu bağlantıyı göz ardı etmemek gerekir. Kusu Asur'un kuzeyinde olduğuna göre, Ermenistan yaylasındaki Van gölü civarında bir yerde olmalıydı.

Tarihi Ermenistan XV. yüzyıl ortalarında Osmanlı İmparatorluğu tarafından ele geçirilmiştir, ama XX. yüzyıla kadar kültürel, dini ve coğrafi kimliğini muhafaza etmiş olmasına rağmen ülke 1915'teki Ermeni Soykırımı sonucunda haritalardan silinmiştir. Ancak Antik çağda Ermenistan bir krallıktı ve Küçük Ermenistan da batısında yer alan ayrı bir krallıktı. Günümüzde var olan Ermenistan Cumhuriyeti, yani eski Sovyet Ermenistan'ı, Büyük Ermenistan'dan geriye kalan tek yerdir ve "tarihi Ermenistan"ın geri kalan kısmı Türkiye'nin doğu kısmını oluşturur.

Asur İmparatorluğunun altın çağını yaşadığı MÖ birinci binyılda Ermenistan Krallığı atlarıyla ün salmıştı. Yunan coğrafyacı Strabon, "atları otlatmak" için çok iyi bir yer olduğunu ve Pers krallarının tercih ettiği "Nesaean atlarının" burada yetiştirildiğini söyler.[9] Strabon ayrıca Ermenistan'ın her yıl Pers kralına vergi olarak yirmi bin tay gönderdiğini belirtir. Strabon şöyle der: "Teselyalıların özelliği olan binicilik tutkusu ve at bakımı, Ermenilerle ve Medlerle ortak bir nokta teşkil eder".[10] Medler,

8 Smith, "*The Chaldean Account of Genesis*," 175.
9 Strabo, "*Geography*," kitap 11, bölüm 13. s. 7.
10 Strabo, kitap 11, bölüm 14, s. 14.

Ermenistan'ın kuzeydoğusundaki Hazar denizinin güney kıyılarında, yani günümüzde Azerbaycan ve Kuzey İran olan bölgede yer alan Med Krallığı'nda yaşardı.

Dolayısıyla Kusai atlarının yetiştirildiği Kusu ülkesiyle muhtemelen Ermenistan yaylası kastediliyordu, böyle olması da anlamlıdır, çünkü Gihon nehri uzun zamandır Aras nehriyle özdeşleştirilmiştir. Aras, Batı Fırat'ın ana koluyla birlikte, Erzurum'un elli kilometre kadar güneyinde yer alan ve obsidiyen ticaretinin merkezi olan Bingöl Dağından doğar. Batıya doğru akar ve Ağrı Dağının eteklerini geçtikten sonra Kur adlı bir başka büyük nehre katılır ve Hazar denizine dökülür. Nehrin ağzı, eski Med Krallığı'nın olduğu Azerbaycan'ın başkenti ve en büyük şehri Bakü'nün ve Bölüm 23'te tasvir edilen inanılmaz kaya sanatının yer aldığı Gobustan'ın yakınlarındadır.

Gihon adının tam olarak nereden kaynaklandığı belli değildir, ama nehir Araplar VII. yüzyılda Kafkaslar'ı istila ettiği zaman Gaihun olarak bilinirdi[11] ve XIX. yüzyıla ait Pers sözlüklerinde Aras'tan Jichon-Aras diye söz edilir.[12] Amerikalı teolog ve eğitimci John McClintock (1814-1870) birçok ciltten oluşan Kitabı Mukaddes ansiklopedisinde Gihon hakkında şöyle yazar: "[nehir] Araplar arasında günümüzde de bu adla bilinir. Ermenistan'da büyük bir nehir olan [Aras], Fırat'ın doğu ve batı kollarının arasındaki bölgenin neredeyse merkezinde bulunan Abus Dağındaki (günümüzde Bingöl) çeşitli kaynaklardan doğar".[13]

İşin tuhafı, Hollandalı filolog ve alim Hadrian Reland (1676-1718) bundan üç yüz yıldan uzun bir süre önce Aras'm Gihon olduğunu söylemekle kalmamış, içinden geçtiği Kuş ülkesinin de "eskilerin Cussaei halkının ülkesi"[14] olduğunu öne sürmüştür ve bu çok zekice gözleminde büyük ihtimalle haklıdır.

---

11 Rohl, "*Legend*," 52.
12 Walker, "*The Real Land of Eden.*"
13 McClintock ve Strong, "*Cyclopaedia of Biblical, Theological, and Ecclesiastical Literature*," bkz. "*Gihon.*"
14 Clarke, "*The Holy Bible*," 41–42.

Bu durumda şu ana kadar sunulan kanıtlar temelinde Yeryüzü Cenneti'yle özdeşleştirilen spesifik bir yer varsa, Fırat ve Aras nehirlerinin doğduğu ve hemen güneyinde Dicle nehrinin kaynağının olduğu Ermenistan yaylası olduğunu söyleyebiliriz.

PİŞON'U ARARKEN

Cennet'in Pişon adlı son nehrinin hangi nehir olduğunu anlamak daha da zordur, dolayısıyla Yaradılış kitabında sunulan ipuçlarına yine bakmakta fayda vardır: "ilk ırmağın adı Pişon'dur. Altın kaynakları olan Havila sınırları boyunca akar. Orada iyi altın, reçine ve oniks bulunur".

Havila ülkesinin neresi olduğuna dair hiçbir bilgimiz yoksa da, Havila Yaradılış kitabında kişi adı olarak da geçer ve Nemrut gibi Kuş'un oğlu olduğu belirtilir (Yaradılış 10:9). Eğer bu isimler hem krallıklar hem de kurucuları için kullanılmışsa, o zaman Kuş'un, Ermenistan'ın eski adı olan Kusu ülkesiyle eşanlamlı olması, Pişon nehrini de burada aramamız gerektiği anlamına gelir.

ALTIN DİYARI

Strabo'nun *Coğrafya* eserinin Ermenistan'la ilgili bölümünde "İskender'in Menon'u askerlerle gönderdiği, yerlilerin de onu götürdüğü Syspiritis ve Caballa"daki altın madenlerinden söz ettiği üzere, Ermenistan'ın geçmişte altınıyla ünlü olması bu savı destekleyici niteliktedir.[15] Hollandalı kimyager ve bilim tarihçisi Robert James Forbes de "Syspiritis ve Caballa" madenlerinin Karadeniz kıyılarında, Altın Post'un efsanevi diyarı Kolkhis, yani Gürcistan'ın güneybatısındaki Batumi yakınlarında olduğunu öne sürer.[16]

Bu, ilginç bir teoridir. Ancak Caballa'nın neresi olduğu konusunda hiçbir bilgimiz yoktur. Öte yandan Syspiritis'in neresi olduğunu anlamak biraz daha kolaydır, çünkü bazı Klasik Çağ

---

15 Strabo, "*Geography*," kitap 11, bölüm 14, s. 9.

16 Forbes, "*Metallurgy in Antiquity*," 151.

uzmanları bu altın madenlerinin Bingöl Dağının kuzeyindeki kadim Erzurum şehri yakınlarında var olduğuna inanırsa da muhtemelen Adiabene yakınlarında yer alır.[17] Adiabene, Kuzey Irak'ta bulunan eski bir krallık ve bir Asur şehridir (günümüzdeki Erbil), Thospites veya Arsene gölünden,[18]yani Van gölünden güneye doğru akan ve sonradan Dicle'yle birleşen Yukarı Zap'la Aşağı Zap nehirleri arasında yer alır. Robert Forbes'in "Van gölünün güneyinde başka [altın] yatakları vardır"[19] demesi de bu açıdan ilginçtir, çünkü Syspirities'in daha kuzeyde değil, buralarda aranması gerektiğini gösterir.[20]

YERYÜZÜ CENNETİNDEKİ TAHT

Bu bilgi, Cennet'in son nehrinin hangisi olduğunu bulmamız için önemli bir ipucu oluşturur, çünkü Nestoryan Kilisesi olarak da bilinen eski Süryani Kilisesi'ne göre Pişon Nehri, Büyük Zap nehridir. Bu bilgi, XVII. yüzyıldan 1915'te Kotchanes'te (günümüzde Konak) yer alan Süryani Soykırımına kadar Hakkâri'de bulunan patrik ve başpiskopos, veya *Katolikos*'un tahtından kaynaklanmıştır. Hakkâri Türkiye'nin güneydoğu ucunda, Irak ve İran sınırlarına yakın, Zagros Dağlarının eteklerinde ıssız bir bölgedir. Burada yaşayan patrik mektuplarına "Cennet Bahçesi Nehrinin kıyısındaki hücremden" şeklinde imza atarmış.[21]

Bu kadar değerli ipuçlarını hafife almamak gerekir, çünkü Süryani Kilisesi I. yüzyılda kurulmuş olup Hıristiyanlığın bu bölgede var olan en eski biçimlerinden biridir.[22] Bu durumda

---

17 Strabo, "*Geography*," kitap 11, bölüm 14, s. 12.
18 Carver, "*A Discourse of the Terrestrial Paradise*," 155.
19 *A.g.e.*
20 *A.g.e.*
21 Wigram ve Wigram, "*The Cradle of Mankind*," 264; Nichols, "*Rome and the Eastern Churches*," 2010, 59.
22 Örneğin bkz. "*History of the Nestorian Church*," Nestorian.org, www.nestorian.org/history_of_the_nestorian_churc.html (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

Pişon'un sınırları boyunca aktığı Havila, hem Türkiye'nin Van ve Hakkâri illerini hem de Irak'ın Erbil vilayetini kapsayan Büyük Zap nehriyle belirlenen bir bölge olduğunu gösterir.

Havila'da bulunduğu söylenen reçine, ağaç sakızı veya *astragalus manna* olarak da bilinen *Astragalus* cinsi çalılıklarının ürettiği bir reçinedir.[23] Bu reçine Büyük Ermenistan'ın Muş, Erzurum ve Van gölü bölgelerinde toplanır,[24] sonra da Büyük Zap'ın Dicle'yle birleştiği yere yakın bulunan Musul şehrine götürülürdü.[25] Ancak *Astragalus* çalılığıyla en çok bağdaştırılan bölge, Havila ülkesinin merkezi olduğu düşünülen Hakkâri'dir.[26]

Yaradılış kitabındaki anlatımda söz edilen onikse gelince, bu da Ermenistan'ın Ararat bölgesinde bulunan oniks olabileceği gibi, eskiden sıklıkla oniksle karıştırılan obsidiyen de olabilir. Bütün bu sonuçlara varmış olmamıza rağmen, Pişon'un hangi nehir olduğuyla ilgili olarak bir gelenek daha söz konusudur ki, son derece ilginç ama çelişkili sonuçlarından dolayı onu Bölüm 29'a bırakmak daha uygun olacaktır (bkz. resim 27.2).

RELAND'IN SEÇİMİ

Yaradılış kitabındaki Cennet Bahçesi tasviri, fiziksel bir mekân olarak var olduğu takdirde, Cennet'in dört nehrinin kaynaklandığı Van gölü ile Ermenistan yaylası yakınlarında yer aldığını çok açık bir şekilde gösterir. Bu, sunulan ipuçlarını izleyen herkesin ulaşabileceği bir sonuçtur ve XVIII. yüzyıl başında Hollandalı alim Hadrian Reland da aynı sonuca varmıştır.[27] Ancak Reland Cennet'in üç nehrinin Fırat, Dicle ve Aras olduğunu tespit

23 Isin, "*Sherbet and Spice*," 39.

24 *Encyclopedia Britannica*, 1911, bkz."*Bitlis*."

25 Issawi, *The Fertile Crescent*, 1800–1914.

26 Örneğin bkz. "Astragalus," Biogeociencias.com, www.biogeociencias.com/Webimpacts/2009/WorksofTurkishSchool/PLANT%20&%20ANIMALS%20htmls/geven.html (erişim tarihi: 15 Ocak 2014); burada bu cinsin dağılım bölgesi, "Türkiye (Anadolu), Hakkâri" olarak verilmiştir.

27 Clarke, "*The Holy Bible*," 41–42.

ettikten sonra Pişon'un, eski Yunan kaynaklarında adı geçen ve Gürcistan'da doğup Karadeniz'e dökülen Rion veya Rioni nehriyle bağdaştırılan Phasis olduğuna karar vermiştir.

Resim 27.2. Güneybatı Asya haritası ve Cennet'in dört nehrinin en muhtemel adayları: Fırat, Dicle, Aras (Gihon) ve Büyük Zap (Pişon). Pişon'un İran'daki Uizhun nehri olduğuna dair modern düşünce, diğer üç nehrin kaynağından olan uzaklığı nedeniyle son derece sorunludur.

Pişon'un Phasis olduğuna karar vermek, Yeryüzü Cenneti'nin hayali merkezini çok daha kuzeye, Ermenistan yaylasının en kuzey kısmına çeker, hâlbuki Pişon Nehri Büyük Zap ise, merkez çok daha güneye, Ermenistan yaylasını güneydeki Doğu Toros Dağlarından ayıran Muş ovasının kuzey bölümüne kayar (bkz. resim 27.3).

Resim 27.3. Cennet'in dört nehrinin kaynaklarını ve Türkiye'nin doğusundaki Muş ovasında bulunan merkezini gösteren harita. Gihon'un aktığı Kuş ülkesi ve Pişon Nehriyle bağdaştırılan Havila ülkesi de gösterilmiştir. Ayrıca Ermeni geleneğinde Pişon'la özdeşleştirilen Peri Suyu veya Gail ("Kurt") nehri de gösterilmiştir (bkz. Bölüm 30).

Rüyamda gördüğüm, Tanrıya Cennet Bahçesi'nde hizmet ettiklerine inanan keşişlerin Ermeni manastırını burada bulabilecek miydim? Bundan sonra göreceğimiz üzere Muş ovası, Yeryüzü Cenneti'nin mekânı olmaya en uygun adaylardan biridir; ancak teologlar ve araştırmacılar, bu bilginin uzun zamandan beri ellerinin altında olmasına rağmen, Cennet Bahçesi'ni Cennet'in dört nehrinin doğduğu bölge dışındaki hemen her yere konumlandırmışlardır.

BÖLÜM 28

CENNET ÇEŞMESİ

Yaradılış kitabında yer alan Cennet'in dört nehrinin tasviri, Cennet Bahçesi'nin günümüzde Türkiye'nin doğusuna tekabül eden tarihi Ermenistan'da bulunduğunu apaçık bir şekilde gösterir; Cennet'in merkezi de, on binlerce yıl boyunca, etrafını çeviren çeşitli yanardağlardan akan lavın donmasından oluşmuş, esrarengiz ve devasa Muş ovasının yakınlarında olmalıdır. Lav toz haline geldikten sonra Muş'u Türkiye'nin doğusunun en verimli bölgelerinden biri haline getiren zengin toprağa dönüşmüştür. Geçmişte buğday ve tütünüyle ün salan bu bölgede bir zamanlar çok sayıda bağ da varmış ve güzel bir şarap üretilirmiş.[1]

MUŞ OVASI

Bu ova denizden 1250 metre yükseklikte bulunur; doğudan batıya uzunluğu 56 kilometre, genişliği de 20 kilometre kadardır. Doğu ucunda, 800 metre çapında kocaman bir kalderası, içerisinde de hilal şeklinde devasa bir göl olan, sönmüş Nemrut Dağı vardır. Göbekli Tepe'de Nemrut Dağı kaynaklı obsidiyen bulunmuştur.

---

1 *"Encyclopedia Britannica,"* 1911, *bkz. "Mush."*

Murat Suyu, ya da diğer adıyla Doğu Fırat, bu ovayı ikiye keserek geçer ve batı ucundaki derin bir boğaza dalar. Bu boğaz Doğu Toros Dağlarına bir geçit oluşturur ve oldukça riskli olan Diyarbakır yolu da buradan geçer. Bu geçit Bingöl'den ve Van gölünden Hallam Çemi, Çayönü, Nevalı Çori ve tabii ki Göbekli Tepe gibi çeşitli Proto-Neolitik ve Keramiksiz Neolitik merkeze giden obsidiyenin yoluydu. Muş ovasının güneydoğu ucundaki bir başka boğaz Doğu Toros Dağlarından geçerek bir üniversite şehri olan Bitlis'e (eski Bageş) ve Van Gölüne ulaşım sağlarken, Murat Suyunun oyduğu bir başka geçit de hem Bingöl şehrine hem de Bingöl Dağına, onlarmda ardında günümüzde Erzurum olan eski Ermeni şehri Karin'e götürür.

MANASTIRIN TEMELLERİ

Muş ilinin merkezi olan Muş şehrinin birkaç kilometre kuzeybatısında Surp Garabet, daha doğrusu Surp Hovhannes Garabet Vank, yani Aziz Vaftizci Yahya Manastırının kalıntıları bulunur. Manastır, 1915'teki Ermeni Soykırımı sırasında yerle bir edilmeden önce önemli bir hac merkeziydi ve Ermenistan'ın dört bir yerinden gelen Hıristiyanlar burada Vaftizci Yahya'nın kutsal emanetlerini hürmet ederlerdi. Geleneğe göre bu manastır IV. yüzyıl başlarında, Ermenistan'ın büyük din adamı ve haçlı lideri Aydınlatıcı Grigor ve ordusu tarafından yıkılmış önemli bir pagan tapınağın yerine, yine kendisi tarafından inşa edilmiştir. Eski resimlerinden bir manastırdan çok bir masal şatosunu andırdığı görülen Surp Garabet'ten geriye, Ermeni geçmişine uzun süre önce ilgisini kaybetmiş, kalabalık bir Kürt köyünün orta yerinde birkaç acınası duvardan başka bir şey kalmamıştır.

Muş ovasında eskiden birkaç manastırın bulunduğu, Taron veya Turuberan adı altında bir kraliyete ait oldukları anlaşılmaktadır; Ermeni Hıristiyanlığı, Aydınlatıcı Grigor'un IV. yüz-

yılda buraya gelişinden önce bile bu bölgeden yayılmaya başlamıştır.[2] Bölgede bulunan manastırlardan sadece bir tanesiyle ilgili bilgi bulabildim, o da Muş şehrinin güneydoğusundaki bir vadide bulunan Surp Arakelots'tur (Kutsal Havariler). Ancak Surp Karapet, Surp Arakelots veya eskiden bu bölgede var olan diğer manastırlarla ilgili bilinenler konusunda yürüttüğüm incelemeler sonucunda öğrendiklerimle rüyamda gördüklerim arasında herhangi bir bağlantı yoktu.

HAYAT AĞACI

Ancak o kasvetli kilisenin içerisinde yer alan o tuhaf töreni hatırladıkça hem Cennet manastırının var olduğundan hem de keşişlerin o törende büyük ruhani değere sahip bir şeyi havaya kaldırdıklarından daha da emin oldum. Bu nesne kutsal emanet mahfazası olarak görev gören sade, ahşap bir kutudan çıkarılmıştı. Emanetin kendine gelince, kararmış bir tahta parçası gibi duruyordu, altı santimetre çapında, on sekiz ila yirmi santimetre uzunluğunda, bir ağaç dalının kısa bir parçasına benziyordu.

Başlangıçta keşişlerin bu kutsal emanetin, Yaradılış kitabına göre Cennet Bahçesi'nde bulunan İyiliği ve Kötülüğü Bilme Ağacı'nın bir parçası olduğuna inandıklarını düşünmüştüm. Ancak bu bana doğru gibi görünmedi, nitekim yanıldığımı anladım. Bu emanetin, Cennet Bahçesi'ndeki diğer ağaç olan Hayat Ağacı'nın bir parçası olduğuna inanıyorlardı. Hayat onuruna düzenlendiğini sandığım bir ritüel sırasında onu havaya kaldırdıklarını gördüğüm için bu bana da doğru göründü.

Keşişlerin bu kutsal emanete sahip olmakla Adem'le Havva'nın Cennet Bahçesi'nden kovulmadan önce yaşadıkları ebedi hayata dair bir şeyler hissettiklerini sanıyordum. Adem'le Havva, Bahçe içerisinde yer alan ve doğa yasalarından kaynaklanan tanrısal enerjinin güç merkezi olarak görülen Ha-

2 Garsoïan, "*Taron as an Early Christian Armenian Center,*" 63–65.

yat Ağacı'na yakınlıkları sayesinde vardı. Hayat Ağacı olmadan Adem'le Havva da, soylarından gelen herkes de ölümlü olmanın en çirkin yönlerini yaşamaya mahkûmdu; bu, Yaradılış kitabına göre, ilk günahı işledikleri için hak ettikleri cezaydı.

Manastırdaki keşişlerin, Hayat Ağacı olarak gördükleri bu tahta parçasından bir tür ruhani suç elde etmeleri doğaldı. Bu kutsal emanetin dini gücünün yanı sıra, bu manastırın Cennet Bahçesi'nde yer aldığı inancı, keşişlerin bu ruhsal güç merkezinden elde ettiklerine inandıkları şeye olan inançlarını katlamış olmalıydı. Bu manastırın Ermeni Soykırımı sırasında yerle bir edilmesinden önce gerçekleştiğine inandığım bu kadim ritüeli bu kadar net bir şekilde hatırlıyor olmam şaşırtıcı değildi.

Söz konusu manastırın Muş ovası yakınlarında bulunduğuna dair içimde güçlü bir his vardı. Dört bir tarafında, Cennet'in dört nehrini de besleyen derelerin aktığı yüksek dağlarla çevrili bu ova, Cennet Bahçesi için mükemmel bir yerdi.

BAŞKA CENNETLERİ ARARKEN

Ancak bu bilgilere rağmen, Cennet Bahçesi'nin yerine dair en çok sözü edilen çözüm, ilk olarak saygın Fransız teolog ve rahip Jean Calvin (1509-1564) tarafından öne sürülen, Yeryüzü Cenneti'nin Irak'ın güneyinde, Basra yakınlarında olduğuna dair şaşırtıcı bir sonuçtan kaynaklanır. Bir zamanlar Fırat'la Dicle'nin burada birleştiğine, sonra yeniden ayrılıp Cennet'in dört nehrini oluşturduğuna inanılırdı. Ancak bu iki büyük nehir gerçekten burada birleşip, İran'ın Karun nehrine (bazılarına göre Gihon[3]) katılan Şattülarap nehrini oluşturduğu doğruysa da, bu durum, Yaradılış kitabında anlatılan haliyle Cennet Bahçesi'nin yerine dair sunulan bilgilerle uyumlu değildir.

Başkalarına göre, Cennet'in nehirlerinin dört "başı", ağızları anlamına gelir, bu durumda da Cennet Bahçesi'ni Fırat'la

3 Sauer, *"The River Runs Dry,"* 52–54, 57, 64.

Dicle'nin Basra Körfez'ine döküldüğü yerde aramamız gerekir. Ama bu yorum şekli de günümüzde var olmayan nehirlere dair çeşitli karmaşık teorilerin öne sürülmesine neden olmuştur; bu teorilerin en akla yatkın olanına göre Pişon bir zamanlar Arabistan'ın Wadi al-Rummah bölgesinden akar ve Şattülarap nehri yakınlarında Basra körfezine dökülürdü.[4] Bu teoriler ne kadar zorlama görünürse görünsün, Cennet Bahçesi'nin mekânına dair en popüler teoriler olmaya devam ederler.[5]

Daha da tuhaf olan, kutsal Kudüs şehrinin, Eski Ahit'te birkaç defa Cennet Bahçesi'ne benzetilmiş olması ve Kudüs'ten dünyanın merkezi olarak söz eden bir Yahudi efsanesinden dolayı, Yeryüzü Cenneti olduğuna dair teoridir.[6] Bu görüş de sadece sıradan insanlar tarafından değil, Kudüs'ün Cennet nehirleri olduğu düşünülen herhangi bir nehre yakın olmamasına rağmen, teologlar ve tarihçiler tarafından da savunulmaktadır.

Bu teoriler, Ermeni araştırmacıların yıllardır Yeryüzü Cenneti'nin tarihi vatanlarında bulunduğuna dair dış dünyayı ikna etmeye çalışmış olmasına rağmen öne sürülmüştür. Bu araştırmalar genelde, Ermeni olmayanların okuyamadığı Rus Ermenicesinde yazıldığı için sundukları argümanlardan kimse haberdar değildir. Bu araştırmalar İngilizce yayınlandığında bile bazı şeyler tercümede kaybolduğundan çok az kişi okuduklarını ciddiye almaktadır.[7]

---

4 *A.g.e.*

5 Örneğin bkz. Wayne Blank, "*Where Was the Garden of Eden?*" Daily Bible Study, www.keyway.ca/htm2002/eden.htm (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

6 Örneğin bkz. Lawrence E. Stager, "*Jerusalem as Eden,*" Biblical Archaeological Review 26, no. 3 (Mayıs-Haziran 2000), http://cojs.org/cojswiki/Jerusalem_as_Eden,_Lawrence_E._Stager,_BAR_26:03,_May/Jun_2000 (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

7 *Bkz.* Movsisyan, "*The Sacred Highlands,*" ve buradaki atıflar.

RAHİP MARMADUKE CARVER

Ancak gördüğümüz üzere Batılılar da bazen Cennet Bahçesi'nin en muhtemel mekânının Cennet'in dört nehrinin kaynakları civarındaki bölge olduğu sonucuna varırlar. Hollandalı alim Hadrian Reland bu sonuca XVIII. yüzyıl başlarında ulaşmıştır, ama bu konuda yalnız değildi. Bu sonuca varan ilk kişilerden biri, İngiltere'nin Güney Yorkshire bölgesinde Harthill bölgesi rahibi olan Marmaduke Carver'di (ölüm yılı 1665). Carver'in bu konuda yazdığı, *A Discourse of the Terrestrial Paradise, Aiming at a More Probable Discovery of the True Situation of That Happy Place of Our First Parents Habitation* [İlk Atalarımızın Yaşadığı O *Mutlu Yerin Hakiki Mekânı Konusunda Daha Muhtemel bir Keşfi Amaçlayan, Yeryüzü Cenneti Konusunda bir* İnceleme Yazısı] adlı büyüleyici eser, ölümünden bir yıl sonra, 1666'da yayınlanmıştır.

Rahip Marmaduke Carver'in Cennet Bahçesi'nin Büyük Ermenistan olduğuna karar verdiğini keşfedince, bu din adamının hayatı ve teorileri konusunda daha fazla bilgi edinmeye karar verdim ve Sheffield yakınlarındaki eski dini bölgesi Harthill'den başlayarak onu ve kitabını araştırmaya başladım. Harthill'deki kilisesinde, ortaçağdan günümüze uzun bir bölge rahibi listesine kaydedilmiş olan ismi dışında hiçbir bilgi bulamadım.

Ancak onunla ilgili keşfedebildiğim tek şey, Carver'in hayatının sonuna doğru zamanının büyük kısmını Harthill'den doksan altı kilometre uzaklıktaki York şehrinde geçirdiğidir. Burada sonradan Leeds Dükü unvanını alacak olan, York bölgesinin yöneticisi Sir Thomas Osborne'un şapel rahibi oldu ve şehrin ünlü katedrali York Minster'da vaazlar verdi. Ama daha da önemlisi Carver Ağustos 1665'te öldüğü zaman, naaşının York Minster'İn koro bölümünün güney kanadına defnedildiğini keşfettim.

Dolayısıyla Harthill'den ayrılıp Carver'in mezarını görmek için York Minster'a gittim. Ancak mezarının orada olduğuna dair hiçbir şey, bir yazıt bile bulamadım. Tabii büyük bir

hayal kırıklığına uğradım, bundan sonra ne yapacağımı düşünmek için koro bölümünde bir süre oturduktan sonra da York Minster'in hemen yanında yer alan kütüphaneyi ziyaret etmeye karar verdim. Burada Marmaduke Carver'in mezar yazıtının kaderi konusunda nihayet bir şeyler öğrenmeyi başardım. Yazıt, katedralin bir tarihçisi olan James Torre tarafından Latince olarak yazılmıştı, ama 1736'da yürütülen restorasyon çalışmaları sırasında yok olmuştu. Bunun üzerine İngilizce bir yazıt hazırlanmıştı. Ancak hem bu yazıt hem de Carver'in mezarı, katedralin güney kanadında yapılan restorasyon çalışmaları sırasında kaybolmuştur. Ama neyse ki yazıtın her iki versiyonu da muhafaza edilmiştir.*[8] Görüldüğü üzere yazıt, Yeryüzü Cenneti konusundaki araştırmaları da göz önüne alınınca, bu din adamının hayatına ve çalışmalarına son derece uygundur;

> Ey okur, eğer merhamet sahibiysen, eğer öğrenimin değerini biliyorsan, bu mezar taşının altında bir hazinenin, Harthill Kilisesi'nin bölge rahibi Marmaduke Carver'in yattığını bilmelisin. Kronoloji ve coğrafya alanlarında çok bilgili... büyük bir dilbilimci ve üstün bir konuşmacı olan bu insan, bu deha... dünyaya Yeryüzü Cenneti'nin, dinleyicilerine övmelerini tavsiye ettiği, kavuşmak için can attığımız Cennet'in yerini gösterdi. 1665 yılının Ağustos ayının bu gününde defnedilmiştir.[9]

---

* James Torre'nın orijinal Latince yazıtı şöyledir: "*Lector si Pietatis amator, si Doctrinae estimator, scias quantus sub hoc lapide thesaurus situs est, Marmaducus Carver, Ecclesiae Hartilluncis Rector, C(h)ronologiae et Geographiae scientissimus, Linguarum peritus, concionando prepotens; hic scilicet, qui cum scriptis ad invidiam usque, verum terrestris paradisi locum orbi monstrasset, ad coelestem quem predicando Auditoribus commendaverat, cujus adeunti ingenti desiderio tenebatur moriendo translatus est, die Aug. 1665.*"

8 Kaynak: Burke, *A Genealogical and Heraldic History of the Commoners of Great Britain and Ireland*, 634.

9 Drake, *An Accurate Description and History of the Cathedral and Metropolitical Church of St. Peter*, York, 102.

Carver'in York'u ziyareti sırasında zamanının çoğunu kitabı için, kendi sınıfında ülkenin en büyüğü olan katedral kütüphanesinde araştırma yaparak geçirdiği anlaşılmaktadır. Kütüphanenin koleksiyonunu oluşturan 120.000 civarında kitaptan 25.000 kadarı 1801'den önce yayınlanmıştır ve aralarında 115 *incunabulum* (1501'den önce basılmış yazılar) vardır.

Dolayısıyla York Minster Kütüphanesinin Carver'in kitabının İngiltere'de geriye kalan iki nüshasından birine sahip olması son derece yerindeydi. Kütüphanecinin bu kitabı bu kadar kısa sürede bana göstermeme kararını tersine çevirmek için bir miktar kurnazlığa başvurdum ve sonuçta oturup, bana Cennet Bahçesi'nin asıl yeri konusunda değerli bilgiler sunacağını umduğum bu kitabı okumaya başladım ve hayal kırıklığına uğramadım.

BÜYÜK LONDRA YANGINI

Önüme konan küçük, deri ciltli kitap çok özel bir kitap gibi görünüyordu. Nisan 1666'da Londra'da James Flesher tarafından basılmış ve "St. Paul Kilisesi'nin avlusunda, Bishop's Head'de" Samuel Thomson adında biri tarafından satılmış (bkz. resim 28.1). O dönemi gözümüzde canlandırmaya çalışmamız önemlidir, çünkü 1666, Pudding sokağındaki bir fırında başlayıp Eylül'ün 2'sinden 5'ine kadar süren Büyük Londra Yangınının olduğu yıldır. Pudding Sokağı, Samuel Thomson'un Bishop's Head'de (muhtemelen hanın geçiş yolu) bir kitap dükkânına sahip olduğu St. Paul Katedralinden sadece bir kilometre uzaklıktadır. Dolayısıyla Carver'in kitabının bu nüshası yangından önceki aylarda satılmadıysa, yangın St. Paul'ün avlusuna ulaşıp katedralin yıkılmasına neden olduktan sonra kurtarılan kitaplar arasında olmalıydı. Carver'in Yeryüzü Cenneti'nin gerçek mekânı konusunda keşfettiklerini okumaya başlarken kitaptan neredeyse bir duman kokusunun yükselmesini bekliyordum.

A

DISCOURSE

OF THE

Terreſtrial Paradiſe,

AIMING

At a more probable DISCOVERY

OF

The true SITUATION of that happy place of our Firſt Parents Habitation.

By *MARMADUKE CARVER*, Rector of *Harthill* in the County of *York*.

Neſcio quâ natale ſolum dulcedine cunctis
Ducit, & immemores non ſinit eſſe ſui. Ovid.

Ζώπυρον Παράδεισον——. Orac. Magic.

LONDON,
Printed by *James Fleſher*, and are to be ſold by *Samuel Thomſon*, at the Biſhop's head in St. *Paul*'s Church-yard, *1666*.

Resim 28.1. Rahip Marmaduke Carver'in 1666'da İngiltere'de, Londra'da yayınlanan *A Discourse of the Terrestrial Paradise* adlı kitabının kapağı. Bu kitap muhtemelen Yeryüzü Cenneti'nin tarihi Ermenistan'da bulunduğuna dair teoriyi sağlam kanıtlarla ortaya atan ilk kitaptı.

SADECE BİR ÜTOPYA

Bu yazının Canterbury Başpiskoposu Gilbert Sheldon'a adanan önsözünde yazarın bu kitabı Martin Luther'in (1483-1546) ortaya attığı, Cennet Bahçesi'nin "Kutsal Metin'in otoritesini ve doğruluğunu çürütmeyi açıkça amaçlayan bir ütopya, asla olmayan bir yerin kurgusu" olduğuna dair, Kitabı Mukaddes'e zıt düşen düşünce tarzını yok etmek için yazdığını açıkça görürüz.[10] Bundan sonra Carver uzun bir girişte Yeryüzü Cenneti'nin Dicle ile Fırat nehirlerinin birleştiği Aşağı Mezopotamya'da olduğuna dair hem Kalvinist reformcuların hem de bazı Katolik alimlerin desteklediği, döneminin en popüler teorisine karşı argümanlarını sunar.[11]

Carver bu teoriyi başarılı bir şekilde çürüttükten sonra gayet ilmi bir şekilde Cennet'in, günümüzde Türkiye'nin doğusuna denk gelen Büyük Ermenistan'da bulunduğuna dair argümanını inşa eder. Bunun için Fırat, Dicle ve Aras nehirlerinin hepsinin aynı kaynaktan doğduğuna dair eski dönemlere ait kanıtları inceler.[12] Bu kaynağın, "Ermenistan ormanlarında"[13] tek bir kaynak olduğunu ve eskiden Thonitis veya Thospites,[14] ayrıca Arianias veya Arsissa[15] olarak bilinen Van Gölü yakınlarında yer aldığını söyler.

Carver, Strabon[16] ve Plinius[17] dâhil olmak üzere Klasik dönemde yaşamış çeşitli yazarların, Dicle'nin asıl kaynağı olan bir

10 Carver, *A Discourse of the Terrestrial Paradise*, Dedication.
11 *A.g.e.*, 1.
12 *A.g.e.*, 42.
13 *A.g.e.*, 45.
14 *A.g.e.*, 43, 45, 47.
15 *A.g.e.*, 43.
16 Strabo, "*Geography*," kitap 11, bölüm 14, m. 8.
17 Pliny, "*The Natural History*," kitap 6, bölüm 31. Ed: John Bostock ve H. T. Riley, Perseus Digital Library www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D6%3Achapter%3D31 (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

tür proto-nehrin ilksel bir kaynaktan doğup Thospites'e, yani Van gölüne döküldüğüne, sularının çok hızlı ve çok güçlü aktığı için "azotlu gölün" sularına karışmadığına dair inancından söz eder. Bu proto-Dicle'nin gölün güneybatı ucundan tekrar ortaya çıkıp yeraltındaki bir mağaraya daldığına ve Doğu Toros Dağlarının güney tarafında, günümüzde Diyarbakır'ın kuzeyine tekabül eden Ermenistan'ın eski Sophene eyaletinde yeniden ortaya çıktığına inanılırdı. Burası, günümüzde Dicle tüneli veya Arapçada "nehrin kaynağı" anlamına gelen *birqat al-'ayn* kelimelerinden türemiş olan Bırkleyn adıyla bilinen Dicle'nin açık kaynağıdır.

Carver, Cennet'in dört nehrinin, Dicle'nin gerçek kaynağı olan bu ilksel kaynaktan ortaya çıktığına inanıyordu.[18] Bu durumu göz önünde bulundurarak ilmi argümanının sonunda Cennet'in, ya da kitaba eşlik eden haritada yazdığı şekliyle "Heden"in (bkz. resim 66) Sophene ile "Dicle kaynağının [arasında bulunduğu] ve ikisinin ortasında, nehrin kıyısında Hayat Ağacı'nın yer aldığı... civarında da... azotlu Thospites Gölünün bulunduğu" sonucuna varır.[19]

ALEVDEN KILIÇLARIYLA KERUBİLER

Carver, Klasik çağ yazarlarına göre proto-Dicle'nin Thospites gölünün içinden geçtikten sonra Niphates Dağı civarında yeniden ortaya çıktığını belirtir.[20] Niphates, Van Gölünün batı kıyısının hemen ötesindeki volkanik Nemrut Dağının eski adıdır. Cennet Kaynağının burasıyla Sophene arasında, veya Muş ovasının hemen güneyinde yer aldığına karar veren Carver, Tanrı'nın Hayat Ağacı'nın muhafızı olarak atadığı, ateşten kılıçlara sahip Kerubilerin aslında "bazı göllerden yayılan parlamalar" olduğunu öne sürer.[21]

---

18 Carver, "*A Discourse of the Terrestrial Paradise*," 152.
19 *A.g.e.*, 152–53.
20 Kinneir, "*Journey through Asia Minor, Armenia, and Koordistan in the Years 1813 and 1814*," 384.
21 Carver, "*A Discourse of the Terrestrial Paradise*," 153.

Bu, çok zekice bir çözümdür. Bu "parlamalar"la, Antik Çağdan beri dönem dönem patlamış olan Nemrut Dağının volkanik faaliyetleri kastedilmiş olabilir; son olarak 1891'de zirveden "dışarı dökülen alevler ve lavlar" dağın eteklerindeki köyleri yok etmiştir.[22]

Rahip W. A. Wigram ile Sir Edgar T. A. Wigram'da, Kürdistan'da (günümüzde Türkiye'nin doğusu, Suriye'nin kuzeyi, Irak'm kuzeydoğusu ve İran'ın batısına tekabül eden bölge) yaptıkları yolculuktan sonra 1914'te yayınlanan *The Cradle of Mankind* [İnsanlığın Beşiği] adlı kitapta aynı konuda şöyle derler:

> Birçok yorumcu, Cennet Bahçesi'nin günümüz Van ve Bitlis şehirleri yakınlarında, Fırat, Dicle, Aras ve Zap nehirlerinin kaynakları civarında olduğuna inanır. Bu durumda Cennet Bahçesi bu yanardağların lavının altında gömülüdür; alevden kılıçlarıyla Kerubilere daha uygun bir sembolü başka nerede bulabiliriz ki?[23]

Wigram kardeşlerin bu kitabı yazarken Carver'in çalışmalarından haberdar olmuş olmaları pek muhtemel değildir. Ancak Cennet Bahçesi'nin doğal sınırlarını teşkil eden bu yanardağların alevden kılıçlarıyla Kerubilerin kendileri olduğuna dair teorileri Carver'in düşüncelerini yankılar.

Cennet Bahçesi volkanik lavın değil de suların altında kalmış olabilir, çünkü eski bir Ermeni efsanesine göre Büyük Tufandan beri "Van gölünün dibindedir".[24] Bu sonuç, Yeryüzü Cenneti geçmişte var olduysa bile, en yüksek dağ zirvelerine kadar her şeyi kaplamış olan Tufan zamanında ortadan kalkmış olması gerektiğine dair Ortaçağ inancını yansıtır.

---

22 Gaidzakian, "*Illustrated Armenia and the Armenians,*" 21, alıntılanan: *The Dix Neuwine Sircle*, Paris, 17 Mayıs 1891.
23 Wigram ve Wigram, "*Cradle of Mankind,*" 26.
24 Massey, "*The Natural Genesis,*" cilt 2, 231.

CARVER'İN CENNET HARİTASI

Marmaduke Carver'in hayal ürünü de olsa son derece ayrıntılı Büyük Ermenistan haritasını inceleyecek olursak (bkz. resim 28.2), Yeryüzü Cenneti'nin Latince *Heden regio quae et anthe* (Cennet bölgesi ve mağaralar) olarak tanımlandığını görürüz. Bu kelimeler doğuda Thospites veya Van gölü, batıda da Sophene arasına sıkıştırılmıştır. Bu yazı, Muş ovasının hemen aşağısında yer alan Doğu Toros Dağları civarındadır ve *eden* kelimesinin Akad dilinde "ova" veya "step" anlamına gelen *edinu* (Sümerce *eden*) kelimesinden türemiş olması mümkündür.[25] Öte yandan son yıllarda gelişen akademik bir eğilime göre *eden* kelimesi, "zenginleştirmek, daha bereketli kılmak" anlamına gelen Batı Sami dilindeki *'dn* kökünden türemiş olabilir;[26] bu da mümkünse de, pek muhtemel değildir.

ABUS DAĞI

Carver'in haritasında Thospites Gölünü kuzeyden güneye, birbirine paralel olarak kesen iki çizgi, göl sularına karışmadan içinden geçen proto-Dicle'dir. Bu çizgiler gölün kuzey kıyısından sonra noktalı çizgiler şeklinde devam ettiğinden, Strabon ve Plinius gibi Klasik çağ yazarlarının sözünü ettiği, Cennet'in dört nehrinin de ilksel kaynağı olan yeraltı nehri kastediliyor olmalıdır. Bu çizgilerin coğrafi açıdan, üzerinde "Abus Mons" yazan sıradağlardan başladığı görülür.

Abus Mons, ya da diğer adlarıyla Abas[27] veya Aba Dağı[28] hem Plinius'un[29] hem de Strabon'un eserlerinde geçer ve Strabon bu

25 Speiser, "*Genesis*," 16, 19.
26 Millard, "*The Etymology of Eden*," 103–6.
27 Herbert, "*Some Yeares Travels into Divers Parts of Asia and Afrique*," cilt 2, s. 221. Ayrıca bkz. Houtsma, *Encyclopedia of Islam*, 1913–1936, bkz. "Bingöldagh."
28 Pliny, "*Historiarum naturae*," cilt 2, kitap 37, bölüm 24. Çev: Pierre Danès.
29 *A.g.e.*

dağın zirvesinden "hem Fırat'ın hem de Aras'ın doğduğunu, birincisinin batıya, ikincisinin doğuya aktığını" yazar.[30] Bu dağ, Bingöl Dağından başka bir yer olamaz; Bingöl Dağı şöyle tarif edilmiştir: "Aras nehri Erzurum (Türkiye) yakınlarında, Bingöl Dağı civarında doğar; onu Fırat nehrinin sularından ayıran tek şey, alçak bir settir".[31] Bu noktada Bingöl'ün proto-Neolitik çağda Ermenistan yaylasında obsidiyen ticaretinin merkezi olduğunu ve Ermeni halk hikâyelerindeki Gaylaxaz-ut veya Paxray, yani Kurt Taşı Dağı olabileceğini unutmamak gerekir (bkz. Bölüm 24).

Resim 28.2. Marmaduke Carver'in *A Discourse of the Terrestrial Paradise* kitabından bir bölüm: Cennet'in veya "Heden"in Van gölüyle (ortada, Thospites) kadim Sophene Krallığı arasında olduğu görülmektedir. Kuzeyden, Abus Mons (Bingöl Dağı) yakınlarından gelen proto-Dicle gölün içinden suları karışmadan geçer.

30 Strabo, "*Geography*," kitap 11, bölüm 14, m. 2.

31 W. B. Fisher ve C. E. Bosworth, *Encyclopaedia Iranica*, bkz. "Araxes River," www.iranicaonline.org/articles/araxes-river (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

BİRÇOK NEHRİN KAYNAĞI

Sami incelemeleri alanında araştırmalar yürüten Hollandalı Martijn Theodor Houtsma (1851-1943) bu durumu *Encyclopaedia of Islam*'da [İslam Ansiklopedisi] 1927'de daha da açıkça belirtir: "bu erozyon sonucunda [yani Bingöl Dağının sayısız buzul gölünde] altı önemli suyolu doğduğu için Ermeni geleneğine göre burası Kitabı Mukaddes'teki Cennet'in yeridir".[32] Bu "suyolları" şunlardan oluşur: kuzeybatıda Aras'ın kaynağı vardır, batıda Batı veya Kuzey Fırat'ın büyük bir koluna dönüşecek olan Tuzla Suyu ile Bölüm 24'te gördüğümüz üzere yerel Ermeni halkı tarafından Gail veya "Kurt" nehri olarak bilinen Bingöl (veya Peri) Suyu bulunur. Bu nehir de Bingöl Dağının batısında doğduktan sonra Baghir ve Şeytan Dağına doğru yönelir. Dağın güneybatısından Gönük Suyu, güneyinden Çapakçur Suyu ve doğusu ile kuzeydoğusundan Hınıs Suyu akar. Bu son üç nehirle Peri Suyu Doğu veya Güney Fırat'a katılırlar.

Rahip Marmaduke Carver'i Cennet'in dört nehrinin doğduğu ilksel kaynağın Abus Mons, yani Bingöl Dağıyla aynı yerde bulunduğu sonucuna varmaya iten neydi? Acaba Carver, Strabon'un Abus Mons'un hem Fırat'ın hem de Aras'ın kaynağı olduğunu söylediğinden haberdar mıydı?[33] Böyle olabilir, ama bu durumda kitabında böyle bir şeyden söz ederdi. Daha muhtemel olan, bu büyüleyici kitabı yazarken elinin altında olan kanıtla temelinde içgüdüsel olarak bu karara varmış olmasıdır.

İşin tuhafı Carver, Gihon'un Aras olduğunu söylemez ve Büyük Zap'la Pişon'u bağdaştırmaz. Onun yerine Dicle ile Fırat'tan ayrılan büyük suyollarını diğer iki nehrin varlığının kanıtları olarak görür. Örneğin Pişon'un İran'a girdiğine ve oradan Asya'nın en uzun nehirlerinden biri olan İndus'la birleştiğine

---

32 Houtsma, "*Encyclopedia of Islam,*" 1913–1936, bkz. "Bingöldagh."

33 Bir geleneğe göre Dicle'nin asıl kaynağı, Ermenistan Yaylası'nm güney yamacında, Bulanık köyü yakınlarında bulunan Nazik gölüdür. Bkz. Williams, *Two Essays on the Geography of Ancient Asia, etc.*, 273.

inanır. Ancak bu gibi belirsizlikler, Carver'in Cennet Bahçesi'nin coğrafi yerine dair sunduğu kayda değer görüşlerin değerini azaltmamalıdır. Hem zaten Carver'in keşifleri konusu burada kapanmıyor.

Carver'in neden ilksel hayat kaynağının buralarda olduğuna inandığını ve Hollandalı araştırmacı Martijn Houtsma'nın neden buranın "Kitabı Mukaddes'teki Cennet'in yeri" olduğu sonucuna vardığını daha iyi anlamak için Bingöl Dağına, yani Antik Çağın Abus Mons'una odaklanma ihtiyacı duydum.

BÖLÜM 29

DÜNYANIN ZİRVESİ

Bingöl adının anlamı, dağın zirvesinde yer alan buzul göllerinden doğan sayısız dereden kaynaklanır. Bingöl Dağı Ermenicede "bir milyon (*bir*, *byur*) göz (*akn*)" anlamına gelen Biurakn olarak bilinir ve bu isim de zirvesinden doğan sayısız kaynak veya "göz"e atıfta bulunur (Ermenice isim konusunda daha açık bir yorum için bkz. Bölüm 33).

Ermenice metinlerde Bingöl'den daha gizemli Srmantz veya Srmanç Dağı[1] (bu ismin anlamı konusunda da bkz. Bölüm 33) olarak söz edilir ve Katar Ekri, yani Yeryüzünün Zirvesi[2] veya Dünyanın Zirvesi,[3] hatta "burada doğan dört nehrin dünyanın dört bir tarafına" aktığı Dünyanın Tepesi olarak tanımlanır.[4] Bingöl aynı zamanda "tanrıların yurdu"dur,[5] Kürt ve Pers halk hikâyelerinin Perileriyle özdeşleştirilen mitolojik varlıkların yaşadığı yerdir (XX. yüzyıl başlarına kadar bu bölgede yaşayanlar ağırlıklı olarak Ermeni, Kürt, Türk, Yezidi ve Kızılbaş [Alevi] idi; bu son ikisi, adı geçen diğer topluluklardan ayrı etnik-dini topluluklardır).

---

1 Hübschmann, "*Die altarmenischen Ortsnamen*," cilt. 2, 370.
2 Hewsen ve Shirakats'i, "*The Geography of Ananias of Širak*," 59, 63.
3 Movsisyan, "*The Sacred Highlands*," 29–30.
4 *A.g.e.*, 29.
5 *A.g.e.*

Cennet Bahçesi'nden akan Cennet'in dört nehrine dair Yahudi-Hıristiyan inancı (örneğin bkz. resim 29.1) muhtemelen bu bölgenin Ermeni sakinlerinin Bingöl Dağın konusundaki kozmik dağ inanışının bir varyasyonundan başka bir şey değildir. Martijn Houtsma'nın 1927'de Ermenilerin burayı "Kitabı Mukaddes'teki Cennet'in yeri"[6] saydığını belirtmesi de bundan olabilir; bu durumda bu mekânın Cennet Bahçesi olduğu sanılan Muş ovasını da kapsayacak şekilde güneye doğru genişletilmesi gerekir.

Ancak Yaradılış kitabındaki Yeryüzü Cenneti'nde gerçek nehirlerin tasvir edildiğini, üçünün – Dicle, Fırat ve Aras – Bingöl Dağı yakınlarındaki aynı ilksel kaynaktan doğduklarına inanıldığını biliyoruz. Bir tek Pişon Nehri esrarını korursa da, Bölüm 27'de gördüğümüz üzere, Süryani Kilisesi bu nehrin Van Gölünün güneydoğusundaki dağlardan doğan Büyük Zap olduğuna inanır.

Resim 29.1. Fransız haritacı ve coğrafyacı Philippe Buache'ın (1700-1773) 1783'te yayınlanan Ortadoğu haritasından bir bölüm. Cennet, Van gölünün batısında, Muş ovası ve Ermenistan yaylası civarında gösterilmiştir. Ancak Pişon ile Gihon nehirleri birbirinin yerini almıştır: Aras nehri Pişon ("Phison" olarak yazılıdır), Büyük Zap da Gihon ("Gehon" olarak yazılıdır) olarak gösterilmiştir.

6 Houtsma, "*Encyclopedia of Islam*," 1913–1936, bkz. "*Bingöldagh*."

PİŞON NEHRİ — YENİ KANITLAR

Bununla beraber, akla yatkın kanıtlar temelinde bir zamanlar Pişon'un da Bingöl Dağından doğduğuna inanıldığını ve Peri Suyu veya Gail Nehri ile özdeşleştirildiğini söyleyebiliriz. Peri Suyu batıya döndükten sonra güneye döner ve Sophene'nin eski başkenti Karkatiokert olduğu sanılan kadim kale şehri Harput'un hemen kuzeyinde Doğu Fırat'a katılır.

Pişon nehriyle Peri Suyu arasındaki bu bağlantıdan, Alman haritacılar Wilhelm Strecker ile Heinrich Kiepert tarafından 1870'de yazılan bir kitapta da söz edilmiştir.[7] Bu kitapta, Yunan profesyonel asker ve yazar Ksenophon'un (MÖ y. 430-354) yazdığı yedi ciltlik *Anabasis* eserinin coğrafi bilgileri ele alınmıştır. Ksenophon, Pers tahtını kardeşi Kral II. Artakserkses'ten almaya çalışan Genç Kiros'un kiraladığı on bin Yunan paralı askere katılmıştır.[8] On Binler olarak bilinen bu ordunun Fırat nehrinin kıyısında, Babil'in yetmiş kilometre kadar kuzeyindeki Kounaksa Savaşma gidiş ve geliş yolu Kolkhis'ten (günümüzde Gürcistan), Ermenistan ve Mezopotamya'dan geçiyordu. Ksenophon'un bu gidiş-dönüş yolculuğu boyunca karşılaşıp tasvir ettiği nehriler, kentler ve şehirler yüzlerce yıl boyunca tartışma konusu olmuştur.

On Binler'in Bingöl Dağının eteklerinden geçtiği bilinir; Streker ile Kiepert, burada karşılaşmış olabilecekleri yerleri ele alırken şunları söylerler:

Büyük Ermenistan'daki yolculuklarımda konuştuğum yerli halk bu nehre [yani Peri Su'ya] Phison adını veriyor ve onu Bingöl Dağında [olduğuna inandıkları] Cennet'in bir nehri olarak görüyorlar. Sophene'de, muhtemelen iki Fırat arasındaki bölge-

---

7 Strecker ve Kiepert, *Beiträge zur geographischen erklärung des rückzuges der zehntausend durch das armenische hochland.*

8 Xenophon, *Anabasis*, ed: Carleton L. Brownson, Perseus Digital Library, www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0202 (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

ye denk gelen bir yerde Phison Kalesinin varlığından söz eden eski Ermeni yazar, bu inanışın günümüzde benimsenmiş keyfi bir görüş olmadığını kanıtlamaktadır.[9]

Orijinal metinde "Dağında" kelimesinden sonra üstsimge şeklinde yazılmış 1, okuru sayfanın sonuna yönlendirir. Burada her ne kadar bölge halkı Peri Su'nun "Phison" olduğuna inanırsa da, yazarların Ermeni yazarların çalışmalarını incelerken bu savı doğrulayamadığı yazar.[10]

Bu savı doğrulayamamış olmaları yazıktır. Ancak yine de Peri Su'nun Pişon olabileceği gibi son derece ilginç bir ihtimalle karşı karşıyayız, ama bu yeni bilgi, Büyük Zap'ın Pişon olduğuna dair sav açısından çok da büyük bir tezat oluşturmaz. Bölüm 27'de belirtildiği gibi, Süryani Kilisesi'nin inancı hafifsenmemelidir, çünkü Ermeni Kilisesi'nin kendine mekân olarak sıklıkla kutsal yerleri seçtiği görülmektedir (Nuh'un Gemisinin nihai varış yeri önemli bir örnek teşkil eder – bkz. Bölüm 30).

Bununla beraber, Büyük Ermenistan'ın Ermeni halkının Peri Su'nun Pişon olduğuna inanıyor olması, Cennet'in dört nehrinin kaynaklarıyla Bingöl Dağı civarındaki bölge arasında bir bağ olduğunu gösterir. Bingöl Dağının Ermeni geleneğinde Katar Erkri, yani Yeryüzünün Zirvesi olarak bilindiğini ve burada doğan "dört nehrin dünyanın dört bir tarafına" aktığını unutmayalım.*[11]

---

9 Strecker ve Kiepert, *Beiträge zur geographischen erklärung*, 8.

10 *A.g.e.*, 8, n. 1.

* Pişon nehrinin İran'daki Uizhun (günümüzde Kızıl Uzun) nehri olabileceğine dair teorileri savunmak mümkün görünmemektedir, çünkü bu nehir Van gölünün 400 kilometre kadar güneydoğusunda doğar. Neden nehirlerden üçünün kaynakları birbirlerine bu kadar yakınken dördüncüsü bu kadar uzakta olsun? Özellikle dört nehrin Cennet Bahçesi'nden geçen tek bir nehirden doğması gerektiği göz önüne alınırsa bu savın pek bir anlamı yoktur.

11 *Bkz.* Rohl, *"Legend,"* 53, 54, 56, 62, 66, 68, vs.

MA'UL HAYAT

Müslüman Kürtler, Yahudi-Hıristiyan geleneğinden bağımsız olarak Bingöl Dağının çok ünlü, başka bir Cennet kaynağının yeri olduğuna inanır. Suları gençliği geri getiren ve ebedi hayat sağlayan Ma'ul Hayat buradadır.[12]

Halk efsanelerine göre Büyük İskender (Farsçada İskender, Türkçede de miğferindeki koç boynuzlarından dolayı "Boynuzlu" ve "Çift Boynuzlu" anlamına gelen Zülkarneyn olarak bilinir), "kuzeyde, Kutup Yıldızının altında" olduğu söylenen Ma'ul Hayat'ı aramak için batan güneşin ardındaki "karanlıklar diyarına" yolculuk yapar.[13] Bu yolculuktaki rehberi ve veziri gizemli bilge Hızır'dı; ancak bir yol ayrımına geldikleri zaman iki adam farklı yönlere giderler. Ma'ul Hayat'ı bir tek Hızır bulur ve suyundan içer (veya başka bir versiyona göre çeşmede yüzen bir balığı yer, bkz. resim 29.2). Hızır İskender'in ona yetişmesini beklerse de İskender yaklaşırken çeşme ortadan kaybolur. Ardından Allah'tan ölümsüzlük elde eden Hızır da kaybolur.

---

12 Budge, *"The Life and Exploits of Alexander."*

13 Coomaraswamy, *"Khwaja Khadir and the Fountain of Life in the Tradition of Persian and Mughal Art,"* 157–67.

Resim 29.2. Hızır, veya Yeşil Adam; ölümsüzlüğünü Bingöl Dağı civarında olduğu sanılan Ma'ul Hayat'a borçludur.

İskender'in yolculuğunun Farsça ve Türkçe anlatımlarında Bingöl'den söz edilmezse de yerel Kürt halk hikâyelerinde söz edilir. Hikâyenin Kürt versiyonunda, vücudunda derin yaralar ve şiddetli ağrılar olan İskender'in Ab-ı Hayat'ı aramak için yola çıkıp onu Bingöl Dağı (buradaki adıyla Cebel-i Cur) civarında bulduğu anlatılır. İskender bu suları ya içer, ya da içinde yıkanır ve yaraları geçer. Sonra da bu mucize onuruna yakınlardaki bir nehrin belirli bir noktasını seçip orada Çapakçur adını verdiği bir kale yaptırır;[14] Çapakçur, bu dağa yakın mesafede yer alan Bingöl şehrinin eski adıdır.

YEŞİL ADAM HIZIR

Türkçede Hızır olarak bilinen figürün Arapça adı El-Hıdır, "Yeşil Adam" demektir. Kuran'ın yanı sıra,[15] Pers edebiyatında ve Müslüman olmayan çeşitli kaynaklarda adı geçen gizemli bir figürdür, bir felakete veya kaderde yazılanlara engel olmak için tam zamanında yetişen ve ebediyen genç olan "Allah'ın kulu"dur. Sakallı bir adama rastlayıp daha sonra Hızır olduğunu keşfeden insanlara dair birçok anlatım söz konusudur. Bir aziz ve mübarek bir adam olmanın yanı sıra Sufi akımın ruhani lideri, yani Allah'la insanoğlu arasındaki aracı olan *kutb*'dur. Hızır bazen de Aziz Georgios ile özdeşleştirilir, zaten bayramı aynı gün, yani 23 Nisan'dır. Bazıları Norman kiliseleri ve katedrallerindeki yontma yapraklı başların, yani Yeşil Adam'ın bolluğunda Hızır'ı görür.[16]

ENKİ KÜLTÜ

Hızır büyük ihtimalle aslında Mezopotamya mitlerine ve efsanelerine ait bir figürdü. Akad ve Babil dillerinde Ea olarak bili-

---

14 Örneğin bkz. "*Bingöl Evlilik*," eCift, www.ecift.com/evlilik/bingoel-evlilik.html (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).
15 Kuran 18: 60–65.
16 Anderson, "*Green Man*," 29, 75.

nen Sümer yaradılış, su ve zekâ tanrısı Enki'yle bağlantılı olması muhtemeldir. Enki sanat alanında genelde boynuzlu bir miğfer takan ve omuzlarından ikiz çeşme şeklinde iki kaynak akan bir insan olarak gösterilir (bkz. resim 29.3). Bu suların içinde, nehrin kaynağına ulaşmaya çalışan somonlar gibi, akıntıya karşı yüzen balıklar vardır. Bu iki nehir Dicle ile Fırat'ı temsil eder[17] ve Enki, bu iki nehrin Basra Körfezine dökülmeden önce bir araya gelerek oluşturduğu Şattülarap'ın kıyısındaki kadim Mezopotamya şehri Eridu'nun tanrısı olan Enki bu nehirlerin de tanrısıdır. Enki'nin bu güçlü nehirlerin kaynaklarıyla da bağdaştırılmaması için hiçbir neden yoktur.

Sümer-Akad mitolojisinde Dicle ile Fırat'ın ilksel bir su kaynağından, Enki'nin koruması altında olan ve Abzu (veya Apsu) olarak bilinen, bütün "tatlı sular"ın da kaynağı olan bir yeraltı gölünden doğduğu söylenir.

Enki'ye, Sami dilindeki versiyonu olan Ea olarak, ama Haya veya Hayya adıyla, MÖ ikinci binyılm son çeyreğiyle birinci binyılın birinci yarısı arasında, Doğu Toros Dağlarıyla Ermenistan yaylası arasında yer alan kadim Urartu Krallığı'nda da tapılırdı.[18] Haya'nın o dönemki önemi, Ermenistan'ın Farsça adının Hayastan ve eski Urartu adının da Hayasa olmasından da anlaşılabilir.[19] Günümüzde bile "Ermenistan Cumhuriyeti"nin Ermenice adı, Hayastani Hanrapetutiun'dur. Bu durum, Bingöl Dağının da dâhil olduğu bu bölgenin, Dicle ile Fırat nehirlerinin tanrısı olan Haya veya Ea kültüyle bağlantılı olduğunu gösterir (hatta, gördüğümüz üzere, bu iki nehir omuzlarından doğar).

---

17 Leeming, *"Creation Myths of the World,"* cilt 1, 248.
18 Archi, *"The God Hay(y)a (Ea-Enki) at Ebla,"* 15–36.
19 Movsisyan, *"Sacred Highlands"*, 47–49.

Resim 29.3. Omuzlarından ikiz Fırat ve Dicle nehirleri doğan Sümer Anunnaki tanrısı Enki (Akadlarda Ea, Ermenilerde Haya).

Ermeni halk hikâyelerinde Haya, bir Titan ve Kitabı Mukaddes'teki Nemrut figürüyle eşanlamlı bir Babil kralı olan Bel'İ öldürdüğü söylenen kahraman Hayk'a dönüşmüştür.[20] Geleneklere göre Hayk bu mücadeleden önce Bingöl Dağını ziyaret eder ve burada kılıcını keskinleştirmek için onu buzul göllerinden birinin buz gibi sularına daldırır.[21] Hayk Van Gölünün kıyısında Bel'i öldürdükten sonra Titan'ın bedeninin yakınlarda yer alan ve adını ondan alan Nemrut Dağının zirvesine gömüldüğü söylenir.

20 *A.g.e.*, 69.

21 "*Byurakn*," HyeForum, http://hyeforum.com/index.php?showtopic=6497 (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

DİLMUN—TANRILARIN BAHÇESİ

Enki, Ea veya Haya, Dilmun adında mitolojik bir yerle, bir tür yaradılış bahçesiyle bağdaştırılırdı; tanrı Enlil, karısıyla birlikte yaşadığı bu bahçede, hayvanların huzur ve barış içinde bir arada yaşadığı, insanların düşmanlarının olmadığı ve tanrı Enlil'in "tek dilde şükrettiği", "günahtan yoksun, mutlak bir mutluluk çağı" başlatmıştı.[22] Burası ölümün, hastalığın ve üzüntünün bilinmediği, saf, temiz, aydınlık bir "ölümsüzler ikametgâhı" idi[23] ve bazı ölümlülere "tanrılarınki gibi bir hayat" verilmişti.[24] Bir metne göre Dilmun "kuzgunların gaklamadığı, kurtlarla aslanların başka hayvanları yemediği" bir yerdi.[25]

Dilmun, Sümerlerin Basra körfezindeki Bahreyn adasına verdiği isimse de, aslında Mezopotamya ovasına bakan dağlık bir bölgeydi. Bir metinde "Dilmun Dağı. Güneşin doğduğu yerdir" diye yazar.[26]

Bazı metinlerde Dilmun'dan "sedir ağaçlarının diyarı" diye söz edilir; New York Üniversitesinde Yakındoğu Araştırmaları bölümünden Profesör Mehrdad İzady, bu cümleyle epey uzakta olan ve sedir ormanlarıyla ün salan Lübnan'ın değil, Van gölüne kadar uzanan Üst Zagros Dağlarının kastedildiğini göstermiştir.[27] Burada Neolitik çağın sonuna kadar bol miktarda bulunan sedir ormanları Sümerlerle Akatlar tarafından kesilip Irak ovasında kurdukları şehirlerin inşasında kullanılmıştır.

DIMILİ KÜRTLERİ

Zerdüştlerin kutsal kitabı olan Bundahişn'de Dilaman adlı yerin "Dicle'nin pınarbaşında" yer aldığı yazar,[28] Süryani Kilisesi'nin

22 Heinberg, *"Memories and Visions of Paradise,"* 42.
23 Roux, *Ancient Iraq*, 1980, 106.
24 *A.g.e.*
25 Tabakow, *"Reflections on a Fullbright Year in Bahrain."*
26 Kramer, *"Sumerian Mythology,"* 1998, 81.
27 Izady, *"The Kurds,"* 19.
28 *A.g.e.*, 67.

Kuzey Irak'ta, kadim Erbil şehrinde bulunan arşivlerinde ise bu bölgede Beth Dailomaye, yani "Daylamitlerin diyarı" olduğu yazar.[29] Daylamitler, anavatanları Ermenistan yaylasında, Daylaman veya Dilaman olan bir Kürt kabile hanedanıydı,[30] onların soylarından gelen Dımıli Kürtleri de günümüzde orada yaşar. Daylamitlerin kontrolündeki bölge, Erzincan şehrinden batıda Tunceli iline, batıda da Murat Suyu, diğer adıyla Doğu Fırat'a kadar uzanır.

Bu bölgeye Bingöl'le Muş ovasının kuzey kısımları dâhil olduğundan, Yeryüzü Cenneti'nin coğrafi konumunun Mezopotamya'nın Dilmun algısıyla eşanlamlı olduğu anlaşılmaktadır; bu iki yer muhtemelen, bir zamanlar bu bölgeyi, kadim dünyadaki tüm nehirlerin, göllerin ve denizlerin kaynağı olan ilksel kaynak Abzu'nun olduğu yer olarak gören aynı kültürden kaynaklanmıştır.

Dımıli Kürtleri, bölgenin Müslüman Kürtleriyle fazla bağlantıları olmayan ayrı bir etnik topluluktur. Zazaca veya Gorani dili olarak bilinen kendi dilleri vardır ve çok eski bir din olan Alevi dinindenler (kırmızı renkli başlıklarından dolayı Kızılbaş olarak da bilinirler). Aleviliğin Güneybatı İran'dan Türkiye'nin doğusuna geldiğine inanılırsa da, Alevilik muhtemelen "güneşin çocukları"[31] olarak bilinen ve Ermeni Zerdüştlüğü sınıfına ait sayılan[32] Arevordiler veya Arewordiklerin inanışlarından ve adetlerinden türemiş unsurlar da içerir. Ölülerini damlarda, açıkta bırakmaları (cesetlerin etlerinin ayıklanması) ve ritüellerini yer altındaki "çukurlar"da gerçekleştirmeleri, bu bölgede binlerce yıl önce yaşamış olan Erken Neolitik dönem insanlarını hatırlatır.[33]

---

29 *A.g.e.*, 44.
30 *A.g.e.*
31 Bruinessen, *"Aslini Inkar Eden Haramzadedir! The Debate on the Ethnic Identity of the Kurdish Alevis,"* 5.
32 Bkz. Russell, *"Zoroastrianism in Armenia,"* 515–27.
33 *A.g.e.*

HIZIR ÇEŞMESİ

Daha da önemlisi, Aleviler en kutsal türbesi Hızır Çeşmesi olan Hızır'a ibadet derler; Hızır Çeşmesi, Bingöl Dağının kuzeybatısında, Varto (eski adı Gimgim) şehri yakınlarındaki tepelerin üzerindeki bir ağacın dibinden doğan ve bir çeşmesi de olan bir dağ kaynağıdır. Aleviler Hızır'ın bu türbesinde ibadet etmek için Türkiye'nin dört bir yanından gelirler. İnsanları gençleştirme gücüne sahip olduğuna inanılan bu çeşmeden su alıp, bu mübarek insanı rüyalarında görmek amacıyla geceyi çeşmenin yanı başındaki küçük ve mütevazı bir yapıda geçirirler. Rüyaya yatmak olarak bilinen bu adet, doğaüstü güçlerle iletişim kurmanın çok eski bir yoludur ve Bingöl Dağının eteklerinde uygulanmaya devam edildiğini görmek çok şaşırtıcıdır.

Hızır Çeşmesinin Ma'ul Hayat veya Ab'ı Hayat olduğuna inanılıp inanılmadığı belli değildir, ama arada bir bağlantı olduğu tartışma götürmez. Bu kutsal kaynağın Cennet nehirlerinin kaynağı olmasına imkân yoktur, çünkü her nehir dağın zirvesindeki ayrı bir yerden doğar. Belki de dağın içinde, Rahip Marmaduke Carver'in hayal ettiği gibi, bir tür ilksel kaynağın olduğuna inanılıyordu. Belki de bu kaynağın, "Bingöl" adının anlamını da açıklayacak şekilde bu dağdan doğan sayısız nehrin ve derenin asıl kaynağı olan buzul göllerini beslediğine inanılıyordu.

Mezopotamya mitolojisinde, karısıyla birlikte cennet gibi Dilmun'da yaşayan Enki'nin tanrısı olduğu ilksel su kaynağı Abzu'nun ardında da bu inanış mı yatıyordu acaba? Alevilerin Hızır Çeşmesi, bu bölgede binlerce yıl önce ortaya çıkmış olabileceğini varsaydığımız bu inanışların uzak bir yankısı olabilir miydi acaba?

Bu çeşmenin en azında Alevilere göre *genius loci*'sinin Hızır olduğuna şüphe yoktur ve Hızır'ın Abzu'nun koruyucusu Enki veya Ea'nın Ermeni versiyonu Haya olması son derece muhtemeldir. Acaba Daylaman veya Dilaman'dan gelen Aleviler,

Dilmun'un eski varlığına dair özel bir bilgiye sahip olabilirler mi? Aşağıda göreceğimiz üzere, bu cennet gibi yer, Mezopotamya mitolojisinde ve efsanelerinde, Anunnaki tanrılarının doğum yeri olan Duku'yla da eşanlamlıydı.

BÖLÜM 30

ANUNNAKİLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

Klaus Schmidt, sonradan onun Göbekli Tepe'nin "Cennet Bahçesi'nde bir tapınak" olduğunu yazacak olan İngiliz gazeteci Sean Thomas'a röportaj verdiğine pişman olmuş olabilir. Ancak bu durum, Schmidt'i buranın MÖ 3000 yılından itibaren Mezopotamya ovasında gelişecek olan uygarlıklar üzerinde yaratmış olabileceği etki konusunda tahmin yürütmekten alıkoymadı.

Schmidt, İngilizce versiyonu ilk olarak 2012'de yayınlanan *Göbekli Tepe: Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı* kitabında Göbekli Tepe'yi inşa edenlerin Şamanist bir toplumdan türemiş olabileceği ve T biçimli dikilitaşların atalarını temsil ediyor olabileceği konusunda fikir yürütür. Bu güçlü bireylerin anıları çok sonraları Anunnaki olarak bilinen gökyüzü (*an*) ve yeryüzünün (*ki*) Anunna tanrıları olarak bilinen tanrılarla ilgili öykülere dönüşmüş olabilir. MÖ üçüncü binyılda Mezopotamya ovasında yaşayan Sümerlerin ve Akadların mitlerine ve efsanelerine göre Anunnakilerin doğduğu ve yaşadığı yer, Sümer dilinde "kutsal höyük" anlamına gelen Duku'ydu. İlk koyun ve ilk tahıl burada yaratılıp Enki ve Enlil adlı tanrılar tarafından aşağıda yaşayan

insanlara verilmişti. Bu inanış apaçık bir şekilde, daha önce de gördüğümüz üzere Neolitik devrim döneminde altın üçgende başlayan hayvan yetiştiriciliğinin ve tarımın kökeniyle ilgilidir. Klaus Schmidt'in kendisinin dediği gibi:

Bu argümanlar birbiriyle bağlantılı olabilir mi? Göbekli Tepe'nin ardında Duku Dağı yatıyor olabilir mi? Göbekli Tepe'nin – birdenbire şaşırtıcı derecede gerçek görünen – antropomorfik dikilitaşları eski zamanların Anuna tanrıları olabilir mi?[1]

Anunnakilerin kökeninin Güneydoğu Anadolu'daki Neolitik devrimi başlatanların anısı olabileceğine dair bu fikirler inanılmaz bir şekilde, bu kitabın yazarı tarafından 1996'da (Schmidt Göbekli Tepe tapmaklarını ilk olarak incelerken) yayınlanan *Meleklerin Küllerinden* kitabında da öne sürülmüştür. Alman arkeoloğun da Neolitik devrimi harekete geçiren olayların Duku höyüğünün anlatımında muhafaza edilmiş olabileceğine ve Anunnakilerin insanlara uygarlığın temelini sağlamış olabileceğine inanıyor olması çok önemlidir. Dolayısıyla bu mitolojik geleneklerin temelini belirlemek, Göbekli Tepe'yle ve gizemli T biçimli dikilitaşlarıyla herhangi bir bağlantılarının olup olmadığını keşfetmek büyük önem taşır.

Sümer dilinde Duku, "kutsal (*ku*) höyük (*dul*)" anlamına gelirse de, *dul*'un Akad dilindeki karşılığı *tillu*'dur, *tillu* da Göbekli Tepe'nin kendi gibi bir höyük anlamına gelen Arapça *tell*'le eşasıllıdır.[2] Aslında Mezopotamya araştırmacısı Jeremy Balck, Duku'nun mitolojik bir kavram olarak Mezopotamya ovasının dört bir tarafına dağılmış olan, ama MÖ üçüncü binyılda, Sümer ve Akad uygarlıkları doğarken bile zaten terk edilmiş olan sayısız höyüğün bir prototipi olarak görüldüğüne inanır.[3]

---

1 Schmidt, "*A Stone Age Sanctuary in South-eastern Anatolia,*" 206–7.
2 Black, "*The Sumerians in Their Landscape,*" 41–62.
3 *A.g.e.*

Herhangi bir höyüğün toprağı şöyle bir karıştırıldığında bile hemen ortaya çömlek kırıkları, işlenmiş çakmaktaşları, hatta insan kalıntıları ortaya çıkar, bu da burada eskiden tanrıların yaşadığına dair maddi kanıtlar olarak görülmüş olabilir. Bu höyüklerin varlığı büyük ihtimalle hem Sümer mitolojisindeki Duku höyüğünün hem de diğer kadim uygarlıkların mitlerinde ve efsanelerinde sözü edilen ve yeryüzündeki ilk inşa edilmiş yapılar olarak görülen ilksel höyüklerin ardında yatar (en önemli örnekleri arasında Eski Mısır metinlerinde firavun uygarlığının temeli olarak sözü edilenler vardır). Dolayısıyla Duku ilksel bir höyüktü, ilk ata tanrıların var olduğu yerlerdi, yeryüzü ile gökyüzünün birleştiği yerlerde inşa edilmişlerdi. Ata tanrıları o kadar eskiydi ki yerlerini başka tanrılar aldığı zaman höyüğün içinde var olan ve Kur olarak bilinen bu ölüler diyarına geçiş sağlayan sisli bir dünyaya çekildiklerine inanılırdı.[4]

Dolayısıyla bu kutsal höyük aynı zamanda "yabancı diyar" ve "dağ" anlamına da gelen Kur'un girişiydi. Hatta bazı araştırmacılar Kur kelimesinin kuzeyde yaşayan yabancılara verilen "kurd" adının kökeni olduğuna inanır; günümüzdeki Kürt ve Kürdistan terimleri de "kurd"dan türemiştir.[5] Bununla beraber Dilmun gibi Duku'nun da aynı zamanda her sabah güneşin doğduğu "Kaynak Dağı" anlamına geldiği saptanmıştır.[6] Bu bağlantı, Eski Mısır geleneğinde güneşin batışıyla doğuşu arasında Duat'tan, yani yeraltından geçtiğine inanılan güneş tanrısı gibi, Mezopotamya geleneğindeki güneş tanrısının da Kur'dan, yani ölüler diyarından geçip Duku höyüğündeki mağara benzeri bir açıklıktan doğduğuna inanılmasından kaynaklanır. Dolayısıyla hem yabancıların yaşadığı dağlık topraklar hem de ölüler diya-

---

4 Horowitz, *"Mesopotamian Cosmic Geography,"* 316 (K. 2873:3–4). Ayrıca bu konuda kapsamlı bir inceleme için bkz. Katz, *"The Image of the Netherworld in the Sumerian Sources."*

5 Hennenrbichler, *"The Origin of Kurds,"* 64–79.

6 Horowitz, *"Mesopotamian Cosmic Geography,"* 316 (K. 2873:3–4).

rı anlamına gelen Kur, karanlık topraklar, yani güneşin kuzey yarımkürede ulaşmadığı tek yön olan kuzeyle bağdaştırılmaya başlanmış.

Kadim Mezopotamya şehirlerinde genelde Duku höyüğünün bir temsilcisi vardıysa da, mitolojik dünyada bir yerlerde Anunnaki tanrılarının doğduğu orijinal Duku höyüğü olmalıydı. Bu durumda Schmidt, Duku'yu Göbekli Tepe'yle özdeşleştirmekte haklı mıydı?

TANRILARIN DAĞI

Kadim metinlerde Duku höyüğünün, Kharsag-gal-kurkura, yani "tüm diyarların en büyük dağı" olarak bilinen çok daha büyük Kharsag (veya *hursag*) Dağının bir parçası olduğu yazar.[7] Bu dağ, etrafında yıldızların döndüğü ve gökyüzünün dayandığı bir destek görevi görüyordu, yani kozmik bir dağ veya dünya dağıydı.

Duku höyüğü gibi Kharsag da doğan güneşin yönüyle bağlantılı olarak bazen Doğu'nun Dağı olarak tanımlanırsa da,[8] bazen de kuzeyde,[9] Doğu Toros Dağları ve Ermenistan yaylası yönünde konumlandırılır. Peki Kharsag gerçekten fiziksel bir yerse, tam olarak nerededir?

KADİM NİPPUR SİLİNDİRİ

MÖ 2600'e tarihlenen ve Irak'ın güneyindeki Nippur şehrinde, tanrı Enlil'in "Dağ Evi"nin (E-kur) temeline yerleştirilmiş pişmiş topraktan bir silindirde bulunan bir Sümer-Akad yazıtında Kharsag'dan doğrudan Dicle ve Fırat nehirleriyle bağlantılı olarak söz edilir:

7 Jastrow, *"The Religion of Babylonia and Assyria,"* 558.
8 Sayce, *"Two Accadian Hymns,"* 130.
9 Warren, *"Paradise Found,"* 127, 166, 170.

Kutsal Dicle, kutsal Fırat,
Enlil'in kutsal asası
Kharsag'ı kurdu;
Bolluk verdiler.
Asası korur (?);
Tanrısı[na] bir dua...
Topraktan fışkıranlar.[10]

Bu alıntı Dicle ile Fırat'ın ağızlarına ima etmiyorsa bile, bu iki büyük nehrin Dünya Dağı Kharsag'tan fışkırdıklarına ima eder. Kharsag'ın Mezopotamya'nın kuzeyinde veya kuzeydoğusunda gerçek bir dağ olabileceği uzun zaman önce kararlaştırıldıysa da genelde, Türkiye'nin doğusunda bulunan ve Hıristiyanlık açısından son derece önemli olan Ağrı Dağıyla özdeşleştirilir.[11]

Büyük Tufan'dan sonra Nuh'un Gemisinin yolculuğunun burada sona erdiği söylenir, ama aşağıda göreceğimiz üzere, bu tam bir isim hatasıdır. Yaradılış kitabına göre "gemi [...] Ararat Dağlarına oturdu" (Yaradılış 8:4); burada ima edilen, Ararat Krallığıdır. Bu da Yahudilerin Urartulular için kullandığı isim olup Asur ve Babil edebiyatında ilk olarak MÖ XIII. yüzyılda ortaya çıkar. Urartu Krallığı gelişiminin zirvesinde güneyde Doğu Toros Dağlarından kuzeyde Kafkas Dağlarına kadar uzanırdı ve merkezinde Ermenistan yaylası ile Van gölü yer alırdı. Kitabı Mukaddes'in hiçbir yerinde doğrudan Ağrı Dağından söz edilmez. Ancak yine de aşırı hevesli, din adamları, teologlar ve araştırmacılar Nuh'un karaya vardığı yeri günümüzde Ağrı Dağı olarak bilinen, Ermenistan'ın en yüksek dağı olan Masis Dağıyla özdeşleştirmekte ısrar etmiştir.

---

10 Barton, "*Miscellaneous Babylonian Inscriptions*," 5.
11 Örneğin *bkz.* Miller, "*Har-Moad*," 2, 179, 194.

CUDİ DAĞI

Ağrı Dağının Ermeni geleneği için kutsal bir dağ olduğuna şüphe yoktur; burada tarihöncesinde insanların yaşadığına dair bulgular söz konusudur. Ancak MS V. yüzyıldan önce, burasının Nuh'un Gemisiyle bağdaştırıldığı olmamıştır. Hatta bölge halkı Nuh'un Gemisinin varış noktası olarak başka bir dağa, Türkiye-Suriye sınırına yakın olan Cudi Dağına işaret eder. Bu dağın eteklerinde, Nuh'la ailesinin gemiden ayrıldıktan sonra kurduğu yerleşim yeri olan Thamanin'in bulunduğuna inanılan Cizre şehri yer alır.

Cudi Dağı, Babilli Yahudiler, Süryani Kilisesi'ne bağlı Hıristiyanlar, Müslümanlar (Kuran, Hud suresi, 11/44) Yezidiler (meleklere tapan Kürtlerin dini) ve Kuzey Mezopotamya yaşayan Keldanilere[12] göre Nuh'un Gemisinin oturduğu noktadır. Berossus'a (Babilli tarihçi, MÖ y. 250) göre de Nuh'un Gemisinin oturduğu yer bu dağdır, Abydenos (Yunan tarihçi, MÖ y. 200) ise burada yaşayanların "tahtaların üzerindeki ziftin nadir bir şey olduğuna inanarak tılsım olarak üzerlerinde taşıdığını" ve "geminin tahtalarının birçok hastalığa karşı büyük başarıyla" kullanıldığını söylemiştir.[13]

İngilizceye çevirdiği Kuran 1734'te yayınlanan İngiliz Oryantalist George Sale'e göre (1697-1736), gemiden parçalar "Epiphanius'a [MS IV. yüzyıl sonlarında yaşamış ünlü bir din adamı] inanacak olursak onun döneminde burada görülmüş; ayrıca [Bizanslı] İmparator Herakleios [MÖ 610-641 arası imparator] Thamanin şehrinden Cudi Dağına çıktığını, burada geminin yerini gördüğünü duyduk".[14]

Sale ayrıca Cudi Dağının tepesinde eskiden bir manastır olduğunu, MS 776 yılında yıldırım çarpmasıyla yerle bir olduğunu

12 Sale, "*The Koran*," 1833, cilt 2, 15, not a.
13 *A.g.e.*
14 *A.g.e.*

söyler. Ondan sonra Cudi Dağının Nuh'un Gemisinin vardığı yer olduğu inancı giderek yerini Ermenilerin Masis Dağı, Türklerin Ağrı Dağı ve Hıristiyanların Ararat Dağı adını verdiği dağa bırakır.[15]

CUDİ DAĞINDAN AĞRI DAĞINA

Ermeni Kilisesi, geminin varış yerinin Cudi Dağından daha kuzeyde yer alan, günümüzde Ermenistan Cumhuriyetinin başkenti olan Erivan şehrine yakın Vagharshapat'taki Ana Taht Kutsal Eçmiadzin Kilisesi'nin ve Manastırının yetki alanında olan kutsal Ağrı Dağına (bkz. resim 30.1)[16] aktarılmasından doğrudan sorumludur. Vatikan Katolik Kilisesi için neyse, Ermeni Kilisesi'nin lideri *Katolikos*'un tahtı olan Kutsal Eçmiadzin de Ermeniler için aynı şeydir. Eçmiadzin'den bakınca Ağrı Dağı ovadan yükselip güney yönünde ufka hükmedermiş gibi durur.

Nuh'un Gemisinin varış noktasının Cudi Dağından Ağrı Dağına aktarılmış olması muhtemelen siyasi nedenlerle olmuştur ve kadim Süryani Kilisesi'nin İsa'nın düalist doğası konusundaki ortodoks olmayan görüşlerinden dolayı Ortodoks-Katolik Kiliseden dışlandığı 431'deki Ephesos Konsilinden sonra gerçekleşmiştir. O dönemde Cudi Dağı, Ermeni Kilisesi'nin güneydeki rakibi olan Süryani Kilisesi'nin yetki alanındaydı, dolayısıyla ilgiyi Cudi Dağından Ağrı Dağına çekmek uygun bir karar olarak göründü, çünkü Ermeniler Süryanilerin bu önemli hac merkezinin kontrolünü ellerinde tutmasını istemiyordu.

Ancak Ermeni Kilisesi bu döneme kadar Nuh'un Gemisinin varış noktasının Cudi Dağı olmasından rahatsız görünmemişti. V. yüzyılda yaşamış Bizanslı Phaustos adlı Ermeni bir tarihçiye atfedilen ve *Epik Tarih* olarak bilinen Ermenice bir eserde durumun böyle olduğu görülür. Bu kitapta Kuzey Mezopotamya'da

---

15 *A.g.e.*
16 Garsoïan, "*Taron as an Early Christian Armenian Center,*" 65.

Nisibis'in [Nusaybin] ikinci piskoposu olan Yakup'un Cudi Dağını ziyareti anlatılır. III. yüzyıl sonlarında doğan "Ermeni aziz"in burada "Nuh'un Gemisinden bir tahta" bulduğu belirtilir.[17]

Günümüzde Nuh'un Gemisinin varış noktasının Ağrı Dağı olduğuna bir tek Hıristiyanlar inanır. Ancak bu inanç o kadar güçlüdür ki, Ağrı Dağının yamaçlarında geminin kalıntılarını bulmaya yönelik çeşitli dikkat çekici girişimlere ilham olmuştur. Ancak bütün bu girişimler ya sonuç vermemiş, ya da taşlaşmış bir geminin sözde kalıntılarının doğrulanması imkânsız, kaçak video çekimiyle sonuçlanmıştır.

Bu bölümün ana konusundan ayrılıp bu konuya sapmış olmamızın nedeni, Hıristiyanların Ağrı Dağının gücüne olan inanışının son üç yüz yıl boyunca, Kuzey Mezopotamya veya Ermenistan yaylasıyla ilgili efsanevi yerlerin coğrafi konumu konusunda bilimsel düşünceleri bile ciddi şekilde bulandırmış olmasıdır. Örneğin Ağrı Dağının Kharsag'la özdeşleştirilmiş olmasının nedeni büyük ihtimalle Hıristiyanların Ağrı Dağı saplantısıdır.[18] Hâlbuki Kadim Nippur Silindiri'nde kaydedilmiş yazıtta sözü edilen Dicle ile Fırat başta olmak üzere, büyük nehirlerin hiçbiri bu dağdan doğmaz.

Eskiden Dicle ile Fırat'ın aynı kaynaktan doğduğuna inanıldığına göre Kharsag'ın, Ağrı Dağının 240 kilometre kadar batı-güneybatısında bulunan Bingöl Dağıyla özdeşleştirilmesi gerekirdi. Ermeniler nasıl Bingöl Dağını Tanrıların yurdu olarak görüyorsa, Sümer-Akadlar da Kharsag'ı "tanrıların doğduğu yer"[19] veya "tanrıların merkezinin olduğu yer"[20] olarak görürdü; bu tanım, daha önce gördüğümüz gibi büyük ihtimalle bir höyük, tanrıların çağına tarihlenen ve terk edilmiş bir höyük olduğu düşünülen Duku höyüğünün varlığına atıfta bulunur.

17 *A.g.e.*
18 Miller, *"Har-Moad,"* 20, 179, 194.
19 Jastrow, *"Religion of Babylonia and Assyria,"* 558.
20 Sayce, *"Two Accadian Hymns,"* 130.

Resim 30.1. Günümüzde Ermenistan Cumhuriyetinin başkenti ve en büyük şehri Erivan'dan göründüğü haliyle Ağrı Dağı.

İşin ilginç tarafı, Duku höyüğüyle ilgili bazı anlatımlarda höyüğün tepesine kurulmuş bir Kadim Şehir'den söz edilir[21] ve Abzu'nun onun altında olduğu söylenir.[22]Her ne kadar araştırmacılar bu şehrin Enki'nin koruması altındaki Eridu şehri olduğuna inanırlarsa da, Kadim Şehir kavramının asıl Duku'nun üzerinde var olan – ve ata tanrıları yerin altına çekilince tepeye gömüldüğü görülen – bir yapıyla ilgili olması mümkündür.

KADİM NİPPUR SİLİNDİRİ

İngiliz tarih yazarı ve jeolog Christian O'Brien (1914-2001) 1980'lerde Kadim Nippur Silindiri (bu metni ilk olarak tercüme eden Kanadalı din adamı ve Sami dilleri profesörü George A. Barton'm [1859-1942] ardından Barton Silindiri olarak adlandırılmıştır) üzerinde ayrıntılı bir inceleme gerçekleştirmiş, üzerindeki yazıttaki "etrafı çevrili başlıca alan" veya "etrafı çevrili yüce alan" sözlerinin Kharsag'da var olan Anunnakilerin yerleşimine ima ettiği sonucuna varmıştır.[23] Akad dilinde "ova", "plato" veya "step" anlamına gelen edin kelimesinin bu yayla "yerleşim yeri"yle ilgili olarak iki defa kullanılmış olması bu inancını destekleyici nitelikteydi.[24] Acaba bu, Duku höyüğünün üzerinde var olan "Kadim Şehir" miydi?

Kadim Nippur Silindiri'nde adı geçen Anunnakiler arasında büyük tanrı Enlil ile daha önce tanıştığımız Enki'nin yanı sıra, güneş tanrısı Utu veya Ugmash, adı "Cennet" anlamına gelen Anu; adı "Kutsal Dağın Hanımı" anlamına gelen Enlil'in (bazen de Enki'nin) karısı Ninkharsag vardır. Ninkharsag bazen de, Akad dilinde "Yılan" anlamına gelen Şir olarak bilinir[25] (Sümer tanrıçası Muş'un karşılığı) ve kendisine "Tanrısal Hanım" anla-

---

21 Bkz. Wiggermann, *"Mythological Foundations of Nature,"* 279–306.
22 *A.g.e.*
23 O'Brien ve O'Brien, *"The Genius of the Few,"* 37.
24 *A.g.e.*, 43.
25 Barton, *"Miscellaneous Babylonian Inscriptions,"* 4.

mına gelen Be-lit unvanı da verilmiştir.[26] Mezopotamya araştırmacısı George A. Barton Şir'in Nippur'da tapılan "yılan tanrıça" olduğunu varsayarsa da,[27] O'Brien adının "Yılan Hanım"[28] anlamına geldiğini ve Kharsag'da yaşayan Anunnakilerden biri olduğunu savunur.

YILAN KÜLTÜ

Enlil veya Enki'nin karısı, Şir (veya Muş) olarak da bilinen Ninkharsag'ın Kharsag'da yaşayan Anunnakilerden biri sayılması ilginçtir, çünkü Muş ovasında bir yılan kültünün söz konusu olduğu bilinir. IV. yüzyılda yaşamış Ermeni başkeşiş Zenob Glak'ın eserinin Ortaçağda yapılan bir tercümesinde yılan kültünün, Muş'un eski adı olan Taron Krallığı'na MÖ 149'da doğudan gelen "Hindular" tarafından getirildiği söylenir.[29] Burada inşa ettikleri şehirler ve tapmaklar Aydınlatıcı Grigor'un MS IV. yüzyılda paganlara karşı yürüttüğü haçlı seferi sırasında yerle bir edilir. Bu tapmakların Muş'la Bingöl arasındaki yola yakın ola ve sonradan Surp Garabet, yani Vaftizci Yahya Manastırının inşa edileceği Aştişat'ta bulunduğu anlaşılıyor.

Bu öykü doğrultusunda Muş, adını aynı zamanda Akad dilinde Şir olan ve "yılan" anlamına gelen Sümer tanrıçası Muş'tan almıştır (gerçi Ermeni halk geleneğinde Muş, daha doğrusu *msuş* kelimesi "sis" anlamına gelir ve bu isim Ermeni tanrıçası Anahita'nın "kızı", aşk ve güzellik tanrıçası Astghik'in hiçbir ölümlü tarafından görünmeden yıkanabilmesi için bir sus bulutu yarattığına dair bir öyküden türemiştir). Bu durumda Aştişat'ta (Aştişat, sembolü "yılan" veya "ejderha" anlamına gelen *vishap* olan tanrıça Astghik'in vatanıdır) var olduğu bilinen

26 *A.g.e.*, 16.
27 *A.g.e.*
28 O'Brien ve O'Brien, "*Genius of the Few*," 46.
29 Zenob Glak'ın öyküsünün tam anlatımı için bkz. Seth, *Armenians in India* ve Avdall, "*A Hindoo Colony in Ancient Armenia*," 181–86.

kadim yılan kültü muhtemelen "Hindular"ın gelişinden öncesine, bölgenin Mezopotamya uygarlıklarından birinin kontrolü altında olduğu bir döneme tarihlenir. Bu da Kharsag'ın Bingöl Dağıyla, Cennet Bahçesi'nin de Muş ovasıyla özdeşleştirilmesi açısından büyük önem taşır, çünkü Christian O'Brien, *The Genius of the Few* [*Birkaç Kişinin Dehası*] adlı kitabında Kadim Nippur Silindiri'nde yer alan Kharsag'la ilgili anlatımın Yaradılış kitabındaki Yeryüzü Cenneti tasvirinin ardında yatıyor olabileceğini öne sürer.

Bu epik anlatımla Cennet Bahçesi'nin Yahudi anlatımı arasında ciddi benzerlikler söz konusudur. "Eden"den iki defa söz edildiği gibi, Ninkharsag'ın unvanı olan "Yılan Hanım" kelimelerinin de geçmesi... Yahudi anlatımında yılanların faaliyetlerinin bilimsel doğasını teyit ediyor.[30]

Yahudi geleneğinin yılanlarıyla aşağıda tanışacağız, ama şimdilik O'Brien'ın Kharsag'ın Cennet Bahçesiyle özdeşleştirilmesi konusundaki sonuçlarını incelememiz faydalı olacaktır. O'Brien, Anunnakilerin dağlık yerleşim yerinin Ermenistan yaylasında Bingöl Dağında değil, Doğu Lübnan sıradağlarının bir parçası olan ve Suriye'yle Lübnan arasındaki sınırı keserek İsrail işgali altındaki Golan tepelerine kadar uzanan Hermon Dağında (günümüzde Cebel El-Şeyh, yani "Şeyhin Dağı") olduğuna inanır

SEDİR ORMANLARININ YOKLUĞU

O'Brien'ın Kharsag'ı Hermon Dağıyla özdeşleştirmesinin nedeni, metinde sedir ormanlarıyla bağdaştırılmış olmasıdır. Dolayısıyla Sümer-Akadlara göre dünya dağı günümüzde Irak olan bölgenin kuzeyinde, kuzeydoğusunda, hatta doğusundaysa da, O'Brien bu dağın en batıda olduğunu düşünür, çünkü ona göre Zagros Dağlarında sedir ormanları yoktur. Ancak gördüğümüz üzere, Sümer ve Akad uygarlıklarının başlarında Zagros Dağla-

30 O'Brien ve O'Brien, "*Genius of the Few*," 48–49.

rında bol miktarda sedir ormanları vardı. Ancak bu ormanlar o denli ortadan kaldırılmıştır ki, çok daha sonraki dönemlerde kâtipler eski metinlerde sözü edilen sedir ormanlarının en batıdaki Lübnan'dakiler olduğunu düşünmüştür. Bunun tek nedeni, kâtiplerin krallıklarının kuzeyindeki ve kuzeydoğusundaki dağlarda eskiden sedir ormanlarının var olduğundan haberdar olmamasıdır. Ünlü Gılgamış destanının bazı versiyonlarında ölümsüzlük bitkisini aramak için yola çıkan destanın kahramanı Van gölü ve Ermenistan yaylası civarına ulaşır, başka versiyonlarında ise Gılgamış Lübnan'a ve Hermon Dağına ulaşır.[31]

Kharsag'ın coğrafi olarak bir yere konumlandırılması gerekiyorsa, bu yer Doğu Toros Dağları ve Ermenistan yaylasında Van gölü civarı olmalıdır. Ayrıca Kharsag, Kadim Nippur Silindiri'nde öne sürüldüğü gibi gerçekten Dicle ile Fırat'ın doğduğu yerdeyse, Bingöl Dağı yakınlarında olması gerekir ve bu durumda bu dağ hem Ermeni hem de Mezopotamya geleneklerinde inanıldığı gibi, asıl "tanrıların yeri"dir. Burası aynı zamanda, O'Brien'ın büyük ihtimalle Kharsag'la özdeşleştirmekte haklı olduğu Yeryüzü Cenneti'nin de mekânıydı, dolayısıyla da Anunnakilerin yaşadığı ve ilk olarak yaratıldıkları Duku höyüğünün da mekânıydı.

Göbekli Tepe'nin, Klaus Schmidt'in dediği gibi Duku höyüğünün asıl ilham kaynağı olup olmadığı zamanla belli olacaktır. Duku höyüğünde yaratılan ve Anunnakiler tarafından insanoğluna verilen ilk koyunla ilk tahılın öyküsü nasıl altın üçgende hayvancılığın ve yerleşik tarımın başlangıcına dair soyut bir anıysa, Göbekli Tepe de Duku höyüğüyle ilgili çeşitli mitlerin gelişimi üzerinde etkili olmuş olmalıdır. Bununla beraber, Duku'nun, üzerine "Kadim Şehir"in inşa edildiği tepelik veya dağlık bir yerde terk edilmiş bir höyük olarak algılanması Göbekli Tepe'ye tam olarak uyar. Dolayısıyla özetle, binyıllar

31 Izady, "*The Kurds,*" 18–19.

boyunca kuşaktan kuşağa aktarılan ve Sümerlerle Akadların ve daha sonra Babillilerin kozmolojik dünyasının bir unsuru haline gelen Duku kavramının altın üçgende Göbekli Tepe ve Ermeni yaylasındaki Bingöl Dağı yakınlarında günümüze ulaşmamış bir yer dâhil olmak üzere çeşitli yerlerin bileşiminden oluşmuş olması muhtemeldir.

Bu durumda Anunnakiler tam olarak kimdi ve Kitabı Mukaddes geleneğine göre Tanrı tarafından yaratılan Adem ile Havva'nın konduğu Yeryüzü Cenneti'ne ne arıyorlardı? Aşağıda göreceğimiz üzere, Mezopotamya geleneğinde ilk insanları yaratan Tanrı değil, Anunnakilerdi.

BÖLÜM 31

İNSANOĞLUNUN YARADILIŞI

Anunnakilerin kim olduğunu birazdan öğreneceğiz, ama Yeryüzü Cenneti'nde ne aradıklarına gelince, cevabı apaçıktır; jeolog ve yazar Christian O'Brien'ın düşündüğü gibi, Krasag, Yeryüzü Cenneti ve Dilmun aynı yerdir ve Mezopotamya geleneğinde Anunnakiler insanoğlunu burada "yaratmıştır".

Özellikle bir öyküye göre Anunnakilerin verdiği işlerin altında ezilen İgigi adlı mitolojik varlıklar isyan edince onların yerine insanlar getirilir.[1] Bu anlatım, Asur sel kahramanı Atrahasis'in mitinde yer alır; burada İgigilerden bir bahçe şeklinde tasvir edilen cennette bir suyolu kazmaları istenir.[2] Bu ortam, Christian O'Brien'ın Kadim Nippur Silindiri'ni tercüme ederken hayal ettiği ortama çok benzer.

İNSANIN YARATILIŞI

İgigiler, "toprağın cankurtaran halatı"[3] olarak görülen suyollarını yaratmak için Dicle ve Fırat nehirlerinin yataklarını kazarak

1 Leick, "*A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*," bkz. "*Igigi*," 85.

2 A.g.e. Öykünün tamamı için bkz. "Atrahasis 1", Dalley, *Myths from Mesopotamia*, 9–17. Ayrıca bkz. Brown, *The Ethos of the Cosmos*, 140.

3 "*Atrahasis 1*", Dalley, *Myths from Mesopotamia*, 9.

geçirdikleri "3600 yıl"ın sonunda Bu toil'a daha fazla dayanamayacaklarına karar verip, Ellil (Enlil'in Eski Babil ve Asur şekli) liderliğindeki Anunnakilere başkaldırırlar.[4] Aleylerini ateşe verdikten sonra, diğer Anunnakilerin de bulunduğu Ellil'in dağ evi Ekur'u kuşatırlar. Anunnaki konseyi İgigilerin neden başkaldırdığını öğrenince tanrılar adına bundan sonraki tüm ağır işleri üstlenmeleri için ilk insanları yaratırlar.

Anunnakiler insanları "ileriyi gören Enki"nin ve diğer Anunnakilerin bazılarının müdahalesi sonucunda yaratırlar.[5] Bunun için "zekâ sahibi" tanrı İllawela (başka anlatımlarda tanrı Kingu) kurban edilir ve Anunnakiler kendilerini arındırmak için onun kanında yıkanırlar.[6] Sonra Enki diğer adı Mami olan rahim tanrıçası Nintu'ya biraz kil verir, Nintu da diğer rahim tanrıçalarıyla beraber tanrının kanını şekillendirip "tanrıların işlerinin yükünü... taşıyacak" ilk insanları yaratırlar. Öldürülen tanrının unutulmaması için etinden bir hayalet ortaya çıkar.[7]

Mezopotamya yaradılış mitinin bir başka versiyonunda, adı Yahudi mitinin ilk insanı olan Adem'in adına benzeyen Adapa olduğu ve kan rengindeki kilden şekillendirildiği söylenir.[8] Bu örnekte ilk inşaların yaratılması için kili Enki'nin yanı sıra, Nintu ve Mami'yle eşanlamlı olan karısı Ninkharsag sağlar. İlk insanı yaratmak için kanla kili beraber şekillendirirler.

Ninkharsag'ın, Kadim Nippur Silindiri'nde adı geçen bilge yılan tanrıça Şir veya Muş'la aynı kişi olduğunu unutmamak gerekir, bu da Mezopotamya mitlerinde yılanla özdeşleştirilen bir tanrıçanın ilk insanların yaradılışında rol aldığı anlamına gelir. Kadim Nippur Silindiri'nin ilk tercümanı George A. Barton, bu öykünün Kitabı Mukaddes'le bir bağlantısı olduğunu sezerek

4 *A.g.e.*, 10.
5 *A.g.e.*, 14–15.
6 *A.g.e.*, 15.
7 *A.g.e.*, 15–16.
8 Josephus, *"The Antiquities of the Jews,"* cilt 1, 1, 2.

şöyle yazar: "[Muş] çok bilgeydi. Tavsiyeleri bile tanrı Anu'ya [Cennet tanrısı] güç verir; bu durum, Yaradılış kitabının 3. bölümündekine çok benzeyen bir görüş açısına işaret eder"[9]. Bu cümleyle apaçık bir şekilde Yaradılış kitabında Havva'nın insanoğlunun atası olarak rolü kastedilir.

HAYAT VEREN HAVVA

MÖ birinci binyılda Kitabı Mukaddes'in topraklarında kullanılan Batı Sami dili olan Aramicede Havva'nın adı (hW:j', çava veya hava), yılan için kullanılan isimle (hwj) aşağı yukarı aynı olması ilginçtir.[10] Havva'nın Arapça adı olan *hawwa* da hem "yılan" hem de "hayat veren" demektir. Hayat, Havva ve Günaha Teşvik Eden Yılan nihayetinde birbirleriyle bağlantılıdır, birbirlerini yansıtırlar; durum böyleyse, o zaman Havva'yla Enki'nin karısı, tanrıça Ninkharsag veya Muş veya Şir arasında benzerlikler olması anlamlıdır. Kitabı Mukaddes geleneğinde insanlığın ilk annesi sayılan Havva, insanoğlunun yaradılışından sorumlu olan bu yılan tanrıçanın Yahudi versiyonu olabilir mi?

Bu durumda Muş ovasının Cennet Bahçesi olduğuna, Bingöl dağının da hem Kharsag ve Anunnakilerin yaratılıp yaşadığı Duku höyüğü, hem de Ermeni geleneğindeki "tanrıların yeri" olduğuna dair sav daha da güçlenir. Belki de Anunnakiler hem Klaus Schmidt'in hem de bu kitabın yazarının öne sürdüğü gibi, anısı Göbekli Tepe'nin büyük yapılarında bulunan T biçimli dikilitaşlarda ölümsüzlük kazanmış olan Neolitik devrimi başlatanlar olarak görülmelidir. Daha önce de gördüğümüz gibi, bu tanrısal atalarımızın Genç Dryas küçük buzul çağında, yani MÖ y. 10.900-9600 arasında Ermenistan yaylasına ulaşan ve altın üçgende Neolitik devrimi harekete geçiren post-Solutrean toplulukların bir anısı olması son derece mümkündür.

---

9 Barton, *"Miscellaneous Babylonian Inscriptions,"* 16.

10 Olyan, *"Asherah and the Cult of Yahweh in Israel,"* 70–71.

Ancak insanlığın basit avcı ve toplayıcılardan hayvan çobanlarına ve tarım işçilerine dönüşümüyle ilgili, ele alınması gereken bir faaliyet katmanı vardır, o da Yahudi dünyasının unutulmuş, marjinal, hatta sıklıkla sapkın literatüründe uygarlıkların kurucularının anısıdır. Bu dünyada insanlığa uygarlığın temelini sunan mitolojik varlıklar *'îrîn*, yani "Gözcüler" olarak bilinir. Bundan sonra göreceğimiz üzere, Gözcülerin öyküsü, bugüne kadar yazılmış en tuhaf, ama aynı zamanda en ilginç kitaplardan biri olan Hanok'un Kitabı'nda anlatılır.

BÖLÜM 32

GÖZCÜLERİN GELİŞİ

Bingöl Dağıyla ilgili mitleri ve efsaneleri araştırırken dağın eski Ermeni metinlerinde ara sıra gördüğüm eski adı Srmantz veya Srmanç ilgimi çekti.[1] Yunanca adının Σερμάντου (Sermantou) olduğunu görünce,[2] Yunanistan'da yaşayan yazar ve gazeteci Jonathan Bright'tan benim adıma araştırma yapmasını istedim. Yunan dilinin kökeni konusunda çok bilgili olduğundan, bu ilginç yer adının kök bileşenlerini tespit edebileceğini düşündüm. Bright, Bingöl Dağıyla ilgili bulduklarımdan haberdar olmamasına rağmen bana şöyle cevap verdi:

[Σερμάντου (Sermantou)] kelimesi ile Hanok'un Kitabı'nda adı geçen, 200 Gözcünün onun soyundan geldiği söylenen 'Ερμώμ' (Sherman-tu/Shermon-/Hermon-/Hermom-...) arasında bir benzerlik görmeden edemiyorum; gerçi Hermon Dağının Suriye, Lübnan ve İsrail (Golan Tepeleri) arasındaki sınırda yer alan dağ olduğu bilinir, ama yine de...[3]

---

1 Movsisyan, "*The Sacred Highlands*," 29–30. Ayrıca bkz. Houtsma, "*Encyclopedia of Islam*," 1913–1936, bkz. "*Bingöldagh*."

2 "Bingöl Dagları," Wikipedia, http://ca.wikipedia.org/wiki/Bing%C3%B6l_Da%C4%9Flar%C4%B1 (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

3 Yazarla Jonathan Bright arasında 20 Ekim 2012 tarihli e-mail yazışması.

İnsan gerçekten de düşünmeden edemiyor. Gizemli Hanok'un Kitabı gibi "Hanokyan" metinlerde gerçekten de Hermon Dağı var. Hanok'un Kitabı, çok eskilere dayanan pseudoepigrafik (yanlış atfedilen) bir kitaptır, en eski fragmanları, ilk metinleri MÖ III. yüzyıla tarihlenen Ölü Deniz Yazmaları arasında bulunmuştur.

Hanok'un Kitabı'nm araştırmacılar arasında Gözcüler Kitabı olarak bilinen bir bölümünde, bazı erken tarihli Yahudi metinlerinde meleklere verilen ve "uyanık olanlar" veya "gözleyenler" anlamına gelen adıyla *'îrîn*'lerin öyküsü anlatılır (Yunancada ἐγρήγοροι [egrêgoroi], Latincede ve Slav dillerinde *Grigori*, İngilizcede *Watchers*).* İki yüz Gözcünün bir dağın tepesinde bir araya gelip bağlılık yemini ettiği, sonra da ovaya indiği söylenir. Burada ölümlü kadınlarla evlenmişler ve onlara Cennet'in gizli zanaatlarını öğretmişlerdir. Bundan dolayı aforoz edilmişler ve asi sayılmışlardır, onlar ilk düşmüş meleklerdir, bu suçlarından dolayı cennet melekleri tarafından yakalanıp hapsedilmişler, "düşenler" anlamına gelen Nefilim adı verilen devasa çocuklarının katledilmesini seyretmek zorunda bırakılmışlardır.

İNSANOĞLUNUN İLKLERİ

İlk olarak *Meleklerin Küllerinden* kitabımda da anlattığım gibi, asi Gözcüler tarafından insanoğluna açıklanan Cennet'in gizli zanaatları ve bilimleri, Neolitik devrimden sonraki yüzyıllarda ve binyıllarda insanoğlunun yaşadığı çeşitli "ilkler"e tekabül eder. MÖ onuncu binyıl ortalarında Göbekli Tepe'nin inşasıyla başlayan bu sürecin sonraki dört binyıl boyunca Yakındoğu ve Ortadoğu'nun dört bir tarafında çeşitli biçimlerde gelişmeye devam ettiğini görürüz.

Hayvancılığın ve tarımın ilk örneklerinin yanı sıra, metallerin ilk olarak dövülüp eritildiği, hatta ilk olarak ketenin imal

* Gözcü kelimesinin Yunanca varyasyonları konusunda beni aydınlattığı için Jonathan Bright'a çok teşekkür ederim.

edildiği, biranın yapıldığı ve şarabın fermente edildiği yer de Yakındoğu'dur. Pişmiş keramikten yapılan en eski heykeller de, hem dini, hem de din dışı amaçlı ilk taş yapılar da bu bölgede bulunmuştur.

Aynı dönemde harika kolyeler yaratmak için kuartz, agat ve akik gibi yarı değerli taşlardan yapılmış boncuklara delik açmak için çakmaktaşından delgilere başvurulması da ilk olarak bu bölgede gerçekleşmiştir. Aynı zamanda mavi kobalt tozu da kozmetik amaçlarla ilk olarak burada kullanılmıştır. İşin ilginç tarafı, Gözcüler kadınlara kendilerini güzelleştirmenin yollarını öğretmekle suçlanmışlardır. Gözcülerin insanoğluna öğrettiğine inanılan diğer sanatlar arasında, altın üçgende ilk olarak Çayönü'nde kanıtlarına rastlanan metal işleme de vardır.[4]

TANRI'NIN OĞULLARI

Bu durumda Gözcüler kimdi ve daha büyük resimdeki rolleri nedir? Kitabı Mukaddes alimleri, Hanok'un Kitabı'nm ve benzer Hanokyan örneklerin Yaradılış kitabının 6. bölümünde yer alan ve Gözcüler anlamına gelen "ilahi varlıklar"m "insan kızları"nı güzel bulup onlarla beraber olduklarını, ortaya Nefilimlerin çıktığını anlatan birkaç cümleden kaynaklandığına inanırlar. Bu bölüm aşağıdaki gibidir:

> İlahi varlıkların insan kızlarıyla evlenip çocuk sahibi oldukları günlerde ve daha sonra yeryüzünde Nefiller vardı. Bunlar eski çağ kahramanları, ünlü kişilerdi. (Gen. 6:4).

Buradan ilahi varlıklar, yani Gözcüler ölümlü kadınlarla evlendiğinde Nefilimlerin zaten var olduğu anlaşılır; Gözcülerle Nefilimlerin Nuh'un tufanından önce Kitabı Mukaddes topraklarında yaşayan halkların farklı isimleri olduğunu düşünmek mantıklı olacaktır. Ancak bu kısacık cümlelerin Hanok'un Kita-

4 1 En. 8:1, 3, "*The Book of Enoch or 1 Enoch,*" çev. Charles.

bı'ndaki Gözcüler öyküsünün ardındaki ilham kaynağı olması pek muhtemel gözükmez. Daha muhtemel olan, tam tersidir; Yaradılış kitabındaki bu birkaç satır, büyük ihtimalle Gözcüler öyküsünün bir varyasyonu gibi ayrı bir kaynaktan alınmış olmalıdır.

Hanok'un Kitabı'nı okuduktan sonra Gözcülerin, veya "Düşenler"in, Sümer-Akad geleneğinin Anunnakileri gibi, insanlığın çok geçmişte kalmış bir döneminde yaşamış çok güçlü insanlar olduğu ve anılarının var olmaya devam ettiği kanısına vardım. Düşmüş meleklerin ölümlülere Cennet'in yasak zanaatlarını ve bilimlerini açıklaması gibi onlar da bize uygarlığın temellerini verecek kadar ileri düzeydeydiler. "İnsan kızlarıyla" cinsel ilişkiye girmiş olmaları da insan doğasına sahip olduklarını ve hem kendilerine hem de ölümlü karılarına benzeyen kanlı canlı çocuklar yaratma kabiliyetine sahip olduklarını gösterir.

ENGEREK YILANI GİBİ YÜZLER

Ancak bu asi Gözcülerin veya düşmüş meleklerin kanatları yoktu. Hanokyan metinlerde uzun boylu oldukları, saçlarının uzun ve beyaz olduğu, benizlerinin soluk ve sağlıklı olduğu, gizemli gözlerinin güneş gibi ışıldadığı anlatılır.[5] Amram'ın Vasiyetnamesi olarak bilinen bölük pörçük bir metnin önemli bir cümlesinde bir Gözcünün yüzünün "engerek yılanı"na benzediği söylenir, dolayısıyla yüzleri yılan benzeri, uzun ve ince olmalıydı.[6]

Nefilimlerden bazen Gözcülerin çocukları olarak Awwim, yani "Yılanlar" olarak söz edilir,[7] bir örnekte de bir Nefilim "Taba'et adlı bir yılanın oğlu" olarak tasvir edilir (Taba'et, asi

5 1 En'de çeşitli atıflar. Gözcülerin fiziksel özelliklerinin analizi için bkz. Collins, "*From the Ashes of Angels*," 46–56, ve buradaki atıflar.

6 Eisenman ve Wise, "*The Dead Sea Scrolls Uncovered*," 153–56, bkz. 4Q543, Manuscript B, Fragment 1.

7 Graves ve Patai, "*Hebrew Myths*," 106.

Gözcülerden biridir).[8] Gadreel adlı bir Gözcü, "Havva'yı yoldan çıkaran" yılan olarak tarif edilir[9] ve Cennet Bahçesi yılanının aslında bir Gözcü veya düşmüş melek olduğu ima edilir. Bazen de bu tuhaf varlıkların kuşlar gibi uçtuğu,[10] veya koyu renkli, ışıldayan pelerinler[11] veya "tüylere benzer giysiler"[12] giydikleri söylenir (bkz. resim 32.1). Dolayısıyla Gözcülerin ölümlü kadınlarla beraber olmak için kanlı canlı olan Cennetvari varlıklar değil, insan şamanlar veya bir tür yönetici seçkin sınıfı olduğu ima edilir.

Daha önce de gördüğümüz üzere, Orta ve Doğu Anadolu'nun Erken Neolitik sanatında, bazen insanlaştırılmış biçimde olmak üzere akbabalar önemli bir rol oynar ve ruhların gökyüzü dünyasına geçişiyle bağdaştırıldıkları ve şamanlarm da vecit haline geçtikten sonra aynı yolu izlediği sanılır. Şamanlarm bu astral yolculukları gerçekleştirmek için akbaba kılığına girmiş olmaları mümkündür; örneğin Irak'ın kuzeyinde, Zagros Dağlarında bulunan ve Göbekli Tepe'yle aşağı yukarı aynı döneme ait olan Zawi Chemi Şanidar'da eklemli kanatlar bulunmuştur.

İNSAN-MELEKLER

Neolitik çağın başlarında insanlığın ani gelişiminden sorumlu sayılan bir Şamanist veya yönetici seçkin sınıfın anısının, Yahudi edebiyatta Gözcülerin ve Nefilimlerin öyküsü şeklinde muhafaza edilmiş olması mümkün müdür? Bu düşmüş melekler Mezopotamya mitlerinde ilk insanları kanla kilden "şekillendiren, daha sonra da onlara uygarlığın temellerini veren gökyüzü ve yeryüzü tanrıları Anunnakiler olarak hatırlanmış olabilir mi?

---

8 Charles, çev., *"The Book of Enoch or 1 Enoch,"* 1 En. 69:12.

9 A.g.e., 1 En. 69:6.

10 Milik, *The Books of Enoch*, 306, 307, 313, quoting extracts from the "Book of Giants."

11 Eisenman ve Wise, *"The Dead Sea Scrolls Uncovered,"* 153–56, bkz. 4Q543, Manuscript B, Fragment 1.

12 Charles, çev. *"The Book of Enoch or 1 Enoch,"* 2 En. 1:4–5.

Klaus Schmidt bu konuda da ilginç bir beyanatta bulunmuştur. Schmidt, Anunnakilerin mitlerinin Göbekli Tepe'deki T biçimli dikilitaşlar olarak resmedilen ilahi ataların uzak bir anısı olabileceğini söyledikten sonra, 2006 yılında Turkish Times'la yaptığı bir röportajda bu taşların "o dönemin muhafızlarını" temsil ettiğini söylemiştir.[13] Muhafızlar, Gözcülerin bir başka adıdır ve Hanok'un Kitabı'nda da kullanılır ("Ben de onların huzurunda uykumda gördüğüm bütün düşleri anlattım ve adalet konusunda sözler söyleyip Cennet'in muhafızlarını azarladım"[14]).

Resim 32.1. Solda, sanatçı Billie Walker John'un, Hanokyan metinler temelinde yaptığı Watcher resmi, sağda da Billie Walker John'un 1995 yaptığı resim temelinde grafik tasarımcı Russel M. Hossain tarafından yapılmış üç boyutlu Gözcü modeli.

13 "Human Figures, Wild Animal Reliefs Unearthed in 11,000-year-old Gobeklitepe Tumulus," *Hurriyet Daily News*, 10 Kasım 2006, www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=human-figures-wild-animal-reliefs-unearthed-in-11000-year-old-gobeklitepe-tumulus-2006-10-11 (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

14 Schodde, çev. "*The Book of Enoch*," 1 En. 13:10.

Schmidt'in bu sözleri söylerken Hanok'un Kitabı'ndaki Gözcüleri kastedip etmediği belli değildir, ama öyle olsun veya olmasın, söyledikleri ilginçtir ve son derece mantıklıdır. Örneğin Christian O'Brien *The Genius of the Few*'da Gözcülerin Anunnakilerle özdeşleştirmekle kalmaz, Anunnakilerin Kharsag'daki yerleşiminin de Hanok'un Kitabı'nda tasvir edilen Gözcülerin yeryüzündeki yurdu olduğu sonucuna da varır.[15] Bu fikirlerin, bu kitabın yayınlandığı 1985 yılı için fazlasıyla ilerici olduğunu kabul etmek lazımdır; o dönemin en popüler teorisine göre Gözcülerle Anunnakiler iki yüz bin yıl önce buraya uzay gemileriyle gelmiş astronotlardı ve Güney Afrika'da altın madenlerinde çalıştırmak için insanları yaratıp sonra da altını buradan alıp götürmüşlerdi.

Bu türden hayal ürünü fikirler günümüzde geçerli olmaya devam etmektedir. Ancak şimdi en azından Göbekli Tepe'nin keşfi ve Profesör Klaus Schmidt gibi araştırmacıların bu konudaki cesur tavrı sayesinde akademik çevrelerde bile kabul görmeye başlayan gerçekçi bir alternatifimiz de var. Schmidt, kadim metinlerde yer alan, mitolojik varlıkların uygarlığın kurucuları olduğuna dair öykülerin ve efsanelerin Neolitik devrimin başlangıcının öncüleriyle ilgili anları yansıtıyor olabileceğini kabul eder.

Bu durumda Gözcüler Cennetvari melekler değil de insan idilerse, yeryüzündeki yurtları tam olarak neresiydi? İki yüz asinin ovaya inip ölümlü kadınlarla evlenmeden önce bağlılık yemini ettiği Toplantı Dağı neresidir? Aşağıda göreceğimiz üzere, Hanok'un Kitabı'nın dediği yerde değil, çok daha kuzeyde, Karanlıklar Diyarı olarak bilinen mitolojik bir krallıktadır.

15 O'Brien ve O'Brien, "*The Genius of the Few*," 48–49, 108–9.

BÖLÜM 33

GÖZCÜLERİN DAĞI

Hanok'un Kitabı'nda tasvir edilen olayların, gerçek dünyada coğrafi karşılıkları olduğu takdirde, Gözcülerin ovaya inmeden önce bağlılık yemini ettiği söylenen Hermon Dağı yakınlarında gerçekleştiğine dair genel bir inanış söz konusudur. Aslında metinde geçen bazı yer isimleri, İsrail'in kuzey sınırında, Doğu Lübnan sıradağlarında yer alan bu dağın eteklerindeki tepelerde bulunur. Hanok'un Kitabı'nda anlatılan öykülerin, Hz. İbrahim'le ailesinin Harran şehrinden ayrıldıktan sonra gittiği, İsrail halkının Vaadedilmiş Topraklarında gerçekleştiğinin düşünülmesi gerektiğine şüphe yoktur.

Ancak Hanok'un Kitabı'nda anlatılan olayların mekânının, Yaradılış kitabında Hz. İbrahim'den önceki neredeyse tüm öykülerin cereyan ettiği yer olan Doğu Anadolu, yani tarihi Ermenistan olması daha muhtemel görünmektedir. Burası, Adem'le Havva'nın Cennet Bahçesi'nden Düşüş'ünün gerçekleştiği sanılan yerdir ve Nuh'un Gemisi de buraya varmıştır; Hz. İbrahim bu bölgedeki Chaldees'deki (günümüzde genelde sanıldığı gibi Irak'ın güneyinde değil de muhtemelen Şanlıurfa) Ur şehrinde yetişmiştir; Hanok ilk şehri (yani Şanlıurfa – bkz. Bölüm 34) bu-

rada kurmuştur; ve Babil Kulesini yaptıran Nemrut burada Hz. İbrahim'le karşı karşıya gelmiş, sonra da Ermeni kültürünün kahramanı Hayk tarafından yenilgiye uğratılmıştır.

Kitabı Mukaddes'in bütün bu kahramanlarının bu bölgede yaşadıklarına inanılır ve onlara adanan tapmaklarla anıtlar buradadır. Dolayısıyla Türkiye'nin doğusu Yaradılış kitabındaki öykülerin mekânıysa, Gözcülerle Nefilimlerin evlerini aramamız gereken yer de Doğu Akdeniz'deki Hermon Dağı değil, burasıdır.

HERMON DEĞİL DE ARMON MU?

Bu sav bazılarına gülünç gibi gelebilirse de, aslında Hanok'un Kitabı'nda teyit edilmiştir. Günümüze ulaşan bazı nüshalarında Gözcülerin bağlılık yemini etmek için toplandıkları dağ Hermon Dağı olarak verildiyse de, başkalarında Armon olarak verilmiştir, o da bambaşka bir yöne işaret eder. Örneğin Hanok'un Kitabı'nın Alman araştırmacı Andrew Gottlieb Hoffman tarafından yapılan tercümesi şöyledir:

Yeret'in döneminde Armon Dağının zirvesine inenlerin [asi Gözcülerin] toplam sayısı iki yüzdü. Burada yemin ettikleri ve karşılıklı yeminler yoluyla birbirlerine bağlandıkları için buraya Armon Dağı adını verdiler.[1]

Armon'un Hermon'dan türediği savunulabilir, ama Hanok'un Kitabı'nın Hoffman tarafından yapılan ve 1836'da yayınlanan Almanca tercümesini İngilizceye tercüme eden John Baty böyle düşünmemiştir. Baty, Gözcülerin Toplantı dağı için Armon Dağı adının kullanılmış olmasının coğrafi yerini açığa çıkardığından emindi, çünkü Armon, yani "kötü meleklerin dağa verdiği isim... İbranicede hem dağın tepesi hem de ünlü bir reisin konutu demektir";[2] ayrıca "Ermenistan ülkesi adını, kötü meleklerin liderlerinin üçüncüsü olan ve yeryüzünün işaretlerini öğreten

1 Baty, çev. "*Enoch the Prophet*," 1 En. 2:7–8.

2 Baty, "*Enoch the Prophet*," xv.

Armen'den almıştır".[3] Baty'ye göre bu durum, bu adın kökünü teyit ediyordu, çünkü "Ermeni ülkesi İbranicede Ağrı Dağının diyarıdır, Ermenilerin Ağrı Dağının da üzerinde meleklerin yemin ettiği, zirvesi Armon olan dağ olduğu açıkça gösterilmiştir".[4]

YİNE AĞRI DAĞI

Bu durumda Baty Armon Dağının Ermenistan'da olduğunu söylemekle kalmaz, onu bu bölgenin en yüksek dağı olan ve Hıristiyanların Nuh'un Gemisinin vardığı yer olduğuna inandığı Ağrı Dağıyla özdeşleştirir. Ancak Bölüm 30'da belirtildiği üzere, Babilli Yahudiler, Müslümanlar ve Süryani Hıristiyanların yanı sıra farklı etnik-dini gruplara ait yerel Kürtler arasında da kabul gören çok daha eski geleneklere göre Nuh'un Gemisinin varış yeri Türkiye'nin güneydoğusunda, Cizre şehri yakınlarındaki Cudi Dağıdır.

Ağrı Dağının Nuh'un Gemisinin varış yeri olduğuna dair bu mutlak inanış, bu dağın bu bölgede bulunduğuna inanılan her türlü efsanevi dağla özdeşleştirilmesine izin vermiştir. Kuzey Mezopotamya'daki veya Ermenistan'daki herhangi bir kutsal dağla ilgili herhangi bir öykünün otomatik olarak Ağrı Dağıyla bağlantılı olduğu varsayılır, çünkü burası Tanrı'nın Büyük Tufan zamanında suların geri çekilmesinden sonra insanlığın yenilenmesi için uygun gördüğü tek kara parçası olarak görülür. Hıristiyanlığın gözünde başka hiçbir dağ, Ağrı Dağının insanlığın ortaya çıkışında dini açıdan sahip olduğu önemin yanına bile yaklaşamaz.

Ağrı Dağı, Ermenistan dağlarıyla bağlantılı o kadar çok miti ve efsaneyi kendine çekmiştir ki, Fırat ve Aras nehirlerinin kaynağı olduğu sanılan ve günümüzde Bingöl Dağı olarak bilinen Abus Dağının da aslında Ağrı Dağı olduğu düşünülmüştür. Öte

---

3 *A.g.e.*

4 *A.g.e.*

yandan Fırat ve Aras nehirlerinin bu dağdan doğmadığı apaçıktır. Fırat'ın Ağrı Dağına en yakın kaynakları dağdan 80 kilometre uzaktadır, dağın eteklerindeki tepelerden akan Aras nehrine gelince, Abus Dağının asıl yeri olan Bingöl Dağının 240 kilometre kadar batısından geçer.

Bu durum o kadar inanılmaz bir hal almıştır ki Ermenistan'ın bazı haritalarında Bingöl Dağının coğrafi konumu civarında olan bir dağdan Fırat ve Aras nehirlerinin doğduğu gösterilmiştir. Ancak adı Bingöl veya Abus Mons değil, Ararat [Ağrı] olarak verilmiştir (Bkz. resim 33.1). Bu genel karmaşa durumu, 1907'de bile, kaynağı aslında Bingöl Dağında olan Aras konusunda "Ağrı Dağından doğuyor" denmesine neden olmuştur.[5]

Resim 33.1. Fransız haritacı Alain Manesson Mallet'nin (1630-1706) 1683'te yayınlanan Ermenistan haritasından bir bölüm. Burada Fırat ve Aras nehirlerinin kaynağı olduğu görülen Bingöl Dağının adı Ağrı Dağı olarak verilmiştir.

MİNYAS'IN DAĞLAR DİYARI

Bütün bunları göz önüne aldığımız zaman, Baty'nin Hanok'un Kitabı'ndaki Armon Dağının Ağrı Dağı olduğuna dair beyanı tamamıyla temelsizdir. Ama buna rağmen Baty, Gözcülerin

5 Hewitt, "*Primitive Traditional History,*" 25.

bağlılık yemini ettikleri bu mitolojik yerle Ermenistan arasında bağlantı kurmakta muhtemelen haklıydı. Hanok'un Kitabı'nda, Ermenistan adının kökü olan Armen, asi Gözcülerden birinin adıdır. Armen'in "yeryüzünün işaretlerini öğrettiği"[6] söylenir; bu işaretler, gökyüzündeki karışıklığın yeryüzüne yansıdığı ve tam tersinin de geçerli olduğuna dayanan ve tabii ki astrolojinin temelini oluşturan bir kehanet şekline işaret eder.

Bu Gözcünün adı muhtemelen Ermenistan'ın efsanevi kurucusu olduğuna inanılan, Armen adında bir başka mitolojik figürden türemiştir. Hanok'un Kitabı'na Armen'in adının dâhil edilmesi, Klasik yazarların Armon[7] veya Armona[8] şeklinde sözünü ettiği, Ermenistan'daki bir yer, yani Har-minni, yani Minni Dağıyla (ya da Minyas veya Minyadis)[9] bağlantılı olabilir. Kitabı Mukaddes'te, Yeremya kitabında bu isim şöyle geçer:

Ülkeye sancak dikin!
Uluslar arasında boru çalın!
Ulusları Babil'le savaşmaya hazırlayın.
Ararat, Minni, Aşkenaz krallıklarını
Ona karşı toplayın.[10]

Burada Ermenistan'ın Ararat ve Aşkenaz krallıkları Minni'den ayrı olarak verildiğine göre Minni tam olarak nerededir? İngiliz sözlükbilimci William Smith (1813-1893), 1884'te yayınlanan *Bible Dictionary* [*Kitabı Mukaddes Sözlüğü*] adlı ünlü

---

6 Baty, çev. "*Enoch the Prophet*," xv; 1 En. 2:21.
7 Bochart, *Geographia sacra*, cilt 1, bölüm III, s. 23; burada Yeremya'nın (MS 347-420) Ermenistan için Armon yer adını kullandığı belirtilir. Alıntı kaynağı verilmemiştir.
8 *A.g.e.* Yazar, II. yüzyılda yaşamış Eski Ahit tercümanları olan Aquila ile Symmachus'un Ermenistan için Armona yer adını kullandığını belirtir. Alıntı kaynağı verilmemiştir.
9 *A.g.e.*, cilt I, bölüm III, s. 22.
10 Yeremya 51:27.

eserinde bu konuda şöyle der: "[Kitabı Mukaddes'te] MİNNİ sadece Yeremya'da geçer (51:27). Fırat'ın Murat Suyu kolunun yukarı vadisindeki Minyas vilayeti olması muhtemeldir".[11]

Murat Suyu veya Doğu Fırat, Ermenistan yaylasından batıya doğru aktıktan sonra Varto şehri yakınlarında güneye dönüp Muş ovasına girer. Bu durumda Minyas veya diğer adıyla Minni, Bingöl Dağının hemen güneyindeki Varto yakınlarındadır ve Harminni, yani Minni Dağı büyük ihtimalle Bingöl Dağının kendidir.

CENNET DAĞI

Kitabı Mukaddes konusundaki sözlükleri XIX. yüzyıl başlarında yayınlanan Alman teolog Christian Abraham Wahl (1829-1901), Har-minni adını şöyle tercüme etmiştir:

> "Cennet Dağı, zirvesi Cennete ulaşan dağ, yani Ararat; Zend dilinde *mino* ve Parsee dilinde *myno* veya *myny*, cennetvari demektir. Bu dağdan dolayı eskiler Ararat bölgesinin tamamına Minyas derdi".[12]

Bir Kitabı Mukaddes alimi burada bir kez daha Ağrı Dağının çekim gücüne kapılmıştır, çünkü Hem Yeremya'da açıkça yazıldığı hem de Latin ve Yunan araştırmacısı William Smith'in açıkça söylediği gibi, Minni Krallığı Ağrı Dağı değildi. Dolayısıyla Har-minni başka bir dağdır ve yeri tam olarak belirlenemiyorsa da, Ağı Dağının başlıca rakibi olan Bingöl'ün eski adının Mingöl[13] olması sadece bir rastlantı olamaz.

Bingöl adı Türkçe "bin" kökü" "göl"den oluştuğuna göre, Mingöl adındaki "*min*" de ya "*bin*"den türemiştir, ya da başka bir anlamı vardır. Wahl'ın öne sürdüğü ikinci seçenek daha muhte-

---

11 Smith, "*Smith's Bible Dictionary*," bkz. "Armenia," www.ccel.org/ccel/smith_w/bibledict.txt (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

12 Christian Abraham Wahl, alıntılayan; Rosenmüller, *Biblical Geography*, 149. Ne yazık ki Rosenmüller Wahl'm söyledikleriyle ilgili tam bir alıntı vermez ve sadece kaynağını "*Asien*, s. 807, not." şeklinde verir.

13 Tavernier, "*Viaggi nella Turchia, nella Persia, e nell' Indie*," cilt 1, 16. Ayrıca bkz. Carari, "A Voyage round the World (1699)," 350–51.

mel görünür, çünkü Bingöl adı, XVII. yüzyılın ikinci yarısında bölgeyi ziyaret eden Fransız elmas tüccarı ve gezgin Jean-Baptiste Tavernier'nin (1605-1689) yazdıklarından önce hiç duyulmamıştır.[14]

Belki de Alman teolog Christian Wahl'ın öne sürdüğü gibi, Har-minni adı (yani Mingöl), Ermenistan'ın Pers İmparatorluğunun kontrolü altında olduğu bir dönemde, yani MÖ VI. yüzyılla Büyük İskender'in başta olduğu IV. yüzyıl arasında veya MS 301 ile VI. yüzyıl arasında ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla *min* kökü muhtemelen, Avesta olarak bilinen Pers Zerdüşt dini kitabının dilinde "cennet" veya "cennetvari" anlamına gelen *mino*'dan türemiştir. Farsçada *minu*'nun "mavi gök"[15] anlamına gelmesi, birçok Farsça kelime içeren Hindu veya Urdu dilinde *mina*'nın "gökyüzü",[16] *minu*'nun da "Cennet"[17] anlamına gelmesi ve bu sonucu destekleyici niteliktedir. Dolayısıyla Mingöl'ün Farsçada muhtemelen "gökyüzü gölü" veya "Cennet'in suları" gibi bir anlamı olmalıdır.[18]

Bütün bunlardan, asi Gözcülerin ovaya inmeden önce toplanıp bağlılık yemini ettiği Armon veya Har-mini adlı dağın Doğu Akdeniz'de değil de Ermenistan'da olduğunu ve büyük ihtimalle Göbekli Tepe döneminde Ermeni obsidiyen ticaretinin merkezi olan Bingöl Dağı olduğunu anlıyoruz (bkz. resim 33.2).

TANRI'NIN DAĞI

Hanok'un Kitabı'nın geçtiği yerin Doğu Lübnan sıradağlarındaki Hermon Dağı değil de Ermenistan yaylası olduğuna dair başka kanıtlar da söz konusudur. Polonya'da doğan ve Kitabı

14 Tavernier, "*Viaggi nella Turchia, nella Persia, e nell' Indie*," cilt 1, 16.
15 Shea ve Troyer, "*The Dabistán*," cilt 1, 150; cilt. 3, dizin.
16 Yates, "*Hindustání and English*," bkz. "Miná," 518a.
17 *A.g.e.*, bkz. "Minú," 518b.
18 *A.g.e.*, bkz. "Jhil," 194b. *Ayrıca bkz.* Gilchrist, *The Hindee Moral Preceptor*, bkz. "jul," 163.

Mukaddes'le Eski Yakındoğu araştırmaları alanında uzman olan Doğu bilimci ve araştırmacı Edward Lipinski (d. 1930), Kenanlarm tanrısı El'in yaşadığı söylenen Tanrı'nın dağı konusunda büyük bir araştırma yürütmüştür. Kitabı Mukaddes zamanında bile bu dağın Hermon Dağı olduğu düşünülürdü, ama Lipinski bu dağın çok daha kuzeyde, Ermenistan Krallığı'nda bulunduğuna dair kanıtlar bulmuştur.

Belçika'da yaşayan Lipinski'nin gözlemlediği ilk şey, El'in yaşadğı yerin adının *gr II*, yani "gece dağı" olduğuydu.[19] Bunun nedeni, Sümerlerin, Akadlarm ve daha sonra Babillilerle Asurlarm vatanı olan ve güneyde yer alan Mezopotamya ovasından bakınca bu dağın girinti ve çıkıntılarının kuzeydeki "toplantı yerine", yani güneşin asla ulaşmadığı Karanlıklar Diyarına dönük olmasıydı.[20] Lipinski El'in yaşadığı yerin adıyla Sümer dilinde *kur-suh-ha*, yani "karanlık dağ" olarak bilinen Tanrı'nın yerinin adı ve Eski Ahit'in ilk beş kitabı olan Tevrat'ın içerikleriyle ilgili öğretiler ve öyküler içeren Yahudilerin Talmud'undaki "karanlıklar dağı" arasında benzerlikler tespit etti.[21] Talmud'da aynı zamanda Yahudilerin bir tür yeraltı dünyası olan ve Ermenistan yaylasında bir yerlerde, "karanlıklar diyarının ardında" yattığı söylenen, Gehenna adlı bir yerden söz edilir.[22]

---

19 Lipinski, "*El's Abode*," 43, ve buradaki atıflar.
20 *A.g.e.*
21 *A.g.e.*
22 *A.g.e.*, 44.

Resim 33.2. İskoçyalı haritacı John Tomson'un (y. 1777-1840) 1814'te Edinburgh'da yayınlanan Ermenistan haritasından bir bölüm. Bingöl Dağına burada verilen ad Minguli Dağıdır; "dağ" kelimesi Türkçedir, "Minguli" de Farsçada "gökyüzü gölü" veya "Cennet suları" anlamına gelir.

KUTUP YILDIZININ ALTINDA

Lipinski, buranın Büyük İskender'in de ölümsüzlüğü aramaya geldiği, "kuzeyde, Kutup Yıldızı'nın altında"[23] bulunduğuna inanılan "karanlıklar diyarı"[24] olması gerektiğini anladı. Bu öyküye göre İskender "Fırat'la Dicle'nin kaynağının olduğu Ermenistan ülkesinin yoluna ulaştı, [burada] bu harika topraklara girdi, karanlıklar diyarını boydan boya geçti, 'güneşin ışıldamadığı' kutsanmışların ülkesine ulaştı ve bilmeden hayatın kaynağına ulaştı"[25]; burası, daha önce de gördüğümüz gibi, Bingöl Dağın-

23 Coomaraswamy, *"Khwaja Khadir and the Fountain of Life in the Tradition of Persian and Mughal Art,"* 157–67.

24 *A.g.e.*, 46.

25 Lipinski, *"El's Abode,"* 46.

da yer alıyordu. Lipinski'nin de belirttiği gibi, bu öykü MÖ III. yüzyıldan beri biliniyordu, çünkü MÖ y. 240'ta Yunan filozof ve hoca Megaralı Teles, insanların "İskender gibi ölümsüz olmak" istediğini söyler.[26]

HANOK CENNET'TE

Bütün bunlar, Lipinski'nin Hanok'un Kitabı'nda tasvir edilen yerler konusunda yürüteceği araştırmalara bir giriş oluşturuyordu, çünkü Lipinski burada da aynı mitolojik mekânlardan söz edildiğini hemen anladı. Öykünün başında Hanok iki Melek veya Gözcü eşliğinde Cenneti ziyaret eder ve "karanlık bir yere, zirvesi gökyüzüne ulaşan bir dağa" gelir.[27] Burada "kış karanlığının dağlarını ve derinliğin sularının aktığı yeri" ve "yeryüzündeki bütün nehirlerin ağızlarıyla [yani kaynaklarıyla] derinliğin ağzını" görür.[28] Hanok ayrıca, "karanlık diyarların üzerinden" geçtikten sonra "Erdemliliğin Cenneti'ne gelir";[29] Lipinski'ye göre burası "Tanrı'nın yüce dağıyla özdeşleştirilmelidir";[30] burası da Yahudi tanrısı Yahveh'in bir başka versiyonu olan ve yukarıda adı geçen El'in yaşadığı yerdir. "Erdemliliğin Cenneti" tabii ki Yaradılış kitabındaki Yeryüzü Cennetidir, çünkü, "Tanrı'nın tahtı, Hayat Ağacı'nın olduğu bu yerde sabitti".[31]

DİCLE TÜNELİ

Lipinski bu bilgiler temelinde, ardında Tanrı'nın Dağının olduğu Karanlıklar Diyarına "coğrafi mekânı Batı Dicle'nin kaynağındaki tünelde aranması gereken karanlık bir giriş" yoluyla ulaşıl-

26 *A.g.e.*, 46.
27 *A.g.e.*, 47, alıntılanan: 1 En. 17:2.
28 *A.g.e.*, alıntılanan: 1 En 17:7–8.
29 *A.g.e.*, 48, alıntılanan: 1 En 32:2–3.
30 *A.g.e.*, 48.
31 Charles, ed., *Apocrypha and Pseudepigrapha*, "Apocalypse of Moses."

dığı sonucuna vardı.[32] Burası aynı zamanda Rahip Marmaduke Carver'in ortaya attığı, doğu köşesinde Van gölü olan, zirvesi de Abus Dağı, yani Bingöl Dağını içeren bir sıradağda olan Yeryüzü Cenneti'nin batı köşesiydi.

Dicle nehrinin geçtiği Dicle Tüneli eskiden 1,5 kilometre kadardı ve dağı boydan boya geçerdi, ama günümüzde kuzey ucundaki toprak kaymalarından dolayı kısalmıştır. Binlerce yıl önce ise, kısmen derin bir boğazda bulunan bu gizemli geçit yaşayanların dünyasından mitler ve efsaneler dünyasına, ardında Cennet'in kendi olan harikalar diyarına sembolik bir geçiş olarak görülürdü.

TOPLANTI DAĞI

Lipinski'nin bu konuya bulunduğu inanılmaz katkıya hakkını vermeye imkân yoktur (örneğin Gılgamış Destanı'nda ölümsüzlük bitkisini arayan Mezopotamyalı kahramanın, ebediyen karanlık bir bölgede bulunan Ölümsüzler Diyarı'na ulaşmak için geçtiği uzun tünelin Dicle Tüneli olduğunu göstermiştir).[33] Ama tanrı El'in yaşadığı dağın Ermenistan'da olduğuna dair vardığı sonucu kendi ağzından aktaracağım.

Lipinski, Eski Ahit'in Yeşaya kitabında, kralın cüretkâr bir edayla "Tahtımı Tanrı'nın yıldızlarından daha yükseğe koyacağım; İlahların toplandığı dağda, Safon'un doruğunda oturacağım" (Yeşaya 14:13) dediği bölüm hakkında şöyle der:

Buradaki Safon'un doruğu, El'in liderliğindeki tanrıların toplandığına inanıldığı Urartuların yüksek dağlarıdır [Ermenistan yaylası]... Tanrıların Ermenistan'ın dağlarındaki yeri konusundaki bu mitolojik imalar ışığında, El'in yaşadığı yerin Fırat'ın kaynaklarının olduğu yerde olduğuna dair bu tek apaçık beyan yepyeni bir boyut kazanır.[34]

---

32 Lipinski, *"El's Abode,"* 48.
33 *A.g.e.*, 49–55.
34 *A.g.e.*, 55–56.

Başka bir deyişle, kendi de dediği gibi, "El'in yaşadığı yeri... [Doğu Akdeniz'deki] Hermon Dağı yakınlarında değil, Ermenistan dağları arasında aramak gerekir [vurgu bu kitabın yazarına aittir]";[35] burada kastedilen, Fırat nehrinin kaynakları civarıdır.

BABİL DÜNYA HARİTASI

Dünyanın bilinen en eski haritası, asi Gözcülerin Toplantı dağının Ermenistan yaylası yakınlarında bulunduğu savını destekleyici niteliktedir. MÖ VI. yüzyıla ait olan bu harita, XIX. yüzyılda Irak'ın güneyindeki kadim Sippur şehrinde bulunmuş ve günümüzde British Museum'da sergilenen (BM 92687), Babillilere ait bir kilden tabletin üzerinde yer alır.[36] (Bkz. resim 33.3).

Haritada bilinen dünya büyük, merkezi bir daireyle gösterilmiştir, etrafında, üzerinde "okyanus" anlamına gelen *mar-ratum* yazan bir halka vardır; burada karaların ötesinde yer aldığına inanılan ilksel sular yer alır. "Okyanus"tan bir yıldızın ışınları gibi dışarı doğru uzanan üçgenlerin her biri birer *nagû*, yani "bölge"yi, başka deyişle mitolojik bir diyarı veya uzak toprakları temsil eder. Dairenin hemen içinde yer alan daha küçük daireler, haritanın merkezinin hemen üzerindeki büyük dörtgenle gösterilen Babil'e göre çeşitli gerçek coğrafi mekânları temsil eder.

Kara parçasını kesen ve üzerinde "dağ" anlamına gelen šá-du-ú yazan bir yarım daire içindeki dairesel kara parçasından (kuzeyde yer alan Doğu Toros Dağları) başlayan paralel çizgiler Fırat nehrini temsil eder. Hemen aşağısında ve sağında üzerinde *ur*, yani "şehir" yazan bir yarım dairenin, hemen yanında da toprakları Doğu Toros Dağlarından Ermenistan yaylasına (Kitabı Mukaddes'teki Ararat ülkesi) ve ötesinde Kafkas Dağlarına kadar uzanan kadim bir krallığın adı olan Urartu'nun varlığı bu nehrin Fırat olduğunu teyit eder. Hemen altında, yani güneyin-

35 *A.g.e.*, 57.

36 Peiser, "*Eine babylonische Landkarte*," 361–70. Kilden tabletin tam tasviri ve anlatımı konusunda bkz. Horowitz, *Mesopotamian Cosmic Geography*, 20–42.

de, üzerinde "Asur" anlamına gelen kuraš+šurki yazan bir başka küçük daire vardır ve Urartu gibi o da doğru konumdadır.

Ancak burada asıl ilginç olan, üzerinde "dağ" yazan yarım dairenin hemen dışındadır, çünkü ilksel okyanustan dışarıya doğru uzanan üçgenin üzerinde, "büyük sur" anlamına gelen BÀG.GU.LA, yanında da "güneşin görülmediği yerler arasında 6 fersah" yazar.[37] Burası, kuzeyde olmasından dolayı Van Gölü ile Muş ovasının yönüne tam olarak tekabül eder; bu durumda "büyük surlar", aşılması imkânsız gibi görünen dağlar olup ya Ermenistan yaylası, ya da daha kuzeyde yer alan ve batıda Karadeniz'den doğuda Hazar denizine kadar neredeyse aşılmaz bir engel oluşturan Kafkas Dağları olabilir.

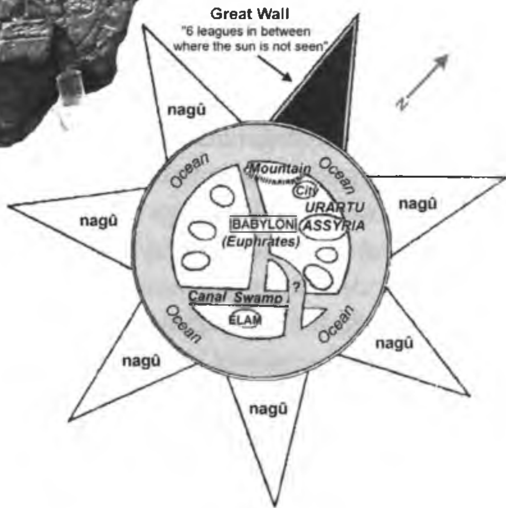
Burada güneşin görülmemesi, Mezopotamya araştırmacısı Wayne Horowitz'in dediği gibi, "en kuzeyde "ebedi karanlık bölgesi" olduğu anlamına gelir. Lipinski gibi Horowitz de buranın Gılgamış'ın yolculuğu sırasında rastladığı ve MÖ y. 2334-y. 2279 arasında Akad kralı olan Büyük Sargon'un yolculuklarını konu alan edebi geleneklerde sözü edilen harikalar diyarıyla aynı yer olmasının muhtemel olduğunu düşünür.[38] Lipinski'nin de farkına vardığı gibi, bu uzak *nagû* veya bölgeye muhtemelen ünlü Dicle tüneli yoluyla ulaşılıyordu; bu tünel, güneydeki maddi dünyadan Doğu Toros Dağlarının ötesinde var olan uhrevi karanlıklar diyarına geçit görevi görüyor olmalıydı. Tanrı'nın meskeni veya "tahtı", Erdemliliğin Bahçesi ve Hanok'un melekler eşliğinde ziyaret ettiği cennet gibi yer buradaydı.

---

37 Horowitz, "*Mesopotamian Cosmic Geography*," 22.

38 *A.g.e.*, 33.

Resim 33.3. Solda, günümüzde British Museum'da olan, kilden tablet şeklindeki Babil dünya haritası (BM 92687), sağda bu haritada kullanılan temel terimlerin tercümesi. Kuzeyde yer alan "Dağ" muhtemelen Doğu Toros Dağlarıdır, ötesinde yer alan, üzerinde "Büyük Surlar" yazılı *nagû* veya bölge de (siyaha boyalı üçgen) Ermenistan yaylası veya daha büyük ihtimalle Kafkas Dağlarıdır. Efsaneye göre burası, "güneşin görülmediği" Karanlıklar Diyarı, yani hem Gözcülerin Toplantı dağının hem de Anunnaki tanrılarının dağlardaki yurdu Kharsag'ın bulunduğu yerdir.

TANRI'NIN VAAT EDİLMİŞ ÜLKESİ

Bütün bu ilginç kanıtlar temelinde Gözcülerin yeryüzündeki yurdunun Doğu Akdeniz'deki Hermon Dağı değil de çok daha

kuzeyde, Ermenistan yaylasında yer aldığı ve buradaki en bariz olasılığın da Bingöl Dağı olduğu sonucuna varabiliriz. Burası Ermenilerin dünya dağı olup Katar Erkri, yani "Dünyanın Zirvesi" olarak biliniyordu ve büyük ihtimalle Mezopotamya mitleriyle efsanelerinin Anunnakileri için rol modelleri teşkil eden tanrıların hem de Hanok'un Kitabı'ndaki Gözcülerin yurdu olarak görülüyordu.

Yunan yazar Jonathan Bright'm Bingöl'ün Ermenice adı olan Srmantz veya Srmanç'la ve Yunanca versiyonu olan Σερμἀάντου'yla (Sermantou) ilgili olarak öne sürdüğü gibi, belki de bu, Gözcülerin dağı olan Hermon Dağının adının ilk şeklidir. Srmantz veya Sermantou'nun (Sermantz olarak da yazılır) Ermenicede "tohum" (bir atanın soyundan gelenler) anlamına gelen *serm* kökü ile ya "yeri", ya da "bol miktarda olan" anlamına gelen *antz* ekinden türemiş olması bu savı daha da güçlendirir.

Sermantz adı Bingöl Dağına uygulandığı zaman, hayatın "tohum"unun ortaya çıktığı bir yer olarak rolünü yansıtır. İşin ilginç tarafı, Ermenice *serm* kelimesi, "saçın kökü" anlamına gelen *har* veya *hai'r* kelimesi yoluyla, Eski Ermenicede (Grabar) "baba" için kullanılan *her* veya *herm* köküyle de bağlantılıdır.* Kelimelerin arasındaki bu bağlantı çok önemlidir, çünkü Jonathan Bright'ın Sermantz'ın Hermon adını yansıttığına dair önerisini destekler; Ermenicede Hermontz veya Hermanz, aynı Sermantz gibi, "babanın yeri" veya hayat tohumunun atası anlamına gelir.

Bu durumda hem Sermantz hem de onun bir varyasyonu olan Hermontz, Bingöl Dağının Klasik çağdaki adı olan ve "Babanın (Aramicede ve Yunancada *abba*) Dağı (Latince *mons*)" anlamına gelen Abus Mons'u açıklamaya katkıda bulunmakla kalmaz, bu dağın Ermenicede en çok kullanılan adı olan Biurakn'ı da daha

---

* Mayıs-Haziran 2013 arasındaki yazışmalarımızda Bingöl'ün Ermeni yer adlarının etimolojisi ve anlamı konusunda verdiği bilgilerden dolayı Gagik Avagyan'a çok teşekkür ederim.

iyi anlamamıza yardımcı olur. Bölüm 29'da gördüğümüz üzere, Biurakn "bir milyon (*bir*, *byur*) göz (akn)" anlamına gelir ve burada "göz", bu dağın zirvesinden doğan sayısız kaynağa işaret eder. Ancak Ermeni muhabir Gagik Avagyan'ın bu kitabın yazarına anlattıklarına göre Biurakn adının anlamı çok daha derin olup dağın hayatın kökü veya kaynağı olduğuna işaret eder. Avagyan'a göre dağın Farsçadaki adı olduğu sanılan ve "gökyüzünün suları" veya "Cennet'in suları" anlamına gelen (buradaki gökyüzü veya Cennet, yeryüzündeki bütün yaşamın kaynağıdır) Mingöl de bu duyguyu ifade eder.

Ülkenin dört bir tarafından Ermenilerin her bahar, sert kış aylarından sonra topraktan çıkan yeni tohumlar (*serm*) için Ermeni bereket tanrıçası Anahita'ya şükranlarını sunmak amacıyla Bingöl Dağına geldiği, birçoğunun yaza kadar tepelerde kamp yaptığı anlatılır.

Dolayısıyla Bingöl'ün Yahudi-Hıristiyan mitlerinde ve efsanelerinde Cennetin dört nehrinin kaynağı olarak oynadığı rol bağlamında, Ermeni geleneğinde bu kavramın dağın bir başlangıç yeri, yaradılış yeri ve Tanrı'nın bahçesinin kendi olmasıyla bağlantılı olduğunu görebiliriz. Tanrı, tüm yaşamın "tohum"unu yaratan "baba"dır ve o tohum sembolik olarak bu nehirler yoluyla dört bir yöne taşınır. Bingöl'ün bu olağanüstü niteliğini nasıl edindiğini günümüzde bilmiyoruz. Bu nitelik, dağın Göbekli Tepe döneminde obsidiyen ticaretinin merkezi olmasıyla ve Göbekli Tepe'yi inşa edenlerin atalarının, yani Swiderian olarak bilinen post-Solutrean avcıların veya mitlerle efsanelerde Gözcüler veya Anunnakiler olarak bilinenlerin buradan ayrılıp Genç Dryas küçük büzül çağında, yani MÖ y. 10.900-9600 arasında altın üçgene ulaşmış olmasıyla bağlantılı olabilir.

Bu durumda Bingöl Dağının Gözcülerin dağı ilk Hermon Dağıyla özdeşleştirilmesi mantıklıdır. Ermenistan yaylasının eski-

den Yerkir Nayiri, yani "Gözcülerin Diyarı"[39] olarak bilinmesi de bu savı destekler. İşin ilginç tarafı, Anunnaki adı da Ermeni kökenli olabilir, çünkü eski Grabar dilinde (Akad diliyle benzerlikler taşır) bu kelime "isim" anlamına gelen *anun*, "kök, başlangıç, kaynak, tohum" anlamına gelen *ak*'tan oluşur[40] ve "isim başlangıçtır" demektir, bunun da tanrıların doğuşuna işaret ettiğine şüphe yoktur. Peki ama Gözcülerin Göbekli Tepe'deki rolü neydi? Orada günümüzde ortaya çıkarılan düzinelerce antropomorfik dikilitaşlarda ölümsüzleştirilenlerin Gözcüler veya Anunnakiler olduğunu söyleyebilir miyiz?

39 Yazarla Gagik Avagyan arasında 10 Haziran 2013 tarihli kişisel iletişim.
40 Yazarla Gagik Avagyan arasında 8 Haziran 2013 tarihli kişisel iletişim.

BÖLÜM 34

YILANLARLA YÜRÜMEK

Hanok'un Kitabı'ndaki Gözcüler tam olarak kimdi? "Ağaçlar" kadar uzun boylu olmaları, saçlarının beyaz, yüzlerinin soluk olması, gözlerinin güneş gibi ışıldaması ve yüzlerinin yılanları andırması, albinoların özelliklerine sahip tuhaf yaratıklar olduklarını gösterir. Bu durumda Gözcüler albino muydu? Bu ilginç bir teoridir, ama bu durumun daha kolay bir açıklaması söz konusudur.

Gözcülerin özellikleri, Orta Avrupa'nın Karpat Dağları bölgesinden gelen post-Solutrean taşıyıcı kültürü Swiderianlara atfedilenler gibi, Avrasyalıların fiziksel özelliklerinin abartılmış hali olabilir. Daha önce de gördüğümüz gibi, "uzun boylu... uzun kafalı [ve] ince yüzlü" bireylerdi,[1] Orta Rusya ve Baltık bölgesinde yaşayan post-Swiderian gruplar ise "uzun boyluydu", kafatasları "beyaz ırka özgü aşırı uzun ve dolikosefal [yani uzun başlı]" idi[2] (Bölüm 20'de gördüğümüz üzere, bazı bireyler belki

1 Valentyn Stetsyuk, "*Introduction to the Study of Prehistoric Ethnogenic Processes in Eastern Europe and Asia: The Anthropological Type of Autochthon Europeans and Their Language*," *Alternative Historical Linguistics*, http://alterling2.narod.ru/English/AO21ab.doc (erişim tarihi: 15 Ocak 2014).

2 Shtrunov, "The Origin of Haplogroup I1-M253 in Eastern Europe," 7, 9.

de Cro-Magnonları andıran "Arkaik tipte, iri yapılı, geniş yüzlü Avrupalılar" idi[3]).

Bunlar Kuzey Avrupalılara özgü fizyonomik özellikler olup, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da temas ettikleri bireylerin kültürleriyle tezat oluşturmuş olabilir. Bu durum, istikrarlı öykü anlatımları yoluyla abartmalara ve Gözcülerin ağaç yüksekliğinde insanüstü albinolar gibi algılanmasına neden olmuş olabilir mi? Bu durumda Swiderianların uzun kafataslarıyla yüzlerinin Cro-Magnon ve Brünn tiplerinin karışımından doğduğunu ve yüzleri yılanları andıran, uzun başlı, mitolojik varlıklara dönüştüğünü anlayabiliriz. Binlerce yıl boyunca aktarılan bu anı o kadar soyut bir hal aldı ki bu insanlar sonuçta Awwim, yani yürüyen "yılanlar"a mı dönüştüler?[4] Bu, insanı afallatan bir ihtimaldir. Üstelik Yakındoğu'nun halklarının, Göbekli Tepe'nin inşa edilmesinden binlerce yıl sonra bile yılan görünümlü bir seçkin sınıfının varlığına dair soyut bir anıyı muhafaza ettiğine dair akla yatkın kanıtlar söz konusudur.

ARPACHİYAH HÖYÜĞÜNÜN GİZEMİ

Keramiksiz Neolitik çağını izleyen Keramikli Neolitik çağın Doğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya'daki temsilcisi MÖ y. 6000-5000 arasında gelişen Halaf kültürüyle MÖ y. 5000-4100 arasında gelişen Obeyd halkıdır; her iki topluluğun Mezopotamya ovasında Sümer ve Akad uygarlıklarının ortaya çıkışı üzerinde etkili olduğu sanılır. İngiliz Arkeoloji Okulu'ndan Max Mallowan ve John Cruikshank Rose ile yazar Agatha Christie, Irak'ın kuzeyinde, Musul şehrinin hemen dışındaki Khabur vadisinde bulunan, önce Halaf, sonra da Obeyd dönemine ait Arpachiyah höyüğü sit alanında inanılmaz bir keşifte bulunarak taş sokakla-

3 Zaliznyak, "*The Archaeology of the Occupation of the East European Taiga Zone at the Turn of the Palaeolithic-Mesolithic*," 104–6.

4 Graves ve Patai, "*Hebrew Myths*," 106.

rı, dörtgen yapıları ve Yunanistan'ın Miken dönemine ait *tholos* mezarları gibi kubbeli tavanlı yuvarlak yapıları olan bir köyün kalıntılarını ortaya çıkarırlar.[5]

Mallowan'la ekibi, çoğu kötü durumda olan çeşitli mezarlar da bulurlar. Burada bulunan ve daha iyi muhafaza edilmiş olan on üç kafatası Theya Molleson ve Stuart Campbell adlı iki antropolog tarafından incelenir.[6] Antropologlar kafataslarının altısının suni olarak deforme edildiğini ve kasti olarak uzun bir kafatası elde edildiğini keşfederler. Böyle bir şey ancak bu bireyler bebekken, tahtalar ve keten bezler kullanılarak yapılabilirdi. Bu buluntuları öngören Max Mallowan ile meslektaşı, arkeolog Hilda Linford, 1969'da şöyle yazmıştır:

Karşımızdaki bu uzun başlar ve bazı belirgin yüz hatları ile diğer özellikler... bu bireylerin hemen tespit edilmesini sağlıyor olmalıydı.[7]

Bu deforme kafataslarıyla ilgili en önemli şey, eşsiz yüz hatlarının suni değil, doğal olmasıydı. Başka bir deyişle söz konusu deformasyon zaten var olan bir özelliği daha da vurgulamıştı. Bunu fark eden Molleson ile Campbell, "bu bireylerin bazılarının (deformasyon olmayanlar dâhil) birbiriyle akraba olduğu"[8] ve geniş bir sınıfa veya aileye üye oldukları sonucuna vardı. Ayrıca, bu sit alanı MÖ y. 5200-4500 civarındaki Halaf'tan Obeyd'e geçiş dönemini kapsadığı ve bu özellikler her iki kültürden kalıntılarda görüldüğü için, bir kültürün geniş bir zaman dilimi içerisinde diğerinin genetik soyundan doğrudan geldiğine dair kanıtlar bulundu.

---

5 Mallowan ve Rose, *"Excavations at Tell Arpachiyah 1933,"* 1–178.
6 Molleson ve Campbell, *"Deformed Skulls at Tell Arpachiyah,"* 45–55.
7 Mallowan ve Linford, *"Rediscovered Skulls from Arpachiyah,"* 52.
8 Molleson ve Campbell, *"Deformed Skulls at Tell Arpachiyah,"* 49–50.

YILAN BENZERİ BAŞLAR

Molleson ile Campbell, belirli bir topluluk içerisinde bu tür kasti kafatası deformasyonunun "elitizm açısından önemli bir potansiyel" oluşturduğunu belirtir.[9] Sonuç olarak, önce Halaf, sonra da Obeyd halkları arasındaki baş deformasyonunun "sosyal veya işlevsel, belirli bir seçkin grubu ayırt etmek" için yapıldığını yazarlar; aralarında "yakın genetik bağlar"ın olduğu bu bireyler "soy içi üreme"ye maruz kalmış bir gruba üyeydi.[10]

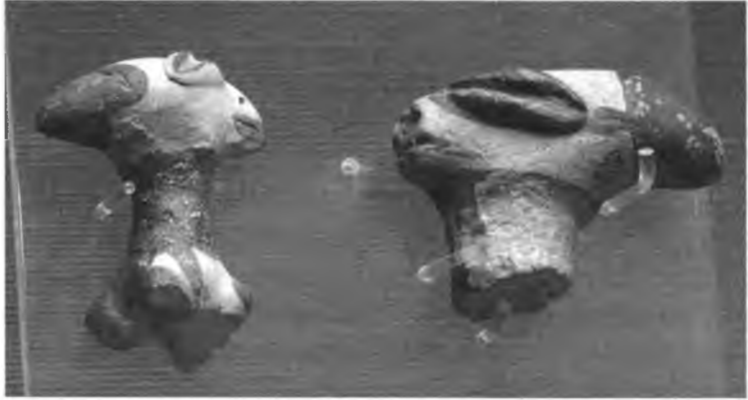
Molleson ile Campbell "başların yapısının bir anlamı olabileceği"[11] üzerinde durarak, çeşitli Obeyd mezarlıklarında bulunan, yılan benzeri başlı, pişmiş kilden figürinlerin bu bireyleri temsil etmiş olabileceğini eklerler (bkz. fotoğraf 32).[12] Ayrıca, Halaf dönemine ait, uzun yüz hatlı ve kahve çekirdeği benzeri tuhaf gözleri olan keramikten küçük başların da büyük ihtimalle bu seçkin grubu temsil ettiğini yazarlar (bkz. resim 34.1).[13]

YILAN KÜLTÜ

Bu durumda, yılan başlı görünümlü, genetik açıdan birbiriyle akraba olan bir gruba üye oldukları anlaşılan bu uzun başlı bireyler tam olarak kimdi? Bu konuda en önemli ipucumuz Antik çağdan değil, Orta Amerika'dan gelir. Meksika'nın Yucatan yarımadasında yaşayan Mayalar arasında *chane*, veya "yılan" adı verilen, rahipliğin babadan oğula geçtiği bir toplulukta çocukların başları, onlara *polcan*, yani yılan benzeri bir baş kazandırmak için kasti olarak deforme edilirdi. Böylece çocuklar babadan oğula geçen bir makamla, Yılan İnsanlar olarak bilinen ve çıngıraklı yılan kültünü devam ettiren rahiplerin arasına katılmaya uygun

9 *A.g.e.*, 50.
10 *A.g.e.*
11 *A.g.e.*
12 *A.g.e.*, 51–52.
13 *A.g.e.* 52.

hale gelirdi.[14] Bu rahipler, büyük bilgelik bahşeden ve *chane* rahiplerinin efsanevi kurucusu "Yılan Efendi" Ahau Can'ın bir versiyonu olan İtzamna veya Zamna'ya tapardı.

Resim 34.1. British Museum'da sergilenen, Mezopotamya'ya ait, yılan başlı heykeller. Uzun başları ve kahve çekirdeği benzeri gözleri, MÖ y. 6000-4100 döneminde Obeyd ve Halaf kültürleri arasında var olduğu bilinen uzun başlı seçkinlerin soyut tasvirleri olduklarını gösterir.

Acaba Irak'ın kuzeyindeki Arpachiyah höyüğünde de benzer bir olay mı gerçekleşti? Seçkin bir sınıf olabilecek kalıtsal bir topluluk, büyüdükleri zaman toplum içerisinde özel olduklarının anlaşılması için çocuklarının başının kasti olarak uzamasını mı sağlamıştı? Böyle bir şey, tanrısal bir atayı veya yine yılan benzeri yüz hatlarına sahip belirli bir ata grubunu onurlandırmak veya yüceltmek için mi yapılmıştı? Bu topluluk, tanrısal atalarını Obeyd mezarlarında bulunan türden, yılan başlı figürinler olarak mı tasvir ederdi?

14 Gilbert ve Cotterell, *The Mayan Prophecies*, 118–25, alıntılanan: José Diaz Bolio, *The Rattlesnake School* and *Why the Rattlesnake in Mayan Civilization*.

Daha da önemlisi, bu yılan görünümlü insanlar acaba Hanok'un Kitabı'nda sözü edilen, yılan benzeri yüzleri olan, Amram'ın Vasiyetnamesi'nde dendiği gibi, engerek yılanı yüzlü Gözcüler miydi? Yoksa bu kişilerin anısı, yılanın Adem'le Havva'yı günaha teşvik etmesi sonucunda Yeryüzü Cenneti'nden Düşüş'le mi karıştırılıyordu? Hanok'un Kitabı'na göre Gadreel adlı Gözcünün, "Havva'yı yoldan çıkaran" yılan olduğunu unutmayalım.[15]

SEÇKİN RİTÜEL MERKEZİ

Günümüzde "seçkin bir ritüel merkezi"[16] olduğu sanılan Arpachiyah höyüğünde bulunan kafataslarının genetiği konusunda herhangi bir bilgi sahibi değiliz. Ancak önce Halaf, sonra da Obeyd halkları arasında çocuklarının başlarını deforme eden bu seçkin aile grubunun veya sınıfın, MÖ 5200 civarında Arpachiyah höyüğünün kurulmasından dört ile beş bin yıl kadar önce, Rusya stepleri ve Kafkas Dağları yoluyla Doğu Anadolu'ya ulaşmış Avrupalı avcıların soyundan gelmiş olabileceğini de göz önüne almak gerekir.

İşin ilginç tarafı, Halaf kültürünün Van gölü ve Bingöl obsidiyen ticaretini kontrolleri altında tuttuğuna[17] ve bu siyah volkanik camı Türkiye'nin doğusundan, Suriye'nin kuzeyinden ve Arpachiyah höyüğü dâhil olmak üzere Irak'ın kuzeyinden Yakındoğu'nun dört bir tarafında dağıtımını sağladıklarına[18] dair son derece güçlü kanıtlar söz konusudur. Başka bir deyişle, buradaki bu seçkin grup kendini uzak bir geçmişte obsidiyen ticaretini kontrolü altında tutmuş olan yürüyen yılanların doğrudan halefleri olarak görmüş olabilir. Belki de Halaf halkı

15 Charles, çev. "*The Book of Enoch or 1 Enoch*," 1 En. 69:6.

16 Peregrine, *Encyclopedia of Prehistory*, bkz. "Arpachiyah (Tepe Reshwa)."

17 Bressy, Poupeau ve Yener, "*Cultural Interactions during the Ubaid and Halaf Periods*," 1560–65.

18 Charvát, "*Mesopotamia before History*," 51.

kendisini onların soyundan gelmiş olarak görüyordu ve onun için çocuklarının kafataslarını deforme edip daha yılan benzeri olmalarını sağlamaya çalışırlardı. Eğer bu doğruysa, o zaman Avrupalı avcıların kurt ve rengeyiği gibi totemlerle ilişkilerinin yerini, Keramiksiz Neolitik dünyanın inançları ve adetleriyle bağlantılı hayvanlardan ikisi olan yılan ve akbabayla ilişkileri almıştı (Aztek mitolojisinde yılanın doğrudan obsidiyenle ve obsidiyen bıçaklarla bağdaştırılmış olması da ilginçtir).

Gözcülerin giydiği koyu renkli tuhaf giysiler ve tüylerden oluşan pelerinler büyük ihtimalle şamanlara ve belki de akbabalarla bağdaştırılan şamanlara özgü ritüel eşyalardı. Bu durum bu bireylerin kuş insanlar olabileceği[19] veya kanatları olduğu düşüncesine yol açmıştır; zaten kanatlar meleklerin tasvirlerine MS IV. yüzyıldan itibaren eklendiği bilinir.

Yürüyen yılanlar olarak görülenler sadece Hanok'un Kitabı'ndaki Gözcüler değildi, Anunnakilerin de yılan benzeri özelliklere sahip olduğu söylenirdi. Örneğin Christian O'Brien, Kadim Nippur Silindiri'nde sözü edilen Enlil'in karısı Ninkharsagh'ın "Yılan Hanım" şeklinde bir unvanı olduğunu, Enlil'in kendisinin de "Işıldayan gözlü Harika Yılan" olarak tasvir edildiğini belirtir.[20] Klaus Schmidt'in Göbekli Tepe'deki T biçimli dikilitaşlarda Anunnakilerin tasvir edildiğini düşündüğünü de unutmayalım. Bu durumda bu antropomorfik dikilitaşlar da Gözcüleri mi temsil ederler?

HANOK'UN ŞEHRİ

Göbekli Tepe'deki dikilitaşların temsil ettiği uzun başlı, kapüşonlu antropomorfik figürlerin Gözcüler, hatta Anunnakiler olduğunu söylemek yanlış olacaktır, çünkü her ikisi de, Genç Dryas küçük buzul çağının sonlarında, yani MÖ y. 9600 civa-

19 Milik, *The Books of Enoch*, 306, 307, 313, alıntılanan: "Book of Giants."
20 O'Brien ve O'Brien, *"The Genius of the Few,"* 48–9, 62–3.

rında altın üçgende ortaya çıkan dünyadan binlerce yıl sonra zirveye ulaşan insanoğlunun farklı kollarından türemiştir. Bununla beraber, Göbekli Tepe'yle bu mitolojik varlıklar arasında dolaylı da olsa bağlantılar olduğu yadsınamaz. Örneğin Suriyeli bir tarihçinin yazdıklarına göre kadim Edessa, yani günümüz Şanlıurfa şehri, "Hewya'nın [Yılan] oğlu Orhay" tarafından kurulmuştur,[21] bu da apaçık bir şekilde Hanok'un Kitabı'ndaki Gözcüleri çağrıştırır. Göbekli Tepe, 1997'de, Yeni Yol sokağında, gözleri obsidiyenden, doğal boyda bir insan heykelinin keşfinden sonra (bkz. Bölüm 4)[22] MÖ y. 9000'e tarihlenen bir Keramiksiz Neolitik yerleşim yerinin incelendiği Şanlıurfa'nın merkezinden sadece on üç kilometre uzaktadır. Bu heykel şehrin, Nemrut'un kalesini inşa ettiği ve Hz. İbrahim'in bir mağarada doğduğu söylenen ve Müslüman geleneğinde kutsal sayılan bölgesinde bulunmuştur.

Süryani Kilisesi'nin piskoposu ve tarihçisi Bar Hebraeus'un (1226-1286) Peygamber Hanok'un Edessa, yani Urfa şehrini kurduğunu yazmış olması da Hanok'la Şanlıurfa arasındaki bağlantı olduğu tezini daha da güçlendirir (gerçi Hebraeus başka bir yazısında aynı rolü Nemrut'a atfeder).[23] Bu ilginç bir bilgidir, çünkü Hanok'un rüyasında iki Gözcü gördüğü ve onlarla Yedi Kat Cenneti gezdiği, bu Cennet'lerden birinde meleklerin yurdunun, bir diğerinde Erdemliliğin Bahçesi olduğu söylenir. Daha önce de gördüğümüz üzere, Peygamber Hanok'un olağanüstü yolculuğunun coğrafi mekânı Doğu Toros Dağları ve Ermenistan yaylası olduğuna inanılır. Bu durumda Hanok'un bu büyük maceradaki hareket noktası Şanlıurfa mıydı?

---

21 Segal, *"Edessa,"* s. 2 n. 4, 106.
22 Çelik, *"An Early Neolithic Settlement in the Center of Şanlıurfa, Turkey,"* 4–6.
23 Segal, *"Edessa,"* s. 2 n. 2.

PERİLER VE CİNLER

Türkiye'nin doğusunda yaşayan Kürtlerin arasında tarihöncesi çağlarda bu bölgede yaşamış olan mitolojik varlıklarla ilgili öykülerin ve geleneklerin muhafaza edildiğini unutmamamız gerekir. Bunların arasında, uzun boylu, güçlü, çok güzel ve beyaz saçlı "üstün insanlar" olduğuna inanılan Periler yer alır; XX. yüzyılda bile ıssız dağ köylerinde Perilerin soyundan gelenlerin yaşadığına inanılırdı. Anunnakilerle İgigiler arasındaki ilişkiye benzer şekilde, Perilerin de Kürtçede Cin, Pers halk hikâyelerinde de Jinn adı verilen başka mitolojik kökenli varlıklarla işbirliği yaptığına inanılırdı; "Cin u Peri" ifadesi, bu mitolojik varlıkların ikili gücü için kullanılırdı.

Kral Süleyman'ın Cinleri hizmetinde çalıştırdığına ve "sıradan insanların yapamadıklarını yaptıklarına" inanılırdı.[24] Periler de, Cinler de çok ağır cisimleri taşıyabilir, devasa anıtlar inşa edebilir ve başka büyük işleri gerçekleştirebilirlerdi; Doğu Toros Dağlarının eteklerindeki küçük bir köyde yetişmiş bir Kürt bana şöyle dedi: "Belki de Göbekli Tepe'yi inşa edenler onlardır. Veya belki o zamanlar, ya da daha sonra böyle olduğuna inanılırdı. Orası ondan da kutsal olabilir. Hâlbuki bize göre Cinler korkulması gereken kötü varlıklardır, Periler ise tam tersidir".[25]

Ünlü İrlandalı mitolog ve tarihçi Thomas Keightley (1789-1872) *The Fairy Mythology* [*Peri Mitolojisi*] (revize edilmiş baskı, 1850) adlı kitabında, Farsçadaki adıyla *Jinn*'lerin "Adem'den binlerce yıl önce yaratılıp yeryüzünde yaşadığını" söyler[26] (Adem'in ölümünün İsa'dan 5500 yıl önce gerçekleştiği söylenir, bkz. Bölüm 35). Dolayısıyla Cinler veya *Jinn*'ler bazen, tarihöncesi çağlarda Ermenistan yaylasında gelişmiş bir insan kültürünün anısıysa, o zaman sahneye Avrupalı avcıların bu topraklara

24 Yazarla Hakan Dalkuş arasında 7 Şubat 2012 tarihli kişisel iletişim.
25 *A.g.e.*
26 Keightley, "*The Fairy Mythology*," 25.

ulaştığı Genç Dryas küçük buzul çağında, yani MÖ 10.900-9600 civarında girmiş oldukları sonucuna varabiliriz. Jinn'lerin liderlerinden biri olan Azazel,[27] düşmüş bir melekti ve Hanok'un Kitabı'na göre aynı zamanda asi Gözcülerin liderlerinden de biriydi; dolayısıyla Gözcülerle ilgili gelenekler, Periler ve Cinlerle ilgili geleneklerle aynı kaynaktan gelişmiş olabilir.[28]

Tabii Göbekli Tepe'nin Periler veya Cinler değil de insanlar tarafından inşa edildiği apaçıktır. Ancak Kürtlerin Perilerle ve Cinlerle ilgili kadim öykülerinde başka yerlerden gelip anıtların ve kutsal yerlerin inşasına ilham sağlamış, tuhaf görünümlü insanların anısını muhafaza etmiş olması da bir ihtimaldir. Perilerin ölümlerle beraber yaşayabilmiş olması da Gözcülerin ölümlü kadınlarla evlenmiş olmasını çağrıştırır; Perilerin soyundan gelenler nasıl Perileri andırdıysa, Gözcülerin karıları da görünüm olarak Gözcü babalarını andıran, soluk tenli ve beyaz saçlı devasa çocuklar doğurmuştur.[29]

MISIR ETKİSİ Mİ?

Bu durumda Yaradılış kitabı 6'daki Nefilimler ve Tanrı'nm Oğulları ile Hanok'un Kitabı'ndaki Gözcüler, Orta Avrupa'daki Karpat Dağlarından gelmiş olan Swiderian avcılarının anısı mıydı? Bu akla yatkın bir teoriyse de, Kapüşonluların birden fazla etnolojik kökene sahip bireylerden oluştuğu ihtimalini, bazılarının Güneydoğu Anadolu'ya kadim dünyamn başka yerlerinden gelmiş olabileceğini de göz ardı edemeyiz. Doğu Toros ve Zagros Dağlarının post-Zarzian insanlarının Hallan Çemi, hatta Göbekli Tepe gibi

---

27 *A.g.e.*

28 Bu kitabın yazarı, Gözcülerle Perslerin Perileri ve Cinleri arasındaki ilişkileri, *Meleklerin Küllerinden* kitabında kapsamlı olarak incelemiştir. Örneğin bk. s 100–1, 198–201, 271–72.

29 Örneğin Nuh'un doğumunun anlatımı için bkz. Avigad ve Yadin, *A Genesis Apocryphon*.

kült merkezlerini yaratacak uzmanlığı sağlamış olabileceğini, bu yapıların belki de Avrupa kökenli bir iktidar elitinin yönetimindeki yerli kültürlerin ürünü olabileceğini gördük.

Ancak daha uzaktan gelmiş başka kültürler de bu yaradılış sürecine dâhil olmuş olabilir. Örneğin Doğu Akdeniz koridorundaki bazı Epi-Paleolitik sit alanlarında ortaya çıkarılan farklı farklı bulgular temelinde mümkün olabileceği gibi,* Mısır, Sudan, hatta Sahra çölünden Nil bölgesi halkları Natufian insanlarla ticaret ilişkileri içinde idiyse, Nil vadisinden toplulukların veya bireylerin Göbekli Tepe'nin ortaya çıkışında rol oynamış olması mümkündür.

Bunlar, bu dönemde göz ardı edilemeyecek ihtimallerdir. Ancak Genç Dryas döneminde Doğu Anadolu'ya ulaştığı sanılan Swiderianların, Güneybatı ve Orta Avrupa'daki Solutrean insanlar arasında gelişmiş olan inanç, adet ve ideolojilerinden bir şeyleri beraberlerinde getirmiş olmaları daha kesin görünmektedir. Büyük ihtimalle aynı zamanda, Kafkas Dağlarına ve Ermenistan yaylasına gitmek üzere Rusya steplerini geçerken temsilcilerine rastladıkları Kostenki-Streletskaya kültüründen kaynaklanmış büyü geleneklerinin de taşıyıcılarıydılar. Kostenki-Streletskaya insanlarının soyundan gelenler arasında büyük ihtimalle, Swiderianlarla benzer yolları takip edip 10.000 yıl kadar önce Rusya steplerinden Doğu Anadolu'ya ulaşmış olan Zarzianlar da vardı. Bütün bu etkiler birbiriyle bağlantılı olup MÖ 9500-800 civarında Göbekli Tepe'nin inşasıyla sonuçlanmıştır.

Yolculuğumuz neredeyse sona geldi. Ancak hâlâ Göbekli Tepe'yle üç yüz yirmi kilometre kadar uzaktaki Cennet Bahçesi

* Natufianlar büyük ihtimalle Mısır'dan incir ithal ederdi (bkz. Kislev, Hartmann ve Bar-Yosef, "Early Domesticated Fig in the Jordan Valley," 1372–74), Erken Natufian yerleşim yerlerinde yetiştirilmiş tahıl tohumlarının varlığı da bu dönemde Nil vadisinden insanlarla temas olduğuna işaret ediyor olabilir. Bunun yanı sıra, Ürdün vadisindeki Natufian yerleşim yeri Ain Mallaha'da Nil vadisinden kabuklu deniz ürünleri bulunmuştur.

arasındaki bağlantıyı açıklamalıyım. Peki farklı binyıllarda var olmuş olmalarına rağmen birbirlerini nasıl etkilediler? Kitabı Mukaddes zamanında veya çok sonraları, Hıristiyanlığın gelişme döneminde yaşayanlar, Ermenistan'ı insanlığın doğuş yeri olarak kabul ettiyse bile, Göbekli Tepe'den haberdar olamazdı.

Bu durumda bütün bu farklı unsurların arasında nasıl bir bağlantı vardır? Bu sorunun cevabını bir rüyayı teyit ederken buldum.

ALTINCI KISIM

Sonuç

BÖLÜM 35

CENNET BAHÇESİ'NİN SAKİN BİR KÖŞESİ

1 Mart 2012, Perşembe günü. Neredeyse on bir ay süren araştırmalarım sonucunda nihayet rüyamda gördüğüm, keşişlerin Hayat Ağacı'nın bir parçası olduğu sanılan kutsal bir emaneti başlarının üzerinden havaya kaldırarak hayatı yücelttiği manastırını buldum. Yeghrdut (veya Yeghrduti) adındaki bu manastır, Doğu Toros Dağlarının eteklerinde, Muş şehrinin 21,5 kilometre batısında bulunuyor ve Muş ovası ile Murat Suyu'na, yani Doğu Fırat'a bakıyor.

CENNET BAHÇESİ BENZERİ BİR ORMANLIK ALAN

Muş ovasını kaplayan kadim Ermeni krallığı Taron'un tarihi konusunda sayısız kitaba başvurmuş olmama rağmen, 1915'teki Ermeni Soykırımı sırasında yerle bir edilen bu manastırın varlığından haberdar değildim. Ve Yeghrdut'a dair ilk bilgiyi bulduğum yer de, bu kadar kaynağın arasında, Wikipedia'ydı. Burada, "Efsaneler" alt başlığı altında tamamıyla Yeghrdut'a ayrılmış bir madde vardı; bu maddede aşağıdaki satırlar hemen gözüme çarptı:

Halk inanışına göre Ermenistan Krallığı'nm Taron bölgesinde, Muş vadisinin batısında, Yeghrdut adında, Cennet Bahçesi benzeri ormanlık bir alan vardır. Muş vadisinden gelip olağanüstü güzellikteki bu bölgede bir süre kalan yaşlı erkeklerin yirmi yıl gençleştiği söylenir.[1]

Yerli erkeklerin gençleşmek için ziyaret ettiği, Yeghrdut adlı bu "Cennet Bahçesi benzeri" ormanlık alan, Kürt halk hikâyelerinde, bu bölgenin elli beş kilometre kuzeyindeki Bingöl Dağı yakınlarında olduğu söylenen Ma'ul Hayat veya Ab-ı Hayat'la ilgili iddiaları andırıyordu. Acaba bu Ermeni anlatımı aynı efsanelerin bir yankısı mıydı, yoksa Yeghrdut Yeryüzü Cenneti'nin bu bölgede olmasıyla mı bağlantılıdır? "Cennet Bahçesi benzeri" ifadesi, buranın Cennet Bahçesi'nin kendi olmadığına işaret ediyordu, ama işin içinde başka bir şeyler olabileceğini düşündüm.

HAVARİ THADDEUS

İnternette yaptığım araştırmalarda Yeghrdut'un tarihi ve efsanevi geçmişi konusunda Rusça ve Ermenice yazılmış iki sayfa buldum.[2] Bu sayfalarda bulduklarım beni hayretler içinde bıraktı ve Ermenistan'ın Cennet Bahçesi öyküsündeki yeri konusunda bildiğim her şeyin değişmesine neden oldu. IV. yüzyılda yaşamış ve Taron'un tarihini yazmış Ermeni din adamı Zenob Glak, Yeghrdut Manastırının geçmişi konusunda oldukça sıra dışı bir öyküyü kayıt altına almış. Bu öykü, İsa'nın yetmiş (veya yetmiş iki) havarisinden biri olan Thaddeus'un MS 29'da Kuzey Mezopotamya'daki Edessa'nm (günümüzde Şanlıurfa) kralı Abgar'm isteği üzerine, onun cilt hastalığını iyileştirmek için buraya yaptığı yolculuğun bilinen anlatımıyla başlar.

1 "Yeghrdut," Wikipedia, http://en.wikipedia.org/wiki/Yeghrdut_monastery (erişim tarihi: 16 Ocak 2014).

2 Murad Hasratyan, *Christian Armenia Encyclopedia*, bkz. "Yeghrduti Monastery," 313–14.

Eski bir Hıristiyan efsanesine göre İsa'nın mucizelerini haber alan kral mucizeler yaratan bu kişiyi kendi hastalığının da iyileştirmesi için çağrıda bulunur. Havari Thomas bu çağrı üzerinde Kuzey Mezopotamya'daki memleketinden daha önce Filistin'in güneyine gelip Vaftizci Yahya tarafından Ürdün nehrinde vaftiz edilen ve Vaftizci Yahya'nın Kral Herod tarafından öldürülmesinden sonra İsa'nın müridi halin gelen Edessalı Thaddeus'u oraya göndermeye karar verir.

Bu öyküye göre Thaddeus (Addai olarak da bilinir) İsa hayattayken, doğduğu yer olan Edessa'ya gelir ve yanında İsa'nın yüzünü sildiği ve üzerinde yüzünün suretini bıraktığı söylenen bir mendil getirir. Abgar'm hastalığını iyileştiren, Edessa Resmi veya Mandylion olarak bilinen bu kutsal emanettir.

Öyküde Thasseus'un Kral Abgar'ı vaftiz ettiği ve kralın Hıristiyanlığı kabul eden ilk kral olduğu anlatılır. Thaddeus'a gelince, Tanrı'nın kelamını yaymak için Kuzey Mezopotamya'da kaldığı ve MS 43 veya 45'te komşu Ermenistan Krallığı'na geçtiği söylenir. Burada Yeghrdut olarak bilinen bir "ormanlık alana" gelir ve Kutsal Topraklar'dan getirdiği son derece önemli bazı kutsal emanetleri burada bırakır. Bu geleneğin başka versiyonlarına göre Thaddeus'a bu yolculuğunda havari Bartholomeus da eşlik eder.[3]

IV. yüzyıla geçecek olursak, yazar Zenop Glak Tanrı'nm yardımıyla, üç yüzyıl önce Thaddeus'un bıraktığı kutsal emanetleri almaya giden ünlü Ermeni din adamı Aydınlatıcı Grigor'u yüceltir. Ve buraya bu emanetlerin muhafaza edilmesi için bir manastır inşa edilir.[4]

---

3 Oskian, *Die Klöster von Taron-Turuberan*, bkz. "Yeghrduti."

4 Madatyan, *"Srbaluys Myuron,"* http://araratian-tem.am/media/Myuron.doc. Bu linke ulaşamadığınız takdirde bkz. *"Wayback Machine"*, http://archive.org/web/ and type in "http://araratian-tem.am/media/Myuron.doc" ve enter'a basın, belge otomatik olarak yüklenecektir.

Grigor'un Yeghrdut'ta bulduğu söylenen kutsal emanetler arasında Maria Magdalena'nın küçük parmağı, Arimathealı Yusuf'a ait bazı eşyalar ve Vaftizci Yahya'nın sağ kolundan kemikler yer alır,[5] dolayısıyla da manastır bu azize adanır.[6] Grigor aynı zamanda "peygamberlerle havarileri" kutsamak için[7] kullanılan ve Thaddeus'un da Edessa Resmi'yle temas etme sonucu gerçekleşen mucizevi iyileştirme sonrasında Kral Akbar'ı sağlığına kavuşturmak için kullandığı kokulu bir yağın (Myron veya Muron) kalıntılarının muhafaza edildiği bir şişe (Ermenice *shish*) bulur. Bundan dolayı manastır "yağ şişesinden" anlamına gelen Shishyugho[8] veya "(yağ) ağacının genç dalı" anlamına gelen Shuyugho[9] adlarıyla da bilinir.

CENNET BAHÇESİ VE HAYAT AĞACI

Hıristiyan geleneğinde bu tür kutsal emanetler "hakiki" sayıldığında onlara büyük önem verilir. Ancak bence bunları Thaddeus'un Yeghrdut'ta bıraktığı başka bir şeyin yanında son derece önemsiz kalır, çünkü Ermeni geleneğine göre Thaddeus buraya Կենաց ծառի, yani "Hayat Ağacı"ndan bir parça getirmiştir ve bu emanet keşfedildiğinde manastırın ibadetinin ana odağı haline gelmiştir.[10]

İşin daha inanılmaz tarafı, Yeghrdut'un "Cennet Bahçesi benzeri bir ormanlık alanda" değil, bir Ermeni kaynağına göre "Muş ovasının (դաշտից) güneyinde, Taron eyaletinde" bulunan

---

5 *A.g.e.*

6 *A.g.e.*

7 *A.g.e.* Ayrıca bkz. Armeniapedia, bkz. "*Yeghrtud Monastery*," www.armeniapedia.org/index.php?title=Yeghrtud_Monastery, bkz. *Dictionary of Armenian Place Names*.

8 "*Yeghrduti Monastery*," Hasratyan, http://archive.is/0TQs (erişim tarihi: 16 Ocak 2014).

9 Bu kelimeye getirdiği yorumdan dolayı Gagik Avagyan'a teşekkür ederim.

10 Ayvazyan, *Armenia Christian Encyclopedia*, bkz. "Yeghrdut"; "*Yeghrduti Monastery*," Hasratyan, http://archive.is/0TQs (erişim tarihi: 16 Ocak 2014).

ve "Cennet", daha doğrusu "Cennet Bahçesi" anlamına gelen եղեմայինն'm "bir köşesinde" yer aldığına inanıldığını keşfettim. Bu kaynağa göre "Buranın adı Yeghrdut'tu ve yaşlı erkekler yirmi yaş gençleşmek için buraya yolculuk yapardı".[11]

Bu kelimeleri okur okumaz kalbim ağzıma geldi ve bu manastırın bir önceki yıl rüyamda gördüğüm manastır olduğunu anladım. Hem Hayat Ağacı'nm bir parçasının orada bulunması hem de keşişlerin manastırlarının Cennet Bahçesinin huzurlu bir köşesinde bulunduğuna dair inancı benim bu düşüncemi teyit eder gibiydi. Burası hem uykumda hem de sonrasında, düşüncelerimi günlüğüme yazarken gördüğüm kokladığım ve yaşadığım yerdi.

Ancak Hayat Ağacı'nın bir parçasının Ermeni Kilise geleneğinde tam olarak ne anlama geldiğini araştırınca, Yeghrdut'taki kutsal emanetin başta düşündüğümden biraz daha karmaşık bir anlamı olduğunu anladım, çünkü aynı zamanda կենաց փայտով,[12] yani "hayat çubuğu" veya Կենաց փայտի մի մասնիկը,[13] yani "Hayat (Ağacının) Tahta parçası" olarak da tasvir edilmiştir. Bu terim, MS I. yüzyılda ortaya çıkıp giderek gelişen ve Cennet'ten kovulmalarından sonra Adem'le Havva'ya olanları konu alan bir efsaneden kaynaklanmıştır.

Çift Cennet Bahçesi'nden ayrıldıktan sonra hemen dışındaki bir yere yerleşir ve burada iki oğullarını yetiştirirler: Ekin eken Kabil ve çobanlık yapan Habil. Yaradılış kitabında anlatıldığı üzere Kabil, Habil'i öldürerek insanlık tarihindeki ilk cinayeti ve ölümü gerçekleştirir. Bunun sonucunda kovulur ve hayatının geri kalanının Nod adında gizemli bir yerde geçirir, bu arada Adem ile Havva'nın üçüncü oğlu Şit doğar. Şit, Adem'in meşru halefi ve Cennet kaynaklı bilgi dağarcığı ile bilgeliğinin varisi olur.

---

11 *"Yeghrduti Monastery,"* Hasratyan, http://archive.is/0TQs (erişim tarihi: 16 Ocak 2014).

12 Bu bilgi için Gagik Avagyan'a teşekkür ederim.

13 Madatyan, *"Srbaluys myuron."*

MERHAMET YAĞI

Bu öykü bu noktaya kadar Yaradılış kitabındaki gibidir. Ancak MS III. yüzyılda ve ortaçağda derlenen Yahudi ve daha sonra Hıristiyan eserleri (araştırmacılar bu eserleri Birincil Adem Literatürü olarak tanımlar), Kitabı Mukaddes'in bıraktığı yerden devam eder. Bu eserlerin en önemlileri, Latince *Vita Adae et Evae* ("Adem'le Havva'nın Hayatı") ile Yunanca *Apocalypsis Mosis*'tir ("Musa'nın Vahiyi"). Bu iki metinde ve onlara benzer başka metinlerde Adem'in ölüm döşeğindeyken oğlu Şit'ten Cennet'in kapılarına yaklaşıp hayatını devam ettirebilmesi için "Hayat Ağacı'ndan akan "Merhamet Yağı"ndan biraz vermesi için Tanrı'ya yalvarmasını istediği anlatılır. Babasına itaat eden Şit, Havva'yla birlikte Cennet'e gider ve hasta babasını kutsamak için Tanrı'ya "Merhamet Ağacı"nın yağından biraz vermesi için Tanrı'ya yalvarır (bkz. resim 35.1).

Resim 35.1. İtalyan sanatçı Piero della Francesca'nın (1416-1492) İtalya'da, Arezzo'daki San Francesco Kilisesi'nin bir freskindeki Adem'in Ölümü bölümü. Burada Adem ölüm döşeğinde, Havva ile onun sağında duran Şit'ten Cennet Bahçesi'nin kapısındaki muhafız melekten Hayat Ağacı'ndan akan Merhamet Yağı'ndan istemesini söylerken tasvir edilmiştir. Arka planda da Şit de melek Mikhail'e bu isteği iletirken görülür.

Bir süre sonra bir melek görünür (her zaman değilse de genelde Mikhail'dir). İsteklerini reddeder ve Merhamet Yağı'nın son günler için saklı tutulduğunu, 5.500 yıl sonra bir kurtarıcının gelip Ürdün nehrinde vaftiz edileceğini söyler. Ondan sonra "O, kendisine inananları merhamet yağıyla kutsayacaktır. Ve merhamet yağı, su ve Kutsal Ruh sayesinde yeniden doğup ebedi hayata geçmeye hazır olan kuşaklar için kullanılacaktır. Sonra da Tanrı'nm en çok sevdiği Oğlu İsa yeryüzüne inerek baban Adem'i Cennet'e, merhamet ağacına [yani Hayat Ağacı'na] götürecektir"[14] (bkz. resim 35.2).

14 "Books of Adam and Eve," 40:3–5, *Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament*, ed. Charles. Ayrıca bkz. Johnson, "The Life of Adam and Eve," 249–96.

Resim 35.2. Amerikan Currier ad Ives şirketine (1857-1907) ait, Yeryüzü Cenneti'nde Hayat Ağacının tasvir edildiği bir baskı.

KUTSAL YAĞ

Başka bir deyişle bu metindeki kehanete göre İsa, Vaftizci Yahya tarafından Ürdün nehrinde vaftiz edildikten sonra Kutsal Ruh'un yayacağı Merhamet Yağı'nm aracı haline gelecektir. Ermeni Kilisesi, bu yetkinin, Tanrı tarafından kutsal yağı üretmekle görevlendirilen Musa'ya verildiğine inanır (Mısır'dan Çıkış 30: 22-33). Bu yağ sonradan birçok Eski Ahit peygamberini kutsamak için kullanılmış, sonuçta Vaftizci Yahya'nın eline geçmişti. Onun ölümünden sonra kutsal yağın verildiği Maria Magdalena, İsa tutuklanıp çarmıha gerilmek üzere Kudüs'e girmeden önce onun ayaklarına sürmüştü. İsa'nın yağı kutsadığı ve yağın havarileri kutsamak için kullanıldığı söylenir. Sonra Edessalı Thaddeus yağı Edessa'ya götürmüş ve Kral Abgar'ı sağlığına kavuşturmak için kullanmıştı. Ondan sonra Thaddeus yoluna devam etmiş ve şişeyi "Daron'da, yaprak dökmeyen bir ağacm dibine gömmüştür".[15]

Buradaki Daron, "Muş ovası "Taron"un alternatif bir versiyonudur, "yaprak dökmeyen ağaç" da Yeghrdut'tur (eskiden Hayat Ağacı'nın, yaprak dökmeyen bir ağaç olan zeytin ağacı olduğuna inanılırdı[16]). Yeni Ahit'te İsa'nın havarileri kutsal yağla kutsadığına dair herhangi bir bilgi yer almaz, ama Kudüs'te Pentekost gününde Kutsal Ruh tarafından İsa'nın 120 öğrencisine birden bahşedildiğine inanılır.[17] Ancak Yeghrdut efsanesine göre Thaddeus'un buraya bıraktığı kutsal yağ, "peygamberlerle havarileri" kutsamak için kullanılmıştı

15 "*Holy Anointing Oil,*" Wikipedia, http://en.wikipedia.org/wiki/Holy_anointing_oil (erişim tarihi: 16 Ocak 2014).

16 Bkz. Isenberg, çev. "*Gospel of Philip,*" 153; burada kutsama yağının zeytin ağacından kaynaklandığına ima edilir. Bu konuda bir anlatım için bkz. Margaret Barker, "*The Holy Anointing Oil,*" www.margaretbarker.com/Papers/TheHolyAnointingOil.pdf (erişim tarihi: 16 Ocak 2014).

17 Batı Kilisesi'nde bu geleneğe dair bilgi, Elçilerin İşleri 1:12-17'de yer alır.

.[18]

MELEĞİN ARMAĞANI

III ile VII. yüzyıllar arasında, daha öncesine ait kaynak malzemeleri kullanılarak yazılmış olan Latince *Vita Adae et Evae* eserindeki öyküde Şit ile Havva Bahçeden eli boş ayrılırlar. Ancak daha sonraki tarihlere ait alternatif anlatımlarda melek Şit'e Hayat Ağacı'nın tohumlarını ve fidanlarını verir.[19] Bunun üzerine Şit'le Havva Adem'e dönerler ve ona meleğin söylediklerini tekrar edip kendilerine verilenleri ona verirler. Ondan sonra Adem ölür ve naaşı meleklerin yardımıyla defnedilir.

Adem'in defnedilmesinden önce Havva ile Şit Hayat Ağacı'nın tohumlarını ağzına koyarlar veya başka bir anlatıma göre fidanları Adem'in kafatasının üzerine dikerler (anlatımlar arasında farklılıklar söz konusudur). Bunlar ya tek bir ağaç, ya da hepsi bir ağaç oluşturacak birbirine sarılan üç ağaç şeklinde yetişir. Sonra ağaç kesilir ve çeşitli olağanüstü amaçlarla kullanılır. Bu ahşaptan Musa'nın bastonu yapıldığı gibi Kral Süleyman'ın Tapınağı'nın kirişinde veya Saba Melikesi'nin geçtiği köprünün inşaatında da kullanılır. Kraliçe köprüden geçerken ahşabın kutsallığını fark eder ve oradan alınıp kutsal bir emanet olarak Süleyman'ın Tapmağı'na konmasını ister.

HAKİKİ VE YAŞAYAN HAÇ

Batı Kilisesi'ndeki adıyla Kutsal Hayat Tahtası veya Ahşabı bir marangozun dükkânına ulaşır ve ortaçağda Kutsal Haç olarak bilinen Golgota Çarmıhı'na dönüştürülür. İsa'nın Golgota'da çarmıha gerilmesinden sonra çarmıh yakınlarda bir yerde toprağa gömülür. Burada aynı zamanda, çok daha önce ya Nuh'un oğlu

---

18 Madatyan, *"Srbaluys myuron."* Ayrıca bkz. *"Yeghrtud Monastery," Armeniapedia*, www.armeniapedia.org/index.php?title=Yeghrtud_Monastery (erişim tarihi: 17 Ocak 2014).

19 Bu öykünün tüm varyasyonları için bkz. Quinn, *"The Quest of Seth for the Oil of Life,"* ve Rappoport, *"Mediæval Legends of Christ,"* 210–34.

ve varisi Sam, ya da Salem'in, yani Kudüs'ün ilk kralı Melkisedek tarafından gizlenmiş olan Adem'in kafatası bulunur. İsa'nın bedeninden ve çarmıhtan aşağıya damlayan kan, Adem'in kafatasına ulaşır ve onu nihayet, neden olduğu ilk günahtan arındırır. Adem'in kafatasının toprağa gömülmesiyle Kafatasının Yeri anlamına gelen Golgota arasında önemli bir sembolizm söz konusudur. Çarmıha gerilme sahnelerinde çarmıhın dibinde ve çarmıhların üzerinde kafatası görmemizin nedeni budur.

Hıristiyanlığı benimseyip meşru kılan ilk Roma İmparatoru Büyük Konstantin'in annesi yaşlı İmparatoriçe Helena, MS 327'de veya 328'de Kudüs'ü ziyaret eder ve bir mucize sonucunda, Golgota tepesinde bulunan Venüs Tapınağı'nm altında Golgota Çarmıhı'nın kalıntısını keşfeder. Kutsal çarmıhın parçalarından sürekli olarak filizler çıktığı için (çünkü Hayat Ağacı'nın tahtasından yapılmıştır) haç, Hakiki ve Yaşayan Haç olarak bilinmeye başlar. Hakiki Haç'ın parçalarının hastaları iyileştirme gücüne sahip olduğuna inanılmasının nedeni, ağacın canlandırıcı gücünden dolayıdır.

Yeghrdut Manastırı'nda bulunan Hayat Ağacı parçası, Golgota Çarmıhı için kullanılan daldan farklı bir daldan kaynaklanmış olmalıydı, çünkü bu parçanın MS 43 veya 45'te, yani İsa'nın çarmıha gerilmesinden sadece on yıl kadar sonra ve İmparatoriçe Helena Golgota Çarmıhı'nı bulmadan neredeyse üç yüzyıl önce ulaştığı söylenir. Keşfedebildiğim diğer tek şey, Yeghrdut'un değerli kutsal emanetinin bir mahfazada saklandığıydı (bkz. Bölüm 39); bu mahfaza muhtemelen sadece özel törenler sırasında ortaya çıkarılıyordu ve içindekinin Cennet Bahçesi'ndeki Hayat Ağacı'nın hakiki parçası olduğuna inanılıyordu.

Ancak bu öykünün konusu sadece Yeghrdut'ta Hayat Ağacı'nın bir parçasının ve kutsal yağı içeren şişenin bulunuyor olması değildir, çünkü IV. yüzyılda manastır kurulduktan sonra keşişler, Musa'nın yarattığı ilk yağın olduğu şişenin içine kendi

Myron'larmı, yani kutsal yağlarını yaratacaklardı. Böylece yeni kutsal yağ daima, "peygamberlerle havarileri" kutsamak için kullanılmış olan ilk kutsal yağın özünü içerecekti. Yeghrdut'un kutsal yağının Ermenistan'da, Vagharshapat'taki Ana Taht Kutsal Eçmiadzin Kilisesi'ne götürülüp Ermeni Kilisesi'nin başı olan *Katolikos*'un göreve başlama töreninde kullanıldığı anlaşılmaktadır.[20]

Doğal olarak Yeghrdut ve keşişleri hakkında daha fazla bilgi edinmek istedim, çünkü keşişlerin Cennet Bahçesi'nin hemen kenarındaki bu mekânlarını ve şanlı geçmişini yücelttiklerinden emindim. Bu manastırın, uygarlığın doğuşunun mekânı olan Göbekli Tepe'ye sadece 274 kilometre uzaklıktaki Doğu Toros Dağlarının eteklerinde bulunmuş olması inanılmazdı.

Peki ama Yeghrdut'la Göbekli Tepe arasında nasıl bir bağlantı vardır ve daha da önemlisi, bu manastır neredeydi? Taron'un ayrıntılı haritalarında adı geçmiyordu ve yerini tam olarak bulamadığım takdirde buranın rüyamdaki yer olduğunu teyit edemezdim.

20 Hasratyan, "*Yeghrduti Monastery,*" http://archive.is/0TQs (erişim tarihi: 16 Ocak 2014)

BÖLÜM 36
KIZIL KİLİSE

Yeghrdut Manastırının tam olarak nerede olduğunu bilmem gerekiyordu, bunun için Wikipedia'da sunulan coğrafi koordinatlardan yararlanmaya çalıştım. Ancak mühendis Rodney Hale ile birlikte Google Earth'e ne kadar bakarsak bakalım, hiçbir şey göremedik (daha sonra koordinatların yanlış olduğunu anladık). Tek bildiğim, Yeghrdut'un Kızılağaç adında yarı Kürt, yarı Türk bir köy yakınlarında olduğuydu. Bu ismin "kızıl haç" anlamına gelmesi, yakınlarında bir Hıristiyan binasının yer aldığına işaret ediyordu.

Mart 2012'nin sonlarında, Kızılağaç Facebook sayfasını yöneten biriyle görüşmeyi başaran Kürt bir tanıdığımdan Kızılağaç yakınlarındaki dağlarda, Kürtçede "Kızıl Kilise" anlamına gelen Dera Sor adında bir Ermeni harabesi olduğunu öğrendim. Dera Sor'un coğrafi konumunu öğrenmek de yine üç yönlü bir iletişim gerektirdi. Derken 6 Nisan 2012, Cuma günü, yani Batı takvimine göre Kutsal Cuma günü Google Earth'te, ilk defa, Kızılağaç'ın 3,6 kilometre güney-güneydoğusunda, Suluca köyünün de 2,6 kilometre batı-güneybatısında, ormanlarla kaplı bir dağın kenarında dev gibi bir dörtgen gördüm (koordinatları: 38°45´1.37"N, 41°20´24.69"E).

Harabelerin dış duvarının uzunluğu 64 metre civarında, genişliği de 37 metreden biraz fazlaydı. Duvarların kalan kısmının yarattığı gölgeye bakınca, bazı yerlerde oldukça yüksek olduklarını görebiliyordum. Dış duvarın güneydoğusunda kalan, ekseni biraz daha kuzeye doğru eğimli, ikinci bir yapının temeli hayal meyal gözüküyordu (bkz. resim 36.1).

Resim 36.1. Doğu Toros Dağlarının kuzey yamacında bulunan, Muş ovasına bakan Dera Sor'un Google Earth görüntüsü. Acaba Cennet Bahçesi burası mıdır? DigitalGlobe 2013 izniyle.

Dera Sor'un dış duvarlarının hemen dışında başka doğrusal izler olduğundan, Doğu Toros Dağlarının kuzey yamacında bulunan ve Muş ovasıyla Murat Suyu veya Doğu Fırat nehrine bakan bu yapının bir zamanlar kayda değer büyüklükte bir manastır olduğu anlaşılıyor. Burası bende çok güçlü bir yalnızlık, inziva, hatta kasti bir tecrit olma duygusu doğurdu. Muş ilinin başka yerlerindeki Surp Garabet ve Surp Arakelots gibi başka manastırların tersine, belirli bir nedeni olmadığı takdirde buraya fazla ziyaretçi gelmiş olamaz.

Google Earth'te gördüğüm harabenin Dera Sor, yani Kızıl Kilise'ye ait olduğunu teyit edebildiysem de, buranın Yeghrdut Manastırı olup olmadığını bilmiyordum. Kürt tanıdığımla Kızılağaçlı adam arasındaki iletişimden herhangi bir bilgi çıkmadı. Kimse Yeghrdut veya tarihi konusunda bir şey bilmiyordu.

Kızıl Kilise'nin coğrafi konumunu Ermenistan'ın eski haritalarıyla senkronize etmeye çalıştım; bir tanesinde aşağı yukarı aynı yerde "Kralın Manastırı" anlamına gelen (muhtemelen Yahudilerin Kralı İsa anlamında) "Arkhavank" kelimesi yazıyordu, başka bir tanesinde ise Yeghrdut'un konumunda küçük bir elmas resmi çizilmişti. Bütün bu yerler birbirine çok güzel uyduğundan Dera Sor, Arkhavank ve Yeghrdut'un aynı yer olduğu anlaşılıyordu.

TUHAF BİR FERMAN

Derken Janet Morris adındaki araştırmacı bir meslektaşım Yeghrdut konusunda çok ilginç bir şey keşfetti. Morris son dört yüz yılda Muş ovasından geçmiş Avrupalı gezginlerin anlatımlarını benim adıma inceleyip gerekli olanları tercüme ediyordu. Bu gezginlerden biri olan Fransız coğrafyacı Vital-Casimir Cuinet (1833-1896) Osmanlı Ermeni nüfusunu inceleyip sayımını yapmak için Türkiye'nin doğusuna gönderilmişti. Cuinet, Yeghrdut Manastırı'nı ziyaret ettikten sonra çok ilginç bir gözlemde bulunmuş:

Ovanın karşı tarafında, sevimli bir manzarası olan, sık bir ormanla kaplı, pitoresk bir tepenin zirvesinde Vaftizci Aziz Yahya'ya adanmış bir manastır vardır. Mar-Johanna adı altında inşaatı Antik çağa dayanır. Bu manastırın sahip olduğu çeşitli değerli belgeler arasında Hz. Muhammed'in damadı ve birinci kuzeni, dördüncü Raşid halife Ali'nin, zaman içinde geçerliliğini yitiren bazı ayrıcalıklar içeren bir ferman vardır.[1]

---

1 Cuinet, *"Turquie d'Asie Géographie Administrative,"* 584.

Hz. Muhammed'in damadı ve kuzeni, Şii inancının ilk imamı sayılan Hz. Ali'nin (MS 601-661) Yeghrdut için bir ferman yayınlamış olması, bu kararının ardında nelerin olduğunu düşündürür. Arap ordularının Asya'nın, Afrika'nın ve Avrupa'nın büyük kısmım fethederken Hz. Ali bütün zamanını karşılarına çıkan tüm Hıristiyan yapıları için fermanlar yayınlamakla geçirmiş olamaz. Bu durumda bu manastıra neden özel bir ilgi gösterilmiştir?

Hicri 15 yılında (yani MS 637) Müslümanların komutanı Halife Ömer bin Hattab, genel anlamda kiliseleri ve manastırları korumak için Hıristiyanlar dâhil olmak üzere Gayrı Müslimlerin haklarını tanıyan yazılı bir ferman yayınladı. Ama Yeghrdut için yayınlanan ferman apayrı bir durum teşkil eder ve Sina Dağında bulunan, Hz. Muhammed'in bir ferman verdiği Azize Katerina Manastırı'nda olduğu üzere, burada da önemli kutsal emanetlerin olduğunu düşündürür. Birileri, manastırda bulunanların muhafaza edilmesini ve ganimet peşindeki yağmacılar tarafından yok edilmemesini istiyordu. Bu durumda Müslüman Araplar VII. yüzyılda Ermenistan'ı istila ettiğinde Yeghrdut'un İsa, Maria Magdalena, Vaftizci Yahya ve Arimathealı Yusuf'a ait kutsal emanetlere sahip olma iddiasından haberdar olmalıydılar. (Çok sonraları Yeghrdt'un fermanına dair ikinci bir atıf keşfettim; buna göre fermana Hz. Ali'nin yanı sıra Hz. Muhammed de imza atmıştır.[2] Eğer böyle olduğu doğruysa, Yeghrdut'un dini statüsünün bir zamanlar Sina Dağındaki Azize Katerina Manastırınınkiyle aynı olduğunu, dolayısıyla çok yüksek olduğunu gösterir.)

ONLINE YARDIM ÇAĞRISI

Giderek sabırsızlanıyordum. Dera Sor, yani Kızıl Kilise'nin Yeghrdut'la, rüyamda gördüğüm, Cennet Bahçesindeki manas-

2 Oskian, "*Die Klöster von Taron-Turuberan,*" bkz. "Yeghrduti," 91–129.

tırla aynı yer olup olmadığını bilmek istiyordum. Böylece Van Gölü bölgesindeki Ermeni mimarisiyle ilgili konuların ele alındığı, AniOnline adlı online bir foruma bir mesaj attım ve manastırın coğrafi koordinatlarının teyit edilmesini istedim, bildiklerimi anlattım ve kimsenin başka bir şey bilip bilmediğini sordum.[3]

Ben cevap beklerken yazıştığım bir Kürt olan Hakan, Facebook'taki Kızılağaçlı bir tanıdığından Dera Sor konusunda bir bilgi elde etti:

Suluca ve Kızılağaç'tan Kızı Kilise'ye ulaşmak kolaydır. Duvarlarıyla iki kemeri ayakta... Kızıl Kilise'nin bir manastır olduğu söylenir. Burada keşişler, rahipler ve rahibeler, vs. eğitim alırmış. Burası çok zengin bir manastırmış. Civarda toprağı olan çiftçiler ürünlerinin yüzde 50'sini manastıra verirmiş. Başka bilgi yok.[4]

Birkaç gün sonra AniOnline forum'un medyatörü Raffi Kojian, Ermeni mimarisi konusundaki Rusça-Ermenice bir sözlükte bulduğu, Yeghrdut Manastırı konusundaki birkaç satırı bana gönderdi:

Bu manastırdan aşağıdaki yerler görünürdü: Aradzani ve Meghraget [iki nehir], S. Garabet Manastırı, birkaç köy [ve dağlar], Byurakn [Bingöl], Nemrut [Dağı], Gurgur, Sipan [Süphan Dağı] ve daha uzaklarda Massis'in [Ağrı Dağı] gri zirvesi. Sonuncusu bana biraz zorlama geldi, ama böyle yazıyor.[5]

Rodney Hale, bu dağların – Bingöl Dağı, Nemrut Dağı, Süphan Dağı ve Ağrı Dağı (Ararat veya Massis Dağı) – zirvelerinin

---

3 Bkz. VirtualAni'de "*Yeghrdut Monastery*" başlığı altında 4 Nisan 2012 tarihli mesajım ve ona gelen cevaplar: www.network54.com/Forum/146256/message/1333496514/Yeghrdut+monastery (erişim tarihi: 16 Ocak 2014).

4 Yazarla Hakan Dalkuş arasında 8 Nisan 2012 tarihli kişisel iletişim.

5 Raffi Kojian, "The Info I Have," *VirtualAni*, 10 Nisan 2012, www.network54.com/Forum/146256/message/1334065482/The+info+I+have (erişim tarihi: 16 Ocak 2014).

Dera Sor'dan görünüp görünmediğini tespit etmek için Google Earth'ü kullandı ve havanın çok güzel olduğu günlerde manastırın harabelerinin hemen arkasındaki yükseltinin üzerinde durulduğu takdirde söz konusu zirvelerin hepsinin görünür olacağını tespit etti.

İki gün sonra Raffi Kojian yine foruma bir mesaj attı ve Taron eyaletinin kiliseleri ve manastırları konusunda 1953'te yayınlanmış bir Rus-Ermeni ansiklopedisinde Yeghrdut hakkında uzun bir madde bulduğunu yazdı. Bu maddenin ilk birkaç satırını, Ermeni kilise mimarisi konusunda online bir veri bankası olan Armeniapedia'nın Yeghrdut internet sayfasına yükledi.[6] Linke bastığımda karşıma şu bilgi çıktı:

Muş'un dört ila beş saat batısında, Surp Garabet Manastırının önünde, "Yegherits" bölgesinde (*yergir*), Sim Dağında (*Sim ler*) veya Kara Dağda (*Sev sar*), Yeprad/Yeprat nehrinin [yani Murat Suyu'nun veya Doğu Fırat] güney kıyısında bulunur. Manastır eşsiz bir konumda bulunur. Dört tarafında soğuk pınarlar ve ormanlar vardır. Hava saf ama soğuktur. Manzarası sözle anlatılamaz. Muş ovasının neredeyse tamamı önünde dümdüz yatar ve işlenmiş toprakları gözler önüne serilidir.[7]

Yeghrdut, inanılmaz bir yere benziyordu, Cennet Bahçesi'nin huzurlu bir köşesinde yer aldığı inancını ölümsüzleştirmek için neredeyse mükemmel bir konumda bulunuyordu. Daha sonra manastırın dört bir tarafında dört pınarın aktığını, pınarların ardında da meşe, fındık ve sedir ormanlarının olduğunu keşfettim.[8]

KUTSAL AĞAÇ VE KAYNAK

Kızılağaç'taki tanıdık, Yeghrdut konusundaki bu maddeyi gördüğü zaman Dera Sor'un topografik tasvirinin böyle olduğunu

6 "*Yeghrtud Monastery*," *Armeniapedia*, www.armeniapedia.org/index.php?title=Yeghrtud_Monastery (accessed January 16, 2014).
7 Oskian, *Die Klöster von Taron-Turuberan*, bkz. "Yeghrduti."
8 *A.g.e.*

teyit etti ve pınarlardan birinin yaşlı bir ceviz ağacının gölgesinden doğduğunu söyledi. Muş eyaletinin tamamında onun gibi başka ağaç yokmuş (Kürt geleneğinde ceviz ağaçları kutsal sayılır). İnsanlar, hastalıkları iyileştireceği veya bedeni yirmi yaş kadar gençleştireceği umuduyla bu pınarın sularını içmek için dört bir taraftan gelirmiş.[9] Anlaşılan burası, Thaddeus'un MS I. yüzyılda dibine çeşitli kutsal emanetleri bıraktığı "yaprak dökmeyen ağaç"ın bir başka cisimleşmiş haliydi.

Buranın önemli bir kutsal tapınak olduğu ve geçmişte hem Hıristiyanların hem de Müslüman Kürtlerin burada ibadet ettiği anlaşılıyordu. Sanki Yeghrdut'ta hem Hayat Ağacı'nın bir parçası hem de içinde Myron, yani kutsal yağın olduğu bir şişe olması keşişleri bu yaprak dökmeyen ağacı ve kutsal kaynağı, Cennet Bahçesi'ni sulayan kaynağıyla Hayat Ağacı'nm dünyevi tasvirleri olarak görmeye itmiştir. Hatta manastırın kutsal ağacının dibindeki pınardan doğan ve Kilise Suyu olarak bilinen dere Doğu Fırat'a katıldığından Cennet'in dört nehrinden birinin kaynağıdır.

DERA SOR GERÇEKTEN YEGHRDUT!

Aynı gün, yani 12 Nisan 2012, Perşembe günü, AniOnline forumunun bir üyesi Yeghrdut'un coğrafi koordinatlarını gönderdi ve Dera Sor'un, yani Kızıl Kilise'nin koordinatlarıyla aynı olduklarını gördüm. Söz konusu kişi Muş'tan oraya kadar olan tepeleri yürüyerek geçtiğini söyledi ve buranın topografik tasvirinin Yeghrdut'un aynısı olduğunu teyit etti. Forumun medyatörü Raffi de Armeniapedia'daki Yeghrdut maddesine Google Earth linkini ekledi ve madde artık Dera Sor maddesine doğrudan bağlandı.[10]

---

9 Murad Hasratyan, *Christian Armenia Encyclopedia*, bkz. *"Yeghrduti Monastery,"* Yerevan, http://archive.is/0TQs (erişim tarihi: 16 Ocak 2014).

10 *"Yeghrtud Monastery," Armeniapedia*, www.armeniapedia.org/index.php?title=Yeghrtud_Monastery (erişim tarihi: 16 Ocak 2014).

Artık hiçbir şüphe kalmamıştı; Dera Sor'la Yeghrdut aynı yerdi ve burasının neredeyse tam olarak bir yıl önce rüyamda gördüğüm Cennet Bahçesi manastırının yeri olduğundan tamamıyla emindim. Tarif edilemez bir mutluluk içindeydim, sanki zihnimde yarattığım bir şey gerçeğe dönüşmüştü. Yeghrdut gerçekti ve Hayat Ağacı'nın parçası, kutsal Myron içeren şişesi, kutsal pınarıyla "yaprak dökmeyen ağacı" ve tabii ki "sözle anlatılamayacak" mekânıyla, Cennet'te yer alan bir manastırdan beklenecek her şeye sahipti. Ancak bu yerin, giderek ortaya çıkan bu tablo içindeki önemini daha iyi kavramak için biraz daha araştırma yapmak gerekiyordu.

SİM DAĞI

Taron eyaletindeki kilise ve manastırları konu alan Rus-Ermeni kitabındaki Yeghrdut maddesinin ilk birkaç satırı dikkatimi çekti. Bu satırlarda manastırın Sim Dağında (*Sim ler*) veya Kara Dağda (*Sev sar*) yer aldığı yazıyordu. "Kara", bu bölgedeki tepeler ve dağlar için oldukça yaygın olarak kullanılan bir isimdir. Ancak Sim Dağını biraz daha araştırmam gerekliydi, çünkü bir yerden tanıdık geliyordu. Taron eyaletinin tarihini ve topografyasını inceleyince çok ilginç bir şey keşfettim.

MÖ V. yüzyılda yaşayan ve Ermeni tarihinin babası sayılan Movses Khronetsi bu bölgenin mitolojik geçmişi ve özellikle Nuh'un soyundan geldiğine inanılan Ermeni kahramanlarının hayatı ve girişimleri konusunda çok şey yazmıştır (Ermeniler Nuh'un soyundan geldiklerine inanırlar[11]. Örneğin Kral Bel'i yenilgiye uğratan Hayk veya Nemrut'un Nuh'un oğlu Yafes'in torununun torununun torunu olduğuna inanılır. Nuh'un seçili varisi Sam da Ermenistan'ın efsaneleriyle bağlantılıdır ve

11 Ermeniler, Gomer'in üçüncü oğlu ve Nuh'un oğullarından Yafet'in torunu Togarmah'ın soyundan geldiklerine inanırlar. *Bkz.* *"Togarmah," Wikipedia*, http://en.wikipedia.org/wiki/Togarmah (erişim tarihi: 16 Ocak 2014).

Movses'e göre Nuh'un Gemisi nihai yerine vardığında Sam çocuklarıyla birlikte oradan ayrılır ve ulaştığı bir dağa sonradan Sim adını verir (veya yine Sim Dağı anlamına gelen Simsar).[12] Movses'e göre Nuh gemiden ayrıldıktan sonra kendisi ve ailesi için bir yerleşim yeri kurar (sonradan Thamanin adı verilecek olan, günümüzde Türkiye'nin güneydoğusundaki Cizre), Sam ise oğullarıyla kuzeybatıya doğru devam eder ve:

> Yüksek dağların arasındaki bir düzlüğe geldiğinde bir nehrin kıyısında durur ve dağa kendi adından dolayı Sam adını verir. Bu bölgeyi en küçük oğlu Tarpan'a verir [*Tapan*, geminin Ermenice adıdır]... Tarpan babasının kendisine verdiği bölgede oğulları ve kızlarıyla kalır ve buraya kendi adından dolayı önce Taron, sonra da Taruperan adını verir.[13]

Taron veya Taruperan, daha önce de gördüğümüz üzere, Muş ovasını kapsayan kadim bir Ermeni krallığının adıydı, bu durumda Sim Dağının ovaya bakması gerekirdi, ki gerçekten de öyle. Bu durumda Yeghrdut, Sam'la oğullarının gemiden ayrıldıktan sonra yerleştikleri yerde veya çok yakınında kurulmuş olmalıydı. Movses Khorenatsi'nin doğduğu köy, Yeghrdut'un hemen güneyindeki Chorene'ye yakın olduğundan, manastırın keşişlerinin Nuh'un oğlu Sam'la ilgili bu yerel geleneğin farkında olmamış olması biraz zor görünür.

Movses Khorenatsi'nin Sim Dağına ve Nuh'la ailesinin yolculuklarına verdiği coğrafi konum, Ağrı Dağının, Nuh'un Gemisinin Tufan'dan sonra vardığı yer olmadığını da gösterir. Sam'ın kuzeybatıya doğru gidip Taron Krallığı'ndaki Sim Dağına vardığı söylenir (bkz. resim 36.2); bu inanış geminin, Türkiye'nin güneydoğusundaki Cudi Dağına ulaştığına dair kadim inanışa tamı tamına uyar. Başka bir deyişle, Movses'in V. yüzyıla ait Er-

12 Movses Khorenatsi, *"History of the Armenians,"* 80.
13 *A.g.e.* Ayrıca bkz. *"Haik,"* TourArmenia, www.tacentral.com/mythology.asp?story_no=6 (erişim tarihi: 16 Ocak 2014).

menistan tarihinde sunulan öykünün temelinde Nuh'un Gemisinin Sim Dağının doğu-kuzeydoğusunda bulunan Ağrı Dağına değil de Cudi Dağına ulaştığı inanışı yatar.

Resim 36.2. Türkiye'nin doğusunun haritası ve Nuh'un Gemisinin vardığı olası yerler. Burada Nuh'un oğlu Sam'ın geminin vardığı yerden, Taron Krallığı'na, yani Muş ovasına bakan Sim Dağına olan güzergâhı da gösterilmiştir.

Bütün bu Ermeni gelenekleri, Adem'le Hz. İbrahim arasındaki kuşaklarla ilgili olarak anlatılan olaylarda Muş ovasıyla çevresindeki sıradağların önemli olduğunu, ama Yeryüzü Cenneti'nin burada olduğu inancına itimat edilmediğini gösterir. Ama benim, Ermenistan'ın ve özellikle söz konusu bölgenin bir zamanlar Cennet Bahçesi olduğuna inanıldığının teyit edilmesine ihtiyacım vardı; Movses Khorenatsi'nin Ermenistan tarihi kitabında bundan hiç söz etmemiş olması benim için endişe vericiydi.

Bundan sonra göreceğimiz üzere, bu durumu teyit edecek olan, 1666'da yayınlanan *A Discourse of the Terrestrial Paradise* adlı harika eserinde Thospites gölü (Van gölü), Sophene'deki Dicle Tüneli ve Ermenistan Yaylasındaki Bingöl Dağı arasındaki bölgenin Yeryüzü Cenneti'nin mekânı olduğunu göstermeye uğraşan Rahip Marmaduke Carver'dir.

BÖLÜM 37
ADEM'İN SIRLARI

Rahip Marmaduke Carver günümüzde Türkiye'nin doğusuna tekabül eden Büyük Ermenistan'ın güneyinin Cennet Bahçesi olduğunu mutlak olarak teyit edebilmek istiyordu. Carver, *A Discourse of the Terrestrial Paradise*'da şöyle yazar: "Bu bölgede, Adem'in Cennet'inin burada olduğuna dair gelenek süregelmiştir [yani Tufan'dan sonra]"[1] ve şöyle devam eder:

> Bunu öne süren yazar Methodius'tur... Bu kadim yazar (*Revelatio* [Vahiy] adlı eserinde), Şit'in ölümünden ve soyunun Kabil'in soyundan ayrılmasından söz ederken şöyle ilginç bir cümle de söyledi: *Mortuo Seth separavit se Cognatio ejus à sobole Caini, redierúntque ad natale solum. Nam & Pater corum vivens prohibuerat nè miscerentur. Et habitavit Cognatio Seth in Cordan monte, Paradiso terrestri proximo.*[2]

Bu Latince metnin tercümesi şöyledir: [Adem'in ölümünden sonra] Şit, Kabil'in çocuklarından ayrılarak doğduğu topraklara döndü, çünkü babası birbirlerine karışmalarını yasaklamıştı. Şit kendi çocuklarıyla birlikte Yeryüzü Cenneti yakınlarındaki Cordan Dağında yaşardı".

1 Carver, "*A Discourse of the Terrestrial Paradise*," 165.
2 *A.g.e.*, 166.

Carver Methodius'u alıntıladıktan sonra şöyle der: "Yeryüzü Cenneti Cordan Dağı yakınlarında olsaydı ve Cordan Dağı veya Gordiæus, Ptolemaios'un dediği yerde idiyse, o zaman İlk Atalarımızın mutluluk dolu yerleşiminin tarif ettiğimiz yerde veya civarında olduğundan emin olabiliriz".[3]

METHODIOS'UN VAHİY'İ

Peki bu anlamlı sözleri söyleyen Methodius kimdi ve Cordan Dağı veya Gordiæus neredeydi? Olymposlu Methodius, IV. yüzyıl başlarında yaşamış (MS y. 311'de ölmüştür) bir teolog ve çok üretken bir yazardı. Carver'in alıntıladığı bölüm veya farklı varyasyonları, Methodius'a atfedilen *Revelatio* adlı bir eserden alınmadır. Bu eser, Yaradılış kitabı konusunda bir yorum ile Deccal'ın gelişi ile dünyanın kaçınılmaz sonunun anlatımını içerir. Ancak Methodius'un böyle bir kitap yazdığına dair hiçbir kayıt yoktur. Ayrıca kitabın içeriğinden, MS VII. yüzyılda, yani Methodius'un ölümünden üç yüz yıl sonra Ön Asya'nın Araplar tarafından istilasına tepki olarak yazıldığı açıktır. Başka bir deyişle yazarının VII. yüzyılda yaşamış, ama eserini Methodius'a atfederek değer kazanmasını isteyen Hıristiyan bir yazar olması muhtemeldir.

Bu pseudepigrafik, yani yanlış yazara atfedilen eseri tam olarak kimin yazdığı belli değildir (artık yazarından Pseudo-Methodius diye söz edilir), ama önemli olan eserin Kuzey Mezopotamya'nın dili olan Süryanice yazılmış olmasıdır, yani günümüzde Şanlıurfa olan Edessa şehri civarından kaynaklanmış olmalıdır. Böyle olduğu kesin görünmektedir, çünkü eser ilk olarak dolaşıma girdikten sadece bir veya iki yıl sonra, günümüzde *Edessa Vahiy'i* olarak bilinen modifiye versiyonları bu bölgede ve muhtemelen buradaki manastırlardan birinde üretilmiştir.[4]

---

3 *A.g.e.*, 167.
4 Reinink, "*East Assyrian Historiography in Response to the Rise in Islam,*" 88.

CORDAN DAĞI NEREDEDİR?

Rahip Marmaduke Carver'in kendi kitabını yazarken *Vahiy*'in hangi versiyonuna başvurduğu belli değildir. Büyük ihtimalle, *A Discourse of the Terrestrial Paradise* için araştırmalarının büyük kısmını yürüttüğü York Minster kütüphanesindeki kitaptı. Ancak Carver'in tercümesinin doğru olduğunu kabul edersek (*Vahiy*'in 1593 yılma ait Latince bir versiyonunda aynı satırları buldum[5]), VII. yüzyıl sonlarında Edessa ve Göbekli Tepe civarında yaşamış bir teoloji yazarının, Şit'in, babası Adem'in ve annesi Havva'nın ve daha büyük ailelerinin Cordan Dağında yaşadığına dair bilgilere sahip olduğu anlaşılır. Yazarın bu dağın Yeryüzü Cenneti yakınlarında yer aldığına dair inancı daha da büyük önem taşır.

Carver "Corden Dağı"nm, Yunan-Romalı coğrafyacı Ptolemaios'un (MS 90-168) Büyük Ermenistan'da bulunduğunu söylediği Gordiæus Dağı (Gordyene veya Corduene olarak da bilinir) anlamına geldiğini varsayar. Ptolemaios'a göre bu dağlar "Dicle'nin kaynaklarıyla aynı enlemdedir", Strabo'ya göre ise "Toros Dağlarıyla bir aradadırlar".[6] Günümüzde bu dağlar, daha güneyde bulunan ve Nuh'un Gemisinin geleneksel varış yeri olan Cudi Dağını da içeren Kardu Dağlarıyla özdeşleştirilmiştir. Ancak Klasik dönem yazarlarına göre Gordiæus daha kuzeyde, güneyinde Muş ovası bulunan Doğu Toros Dağlarmdaydı.

Bu durumda Adem, Havva ve Şit'le daha büyük ailelerinin mitolojik dünyası hem Dicle'nin kaynağının, hem Sam'la oğullarının yerleştiği Sim Dağının, hem de MS IV. yüzyılda kurulacak olan Yeghrdut manastırının yakınlarındaydı. Adem'le Havva'nın Erdemliliğin Bahçesi'nden kovulduktan sonra geldiği, Şit'in kendi evini kurduğu, Yeghrdut yakınlarındaki yer burası mıydı?

---

5 Pererii Valentini, *Commentariorvm et Disputationum in Genesim*, 6.

6 MacBean ve Johnson, *Dictionary of Ancient Geography*, bkz. "Gordene" and "*Gordiaei Montes*," *bkz. Ptolemy*, London, 1773.

İşin ilginç tarafı, Nuh'un Adem'in kafatasını gömüldüğü yerden alıp gemiye getirmesi için gönderdiği kişi de Sam'dı[7] (ama Havva'nın, Şit'in ve tüm diğer ataların naaşları oldukları yerde bırakılmıştır). Adem'in gömüldüğü yerin bir "Kutsal Dağ"da yer alan "Hazine Mağarası" olduğu[8] ve Cennet Bahçesi'ne baktığı söylenir.[9] Acaba bu mağara Yeghrdut yakınlarında mıydı ve günümüzde burayı bulmak mümkün müdür?

Bu tür malzemenin tarihsel açıdan geçerliliği tabii ki tartışmalıdır, ancak kurgusal bir mite olan inancın elle tutulur, olağan gerçeklik kadar, hatta daha gerçek olabileceği yadsınamaz. Ayrıca mitolojik veriler, gerçek dünyada tezahür edebilecek hakikat çekirdekleri içerebilir, dolayısıyla hiçbir şey doğru dürüst göz önüne alınmadan göz ardı edilmemelidir.

ŞİT'İN TOHUMU

Dolayısıyla Adem'le Havva'nın Cennet Bahçesi'nden kovulduktan sonra Doğu Toros Dağları yakınlarına yerleştiklerini keşfetmek çok ilginç oldu. Şit'in bu öyküye dâhil olması da çok önemlidir, çünkü Adem'in ölümünden sonra Tanrı'nın krallığını devralacak olan "Şit'in tohumu", yani Şit'in soyuydu. Bu inanış, Yaradılış kitabının bir bölümünü (4:25) temel alır:

> Adem karısıyla yine yattı. Havva bir erkek çocuk doğurdu. "Tanrı Kayin'in öldürdüğü Habil'in yerine bana başka bir oğul bağışladı" diyerek çocuğa Şit adını verdi.

Metnin orijinalindeki "başka bir tohum" sözü, Tanrı'nın Adem'in üçüncü oğlu olan Şit yoluyla, bazı Yahudilerin ve ilk Hıristiyanların Tanrı'nın tek erdemli kavmi olarak gördüğü insanlığın yeni bir kolunu yarattığı şeklinde yorumlanmıştır. Diğer herkes Şit'in hain ağabeyi Kabil'in soyundan geldiği için kötüydü.

---

7 Malan, *The Book of Adam and Eve*, III, 5–6, 147–51.

8 Budge, *Book of the Cave of Treasures*; Ri, *La Caverne des Trésors*; ve Malan, *Book of Adam and Eve*, III, iv, 146–47.

9 Malan, *Book of Adam and Eve*, III, vii, 151–53.

Hıristiyanlığın ilk beş yüzyılında gelişen birçok Gnostik mezhebe göre Şit, İsa'nın üç tezahüründen ilkiydi. Diğer tezahürler de Nuh'un oğlu Sam ile İsa'nın kendisiydi. Hatta ilahi Şit'in İsa'nın vücut bulması yoluyla dünyada tezahür ettiğine ve ikisinin eşanlamlı olduğuna inanılır.

NAG HAMMADİ KÜTÜPHANESİ

Şit'in Oğulları olarak bilinen Şit'in Gnostik müritleri, Filistin, Suriye, Ön Asya, Mısır ve Ermenistan gibi bölgelerde gelişen dini tarikatlar ve gizli gruplar içerisinde yaşamıştır. Onlara ait incillerin veya kutsal metinlerin çoğu, 1945'te Orta Mısır'da, Nag Hammadi yakınlarındaki bir mağarada bulunmuştur. Nag Hammadi Kütüphanesi olarak bilinecek olan bu koleksiyon, incelenmiş Gnostisizm'le ve Şit'in Oğullarıyla ilgili en önemli metin koleksiyonudur. Bir teoriye göre bu elyazması eserler yerel bir Kıpti manastırına aitken ve Piskopos Athanasios'un kanonik olmayan, yani MS 367'de Roma Kilisesi tarafından resmi olarak tanınmayan kutsal kitapları mahkûm etmesi sonrasında toprağa gömülmüş olabilir.

Nag Hammadi koleksiyonunda, Şit'in Oğullarıyla ilgili başlıklar arasında *Three Steles of Seth* [Şit'in Üç Steli], *Zostrianos* (bazılarına göre Zostrianos, Zerdüştçülerin tanrısal lideri Zerdüşt'ün bir tezahürüdür), *Second Treatise of the Great Seth* [*Yüce Şit'in İkinci Kitabı*], *Paraphrase of Shem(or Seth)* [*Sam'ın Açıklaması (veya Şit)*], *Allogenes*, the *Trimorphic Prottenoia* [*Protennoia'nın Üç Biçimi*], ve *Melchizedek* vardır. Bu Gnostik inciller, bazen Nuh'un oğlu Sam'la karıştırılan veya özdeşleştirilen Şit'le[10] ilgili çok ilginç bilgiler içerir. Örneğin Adem'in ölümünden önce Şit'e insanoğlunun tanrısal veya melekvari doğasından yıldızlarla gök cisimlerinin hareketine ve gelecekte gerçekleşecek, ateş ve su içeren bir felakete kadar çeşitli konuları Şit'e aktardığı

10 Klijn, "*Seth in Jewish, Christian and Gnostic Literature*," 88.

söylenir. "Adem'in sırları"nın kayıt altına alınıp, insanlık onları öğrenmeye hazır olana kadar gizlendiği söylenir. Bu sırların bazıları, dört *Phoster*, yani bu amaca dönük olarak ortaya çıkan aydınlatıcılar yoluyla dönem dönem açıklanacak,[11] bazıları da doğru an gelene kadar gizli kalacaktı.

ŞİT'İN SÜTUNLARI

Bu geleneğin içinde beni en çok ilgilendiren, Şit'in Adem'in sırlarını sütunlara veya stel adı verilen ve kadim dünyanın bir yerlerine, genelde dağlardaki bir mağaraya gizlenmiş olan taş tabletlere yazmış olmasıdır. Örneğin Yahudi yazar İosephus Flavius (MS 37-100), *Ioudaike archaiologia* [*Yahudilerin Eski Tarihi*] adlı kitabında Şit'in ardında bıraktığı çocukların "aralarında herhangi bir ihtilaf olmadan mutluluk içinde aynı ülkede yaşadığını" söyler. Onlar "gök cisimleriyle ve düzenleriyle ilgili ilmin mucitleriydi." Flavius şöyle yazar:

> Adem'in dünyanın bir defasında ateşin gücüyle, bir defasında da suyun gücü ve miktarıyla yok edileceği öngörüsü üzerine, icatlarının yeterince bilinmeden kaybedilmemesi için biri tuğladan, diğeri taştan iki sütun yarattılar; icatlarını her iki sütuna yazdılar, çünkü tuğladan sütun selden dolayı yok olduğu takdirde taştan sütun ayakta kalacak ve bu icatları insanoğluna sunacaktı; ayrıca onlara tuğladan da bir sütun olduğu bilgisini verecekti. Bu sütun günümüzde Siriad diyarındadır.[12]

Burada Adem'in sırları, bu bilginin, ileride gerçekleşecek olan ve hem bir yangın hem de bir su baskını içerecek olan bir felakete rağmen muhafaza edilmesi için yaratılmış olan, biri tuğladan, diğeri taştan iki sütuna yazılmıştır. Peki bu sütunların mekânı olarak sözü edilen Siriad (ya da Seiris veya Sirian) tam olarak nerededir?

---

11 Logan, "*Gnostic Truth and Christian Heresy*," 90.

12 Josephus, "*The Antiquities of the Jews*," I, ii, 3.

SİRİAD DİYARI

Adem'in oğlu Şit'le Mısır mitolojisindeki Osiris'in kardeşi Seth/Şit arasındaki karışıklıktan dolayı uzun bir süre boyunca Siriad'ın Mısır anlamına geldiği düşünülmüştür. Mısır halkı adı Siriad'a benzeyen Sirius yıldızına tapardı, Şit'in sütunları da Büyük Piramit'le ve yanındaki İkinci Piramit'le özdeşleştirilmiştir. İosephus'un İngiliz teolog, tarihçi ve matematikçi William Whiston (1667-1752) tarafından yapılan son derece popüler bir tercümenin 1737'de yayınlanması sonucunda ilim dünyasında bu sonuca varılmıştır.[13] Whiston Şit'in sütunlarının bir yangından veya Tufan'dan sapasağlam çıkmış olabileceğine inanmazsa da, Siriad diyarını Mısır'la özdeşleştirir.[14]

Ancak Siriad'ın Mısır'la özdeşleştirilmesi hatadır, çünkü Seth/Şit'i bir şekilde Büyük Piramit'le bağdaştırmak mümkünse de, Pseudo Methodius'un dediği gibi Adem'in oğlunun Ermenistan'da bir yerlerde "yaşadığını" biliyoruz; Ermenistan, Büyük İskender'in MÖ 323'teki ölümünden sonra Yunan İmparatorluğunun bölünmesi üzerine Suriye Selevkos İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girmiştir. İmparatorluğun MÖ 190'da ortadan kaldırılmasından sonra bile iki Selevkoslu satrap veya vali başkaldırarak Fırat nehrinin batısında yer alan Büyük Ermenistan'la Küçük Ermenistan'ın kontrolünü ellerine geçirerek kendilerini kral ilan etmişlerdir. Suriye'nin etkisi altındaki Ermenistan'da ve Kuzey Mezopotamya'da Helenik Yunan adetleri ve gelenekleri yayılmaya devam etti. Ayrıca Edessa'nın genelde adları Abgar veya Manu olan kralları, Süryani kültürü ve gelenekleriyle bağlantılarını sürdürdüler ve yazılı dil olarak Suriye dilini muhafaza ettiler.

Aslında Şit'in sütunlarıyla Mısır arasında hiçbir bağlantı yoktur ve bütün ipuçları, Siriad'ın Suriye'yle bağlantılı olduğu-

---

13 Whiston, "*The Works of Flavius Josephus.*"

14 See footnote accompanying Josephus, "*Antiquities,*" I, ii, 3.

nu gösterir. Zaten William Whiston'ın İosephos'un eserlerini tercüme etmesinden önceki tercümanlar Siriad'ın Suriye'yle bağlantı olduğunu söylemekten çekinmezdi. Örneğin D. Eduardi Bernardi, 1867'de Oxford'da yayınlanan İosephos tercümesinde Siriad'ın "kökeni Süryani olan" mı, yoksa "Suriye'ye ait" mi anlamına geldiğini ele alır.[15]

Başka yerlerde, Şit'in "Adem'in sırlarını" kendi yurduna daha yakın yere gizlediğine dair kanıtlar söz konusudur. Örneğin Latince *Vita Adae et Evae*, yani "Adem'le Havva'nın Hayatı"nın sonunda, Adem'in ölümünden sonra Havva çocuklarından hem kendisinden hem de babalarından öğrendikleri her şeyi taştan ve kilden tabletlere yazmalarını ister. Gerçekleşecek olan büyük felakette taşta yazılı olan Tufan'dan, kilde yazılı olan da yangından sağlam çıkacaktır. Bu durumda Şit'in tabletleri Yeryüzü Cenneti'ne yakın bir yerlere gizlediği anlaşılır.[16]

---

15 Josephus, *Historiarum de Bello Judaico, Liber Primus, et Pars Secondi, Quibus, Ea summatim continentur quœ Josephus susius prosequitur postremis novem Antiquitatum libris*, 13.

16 Charles, ed., "*Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament*," cilt 2, "Vita Adae et Evae," 51:1–3.

HAKİKAT KAYASI

Resim 37.1. İngiliz düşsel ressam John Martin'in (1789-1854) *Havva Çeşme Başında* tablosu; bu eser, John Milton'ın *Kayıp Cennet* eserinin 1827 baskısı için bakır klişe ile basılmış yirmi resimden biridir.

Nag Hammadi Kütüphanesindeki Gnostik metinlerden biri olan *The Apocalypse of Adam* [*Adem'in Vahiyi*], şöyle bir cümle içerir: "Adem oğlu Şit'i yedi yüzüncü yılda eğitir". Buna göre Adem Şit'e, Cennet Bahçesi'ndeki deneyimlerini anlatır (bkz. resim 37.1). Anlattıklarına üç meleğin seçilmiş olanların, yani Şit'in soyundan gelenlerin gelecekteki maceralarıyla ilgili olarak anlattıkları, gerçekleşecek olan yangın ve sel felaketinin bilgisi ve kurtarıcıyla, yani Şit'le ilgili ayrıntılar da dâhildir. Bu bilgi bir bütün şeklinde "Adem'in gizli bilgileri" olarak bilinir. Okurlara ayrıca "yüksek bir dağdaki hakikat kayasının üzerine" özel bir bilginin yazılacağı söylenir.[17]

---

17 MacRae, çev., "*The Nag Hammadi Library*, "*Apocalypse of Adam*."

Siriad veya Seiris'in nerede olduğu Gnostik incillerde hiç söz edilmezse de, Adem'in gizli yazılarının kutsal bir dağda gizlendiği defalarca tekrarlanır. Örneğin *Allogenes* olarak bilinen eserde şöyle denir: "[Seth'in diğer adıyla Allogenes olan benim] sana söyleyeceğim ve senden sonra değerli olacak olanlar için sana hatırlatacağım [şeyleri] yaz. Sen bu kitabı bir dağa bırakacak ve muhafızına "Gel, ey Korkunç Olan" diye yalvaracaksın".[18]

MISIRLILARIN İNCİLİ

Yine Nag Hammadi kütüphanesinde bulunan *Mısırlıların İncili*'nde şöyle yazar:

> Bu, büyük Şit'in yazdığı ve güneşin doğmadığı ve doğamayacağı yüksek dağlara yerleştirdiği kitaptır. Peygamberlerin ve havarilerin ve vaizlerin günlerinden beri adı yüreklerinde doğmadı ve onu hiçbir kulak duymadı.

Büyük Şit bu kitabı harflerle yüz otuz yılda yazmıştır. Onu, zamanın ve çağların sonunda... ortaya çıkıp büyük kurtarıcının dürüst, kutsal ırkını ve onlarla sevgi içinde yaşayanları açıklaması için Charaxio adlı bir dağın üzerine yerleştirdi.[19]

Bu sözlerin anlamı çok esrarengizdir, çünkü yeri, hatta adı Şit'in döneminden beri ağza alınmamış "dağlara" gizlenen bir kitaptan söz edilir. Ancak bu dağın adı, bir büyünün bir parçasıymış gibi, nihayet açıklanır: Charaxio. Peki ama Charaxio neresidir? Adem'in sırlarının gizlendiği asıl yer burası mıdır?

CHARAXIO'YU ARARKEN

Charaxio'nun "güneşin doğmadığı ve doğamayacağı" bir yerde bulunduğu söylenir; burada en kuzeyde bulunan ve Büyük İskender'in Ma'ul Hayat, Gılgamış'm da ölümsüzlük bitkisi arayışıyla bağdaştırılan uhrevi Karanlıklar Diyarı'na ima edil-

18 Turner ve Wintermute, çev., "*Allogenes.*"
19 Böhlig ve Wisse, çev., "*Gospel of the Egyptians.*"

diği açıktır. Burası aynı zamanda tanrı El'in yaşadığı yer ve iki yüz asi Gözcü'nün ovalara inip ölümlü kadınlarla evlenme kararı aldığı yerdi. Belçikalı Yakındoğu araştırmacısı Edward Lipinski'nin belirlediği gibi Karanlıklar Diyarı, Büyük Ermenistan'da neredeyse aşılmaz bir engel oluşturan Doğu Toros Dağlarının ardındaydı.

Kudüs'teki Hebrew Üniversitesinde ve İngiltere'deki Oxford Üniversitesinde Gnostisizm alanında araştırmacı olan Guy G. Stroumsa, Charaxio adlı gizemli dağ konusunda araştırmalar yürütmüştür. Stroumsa'ya göre bu dağın yerini bulmak için çeşitli girişimlerde bulunanlar olmuştur. Ancak Charaxio bu ad altında sadece *Mısırlıların İncili*'nde geçtiği için, izinin bulunması neredeyse imkânsız olmuştur. Öte yandan kısaltılmış versiyonu olan Charax, Antik çağlarda kullanılan bir addır.[20] John Lemprière'in 1788'de yayınlanan *Classical Dictionary of Proper Names Mentioned in Ancient Authors* [*Antik Çağ Yazarlarının Eserlerinde Geçen Özel İsimlerin Klasik Sözlüğü*] eserinde bu ad altında tek madde vardır, o da "Ermenistan'da bir şehir" şeklindedir.[21]

Charaxio'nun Ermenistan'da olması güneşin doğmadığı yerde, yani en kuzeydeki Karanlıklar Diyarı'nda yer alıyor olmasını açıklayabilir. Stroumsa'nm kendisi bu durumun farkına vararak, Charaxio'nun tasvirini "1 Hanok 78:3'te söz edilen karanlık bölgeler"le[22], yani Dicle Tüneli'nin ötesindeki Karanlıklar Diyarı'yla bağlantılı olan Hanok'un Kitabı'yla kıyaslar. Bunun bilincinde olan Stroumsa, Peygamber Hanok'a, ataları Adem'le Şit'in Ermenistan'daki Ağrı Dağında gizlenmiş olan kitaplarının, gerçekleşecek olan tufandan korunması için verildiğine dair geleneklere atıfta bulunur.[23]

---

20 Stroumsa, *Another Seed*, 115.
21 Lemprière, *Bibliotheca Classica*, bkz. "*Charax*," 143a.
22 Stroumsa, "*Another Seed*," 116.
23 *A.g.e.*

SİR DAĞI

Bu konuyu incelemeye devam eden Stroumsa, "Seiris (Şit'in oğullarının ülkesi ve Stel diyarı) ile Ağrı Dağı arasındaki bağ"ın yine Nag Hammadi kütüphanesinde bulunan *The Hypostatis of the Archons* [Arkhonlarm Tanrısal İlkeleri] adlı bir başka Gnostik metinde ifade edildiğini belirtir.[24] Stroumsa şöyle devam eder: "Demiurgos (fiziksel dünyanın yaratıcısı) Nuh'tan gemiyle Sir Dağına varmasını ister... Bazı yerlerde bu dağa, kitapların yazıldığı yerin adı olan Σειρ(ις)[25] [yani Seir(is)] verilmiş olabilir".

Bu durumda Guy Stroumsa, Seiris, Charaxio ve Sir (Seir) Dağının aynı yer olduğunu veya Şit'in asıl dağının birleşmiş versiyonları olduğunu öne sürer; Stroumsa'ya göre bu dağ Ağrı Dağı olmalıdır, çünkü burası, gerçekleşecek olan yangın ve tufan göz önüne alınınca, bir şeyleri gizlemek için olabilecek en güvenilir yerdi. Bence bu çok zekice bir düşüncedir, ama bir kez daha Hıristiyanlığın Nuh'un Gemisinin vardığı noktaya dair saplantısından dolayı her tür efsaneyi ve geleneği kendine çeken Ağrı Dağma dönmüş oluyoruz. Stroumsa'nın alıntıladığı metinlerin hiçbirinde Ağrı Dağından söz edilmediğine göre neden Ağrı Dağını kastettiklerini varsaymıştır? Aslında Hıristiyanlık bağlamındaki varsayımları temel alan araştırmalar Charaxio, Seiris veya Sir Dağının gerçek yerinin uzun bir dönem boyunca ikinci plana itilmesine neden olmuş olabilir.

Bir yer adı olarak Charaxio konusunda araştırmalar yapmaya devam edince, çok ilginç bir şeyle karşılaştım. Arax olarak da bilinen Aras Nehrinin bir diğer adı da Charax'mış;[26] bu durum, John

24 Layton, çev., "*The Hypostasis of the Archons*," 92.
25 Stroumsa, *Another Seed*, 116.
26 Gürtler ve Pearson, *Criticorum Sacrorum sive Lectissimarum in Sacro-Sancta Biblia Utriusque Foederis Annotationum atrus Tractatuum Theologico-Philologicorum Supplementum*, 175–76. Ayrıca bkz. Josephus, *Historiarum de Bello Judaico*, IV, 31.

Lemprière'in *Classical Dictionary of Proper Names*'de Ermenistan'da Charax adında bir şehirden söz etmesini açıklıyordu. Aras nehrinin, Antik çağın Abus Dağı olan Bingöl Dağından doğduğunu bildiğimize göre, adının Charaxio olması son derece muhtemeldir, çünkü *–io* ekiyle bu kelime, "Charax'a ait" anlamını kazanır.

Stroumsa'nın söyledikleri, Charaxio'nun Bingöl Dağıyla özdeşleştirilmesini destekleyici niteliktedir, çünkü yazar son derece akla yatkın bir şekilde Charaxio, Seiris ve Sir Dağının, Bingöl Dağının ana rakibi olan Ağrı Dağıyla eşanlamlı olduğunu söyler. Ağrı Dağını bu resimden çıkarsanız bile, gerçek Charaxio'nun Büyük Ermenistan'da bir yerlerde olduğundan emin olabilirsiniz. Bu durumda Bingöl Dağı, gerçekten Şit'in Adem'in sırlarının nihai günlerde ortaya çıkarılması için onları sütunların ve stellerin üzerine gizlediği yer miydi? John Lemprière'in Abus Mons maddesinin karşılığı olarak "Suriye'de bir dağ, Fırat'ın doğduğu yer" demesi de ilginçtir.[27] Bu durumda Büyük Ermenistan bölgesi Klasik çağda, İosephos'un Şit'in bilgi sütunlarını gizlediği ve onun soyundan gelenlerin ondan sonra yaşamaya devam ettiği yer olan Suriye, kadim Siriad veya Seiris diyarı olarak görülüyor olmalıydı. Peki ama Sir Dağı neredeydi?

MONS VICTORIALIS

V. yüzyılda Aryanlar olarak bilinen bir Hıristiyan tarikatı içerisinde dolaşımda olan ve Matta İncil'i üzerine bir yorum eseri olan *Opus Imperfectum in Matthaeum*'da [*Matta'nın Mukemmel Olmayan Eseri*] Şit'in kaybolan kitabından veya kitaplarından söz edilir. Buna göre yılda bir defa on iki alim üzerinde bol miktarda "pınar" ve çok güzel ağaçlar olan Mons Victorialis, yani "Zafer Dağı" adında bir dağa tırmanırdı ve burada bir mağaraya girip Şit'in yazdığı eserleri incelerdi.[28]

---

27 Lemprière, *Bibliotheca Classica*, bkz. "*Abas*."
28 Widengren, *Die Religionen Irans*, bkz. *Opus imperfectum in Matthaeum, Hom.* kitap II, bölüm 56.

"Müneccim Kralların Vahiy'i" olarak bilinen, VIII. yüzyıla ait bir Süryani metni[29] ayni öyküyü içerir, ama burada on iki alim yerine, hem kral hem de "bilge adamlar" olan[30] ve Şit'in soyundan gelen[31] ve Şir (yani Sir veya Seiris) diyarında yaşayan[32] on iki Müneccim Kral vardır. Bu kitap, Adem'in Şit'e verdiği ve Şit'in yazıya döktüğü buyruklar şeklindedir. Burada insan biçimli bir tanrının doğumunu ilan edecek bir işaretten, yani küçük bir çocuk şeklindeki bir yıldızdan söz edilir.[33]

Müneccim Krallar her yıl bir pınarda kendilerini arındırırlar sonra Zafer Dağına çıkıp sessizlik içinde dua ettikten sonra Gizli Sırların Hazine Mağarası olarak bilinen mağaraya girerlerdi.[34] (Bkz. resim 37.2). Adem'le Havva burada, Cennet Bahçesi'nin hemen ötesinde yaşamıştı ve ölümlerinden sonra burası Şit'le ailesinin ve onun soyundan gelenlerin vatanı olacaktı.

Pseudo-Methodius ise, daha önce de gördüğümüz üzere, Tufan öncesi kavim liderlerinin yerleşim yerinin Doğu Toros sıradağlarında, Yeghrdut Manastırı ile Muş ovası yakınlarındaki Cordan Dağı civarında olduğunu söyler. Burada Müneccim Kralların Şit'in Adem'in sırlarını içeren kitaplarını incelediği ve işareti bekledikten sonra krallıklarına dönüp "gizli sırları" öğrenmek isteyen insanlara onları öğrettikleri anlatılır; bu süreç birçok kuşak boyunca tekrarlanır ve Müneccim Krallar'dan biri öldüğünde onun yerini bir oğlu veya yakın akrabası alır.[35]

Bu metin aynı zamanda Şit'in yazdığı ve Adem'in çocuk şeklindeki bir yıldızdan oluşan işareti Cennet Bahçesi'ndeki Hayat Ağacı'nın üzerinde asılı olduğunu gördüğünü, ama ilk günahı

---

29 "*Chronicle of Zuqnin*" olarak da bilinen "*Revelation of the Magi*"nin kaynağı: "*The Sages and the Star-child*," çev. Landau.
30 "*Revelation of the Magi*," 2:3.
31 *A.g.e.*, 3:3–4
32 *A.g.e.*, 2:4.
33 *A.g.e.*, 4:2–10.
34 *A.g.e.*, 5:8.
35 *A.g.e.*, 5:9–10.

işlediği zaman bu işaretin kaybolduğunu anlattığı bir vahiy kitabına ima eder.[36] "Müneccim Kralların Revelationu"nda gökyüzünde bir yıldızın belirip mağaraya girdiğini ve Müneccim Kralları da içeriye girmeye davet ettiği anlatılır. Müneccim Krallar içeride bir yıldız değil, kendini Tanrı'nın Oğlu olarak tanıtan küçük bir çocuk sureti bulurlar. Bilge adamlara yıldızı izleyip onun insan biçimine ibadet etmeleri talimatı verilir. Sonra olağanüstü bir şekilde önce Kudüs'e, sonra da Beytüllahim'e götürülürler ve burada yıldız bir mağaraya girerek bebek İsa'ya dönüşür ve öykü bu noktadan itibaren Matta İncil'inde anlatıldığı şekliyle (2:1-12) İsa'nın Doğuşu anlatımına dönüşür. Sonradan Müneccim Krallar Şir diyarına dönerler ve zaman içinde havari Thomas gelip insanları "muhteşem eylemler" yoluyla dininden döndürür[37] ve burada Müneccim Kralları vaftiz edip kutsar.

---

36 *A.g.e.*, 6:2–3.
37 *A.g.e.*, 29:1.

Resim 37.2. XII. yüzyıla ait, Adem ile Havva'nın Mons Victorialis, yani Zafer Dağının içindeki Hazine Mağarasının içindeki tasviri. "Şit'in çocukları" Tufan'a kadar burada yaşar. Keşfedildiği takdirde Şit'in, Adem'in sırlarını içeren kitapları da ortaya çıkacaktır.

Şir diyarını Kuzeydoğu İran, hatta Çin kadar uzak yerlerle özdeşleştirme girişimleri olduysa da,[38] büyük ihtimalle Hazine Mağarası'nın ve tabii ki Cennet Bahçesi yakınlarındaydı. Ayrıca Hazine Mağarası kitabı adlı, VI. yüzyıla ait Süryani metninde Mons Victorialis veya Zafer Dağı, Adem'le Havva'nın ve "Şit'in

38 Güzel bir özet için bkz. Landau, *"The Sages and the Star-child,"* 83.

çocukları" dâhil daha geniş ailelerinin Tufan'dan önce yaşadığı "Tanrı'nın Dağı" olarak geçer. Bu "çocuklar" Şit'ten Nuh'a kadar ilk kavim liderlerinin ve ailelerinin soyunun tamamını oluşturur.[39] Aralarında Hanok da vardır, mağaranın içinde Tanrı'ya ibadet eder ve babası Yeret'i defneder; bütün bunlar melekler eşliğinde Cennet'e götürülmesinden hemen öncedir (bkz. resim 37.3). Hazine Mağarası kitabına göre Tufan zamanında Nuh'un oğlu Sam, Adem'in naaşını almak için mağaraya döner ve onu gemiye taşır, diğer kavim liderlerinin naaşları ise mağarada kalır.[40]

Bu durumda Şir diyarı Cennet Bahçesi'nin en olası yeri gibi görünen Muş ovası yakınlarında mıydı? Sam'ın gemiden ayrıldıktan sonra bir yerleşim yeri kurduğu ve MS I. yüzyılda Thaddeus'un kutsal emanetleri Yeghrdut'taki yaprak dökmeyen ağacın dibine bıraktığı söylenen Sim Dağı olabilir miydi? Sümer dilinde yılan anlamına gelen ve Muş adının kökünde yatması muhtemel olan *muš* kelimesinin alternatifinin Akad dilinde şir olarak okunan šir olduğunu unutmayalım. Muş ovasını da içeren Ermeni Taron Krallığı eskiden Şir diyarı, yani yılanların diyarı olarak mı bilinirdi? Bunun önemli bir ihtimal olduğunu unutmamalıyız.

Zafer Dağı Yeghrdut yakınlarında değilse, *Mısırlıların İncili*'nde Şit'in, Adem'in sırlarını içeren kutsal kitabı veya kitapları sakladığı söylenen Charaxio Dağının en olası adayı Bingöl Dağı veya Abus Mons'la mı eşanlamlıydı? Hazine Mağarası burada mı keşfedilecektir? Birbirini görebilen Yeghrdut ve Bingöl, hem Cennet Bahçesi'nin asıl yerine hem de Adem'le Havva'nın soyunun, yani "Şit'in çocukları"nın Tanrı'nın "kutsal dağı"nda yaşadığı anlatılan yere dair Yahudi, Gnostik ve daha sonra Hıristiyan mitlerinin kurgulanmasında ikili rol oynamış olabilir. Birbirinden farklı bu kadar öyküye uygun olan başka hiçbir coğrafi

39 Ri, çev. *La Caverne des Trésors*, "Book of the Cave of Treasures," 14:1.
40 Budge, *Book of the Cave of Treasures*, ve Ri, *La Caverne des Trésors*, çeşitli atıflar.

bölge yoktur, dolayısıyla Yahudi-Hıristiyan geleneğinde Yaradılış kitabında anlatılan olayların burada, Göbekli Tepe'den sadece üç yüz yirmi kilometre kadar ötesinde gerçekleştiği apaçıktır.

Bu durumda Adem'in sırları tam olarak neydi? Şit'in kitap veya taş şeklinde nasıl bir metni kayıt altına aldığını saptayabilir miyiz? Aşağıda göreceğimiz gibi, Adem'in sırları insanoğlunun meleklere uzanan kökenine dair yasak bilgiler içeriyor olabilir.

Resim 37.3. Kavim lideri Hanok, melek Mikhail tarafından kutsanıp melek gibi olduktan sonra Cennet'e götürülür.

BÖLÜM 38
MELEKLER GİBİ

Adem'in sırları tam olarak nedir? Hangi konularla bağlantılılar ve Göbekli Tepe ile Yeryüzü Cenneti'nin huzurlu bir köşesinde yer alan Yeghrdut Manastırının bütün bunlarla ne ilgisi vardır? İlk ipucu, Şit'in Oğullarının yaradılışının anlatıldığı *Mısırlıların İncili*'nde sunulur. Burada "prototipik Şit'in Oğullarının melek benzeri varlıklardan oluşan ilahi bir kilise" teşkil ettiği yazar.[1] Ayrıca Şit'in Charaxio adlı dağa yerleştirdiği kitap veya stel bulunduğu zaman "Şit'in gerçek soyu"nu saptayacağı anlatılır.[2]

"Şit'in gerçek soyu"yla yukarıda sözü edilen "prototipik Şit'in Oğulları, melek benzeri varlıklar"m vücut bulmuş ruhlarının kastedildiğine, yani Adem'in sırlarının insanoğlunun melek benzeri doğasıyla ilgili olduğuna şüphe yoktur.

MELEK BENZERİ

Peki bu tam olarak ne demektir? Hanok'un Kitabı'ndaki asi Gözcülerin, uygarlığın doğuşunun ardındaki öncülerin anısını teşkil ettiği iddia edildiğine göre nasıl oluyor da insanlar melek benze-

---

1 Mills, *Mercer Dictionary of the Bible*, bkz. "Gospel of the Egyptians."

2 *A.g.e.*

ridir? Burada kastedilen, meleklerin Cennet'te yaşamış olduğu ve Düşüş'ten önceki Adem'le Havva gibi, huzurundaki herkese ve her şeye ebedi hayat bahşeden Hayat Ağacı'nda yararlanmış olduklarıdır.

Gnostik geleneğe göre Düşüş'ten önce Adem'le Havva "melekler gibi" ruhani bedenlere sahiptiler,[3] ama kovulduktan sonra bedenleri giderek daha yoğun ve gevşek hale gelmiş ve üzerleri "deriden katmanlar"la örtülmüştür.[4] Eski tanrısal bedenlerini geri kazanmaları ancak "ışığın tatlı kokusu", yani Hayat Ağacı'nın güzel kokulu yağıyla mümkün olacaktı.[5]

Hayat Ağacı'nın herhangi bir parçası, Yeghrdut'un "yaprak dökmeyen" kutsal ağacı kavramında da görüldüğü üzere "hakiki ve yaşayan" olmaya devam ettiği gibi, Hayat Ağacı'nın Merhamet Yağı'nın da kutsama süreci yoluyla ebedi ışık ve hayat bahşettiği söylenir. Erken Hıristiyan geleneğinde İsa'nın kendisinin vücut bulmasından önce Hayat Ağacı'nın Kutsal Ahşabı'nın yağıyla kutsandığı ve ancak o şekilde Yunancada "kutsal yağ sürülmüş" anlamına gelen Christos'a dönüştüğü öne sürülür.[6]

Daha önceden de bildiğim gibi, eskiden Hayat Ağacı'nın zeytin ağacı olduğuna inanılırdı;[7] yaprak dökmeyen ve bir koku yayan zeytin ağacıyla ilgili bu inanış,[8] Hanok'un Kitabı'nda, Hanok'un iki melekle birlikte Cennet'i gezerken mür katılmış kokulu bir yağla kutsandığına dair öyküyle bağlantılıdır:

---

3 Mead, *"An Anonymous System from Irenæus," Fragments of a Forgotten Faith*, 189.

4 *A.g.e.*

5 *A.g.e.*

6 Clementine Recognitions, 1.45, alıntılayan: Margaret Barker, *"The Holy Anointing Oil,"* www.margaretbarker.com/Papers/TheHolyAnointingOil.pdf (erişim tarihi: 16 Ocak 2014).

7 Isenberg, çev. *"Gospel of Philip,"* bölüm. 71, 73. Bu konuda daha geniş bir anlatım için bkz. Barker, *"Holy Anointing Oil."*

8 4 Ezra 2:12.

Tanrı Mikhail'e şöyle dedi: "Yaklaş ve Hanok'un dünyevi giysilerini çıkar! Onu Benim kutsal yağımla kutsa ve Benim şanımı yansıtan giysiler giydir!" Mikhail Tanrı'nın ona söylediklerini yaptı; beni kutsadı ve giydirdi. Yağın görünümü kuvvetli bir ışıktan daha güçlüydü, kayganlığı kutsanmış çiy gibiydi, kokusu ise güneşin ışınları gibi parlayan mür gibiydi. Kendime baktığımda Onun şanlı varlıklarından biri gibi olduğumu, aramızda gözle görülür bir fark olmadığını gördüm.[9]

Hanok'un fiziksel giysilerinin çıkarılması ve kokulu yağlarla kutsanması, onun dünyevi derisini alıp yerine, ölümlü bir insandan melek benzeri bir varlığa dönüşümünü simgeleyen tanrısal giysiler giydirilmesini amaçlar. Bunlar, Yaradılış kitabında da anlatıldığı üzere, kalıcı olarak Cennet'e yerleşmesi için şarttır.[10] Ancak bu giysiler aynı zamanda Adem'in Düşüş'ten önce giydiği ruhani beden veya "ışıktan giysileri" de çağrıştırır. Dolayısıyla Hanok yağla kutsanma süreci yoluyla Düşüş'ten önceki Adem gibi olur, ilk tanrısal şanını geri kazanmış bir insan gibidir, meleklerden hiçbir farkı kalmaz.

KUTSAL MYRON

Mikhail adlı meleğin veya Gözcü'nün Hanok'u kutsamak için kullandığı kokulu yağ, günümüzde de Katholikos'un Ermeni Kilisesi'nin ruhani lideri olarak göreve başlama töreni sırasında onu kutsamak için kullanılan Myron'la (veya Muron) karşılaştırılabilir. Bu yağ, saf zeytinyağıyla, mür dâhil kırk kadar ot ve baharatın karışımından ve Musa'nın Yahweh'in talimatıyla yarattığı ve I. yüzyılda Thaddeus tarafından Taron'daki Yeghrdut'a getirilen ilk kutsal yağdan arta kalan özle karıştırılmasından elde edilir.

9 2 En. 22:8–10, Florentina Badalanova Geller, 2 *(Slavonic Apocalypse of) Enoch: Text and Context*, Max Planck Institute for the History of Science, www.mpiwgberlin.mpg.de/Preprints/P410.PDF (erişim tarihi: 16 Ocak 2014).

10 Yaradılış 5:24. Ayrıca bkz. İbranilere Mektup. 11:5.

Myron'un, Hayat Ağacı'nın Merhamet Yağı'na olan benzerliği dolayısıyla Kutsal Ruh veya Tanrı'nın ilahi ışığı yoluyla bilgelik kazandırdığına inanılır. Roma Kilisesi'nin kurucusu Aziz Petrus'un öğretilerine göre bir gün Hıristiyanlar taklit bir yağ yerine doğrudan Hayat Ağacı'ndan gelen yağdan yararlanabilecektir; "insanlar tarafından karıştırılan yağ bu kadar güçlüyse, Tanrı'nın kendisi tarafından hayat ağacının bir dalından alınan yağın ne kadar müthiş olacağını düşünün".[11]

Sadece dünya çapında kilise liderleri değil, krallarla kraliçelerin de yağla kutsanmasının ardında benzer fikirler yatar. Taç giyme törenlerinde adaya krallık bahşeden taç değil, kutsal yağdır; taç giymek kralın Tanrı'nın gözündeki yönetme yetkisinin ve yeni edindiği tanrısallığın görünür bir işaretidir.

Dolayısıyla Adem'in Şit tarafından yazıya dökülmüş sırlarının, ölümlü olan bizlerin Düşüş'ten dolayı kaybettiğimiz ruhsal ışık bedenlerimizi nasıl geri kazanmamız gerektiğini içerdiğini varsayabiliriz. Böyle yapıp melekler gibi olmak için Hayat Ağacı'nın Merhamet Yağı'na benzeyen kokulu yağla kutsanmamız gereklidir. Merhamet Yağı'nın yerine Tanrı'nın buyurduğu yağ ölümsüzlüğü temin eder.

Bu, günümüzde dünyanın dört bir tarafındaki Yahudi ve Hıristiyan uluslarına özgü dini bir kavramdır. Yeghrdut'tan 274 kilometre mesafedeki Göbekli Tepe'nin keşfiyle hiçbir ilgisi yokmuş gibi görülebilir. Ancak belirli ahşap türlerinin ve onlardan elde edilen yağlarla reçinelerin kullanımı yoluyla güç kazanma ve uhrevi dönüşüm, Güneydoğu Anadolu'nun Erken Neolitik dünyasından kaynaklanmış bir adet olabilir.

Göbekli Tepe'de, tapmakların üstünü örten dolgu malzemesinin içinde yanmış badem ağacının ve badem kabuklarının keşfedilmiş olması,[12] bu bölgede badem yağının bilindiğini gösterir.

---

11 Clementine Recognitions 1.46, alıntılayan: Barker, "*Holy Anointing Oil.*"
12 Neef, "*Overlooking the Steppe-Forest,*" 13–15.

Kadim Mezopotamya uygarlıklarında ve Doğu Akdeniz bölgelerinin Sami halkları arasında (Kitabı Mukaddes gelenekleriyle ilgisi buradan kaynaklanır) çok daha sonra söz konusu olan yağla kutsama geleneklerinin ardında buradaki kullanımı yatıyor olabilir. İşin ilginç tarafı, Musa'nın kardeşi Harun'un değneği "filiz vermiş, tomurcuklanıp çiçek açmış, badem yetiştirmiş"tir (Çölde Sayım 17:8), Yahudilerin *menorah* olarak bilinen yedi kollu şamdanı da hem badem ağacını hem de Hayat Ağacı'nı temsil eder. Başka yerlerde Hayat Ağacı'nm bir zeytin ağacı olduğu söylenirse de, burada badem ağacıyla eşanlamlıdır.[13]

YEGHRDUT'LA BAĞLANTILAR

Bütün bunlar göz önüne alındığında, Thaddeus'un hem Hayat Ağacı'nın bir parçasını hem de Yahweh'in talimatlarıyla Musa'nın yaptığı kokulu yağın özünü içeren şişeyi bırakmak için Filistin'in güneyinden yola çıkarak Edessa üzerinden Yeghrdut'a ulaşmasının inanılmaz sonuçları vardır. Bu olay, Thaddeus'un onları Hayat Ağacı'yla ve Merhamet Yağı'yla ilgili geleneklerle zaten bağdaştırılan bir yere götürdüğünü gösterir. Thaddeus Yeghrdut'ta, dibinden Cennet'in dört nehrinden biri olan Fırat'ın kaynağının bulunduğu yaprak dökmeyen ağacının Hayat Ağacı'nın yeryüzündeki temsilcisi olduğunu görmüştür. Bu olay aynı zamanda Yeghrdut'un Ermeni Kilisesi'nin gerçek temeli sayıldığını gösterir, çünkü Myron şişesi ve Hayat Ağacı'nın parçası, rakip manastırların üstünlük iddialarına karşı tanrısal yetki sembolleridir.

Tabii Ermeni Kilisesi'nin Thaddeus'un Yeghrdut ziyareti ve kutsal emanetleri oraya gizleme hikâyesini tamamıyla uydurduğu da öne sürülebilir. Ancak durum böyle olsaydı neden bu efsaneyle Muş ovasının karşı tarafında yer alan, Taron'un en önemli manastırı Surp Garabet arasında değil de Yeghrdut ara-

13 Yardin, "*Tree of Light*," 40.

sında bağlantı kuruldu? Vaftizci Yuhanna'nın önemli emanetlerinin etrafına kurulan Surp Garabet gibi çok daha iyi bir alternatif varken neden bu olağanüstü gelenek Yeghrdut'a atfedilsin? Veya neden bu hikâye Ermenistan'ın Ağrı Dağını gören bir noktasında bulunan ve kutsal Myron'un üretilmeye devam edilebilmesi için Yeghrdut'un kutsal mahfazasının götürüldüğü büyük ruhsal merkezi, Vagharshapat'taki Ana Taht Kutsal Eçmiadzin'e bağlanmasın?

Yeghrdut'un yaprak dökmeyen ağacının, Şit tarafından yeryüzünde, ilk insan Adem'in kafatasının içine veya üzerine dikilen Hayat Ağacı'nın yerine işaret ediyor olabileceğine dair, çok eskilere dayanan bir geleneğin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Eğer bu sav doğruysa, o zaman Adem'le ilk kavim liderlerinin Düşüş'ten sonra yaşadığı ve gömüldüğü Hazine Mağarası ve Adem'in sırlarını içeren kitabın veya kitapların gizli olduğu, Şir veya Seir diyarındaki Zafer Dağı da yakınlardadır.

Gnostik geleneğe göre Şit "tohum"unu kurtarmak için üç defa vücut bulur: ilki Şit, yani insandır; ikincisi Nuh'un oğlu Sam'dır; üçüncüsü de İsa'dır (Şit ve İsa olarak hayatlarından dolayı Merhamet Yağı'yla ilgili geleneklerle arasında bir bağlantı vardır). A. F. J. Klijn, *Seth in Jewish, Christian and Gnostic Literature* [*Yahudi, Hıristiyan ve Gnostik Edebiyatında Şit*] (1977) adlı önemli eserinde "Şit'in soyu"nun "tufana kadar var olan veya zamanın sonunda kurtulması gereken bir grup" gibi tarihi bir olgu olabileceğini söyler.[14] Ancak Şit'in kitapları, stelleri veya sütunları konusundaki bu düşünceler Yahudi, Hıristiyan veya Gnosik binyılcılıkla ne kadar bağlantılı olursa olsun, günümüzde Göbekli Tepe'de yapılan keşiflerle ne kadar bağlantılıdırlar?

---

14 Klijn, "*Seth in Jewish, Christian and Gnostic Literature*," 106.

ŞİT'İN ÇOCUKLARI

Hanok'un Kitabı gibi Ölü Deniz Yazmaları arasında bulunan ve Jübileler Kitabı olarak bilinen kadim bir Yahudi dini eserinde Arpakşat'ın oğlu Kenan'ın "atalarının bir taşa oyduğu bir yazıyı" bulduğundan söz edildiği zaman aklımıza Şit'in Adem'in sırlarını sütunlara veya stellere yazdığı gelir. Bu yazılar "Gözcülerin güneşin ve ayın ve yıldızların kehanetlerini ve gökyüzünün işaretlerini nasıl seyrettiğine dair öğretileri" içerir.[15]

Keldanilerin, yani Göbekli Tepe'nın baktığı ovada bulunan 10.000 yıllık Harran şehrinin (bu öykü için bkz. Önsöz) Sabiilerinin yıldızlara tapma inancının temelinde de yıldızlara dayanan bu bilgelik yatıyordu. Kenan'ın babası Arpakşat'ın Harran'ın Keldanilerinin atası olduğu söylenir.[16] Zaten Arpakşat'ın adı, Hz. İbrahim'in Şanlıurfa yakınlarındaki doğum yeri "Keldanilerin Ur'u" şeklindeki yer adının birleşmiş halidir[17] ve Kitabı Mukaddes'in bu ilk karakterleriyle Neolitik devrimin doğum yeri olan altın üçgen arasında sıkı bağlantılar olduğunu gösterir. Arpakşat'm babasının Nuh'un oğlu Sam olması ve Sam'ın Doğu Toros sıradağlarında, Muş ovasına bakan Simsar veya Sim Dağında bulunan yerleşim yerinde günümüzde Yeghrdut Manastırının yer alıyor olması bu tabloyu tamamlar.

Harra'ın Pagan halkı Sabiilerin "Magi adı verilen ateşe tapanlar" olması ve atalarının "Şit'in oğlu Sabius" olduğunu ve "Şit'in kitabı"nın muhafızları olduklarını iddia etmeleri ilginçtir.[18] Bunun yanı sıra, "Şit, İdris (Hanok) ve Nuh'un dinini acknowledge ettiklerini" öne sürerlerdi.[19] Bu durumda Şit'in kitabı veya kitapları, günümüzde Göbekli Tepe'de keşfedilenlere benzer dikilitaşlara yontulmuş olabilir mi? Şit'in kitabını veya kitaplarını

15 Wintermute, çev., *Old Testament Pseudepigrapha*, "Book of Jubilees," 8, 1.4.
16 Josephus, "The Antiquities of the Jews," kitap 1, bölüm vi, mısra 4.
17 Hommel, *"The Ancient Hebrew Tradition,"* 292–97.
18 Heckford, *"A Succinct Account of All the Religions,"* 316.
19 al-Kisa'i, alıntılayan: Green, *"The City of the Moon God,"* 13.

koruyan on iki Müneccim Kral, 11.500 yıl kadar önce Göbekli Tepe'de halka şeklinde dikilmiş on iki antropomorfik dikilitaşın uzak da olsa yankısı olabilir mi? Bu taştan halkalar Adem'in sırlarını yazı şeklinde muhafaza eden "Şit'in çocukları"na dair çok sonralara ait gelenekler olabilir mi? Bu durumda merkezi ikiz dikilitaşlar Yahudi, Hıristiyan ve Gnostik geleneğinde neyi veya kimi temsil ederlerdi?

Burada çok spekülasyon yapmak saçma olacaktır, ama Gnostik yazılarda Adem'in ikiz çocukları Kabil ile Abil'in ikiz kız kardeşleri olduğunu vurgulaması hem ilginçtir hem de bize hamilelikte rahimde daima ikizlerin olduğuna dair inanışı hatırlatır. Ayrıca Şit'in Abil'in yerini almak üzere doğmuş olması, Kabil'le Şit arasında ikiz benzeri bir ilişkinin oluşmasına neden olur ki bu durum ya "Kabil'in çocukları"nın, ya da "Şit'in tohumları"nm soyundan geldiğimize dair öykülere yansımıştır. Göbekli Tepe'nin merkezi dikilitaşları ikizler geleneğini çağrıştırıyor olabilir, ama Gnostik öğretilerde kendi ilahi ikizinin gölgesinde kalan ilk insan Adem'in ikiz çocukları olarak görülüp görülemeyecekleri ayrı bir konudur.

Bu durumda Göbekli Tepe'nin T biçimli dikilitaşları, insanlığın hem meleklere uzanan hem de ölümlü kökenini temsil etmenin yanı sıra Adem'in, kısa periyotlu kuyrukluyıldızların ne zaman göründüğü gibi "astrolojik bilgilerini" yansıtıyor olabilirler mi? Bu arada büyük bir dahi, Adem'in Şit'e veya Hanok'a aktarılan sırlarının "eski kuşakların biriktirdiği, kuyrukluyıldızların ayları, yılları ve periyotları konusunda bilgiler olabileceğini, böyle felaketlerin bir daha insanlığı ortadan kaldıramayacağı umudunun bir inanca dönüşmüş olabileceğini" öne sürmüştür.[20]

Bu kişi XX. yüzyılın en büyük felaket teorisyenlerinden, Rus Yahudisi psikiyatr İmmanuel Velikovsky'ydi (1895-1979). Veli-

20 Immanuel Velikovsky, "*A Hebrew Cosmogony,*" Immanuel Velikovsky Archive, www.varchive.org/ce/hebcos.htm (erişim tarihi: 16 Ocak 2014).

kovsky, böyle bir gizli bilginin sadece yangınla veya tufanla değil, bu tür felaketlerin bir daha dünyamızı etkisi altına almamasının nasıl temin edilmesi gerektiğiyle ilgisi olması gerektiğini fark etti.

Belki orada bir yerlerde, Bingöl Dağının (Charaxio olarak rolünden dolayı) ıssız bir yerinde veya Yeghrdut Manastırı (Hazine Mağarası'nın olası mekânı olarak) yakınlarında Adem'in gerçek sırları olabilir. Göbekli Tepe'de gördüklerimize benzer dikilitaşlar veya steller üzerinde keşfedilmeyi ve yorumlanmayı bekliyor olabilirler. Bu sırlar, ölümlü olan bizlere Düşüş'ten dolayı kaybettiğimiz ışıktan bedenlerimizi nasıl geri kazabileceğimizi ve yine melekler gibi olabileceğimizi, yani yeryüzündeki vücut bulma sürecimizden dolayı ardımızda bıraktığımız cisimsiz özümüzle nasıl yeniden bir olabileceğimizi açıklayabilir. Bu sırlar aynı zamanda bir zamanlar bir kuyrukluyıldızın dünyada yol açtığı felaketi ve uygarlığın doğuşunun ondan sonra, Cennet Bahçesi'nin gerçek mekânı olan Doğu Anadolu'da gerçekleştiğini teyit edebilir.

TÜRKİYE'YE YOLCULUK

Geriye yapacak tek bir şey kalmıştı, o da Türkiye'ye gitmek, Yeghrdut Manastırının harabelerini ziyaret etmek ve Bingöl Dağına ulaşmaya çalışmak. Bu yerler hakkında mümkün olduğu kadar bilgi toplamalı, yerel halk arasında bu yerlerin jeo-mitolojik gerçekliğine hayat vermeye yardımcı olacak halk hikâyeleri, mitler ve efsaneleri araştırmalıydım. Oradan, Profesör Klaus Schmidt'le görüşmeyi umduğum Göbekli Tepe'ye geçebilirdim.

Yıllardır yürüttüğüm araştırmalardan dolayı ve 2004'te Göbekli Tepe, Çayönü, Harran ve Karahan Tepe'yi ziyaret ettiğim için bölge konusunda epey bilgi sahibiydim. Ancak ufukta görünen koyu renkli bulutlar gibi beni bekleyen bir problem vardı, çünkü Bingöl Dağı ve Yeghrdut'un ötesindeki Doğu Toros

Dağları dâhil olmak üzere Muş civarındaki dağlar PKK'nın, yani Kürdistan İşçi Partisi'nin başını çektiği ayaklanmanın cephe hattı haline gelmişti. PKK otuz beş yıldır Kürtlerin bağımsızlığı ve Türkiye'de özerk bir Kürdistan için savaşıyor. Türk ordusunun ve gizli polis teşkilatının PKK'ya karşı yürüttüğü saldırıların çoğu Irak Kürdistan'ıyla olan sınıra yakın yerdeki dağlık bölgede gerçekleşiyorsa da, son zamanlarda Yeghrdut Manastırının harabelerinden sadece on bir kilometre ötedeki Zengök köyü (günümüzde Yörecik) civarında, hatta Dera Sor'un hemen güneyindeki Kozma Dağında bile PKK'ya karşı askeri operasyonların gerçekleştirildiğini duyunca çok şaşırdım.

Yola çıkma zamanım yaklaştıkça bu sorun beni iyice endişelendirmeye başladı, ama yapabileceğim fazla bir şey yoktu. Mantığım dâhil hiçbir şey beni, nereden bakarsanız bakın basit ama derin anlamlı bir rüya sayesinde tanıştığım Yeghrdut'a gitmekten alıkoyamazdı.

BÖLÜM 39
CENNET BAHÇESİ'NE DÖNÜŞ

10 Eylül 2012, Pazartesi günü. İstanbul'un dış mahallelerinden birinde, kasvetli bir otelde bir gece geçirdikten sonra Türkiye'nin doğusuna doğru hareket ettim. Taksiyle Muş'un küçük havaalanından şehrin hemen dışındaki bir otele gittim. Otelin yakınlarından, Kızılağaç ve Suluca'ya, yani Yeghrdut Manastırının harabelerinin olduğu Dera Sor'a giden yol geçiyordu.

Ertesi sabah kahvaltı yaparken nerede olduğumu ilk defa tam olarak değerlendirebildim. Otelin panoramik pencerelerinden her yöne doğru uzayıp giden Muş ovasını görebiliyordum, ovanın bittiği yerde başlayan, aşılmaz gibi duran dağlar da bana Hanok'un Kitabı'na göre Erdemlilik Bahçesi'ni çeviren yedi dağı hatırlatıyordu.[1]

Dağlar sadece doğu yönünde biraz alçalıyordu, burada da Van Gölünün batı kıyısında yer alan, Nemrut adındaki sönmüş yanardağını hayal meyal görebiliyordum.

---

1 Charles, çev., "*The Book of Enoch or 1 Enoch*," 1 En. 32:1–2.

TAKSİ YOLCULUĞU

Kahvaltı bitince, otel sahibi bir yerlere telefon ederken lobide bekledim. Telefonlarının sonucunda ondan önce bir taksi geldi, ama dediğine göre rehber-tercüman bulmak daha zormuş. İki saat boyunca şekerli koyu çaylar içerek bekledim, derken çok genç iki adam geldi ve bir tanesi Avrupa Birliği'nin tercüman ücretlerine göre para aldığını söyledi, bu da beni biraz endişelendirdi çünkü harcamalarımın çok yükselmesinden korktum. Diğeri arkadaşıymış, onun da İngilizcesi iyiydi. Hemen taksiye bindik ve Suluca'ya doğru yola çıktık.

Kimsenin daha önce Dera Sor veya Yeghrdut'u duymamış olması bana çok tuhaf geldi. Onlara neredeyse iki bin yıl öncesine uzanan büyüleyici bir tarihe sahip kutsal bir yerden, kayda değer boyutta kadim harabelerden söz ettim, ama orası hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı. Google Earth'ün Dera Sor resimlerini yanımda getirmiş olmasam, yeni dostlarım buranın var olduğuna inanmayacaklardı.

Taksi şehri arkasında bırakırken doğru yönde gittiğimizden emin olmak için yolu dikkatle takip ettim, ama şoför Suluca yolunu zaten biliyordu ve kısa süre içinde Doğu Toros Dağlarının eteklerine ve prefabrik yapıların olduğu bir yere doğru giden bir yan yola saptık. Yolda giderken Dera Sor'u sorduk ve yaşlı bir adam hemen ardındaki, ormanlarla kaplı dağı gösterdi. Demek harabeler hâlâ ayaktaydı ve Suluca köylüleri onlardan haberdardı.

Yaşlı adam taksiye bindi ve bize böyle bir yolculuğa pek de uygun olmayan bir araçla engebeli bir yolculuk yapacağımız toprak bir yolun başına kadar rehberlik yaptı. Solumuzda dik bir yamaç olmak üzere giderek tırmandık ve kuzeye doğru uzanan peyzajın üzerine çıktık ve Muş ovasında kıvrılarak ilerleyen Murad Suyu veya Doğu Fırat'ı ilk defa gördüm.

PKK'NIN DURUMU

PKK'nın durumunu soruşturdum ve dağların isyancıların kontrolü altında olduğunu, hatta Türk ordusunun resmi bir askeri harekât dışında bu bölgeye pek girmediğini öğrendim. Bingöl Dağına gitme imkânı olup olmadığını da sordum ve bana bu bölgenin o sıralarda cephe hattını oluşturduğunu ve benim gibi ziyaretçilere kapalı olduğunu söylediler. Bu benim için çok büyük bir hayal kırıklığı oldu, ama şimdilik ana amacım Yeghrdut'a gitmekti.

On beş-yirmi dakika kadar gittikten sonra bir düzlüğe geldik, ama önümüzde doğuya doğru daha da dik bir tırmanış daha vardı. Taksici yolunu kaybetmiş gibi görünüyordu, rehberle arkadaşı da ne yapacaklarını bilmiyorlardı ve etrafta yolu sorabileceğimiz kimse yoktu. Haritam da bir işe yaramıyordu, onun için geriye yüksekçe bir yere çıkıp harabeleri görmeye çalışmaktan başka bir şey kalmamıştı.

Dera Sor'u ilk olarak gören rehberin arkadaşı oldu. Bir kilometreden kısa bir mesafede, bir yükseltinin ötesinde, yassı bir çıkıntı üzerinde uzun, kırmızı renkte bir duvarın kalıntıları vardı. Bu, orası olmalıydı, biz de oraya gitmek için zaman kaybetmeden hemen taksiye atladık. Ama yol çukurlarla doluydu, onun için aracı rehberin arkadaşına emanet edip yola sıcak güneşin altında yürüyerek devam etmeye karar verdik.

Yol yokuş yukarıydı ve ardında, sol tarafta bir sıra çam ağacı vardı. Toprağın koyu kırmızı rengi hemen dikkatimi çekti; uzun süre önce un ufak olmuş, demir oksit oranı yüksek bir kireçtaşından dolayı böyle olduğuna şüphe yoktu. Sağ tarafta zemin aşağıdaki ovaya doğru iniyordu. Orada burada makilik ve öbek öbek ağaçlar vardı, ama toprak genel anlamda susuz ve kuruydu.

DERA SOR HALKI

Derken karşımıza büyük, Kızılderili çadırlarına benzeyen çadırlar çıktı; bazıları muşambayla, başkaları ise dallarla örtülüydü. Ayrıca hindilerle dolu yuvarlak ağıllar vardı ve kampın dört bir tarafında çok sayıda keçi özgür bir şekilde koşturuyordu.

Bu karmaşa üzerine çadırlardan insanlar çıkmaya başladı. Safari elbise giymiş, başında geniş kenarlı bir şapka olan, gözlükleri siyah çerçeveli bir İngiliz'in burada sıradan bir şey olmadığı belliydi. Çadırlardan rengârenk başörtüler takmış kadınlar, birkaç küçük çocuk, üç delikanlı ve üzerinde gri bir ceket, başında siyah, Türklere özgü, yıpranmış bir fes olan, gür bıyıklı, uzun boylu, zayıf yaşlı bir adam çıkıp geldi. Belli ki on beş ila yirmi bireyden oluşan bu küçük topluluğun lideri oydu.

Bu insanlar mevsimsel çobanlardı, yaz aylarında dağ yamaçlarında yaşıyor, Kasım ayında havalar soğuduğu zaman kentsel ortamlara dönüyorlardı. Bu bölgenin tamamı Kasım'dan Mart veya Nisan ayına kadar kalın bir kar katmanıyla kaplı olduğundan burada yaşamak çok zordu.

Rehberimiz fesli adamı ve ailesini selamladı, sonra da ziyaretimizin amacı konusunda aralarında sohbet ettiler. Harabeler de konuşuldu ve bu yerleşim yerinin hemen batısında yer alan, hemen ardında kırmızı taştan duvarların üst kısmını görebildiğim büyük bir moloz ve toprak yığınını başlarıyla ve elleriyle gösteriyor olmalarından bizim burada olmamızın onlar için herhangi bir sorun teşkil etmediğini anladım. Ancak yola devam etmeden önce yaşlı adama manastırın kutsal ağacı ve kutsal pınarı konusunda herhangi bir şey bilip bilmediğini sordum. Acaba bunların nerede olduğunu biliyor olabilir miydi?

PINAR ZİYARETİ

Rehberle bu topluluğun lideri arasındaki konuşmalar sonucunda kampla harabeler arasındaki kupkuru, makilik alana doğru

yöneldik. Pınar, durduğumuz yerden sadece otuz yedi metre ötede, kuzeye bakan yamacın dibindeydi.

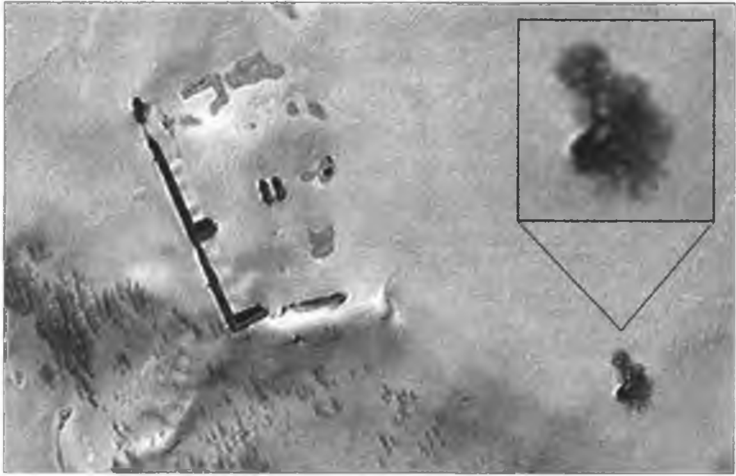
Yaşlı adam, hayvanların suyu kirletmesini önlemek için pınarın çukur girişinde yer alan büyük, yassı taşlardan oluşan bir kemeri örten, çivilerle birbirine tutturulmuş dallardan oluşan bir kafesi kaldırdı. Bunun üzerine, taşlardan yapılmış ve toprakla kaplanmış yarım küre şeklinde bir çatısı olan o sıkışık alanın içine girmek için izin istedim.

Birkaç fotoğraf çekmek ve toprağın altında kaybolmadan önce küçük bir gölet oluşturan sudan içmek istiyordum. Tepenin biraz altında su bu sefer metal bir borudan çıkıp Doğu Fırat'a katılacak olan Kilise Suyu'nu oluşturuyordu. Burası, Cennet'in dört nehrinden birinin kaynağıydı.

Ama Yeghrdut'un Cennet'in hemen kenarında yer almasına rağmen pınarın çukurunun içinde plastik bardaklar ve kaplar, yemek pişirme malzemeleri ve kısmen toprağa gömülmüş çöp poşetleri görünce hayal kırıklığına uğradım. Bu kaynağın artık kutsal sayılmadığı belliydi ve fesli adamla sohbetlerimiz de bu durumu teyit etti.

KUTSAL AĞAÇ

O zaman bu bölgenin dört bir tarafında iyileştirici gücüyle bilinen yaşlı ceviz ağacını sordum (bkz. resim 39.1). Ev sahibimiz başını tamam anlamında sallayarak bizi yirmi metre kadar ötedeki tozlu bir alana götürdü. Burada yaşlı bir ağacın çevresi 1,5 metre genişliğindeki kesik gövdesine işaret ettiler. Bunun Thaddeus döneminde burada olan ve yaprak dökmeyen ağaç olmadığı belliydi, ama o ağacın eskiden burada var olduğunun güçlü bir sembolü olduğu kesindi.

Resim 39.1. Yeghrdut Manastırının harabelerini içeren Dera Sor'un 1 Nisan 2099'da Google Earth için çekilen, karlarla kaplı resmi. Havari Thaddeus'un Hayat Ağacı'nın bir parçasını ve "peygamberlerle havarileri" kutsamak için kullanılan kutsal yağın özünü içeren şişeyi bıraktığına inanılan "yaprak dökmeyen ağaç"ın son vücut bulmuş hali olan ceviz ağacı dikkat çekicidir. DigitalGlobe 2013'ün izniyle.

Ağaca ne olduğunu sorduğumda, iki yıl önce devrildiğini ve çıkan odunların ancak iki kamyonla oradan taşınabildiğini öğrendim. Bunları duyunca çok üzüldüm ve bu mekânın neredeyse iki bin yıllık tarihini yansıtan bu ağacın daha iyi muhafaza edilmemiş olmasına canım sıkıldı.

Bu ziyaretimden önceki iki ayda keşfettiklerime göre,[2] Thaddeus'un dibine kutsal emanetleri gizlediği yaprak dökmeyen ağacın günümüze kadar yaşadığı söyleniyordu, ama bu ceviz ağacının bu zavallı kalıntısını gördükten sonra böyle bir iddiayı ciddiye almak zordu. Bir rivayete göre eski ağacın tepesine bir kartal yuva yapmıştı. Ağacın gövdesinin altından bir pınar doğ-

2 Oskian, "*Die Klöster von Taron-Turuberan*," bkz. "Yeghrduti."

muştu ve kökleri bir ucunda bir sunak olan taştan bir duvarla korunuyordu. Kadınlar ve genç kızlar buraya hem ağacın gölgesinde dinlenmeye hem de çeşitli hastalıkları iyileştiren pınarın sularından almaya gelirdi. Ayrıca ağrıları varsa ağacın yaprak, kabuk ve sürgün gibi küçük parçalarını alıp elbiselerinin içine, ciltlerinin üzerine yerleştirirlerdi. Ağaçtan alınan yaprakların, iyileştirme gücünü sonsuza kadar muhafaza ettiği söylenirdi.[3]

Ayrıca Thaddeus'un Yeghrdut'ta bıraktığı Hayat Ağacı parçasının olağanüstü bir efsaneye konu olduğunu da öğrendim.[4] Bir gün manastırı ziyaret eden bir çoban kutsal emaneti içeren sade bir kutu görmüş ve içindekinin para edeceğini düşünerek onu çalmaya karar vermiş. Evine döndüğünde kutunun içine bakmaya karar vermiş ve içinde sadece bir tahta parçası olduğunu görünce paniğe kapılıp kutuyu ateşin içine atmış. Ama böyle yaptığı anda ocaktan alevler yükselip evin tamamını yakmış ve çoban oradan koşa koşa uzaklaşmış.

Bu büyük yangın üzerine kutsal ağaca muhafızlık eden büyük kartal uçup gelmiş ve zarar görmemiş olan kutuyla kutsal içeriği kaparak yuvasına geri götürmüş ve onları da korumasına alarak kötü niyetli kimsenin onlara yaklaşmasını engellemiş.

DÜNYA AĞACININ ÜZERİNDEKİ KARTAL

Bir Türk halk hikâyeleri kitabından çıkmış gibi duran ve manastırın keşişlerinin bütün kalpleriyle inandığı bu efsane, yukarıda adı geçen, Taron vilayetinin manastırlarını ve kiliselerini kapsayan ansiklopedideki Yeghrdut maddesinde de sunulmuş.[5] Gerçek olsun veya olmasın, mitolojik sembolizmle yüklü olduğu kesin. Ağacın tepesinde oturup Hayat Ağacı'nın parçasını koruyan kartal, Eski İskandinav geleneğindeki, zirvesinde bir kartalın yuvası olan dünya ağacı Yggdrasil'i çağrıştırıyor.

---

3 *A.g.e.*
4 *A.g.e.*
5 *A.g.e.*

Yeghrdut ile Yggdrasil arasındaki isim benzerliği büyük ihtimalle rastlantısaldır, ama Yeghrdut adının olası kökü *yggdr* ile Yggdrasil'i ve de Ma'ul Hayat'ın muhafızı Hızır (Al-Khidr) ile Renik alfabeyi öğrenmek için İskandinav dünya ağacına tırmanan Odin'i kıyaslayanlar olmuştur.[6] Eski İskandinav mitolojisinin bir kısmının, hatta İskandinav insanlarının Van gölü civarından kaynaklandığına dair kanıtların söz konusu olması da ilginçtir. Dünyaca ünlü gezgin Thor Heyerdahl (1914-2002) ölümünden kısa bir süre önce bu teoriler üzerinde çalışıyordu.[7] Yeghrdut kelimesinin kökeni henüz aydınlatılamamıştır; bu isim Ermeni diline ait değilse de, "kral", "çiçek" veya "söğüt" anlamına gelen Ermenice kelime kökleriyle[8] veya "(yağ ağacı)nın genç dalı" anlamına gelen *shuyugho*'yla bağlantılı olduğu sanılır.[9]

Kartal da, MS IV. yüzyılda, Mamikonianlar olarak bilinen ve amblemleri iki başlı kartal olan bir Ermeni hanedanı tarafından kurulan kadim Taron Krallığı'nın sembolüdür. Taron ile kartal arasındaki bağlantı, eski çağlarda Büyük Ermenistan'da ibadet edilen, kartal biçimli bir Pagan tanrısının varlığından kaynaklanmış olabilir. Ancak Yeghrdut'un kartalıyla kutsal ağaç arasındaki ilişki, bu esrarın kökenine çok daha yakın olan bir kaynağı temel almış olabilir.

---

6 Bkz. "*The Sage's Guild: Historical Discussion*" ve "*Ancalimon*"dan 17 Mart 2011 tarihli mesaj, http://forums.taleworlds.com/index.php?topic=147199.340;wap2 (erişim tarihi: 16 Ocak 2014).

7 Bu teori iki kitapta anlatılmıştır: Heyerdahl, *Ingen grenser*, ve Heyerdahl ve Lilliestrøm, *Jakten på Odin*— veo dönemde Norveçli akademisyenler tarafından eleştirilmiştir. Bkz. "Jakten på Odin," *Wikipedia*, http://en.wikipedia.org/wiki/Jakten_på_Odin (erişim tarihi: 16 Ocak 2014).

8 Yazarla AniOnline'dan Raffi Kojian arasında 29 Ocak 2012 tarihli kişisel iletişim. Ayrıca bkz. *Armenian Dictionary of Roots* at http://nayiri.com/imagedDictionaryBrowser.jsp?dictionaryId=7&query=%D4%B5%D5%B2%D6%80%D5%A4%D5%B8%D6%82%D5%BF (erişim tarihi: 16 Ocak 2014).

9 Bu kelimeye getirdiği yorumdan dolayı Gagik Avagyan'a teşekkür ederim.

TAŞI KESEN TAHTA

Kutsal Tahta'nın veya Kutsal Hayat Ahşabı'nın, bir şekilde Hayat Ağacı'ndan kaynaklanmış olan Golgota Çarmıhı için kullanıldığına dair öykünün çeşitli varyasyonları söz konusudur. Bir versiyona göre Adem Cennet Bahçesi'nden ayrılırken kendisine bu ağacın bir dalı verilir; başka bir versiyona göre bu dal Şit'e fidanları veya filizleri şeklinde verilir; bir başka versiyona göre ise, Arap geleneğinin kocaman, mitolojik kartalı olan ve *roc* olarak bilinen bir kuş, "bahçedeki ağaçların birinden bir tahta parçası alır".[10] Bu mitolojik kuş, bu tahta parçasını Kudüs'e götürür ve onu ters dönmüş devasa bir bakır kazanın üzerine bırakır. Kazanın altında kuşun yavruları vardır, çünkü babası Davut'un inşasına başladığı tapmağı tamamlamak için Tanrı'dan yardım isteyen Kral Süleyman tarafından kaçırılıp esir tutulurlar.

Tahtanın ağırlığı altında kazan çatlar ve kuşun yavruları kurtulur. O zaman Süleyman *roc*'un gökyüzünden bıraktığı tahtanın mucizevi bir şekilde taşları kesebildiğini anlar ve tapmağını bu şekilde tamamlar. Kral Süleyman'la ve Sheba Kraliçesi'yle ilgili uzun bir öyküden sonra Kutsal Tahta bir marangozun dükkânına ulaşır ve daha geleneksel öyküde de olduğu üzere, ondan İsa'nın gerileceği çarmıh yapılır.[11]

Bu öykünün en önemli unsuru, Hayat Ağacı olduğuna şüphe olmayan "bahçedeki ağaçların birinden" gelen tahta parçasının, Yeghrdut efsanesinde olduğu üzere kartal benzeri bir kuşla bağlantılı olmasıdır. Bu öykü manastırın, Hayat Ağacı'ndan kaynaklanan Kutsal Hayat Tahtası'nın bir parçasına sahip olduğuna dair inancı destekleyici niteliktedir.

HARABELERİ KEŞİF ZİYARETİ

Ağacın geriye kalan gövdesinden birkaç küçük parça (ve bu ağacın Kızılağaçlı tanıdığımızla yazışmamızda sözü edilen kutsal

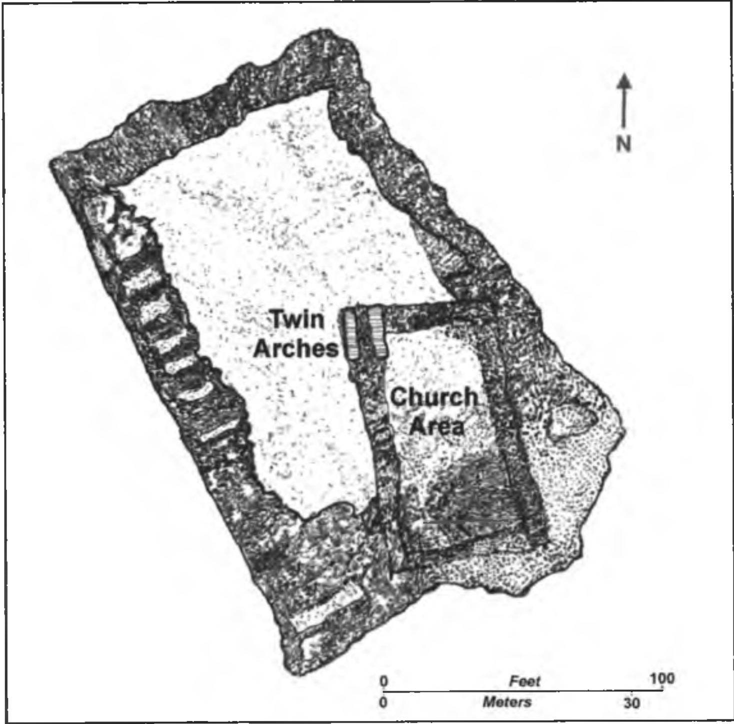
10 Rappoport, "*Mediæval Legends of Christ*," 230.
11 *A.g.e.*, 231.

ağaç olduğunu teyit eden bir ceviz kabuğu) aldıktan sonra bu keşif seferinin hedefi olan manastıra doğru yöneldik. 37 metre kadar yürüdükten sonra kocaman bir moloz yığınına tırmandık ve karşımızda tüm ihtişamıyla kalıntıları gördük. Bir moloz yığını, yapının doğu tarafındaki duvara işaret ediyordu, kuzey ve güney duvarlarının olduğu yerlerde de benzer moloz yığınları vardı. Ancak batı tarafında, alt tarafı pas rengi tuğlalardan, üst tarafı da daha açık renkte gri taştan yapılmış, 4,5 metre yüksekliğinde bir duvar bulunuyordu, kuzey ucunda da büyük bir oyuk vardı.

Batı tarafındaki duvar 64 metre uzunluğundaydı, güney ucunda köşeyi döndükten hemen sonra azalıp yok oluyordu. Ayakta kalan bu duvara doğru yürüdüğümde duvarla dik açılar oluşturan temeller gördüm ve keşişlerin yaşadığı küçük hücrelerin konumuna işaret ettiklerini tahmin ettim. Bu kocaman yapının iki katlı olduğunu ve Muş ovasının diğer tarafında, Ermenistan Yaylası'nm eteğindeki tepelerde yer alan daha ünlü Surp Garabet Manastırı'yla neredeyse aynı boyda olabileceğini düşünmek çok zordu (aslında ikisi de Vaftizci Yuhanna'ya adanmış olan bu iki manastır birbirini görüyor olmalıydı).

KİLİSELER

Manastırın olduğu yerde ayakta kalan iki mimari unsur daha var: karşılıklı olarak yer alan, 3,65 metre kadar yükseklikte çok güzel iki taş kemer (bkz. resim 39.2). Doğu-kuzeydoğu (doğunun 20 derece kadar kuzeyinde) hizasında olan bu iki kemer, bir zamanlar manastırın sınırları içerisinde, güneydoğu tarafında bulunan büyük bir yapının kuzey girişini oluşturuyorlardı. Kemerlerin etrafındaki moloz yığınları kemer altlarının yüksekliğini azalttıysa da, yine de altlarından oldukça rahatlıkla geçmek mümkündür.

Resim 39.2. Yeghrdut Manastırının kalıntılarının bulunduğu Dera Sor'un, Eylül 2012'de buradan döndükten sonra bu kitabın yazarı tarafından çizilmiş planı. Dış duvarın güneydoğu tarafında bulunan yapının farklı hizası, farklı bir döneme ait olduğunu gösteriyor olabilir.

Bu ikiz kemerlerle bağlantılı kalıntıların ne olduğunu tespit etmek imkânsızdır, çünkü manastırın hiçbir fotoğrafı veya planı bulunmamaktadır.[12] Manastırın güneydoğu tarafında bir yerlerde, Tanrı'nm annesine adanmış, büyük, kubbeli bir kilise

12 Oskian, "*Die Klöster von Taron-Turuberan,*" Yeghrdut konusunda çeşitli Ermeni ve Rus-Ermeni atıflardan söz eder. Bunlarla ilgilenenler varsa ayrıntılarını memnuniyetle veririm.

vardı. Hemen yanında da Vaftizci Aziz Yuhanna'ya adanmış, içerisinde azizin kutsal emanetinin bulunduğu bir şapel vardı. Kilisenin kuzeybatı köşesinde ise Aydınlatıcı Grigor'a adanmış bir başka şapel vardı. Şapelin olduğu yerde görkemli bir çan kulesi de bulunuyordu ve altındaki girişten ana kiliseye geçiliyordu. Kilisenin duvarları siyah, sarı ve kızıl-kahverengi olmak üzere üç renkte taşlardan yapılmıştı. 1866'da çan kulesinin çökmesine neden olan bir deprem, 1915'teki Ermeni Soykırımında manastırın yerle bir edilmesinin ve keşişlerin ortadan kaybolmasının habercisi niteliğindeydi. Yeghrdut'ta tam olarak nelerin olduğunu bilmek zordur, ama olumlu bir şey olmadığı kesindir, manastırdaki değerli kutsal emanetlerin kaderi de belli değildir. Günümüzde Muş'ta yaşamaya devam eden Ermeniler İslam'ın radikal bir biçimini benimsediğinden yakın bir gelecekte bu sorulara cevap bulmak zor olacaktır.

Çan kulesinin taş kemerler civarında olduğundan oldukça emindim; aslında kuleyi destekleyen sütun görevi görmüş olabilirler ve belki de insanlar kiliseye girerken bu kemerlerin altından geçerdi. Rüyamda keşişler, Hayat Ağacı'nın parçasını kilisenin orta yerinde yukarılara kaldırarak tuhaf bir ritüel gerçekleştirmişlerdi. Ben de şimdi o noktaya olabilecek en yakın yerdeydim ve buraya ulaşmak için 3.600 kilometre kadar yolculuk yaptıktan sonra tuhaf duygular içerisindeydim.

OLAĞANÜSTÜ MANZARALAR

Kuzey duvarının olduğu yerdeki moloz yığınına yöneldiğim zaman bu yüksek noktadan manzaranın ne kadar müthiş olduğunu fark ettim; manzarayı taşvir etmeye kelimeler yetmiyordu. Manastırın Muş ovasına ve Doğu Fırat'a, onların ardında da Ermenistan Yaylası'nın tepelerine ve zirvelerine baktığını biliyordum. Ancak manastır aynı zamanda güneydoğu, güney ve batı yönlerindeki tepelerin arasında yer aldığından uzun ve soğuk kış aylarında hava şartlarına karşı bir miktar koruma altında olmalıydı.

Bir saat kadar manastırın dış duvarını izledim, fotoğraf ve videolar çektim ve yanımda ev sahiplerimle birlikte ortamı özümsemeye çalıştım. Dört bir tarafta dağılmış halde bulunan her boyda ve biçimde çömlek kırıklarının Ortaçağdan modern döneme kadar her dönemi kapsadığını görebiliyordum. Ancak bu sefer çanak çömlekle ilgili değildim. Benim istediğim, IV. yüzyılda Hıristiyanlığın gelişinden önce de burada bir yapının olduğuna dair kanıtlar bulmaktı. Dürüst olmak gerekirse, ilgi çekici herhangi bir şey bulamadım, ama daha eski çağlara ait bir yerleşim yerinin tepenin daha yukarılarında, zirveye yakın bir yerde yer almış olması da mümkündü.

Yeghrdut keşişlerinin kalpten inandığı bir efsaneye göre manastırın arkalarında bir yerde bulunan "küçük bir atölyede", "Eski Ahit"in gizlenmiş bir nüshası bulunmuştu. Bu nüshanın, muhtemelen yaprak dökmeyen kutsal ağacın tepesinde yaşayan kartalın bir hediyesi olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.[13] Bu rastlantısal keşif, bu kitabın manastırdan öncesine ait olduğunu ve buranın IV. yüzyılda Aydınlatıcı Grigor'un gelişinden önce de önemli bir yer olduğunu gösterir.

BURASI CENNET BAHÇESİ Mİ?

Bu kısacık ziyaret sırasında bu ortamı özümsemem zor oldu. Ancak bu manastırın kasti olarak harap halde bırakıldığını hissettim. Burası ihmal edilmişti, bu apaçıktı, ve kimse tarihine ilgi duymamış, muhafaza edilmesini istememişti. Yeghrdut'un 1915 yılına kadar müreffeh bir manastır ve hem Ermeniler hem de Kürtler için huzurlu bir şifa merkezi olduğunu düşünmek zor geliyordu. Kadınlı erkekli herkes buraya sadece hastalıklarının iyileşmesi için değil, bedenlerini ve ruhlarını gençleştirmek için de gelirmiş. İnsanlar bu mekânın doğal zindeliğinin kutsal ağaç ve kutsal pınara yansıdığına inanırdı, bundan dolayı da buradan yaprak, dal veya kabuk parçaları, hatta kutsal suyundan alıp götürürlerdi.

---

13 Oskian, *Die Klöster von Taron-Turuberan*, bkz. *"Yeghrduti."*

Bütün bunlar yok oldu gitti. Geriye bir tek buranın huzuru ve bu olağanüstü çarpıcı konum kaldı. Yeghrdut keşişlerinin her sabah uyanınca gördüğü manzara buydu, dolayısıyla neden buranın Cennet Bahçesi'nin huzurlu bir köşesi olduğuna inanmış olabileceklerini anlamak daha kolay olacaktır.

ADEM'İN KIZIL TOPRAĞI

Manastırın güneydoğusundaki yamacın kıpkırmızı toprağı keşişlerin dikkatini çekmemiş olamazdı, onlara I. yüzyılda yaşamış Yahudi alimi İosephus Flavius'un Adem'in kızıl kilden yaratıldığını yazdığını hatırlatmış olmalıydı:

Tanrı yerden toz aldı ve insanı yaratıp içine ruh ve tin yerleştirdi. Bu insanın adı Adem'di; bu isim İbranicede kırmızı olan demektir, çünkü Adem sıkıştırılmış kırmızı topraktan yapılmıştır; çünkü bakir ve hakiki toprak o türdendir.[14]

Başka bir geleneğe göre Adem ölümünden sonra melekler tarafından Tanrı'nın onun bedenini oluşturmak için kullandığı "tozu bulduğu yere" gömülmüştür.[15] Dolayısıyla keşişler manastırın çevresindeki kızıl renkli toprağı anlamlı gördüyse (bu toprak bu bölgenin başka yerlerinde ender olarak görülür), o zaman manastırlarının Adem'le Havva'nın Cennet'ten kovulduktan sonra yaşadığı ve sonradan oğulları Şit'le onun soyundan gelenlerin Tufan dönemine kadar yaşayacağı yere yakın olduğuna dair inançlarını güçlendirmiş olabilir.

BİR MOLA

Harabeleri ziyaret etmeyi tamamladığımız zaman yaşlı adamla karısı evlerini bize açtılar. Girişi aşağıdaki ovaya bakan büyük, huni şeklindeki çadırlarının içinde, yassı taşların üzerine serilmiş, parlak desenli kilimlerden oluşan bir sedirin üzerine otur-

---

14 Josephus, "Antiquities," kitap 1, bölüm 1, satır 2.

15 Charles, ed., "*Apocrypha and Pseudepigrapha,*" 40:6.

duk. Önümüze, dev gibi gümüş bir tepsi içerisinde şekerli çay içeren bardaklar ve yoğurt, pide ve salata gibi yerel yiyeceklerle dolu çeşitli kâseler kondu. Beni, rehberimizi veya taksi şoförünü tanımadıkları düşünülürse, bize olağanüstü bir nezaket ve hepimize aynı derecede misafirperverlik gösterdiler.

Derken fesli adamdan çok önemli bir şey öğrendim, çünkü bana manastırın batı tarafındaki duvarın hemen arkasındaki yamacın bir yerinde bir zamanlar büyük bir mağara girişi olduğunu anlattı. "Zengin" Ermeni keşişler buradan hızla ayrılmadan önce içerisini "altın"la doldurduktan sonra mağara girişi ortadan kaybolmuş. Yerel halk bu "altını" bulmak için bu mağara girişini aramış ama çabaları o ana kadar hiçbir sonuç vermemiş.

Bu öyküye inanmakta zorluk çektim; birincisi günümüzde böyle bir mağaraya dair herhangi bir belirti yoktu (sonradan kontrol ettim) ve ikincisi, Ermeni keşişlerin yanlarında taşıyamayacakları kadar çok altına sahip olduklarına dair bu inanış bir hayalden başka bir şey olamazdı. Ama adamın anlattıkları bana Adem, Havva, Şit ve ailesinin yaşadığı ve ölümlerinden sonra gömüldükleri söylenen Hazine Mağarası'na dair efsaneleri hatırlattı. Hazine Mağarasının rol modeli buralarda bir yerlerde olabilir miydi? Belki de manastıra yakın olmasa bile, Yeghrdut'un hemen güneyindeki dağların eteklerinde olabilirdi. Adem'in stellerin veya sütunların üzerine yazılmış sırları acaba burada mı bulunacaktı? Yoksa bu mağara Muş ovasının kuzeyinde, Bingöl Dağına yakın bir yerlerde miydi? Bu sorulara kesin cevaplar vermeye imkân yoktu ve bu meseleyi şimdilik bir yana bırakmak zorundaydım.

Öğrendiğim başka bir bilgiye göre on beş yıl kadar önce bir gün işçiler gelmiş ve manastırın ayakta kalan duvarlarını yıkıp ortaya çıkan molozları kamyonlara yükleyip götürmüşler. Bunu duyunca geriye kalan kalıntılar için endişelendim, çünkü burası en ufak bir şekilde koruma altında olmadığından her an yerle bir edilebilirdi.

Kısa süre sonra oradan ayrılma zamanı geldi. Fırtına yaklaşıyordu ve başladığı anda aniden oluşabilecek su baskınları bu dağdan aşağıya dönmemizi çok tehlikeli kılabilirdi. Taksiyle yavaş yavaş inmeye başladık ve ben batıdan gelip Fırat'ı izleyen gri bir bulutu ve hem Muş ovasında hem de nehrin suları üzerinde çakan şimşekleri huşu içinde seyrettim. Suriye ve Kenan Ülkesi'ndeki Sami halklarının tanrı El'in bu uhrevi Karanlıklar Diyarı'nda yaşadığına inandıklarına şaşmamalı.

BEKLENMEDİK BİR YOLCULUK

O gece ve ertesi gün manastır yolculuğu konusunda düşüncelerimi ve izlenimlerimi kayda geçirdim. Buraya gelmekteki amacımı gerçekleştirdiğimi hissediyordum, ama oraya bir kez daha dönmek istiyordum ve bunu 12 Eylül, Çarşamba günü, aynı taksi şoförüyle ama farklı bir rehberle, mükemmel İngilizce konuşan İdris adında bir sosyal hizmet uzmanıyla yaptım. İdris Muş ovasındaki irili ufaklı bütün köyleri biliyordu çünkü onları ziyaret etmek günlük işinin bir parçasıydı. Bu bölgenin zengin kültürel mirasının korunmasına iklimiz de çok önem verdiğimiz için hemen arkadaş olduk.

Ertesi gün İdris, Bingöl Dağından uzak olmayan, Muska adında bir köye onunla gitmek isteyip istemediğimi sordu. Orada Alevi arkadaşları vardı ve bunun benim onlarla inançları ve adetleri konusunda konuşmak için güzel bir fırsat olacağım düşünmüştü. Muş'tan ertesi sabah erkenden ayrılacaktım, ama böyle bir fırsatı kaçırmak istemedim ve kabul ettim.

İdris'e Bingöl Dağına nasıl gideceğimizi sordum, çünkü son zamanlarda ordunun yürüttüğü harekâtlardan dolayı girilmesi neredeyse yasak bir bölge olduğunu sanıyordum. İdris bir şey olmayacağını ve tepelerde PKK birimlerine rastlarsak ne diyeceğini bildiğini söyledi (bu bölgede halk arasında Kürtlere yaygın olarak çok sıcak bakılıyor). Bu durumda bu keşif yolculuğunda

böyle bir şeyin gerçekleşeceğinden neredeyse tamamıyla umudumu kestiğim bir anda, uzaktan da olsa nihayet Bingöl Dağını görebileceğimi anladım.

BÖLÜM 40
CENNET'E YOLCULUK

14 Eylül 2012, Cuma günü. Muş'tan Ermenistan Yaylası'nın eteklerindeki Alevi köyü Varto'ya dolmuşla yolculuğumuz nefes kesiciydi. Ovadan ayrıldıktan sonra yol Doğu Fırat'ın seyrini izliyor, hatta bir süre ona paralel devam ediyor. Doğu Fırat doğuya doğru sapınca yol biraz daha tırmandı, derken Varto'ya ulaştık. Köy kızgın güneşin altında bile bir arı kovanı gibiydi; dolmuştan indikten sonra yürüyerek bir hastaneye kadar gittik ve burada İdris yolculuğumuz tamamlamamız için bir meslektaşından bir araba ödünç aldı.

Varto'dan ayrıldıktan sonra, Muş ovasının tozlu volkanik toprağından apayrı, yemyeşil, harika bir peyzaja geçtik ve kısa süre sonra bu yolculukta görmeyi hiç beklemediğim bir şey gördüm; karşımızda Bingöl Dağının zirvesi yükseliyordu. Aslında tek bir dağ olduğunu söylemek yanlış olacaktır, çünkü Bingöl çukur bir belle birbirine bağlı iki ayrı zirvesi olan, kuzey-güney hizalı bir dağ sırasıdır.

DAĞ ASLANI

Arabayla inanılmaz bir şekilde dağın yakınına kadar gittik; Bingöl Dağı sağ tarafımızda sadece 6,5-8 kilometre ötedeydi. Bü-

yülenmiş bir şekilde gördüklerime baka kaldım, çünkü ikiz zirvelerinden dolayı dağın üst kısmı büyük bir kedigile, daha doğrusu bir aslana benziyordu; kuzey zirvesi başını, omuzlarını ve ön ayaklarını, çukur beliyle güney zirvesi ise hayvanın gövdesini, arka ayaklarını ve kuyruğunu oluşturuyordu. Sanki dağın kayalık yüzeyinden ortaya çıkan bu figür gökyüzüne yükselmeye hazırlanıyordu. Bu figürü görmemek zordu ve geçmişte burada yaşayanlar da onu görmemiş olamazdı. Ama tabii herkes bu görüntüyü bir aslan olarak yorumlamayacaksa bile, aslana olan benzerliği, örneğin her bahar bereket ve hayat suları tanrıçası Anahita'ya ibadet etmek için buraya gelen Ermeniler gibi bazı halkları etkilemiş olmalıdır. Anahita Pers dini sanatında bir aslanın üzerinde duran ışıltılı bir figür olarak tasvir edilir.

DOĞRUNUN İNSANLARI

Ermeni mitlerinde ve efsanelerinde Bingöl Dağının yaptığı gibi dünyanın eksenine veya direğine muhafızlık eden, dünya dağının üzerinde oturan bir aslan bana aynı zamanda, "Doğrunun İnsanları" anlamına gelen Ehl-i Hak adında bir Kürt dininin yaradılış mitinde anlatılan benzer bir aslanı da hatırlattı. Yaresanlar olarak da bilinen bu etnik-dini topluluk daha çok Irak Kürdistanı'nda ve İran'ın kuzeybatısında yaşar, ama Türkiye'nin doğusunun ıssız yerlerinde yaşamaya devam edenleri de vardır. Onlara göre Ehl-i Hak dinini IV. yüzyılda Sultan Sahak adlı karizmatik bir lider kurmuştur, ama bunun dışında kökenleri konusunda fazla bir şey bilinmez.

Yaresan Yaradılış mitinde Havandagar adlı tanrısal öz yedi Haftan veya melek yaratmıştır ve bunların ikisi olan Ruchiyar ile Ayvat (veya Yar) sırasıyla ineğe ve aslana dönüşmüştür. Bu tanrısal öz daha sonra ilksel sularda bir fiş yaratır ve sırtına büyük, beyaz bir taş yerleştirir. İnek beyaz taşın üzerine, aslan

da ineğin sırtına çıkar. Tanrısal öz yeryüzünü ineğin boynuzları arasına yerleştirir, aslanın da başının üzerine "Yüce Küre"yi, yani gök kubbeyi koyar.[1]

Balık, inek ve aslan arasındaki ilişki, alt dünyasında su dolu bir uçurumun, orta dünyasında maddi bir varlığın, üst dünyasında da kozmik bir alemin olduğu, hepsi hayali bir yükseliş hattıyla birbirine bağlı üç katmanlı bir evrene işaret eder

KOZMİK ASLAN

Başka Yaresan mitlerinde aslan, Hz. Muhammed'in damadı ve kuzeni Hz. Ali'nin avatarıdır;[2] benzer geleneklere sahip olan Alevilerde de durum böyledir. Aleviler Hz. Ali'yi on iki imam veya dini liderin ilki olarak görür ve onu on iki yıldızla çevrili bir aslan olarak tasvir eder. Bu tasvir, Zerdüştlüğün bir versiyonu olup bir zamanlar Ermenistan'da yaygın olan Zurvanizm dinindeki Zurvan Akarana adlı aslan başlı figürü çağrıştırır. Zurvan Akarana *kosmokrator*'dur, yani yedi gezegenle on iki burç sembolünün temsil ettiği zaman döngüsünü kontrol eder. Bu bölgede aslanın, dünya dağıyla gökyüzünün dönüş noktası olan gökkutbunu birbirine bağlayan dünyanın direğiyle bağlantılı kozmik bir varlık olarak görüldüğü aşikârdır.

Aslanın Alevi inancı için önemini o gün daha sonra, Muska'dan ayrılırken, tek katlı bir evin duvarına büyük bir kedigilin yontulduğunu gördüğüm zaman anladım. Acaba Bingöl'ün aslan figürünü andırması, dağın Katar Erkri, yani "Dünyanın Zirvesi" rolüyle bağlantılı mıdır?[3] Çin'de bulunan ve Kulkun olarak bilinen bir zirve (günümüzde Bayan Kat Dağlarında) "Dağların Kralı, dünyanın zirvesi, gökyüzünün desteği ve kutba ulaşan

1 Hamzeh'ee, "*The Yaresan*," 263.
2 *A.g.e.*, 268.
3 Hewsen ve Shirakats'i, "*The Geography of Ananias of Širak*," 59, 63.

direk" olarak bilinirmiş.[4] Bingöl Dağıyla ilgili olarak da benzer efsaneler söz konusu olmuş olabilir.

MUSKA'YA VARIŞIMIZ

Gideceğimiz yer konusunda bir önceki akşam öğrendiklerim bana inanılmaz gelmişti. İdris'in arkadaşlarının yaşadığı Muska, Hızır Çeşmesi'nin ve rüyaya yatma evinin mekânıymış. Nüfusu 120 civarında olan bu köy genelde Muska olarak bilinirse de Türkçedeki modern adı Beşikkaya Köyü'ymüş. Ancak bu isim Türk makamları tarafından, istenmeyen etnik kültürlerden kurtulmak amacıyla planlı bir girişim dâhilinde köye dayatıldığı için, yerel halk tarafından pek kullanılmazmış. Çeşmeyi görebileceğimizi umuyordum; internetteki birkaç resminden gördüğüm kadarıyla cennet gibi bir yerdi ve pınarın suyu, yaşlı, yamru yumru bir ağacın dibinden akıyordu.

Köyü oluşturan, dağınık haldeki evlerin bittiği yerden sonra, ardında, doğu ve kuzey yönünde Bingöl Dağının kuzey kısmının yamaçları küçük bir vadiye girdik. Aşağıdaki manzara, yemyeşil ağaçlar, geniş çayırlar ve harika derelerden oluşuyordu. Burasıyla Muş ovasının daha kuru şartları arasında inanılmaz bir fark vardı.

Arabadan inince yerdeki obsidiyen parçalarını hemen gördüm. Birkaç tanesini topladım, sonra da büyük bir bahçe benzeri bir yerde yürümeye başladık. Burada ilerideki yemyeşil bir alandan akıp gelen bir derenin etrafını dolaştık. Su sesleri arasında bu vadinin dibinde, ağaçların gölgesinde kalan bir yere ulaştığımızda etrafta kimse yoktu. Buranın Hızır Çeşmesi olduğunu hemen anladım, ama bu durum bana şaşırtıcı geldi, çünkü asıl hedefimiz biraz daha ileride, daha yüksekteki bir yerdi. Bütün bunlar bana tuhaf geldi; İdris'in arkadaşları, Alevi geleneğinin en kutsal yerlerinden birinin yanı başında mı yaşıyordu?

---

4 Nuttall, "*The Fundamental Principles of Old and New World Civilizations,*" 287–88.

HIZIR ÇEŞMESİ

Karşımda kanarya sarısına boyanmış, sekizgen bir sütun vardı ve her yanındaki ağızlardan olabilecek en saf dağ suyu akıyordu. Bu gerçekten bir kuyu değil, bir çeşmeydi ve su bir şekilde, yerçekiminin gücüyle sütunun içinden yukarıya doğru akıyordu. Yapı eski değildi, azami elli veya yetmiş yıllıktı, ama bu mekân, bu tepeler kadar eskiydi. Sütunun üzerinde siyahla yazılmış yazılar vardı, ama hiçbiri bilgelik mesajları içermiyordu. Bir tanesinde "Hızır Çeşmesi hepimizindir çevreyi temiz tutalım" yazıyordu. Bu öğüde uyulduğu anlaşılıyordu, çünkü burası mümkün olduğu kadar doğal bırakılmıştı, ama çeşmenin üzerine bu kadar çocuksu bir yazı yazmaya gerek yoktu.

Bu pınarın kaynağı, yakınlardaki bir ağacın altındaydı. Solumuzda, altı metre kadar ötede ve bu ağacın dallarının gölgesinde rüyaya yatmak için kullanılan yapı vardı. Sade ve gösterişsiz bir yapıydı, nedense bana tren istasyonlarındaki bekleme odalarını hatırlattı (ama o kötü koku yoktu tabii).

İdris'le ben çeşme suyunun tadına baktık, çok güzeldi. Çok susamıştık, belki de sağlığımıza yararı bile dokunacaktı. Ben ortamı özümsemeye biraz zaman ayırdım; şans eseri çok özel bir yere getirildiğimin farkındaydım.

Buranın pitoresk olduğunu söylersem ona haksızlık etmiş olacaktım, çünkü güneşin ışıl ışıl sulardaki yansıması, buranın canlılığına, bolluğuna hayat katar gibiydi. Ağaçlar, bitkiler ve çiçekler neredeyse büyüleyici bir güzelliğe sahipti. Burası sanki hayatla doluydu; Hızır Çeşmesi'nin gerçekten *genius loci* Hızır'ın ölümsüzlük edindiği Ma'ul Hayat mı, yoksa Büyük İskender'in kendisini Bingöl Dağına getiren bir arayışın sonunda ölümsüzlük edindiği Ab'ı Hayat mı olduğunu düşündüm.

BALIK ÇİFTLİĞİ

Hızır Çeşmesi'nin hemen ötesinde prefabrike bir fabrika olduğunu görünce şaşırdım, ama çevreye iyi uyum sağladığını belirtmeliyim. Onunla Hızır Çeşmesi arasında ise endüstriyel boyutlarda havuzlar vardı; meğerse İdris'in arkadaşları ticari bir balık çiftliği işletiyorlarmış. Hızır'ın Ölümsüzlük Çeşmesi'nde yüzen balıklardan birini yakalayıp yediği ve ölümsüzlüğe bu şekilde kavuştuğu düşünülürse, bu çiftlik, bu geleneği sürdürmenin tuhaf bir yoluydu.

Nihai varış yerimiz hem fabrikaya hem de Hızır Çeşmesi'ne göre biraz daha yukarıdaydı; gösterişsiz bir evin bahçesinde tanışma faslı gerçekleşti. Bizi karşılayan ev sahibi, altmış yaşlarında, sakallı, ince, uzun bir beydi; o anda onun ünlü bir Alevi ozanı olduğunu ve adının Hıdır Çelik olduğunu bilmiyordum. Etrafta balık çiftliğinde çalışan veya belki de Hıdır'la akraba olan gençler de vardı. Bizi karşılayanlar arasında köyden birkaç kişiyle Hıdır'ın yirmi yaşlarındaki kızı Gülizar da vardı.

Bize çay servisi yapılırken Gülizar'la bir kız arkadaşı yemek için salata yapmaya başladılar; bu arada balık çiftliğindeki gençlerden biri bir torba dolusu taze balıkla geldi ve balıkları ateşin üzerine konmuş bir ızgarada pişirmeye başladı. Gülizar bahçelerinin içinden geçen ve ana su kaynakları olduğu anlaşılan bir derede çatal, bıçak ve bardak yıkadı. Ne Hıdır, ne kızı, ne de İdris dışında oradaki başka hiç kimse İngilizce biliyordu, onun için bütün sohbetler Türkçe veya Kürtçeydi. Bazen gözlerimi sadece 45 metre kadar ötedeki Hızır Çeşmesi'ne çeviriyordum. Bir koyun sürüsünü yamacın kenarı boyunca süren bir çobanı seyrettim, sonra da az ötedeki bir yükseltide yer alan tuvalet giderken Bingöl Dağı faal bir yanardağken içinden fırlayan obsidiyen parçalarından koleksiyonum için biraz daha toplama fırsatım oldu.

Acaba Göbekli Tepe'deki inşaatı teşvik eden ve Neolitik devrimi de tetikleyen bu gibi obsidiyen parçaları mıydı? Tarihin bilinen ilk aynaları, Orta Anadolu'nun güneyindeki Çatalhöyük'te ve Aksaray yakınlarında 1960'larda keşfedilen 10.000 yıllık Aşıklı Höyük'te bulunmuş, obsidiyenden yapılmış ve cilalanmış disklerdir. Dolayısıyla Gözcülerin liderlerinden biri olan Azazel'in insanoğluna öğrettiği yasak Cennet zanaatlardan birinin "aynaların yapımı ve bileziklerle süslemelerin işlenmesi" olması bana çok mantıklı görünüyordu.[5]

1990'larda Aşıklı Höyük'te keşfedilen 9.500 yıllık bir bilezik o kadar eşsizdi ki İstanbul'daki Institut Français d'Etudes Anatoliennes ile Fransa'nın Lyon şehrindeki Laboratoire de Tribologie et de Dynamiques des Systèmes tarafından incelemeye alındı.[6]

Araştırmacılar, özel imalat teknikleriyle yapıldığını ve şeklinin neredeyse mükemmel olduğunu tespit ettiler. Buna ilaveten, bileziğin merkezi halkasının simetrisinin de mükemmele yakın olduğunu ve ayna benzeri yüzeyinin "günümüzün teleskop mercekleri için lazım olana eşdeğer, nanometre boyutlu yüzey kalitesi yaratabilecek karmaşık cilalama tekniklerinin kullanımını" gerektirmiş olacağını belirlediler.[7]

Acaba Orta ve Doğu Anadolu'nun Erken Neolitik dünyasına cilalı obsidiyen aynaları ve bilezikler imal etme tekniğini Solutreanların soyundan gelen Swiderianlar ve mitlerle efsanelerde Gözcüler ve Anunnakiler olarak adı geçen Kostenki-Streletskaya kültürü mü tanıtmıştı? Böyle bir şey bana mümkün gibi görünüyor.

---

5 Laurence, çev., *Book of Enoch the Prophet*, 1 En. 8:1.

6 *"Turkey: Oldest Obsidian Bracelet Reveals Amazing Craftsmen's Skills in the Eighth Millennium BC,"* CRNS News Release, Paris, 6 Aralık 2012, www2.cnrs.fr/en/1941.htm (erişim tarihi: 16 Ocak 2014).

7 *A.g.e.*

ŞİİR OKUMA

Yemek yedikten ve balık çiftliğini gezdikten sonra İdris'le bana bu Alevi şairin kısmen Türkçe, kısmen de çoğunlukla Dımili Kürtlerinden oluşan Alevilerin anadili olan Zazaca yazdığı şiir kitaplarından verdiler.[8] Hıdır'dan birkaç şiir okuması istendi, o da onları kendi dilinde okudu. Sözlerinin duygu ve anlam yüklü olduğunu hissedebiliyordum.

Biraz daha çay içtikten sonra ayrılma zamanı geldi; arabayı Varto'ya bıraktıktan sonra Muş dolmuşuna binmemize kısa bir süre kalmıştı. Yolculuğumuz sırasında PKK'ya rastlamadık ve kimse Bingöl ilinin başka yerlerinde veya Doğu Anadolu'nun başka yerlerinde her gün çatışmaların yaşanmasından dolayı fazla endişeliymiş gibi görünmüyordu, zaten bu savaştan uluslararası medyada da fazla söz edilmiyordu.

Ertesi sabah Göbekli Tepe'ye gitmek üzere Muş'tan ayrıldım ve eski obsidiyen yolunu takip edip beni Doğu Toros Dağlarının üzerinden Diyarbakır'a, oradan da yolculuğumun son üç gününü geçirmeye karar verdiğim Şanlıurfa'ya götürecek olan bu heyecan verici yolculuk için otobüse binmeyi seçtim. Dicle nehrinin kaynağının, Çayönü'nün ve 1992'de Atatürk Barajı'nın inşa edilmesiyle su altında kalan Nevalı Çori'nin yakınlarından geçtim. Modern tahılın birçok türünün kaynağı olan ve bu bölgenin, yani altın üçgenin merkezinin Yakındoğu'da tarımın ortaya çıktığı nokta olduğunu gösteren Karaca Dağın da yakınlarından geçtik. Tarih sayfalarının bu son derece önemli yerleri, Muş'la Göbekli Tepe arasındaki yoldan sadece bir taş atımlık mesafededir.

8 *Bkz.* Başi, *Gula Xizirî.*

BÖLÜM 41
GÖBEKLİ TEPE'YE DÖNÜŞ

Göbekli Tepe'yi ilk olarak 2004'te ziyaret etmiştim. O dönemde yapıların çoğu ya sadece kısmen kazılmıştı, ya da oluklu levhalarla kaplı geçici yapılarla çevriliydi. O zaman tek ziyaretçi bendim ve bu sit alanını "keşfeden" kişi olarak bilinen, oralarda bir otlak sahibi olan bir adamla karşılaşmıştım. Adı Şeymus Yıldız olan bu adam 1980'lerde toprağı işlerken durmadan yontulmuş taş parçalarına rastlarmış ve onları alıp tarlaları birbirinden ayıran duvarların üzerine sıralarmış. Keşiflerinden Şanlıurfa'daki arkeoloji müzesini haberdar etmiş, ama Alman arkeolog Dr. Klaus Schmidt 1994'te buraya gelene kadar kimse gelip burasıyla ilgilenmemiş.

Günümüzde büyük yapıların dikilitaşları neredeyse tamamıyla ortaya çıkarılmış, ana tapınak grubunun batısında ve kuzeybatısında bulunan yeni yapılar da giderek gün yüzüne çıkarılıyor. Bu gizemli arkeolojik sit alanının dört bir köşesi o kadar çok esrar içeriyor ki, tek bir kitapla buranın hakkını vermeye imkân yok, ama İngiltere'ye döner dönmez aynen böyle bir şeyi yapmaya çalışacağımı biliyordum.

Sit alanında epey bir gezindikten sonra randevum olmamasına rağmen Klaus Schmidt'le görüşmeyi başardım ve Schmidt

çeşitli konularda çok dürüst davrandı. Örneğin bana yapılardan bazılarını inşa edenlerin akıllarından gökyüzüyle veya astronomiyle ilgili düşüncelerin geçmiş olmasının imkânsız olmadığını söyledi. Ancak yine de bunun, bu tapmakların amacıyla ilgili "en sevdiği teori" olmadığını kabul etti.

YARIM KALMIŞ DİKİLİTAŞ

İkinci gün, tepenin kuzeybatıya bakan bir çıkıntısında, ana yapılardan dört yüz metre kadar ötede bulunan yarım kalmış dikilitaşa kadar yürüdüm. Bu gezinti sırasında bana Klaus Schmidt'in meslektaşlarından biri eşlik etti (kendisinin isteği üzerine adını vermiyorum) ve onunla buradaki keşiflerin birçok yönünü konuşma imkânım oldu.

Kısmen yontulmuş olan ve yapılarda şu ana kadar ortaya çıkarılanlardan daha büyük olan bu dikilitaşın üzerinde büyük çatlaklar olduğundan, Göbekli Tepe'yi inşa edenlerin bu dikilitaşı ana kayadan ayırıp alma fırsatı bulamadan kırdıklarını akla getirir. Büyük ihtimalle platonun başka bir noktasına geçip yeni bir dikilitaşı yontmaya başlamışlardır. Bitirilmiş bir dikilitaş ana kayadan ayrıldığı zaman arkasında kocaman bir delik kalırdı. Arkeolog arkadaşım bana böyle çukurların içinde, bu boyda bir dikilitaşın şekillendirilmesinden ortaya çıkan binlerce kireçtaşı parçasını yakmak için büyük bir ateş yakıldığını söyledi. Böylece bu parçalar toza dönüştürülür ve tapınakların bazılarında görülen mükemmel *terrazzo* zeminleri yapmak için kullanılırdı.

Ancak aklımdaki asıl soru, Göbekli Tepe'yi inşa edenlerden önce hiç kimse bu boyutlarda taştan tapınaklar yapmaya çalışmadığına göre, neden buradaki her şeyin bu kadar büyük boyutlarda inşa edildiğiyle ilgiliydi. Göbekli Tepe'deki en erken inşaat aşamalarıyla aynı döneme ait olabilecek tek şey Eriha'daki büyük taş sur ve kuleydi. Daha geriye dönecek olursak, karşımıza çıkan tek şey, Avrupa'nın güneybatısındaki mağaralarda Solutreanların kaya frizleri için şekillendirdiği yontma taş bloklarıdır.

Bu durumda neden MÖ onuncu binyılda Güneydoğu Anadolu'da Göbekli Tepe gibi yerlerde böyle bir politika değişikliği yaşanmıştı? Arkeolog arkadaşım Göbekli Tepe'nin binlerce yıl süren yapı inşaatının doğal evriminin zirvesi olabileceğini öne sürdü, zaten hocası Klaus Schmidt de onunla aynı fikirdeydi. Ben ise başka türlü düşünüyordum, çünkü en büyük motivasyonun korku, yani böyle yapılmadığı takdirde gerçekleşecek felaketlerin korkusu olduğuna inanıyordum. Schmidt bu bakış açım üzerinde düşündü, ama sonra benle aynı fikirde olmadığını söyledi.

DAĞLIK BURUN

Arkeolog arkadaşım yanımdan ayrıldıktan sonra kızgın güneşin altında doğu-batı hizalı bu tepenin kuzeydoğusuna doğru uzanan ince bir burunun ucuna kadar yürüdüm. Tamamıyla doğal olmasına rağmen, bu burunun Göbekli Tepe'yi inşa edenlerin inançlarıyla adetlerinde rol oynamış olabileceğini hissettim.

Burunun ucuna yaklaştıkça göbek şeklindeki tepenin dört bir tarafında yer alan çakmaktaşı parçaları neredeyse yok oldu. Bu durumda burası ya hiç kullanılmamıştı, ya da özel vesilelere ayrılmıştı. Kireçtaşı ana kayadan ayrılmış kocaman, düz hatlı blokların buradan alındığı ve geriye kuzeye, yani Karaca Dağa ve tabii ki kuzey yönünde gece göğündeki yıldızlara doğru bakan düz, dörtgen bir alan kaldığı anlaşılıyordu. Göbekli Tepe'yi inşa edenler buradan Kuğu takımyıldızının doğuşuyla batışını ve Samanyolu'ndaki Büyük Yarık'm gökyüzü dünyasına giriş oluşturmasını seyretmiş olabilirlerdi. Buranın, kuş uçuşu altı yüz metre kadar ötede olan tepedeki büyük yapılara göre daha da ilksel, kadim bir kutsallığa sahip olduğuna şüphe yoktu.

Burada insan faaliyetlerine dair görebildiğim tek bulgu, büyük ihtimalle Keramiksiz Neolitik çağa ait taş bir kâsenin küçük bir parçasıydı. Arkeologlar bu tuhaf yere dikkatlerini vermeye

karar verene kadar, yani tahmin ettiğim kadarıyla daha uzun bir süre burada el değmeden kalacaktı. Suni höyüğün altında yatan sayısız yapıyı kazıp ortaya çıkarmak onlarca yıl daha sürecekti ve o iş daima asıl odak noktalarını oluşturacaktı.

YENİ ASLAN DİKİLİTAŞI

Höyüğe dönerken, ana yapıların kuzeybatısında kazılmış, birbirini diklemesine kesen 9 metrelik hendeklerden oluşan dörtgen alanın yanından geçtim ve burada yeni bir keşif yapıldığını fark ettim. Yüksekliği 2 metreyi aşan bu T biçimli dikilitaşın gövdesinin batıya bakan yüzeyinde görkemli, sıçrayan bir aslan kabartması yer alıyordu (bkz. fotoğraf 20). Bu konum, ana grubu oluşturan yapılarda bulunan merkezi dikilitaşlardaki tilkilerin konumuyla aynıdır. Bu dikilitaşın etrafındaki yapı konusunda hemen hiçbir şey bilinmiyor, ama bu dikilitaş da muhtemelen yapının merkezinde yer alan iki dikilitaştan biriydi. Yontma aslanın dikilitaşın batı yüzeyinde yer alıyor ve güneyden içeri gelen kişilere dönük olması, bunun doğu tarafındaki dikilitaş olduğunu ve batı tarafındaki komşusunun, höyüğün yüzeyini oluşturan toprağın ve moloz birikintisinin altında olup keşfedilmeyi beklediğini gösterir.

KUDRETLİ ASLAN

Potansiyel vandallık tehlikesine ve kış aylarının etkisine karşı tahtalarla etrafı kapatılmak üzere olan bu kudretli aslanı görünce, aslan figürünü andıran Bingöl Dağının zirvesini ve Alevilerle Yaresanlarm kutsal saydığı Hz. Ali'nin aslanını düşündüm. Acaba Göbekli Tepe'deki bu dikilitaşın yan yüzeyindeki bu yontma aslan, Zerdüştlüğün Zurvanizm olarak bilinen dalında Zurvan Akarana adı verilen aslan başlı kozmik varlık gibi dünya direğinin ve kozmik zamanın muhafızı *kosmokrator*'u temsil ediyor olabilir miydi? Yoksa kurt veya tilki gibi, kozmik entrikacının,

Zerdüştlükteki karanlık ilke Ahriman'ın başka bir biçimi miydi? Eski Mısır'da güneş tanrısı Ra insanlığın "fazlasıyla yaşlandığına" karar verince tanrıça Hathor, aslan başlı Sekhmet kisvesinde toprağa ateş yağdırır ve neredeyse insanlığı yok eder; bu anlatım, MÖ 10.900'daki Genç Dryas kuyrukluyıldız çarpışmasının neden olduğu korkunç felaketin bir anısı olabilir. Acaba bu aslan başlı yok edici tanrıça, Göbekli Tepe'de yeni ortaya çıkarılan dikilitaşın üzerinde tasvir edilen aslanla aynı mıydı, yoksa gökyüzü dünyasına girerken rastlanılan bir yaratık, hatta belki Kuğu takımyıldızının ve komşusu Cepheus'un yıldızlarından oluşan (bkz. Bölüm 8) Mezopotamya gökyüzü panteri MULUD KA.DUH.A'nın bir proto-biçimi miydi? Bu sorulara cevap vermek için henüz çok erken, çünkü yeni dikilitaşlar veya lomboz taşları keşfedildikçe, bu olağanüstü yer konusunda yeni sorular ortaya atılıyor.

Yeni ortaya çıkarılan bu dikilitaşın üzerindeki yontma figürün başka bir dört ayaklı hayvan değil de gerçekten bir aslan olup olmadığını anlamak için dikilitaşa işaret ederek "aslan?" diye sordum. Benden 25-30 ınetre ötedeki iki adam işlerini bırakıp bana el salladılar ve "aslan" diye bağırdılar.

Göbekli Tepe'deki işimi tamamladığımı hissettim. Burada şu anda yapabileceğim başka hiçbir şey yoktu. Ancak ayrılmadan önce, zamanım ve finansal durumum elverdiği anda hemen buraya döneceğime kendi kendime söz verdim, çünkü burada sürekli olarak yeni keşiflerin yapıldığı ve Cennet Bahçesi'nin kenarındaki bu kutsal alana her dönüşümde yeni bir şeyler öğrenebileceğim belliydi.

BÖLÜM 42
MASUMİYET KAYBI

Ertesi günü Londra'ya dönmek üzere yola çıktım ve yirmi dört saat kadar sonra eve ulaştım. Kısa süre sonra normal hayatıma döndüm, ama ne yaparsam yapayım, aklımdan bir türlü çıkaramadığım bir görüntü vardı. Spor salonuna gittiğim zaman bile, sehpaya yatıp göğüs makinesini kullanırken, hoparlörlerden yayılan son derece sert rap müziği beni odada yer alan etkinliklerden uzaklaştırıp zihnimin bu sinir bozucu çılgınlıktan kaçmasına izin veriyordu.

Böylece Hıdır Çelik'in Muska'daki bahçesine dönüyordum ve yakınlarındaki Hızır Çeşmesi'nin ve bu cenneti sağlı sollu kesen incecik derelerin sesini kulaklarımda duyabiliyordum. Aralarında hiç şüphesiz kadim çağlarda Bingöl Dağının kendinden kaynaklanmış cilalı obsidiyen parçaları da olan çakıl taşlarının üzerinden tatlılıkla akan suda güneşin yansımalarını görüyordum.

Gençlerin ateşin üstünde pişirdiği balığı yemeyi tamamlamıştık ki Hıdır'ın kızı Gülizar, bahçenin içinden akan dereden biraz su almıştı. Hepsi doğuştan Alevi olan bu insanlar bu dağın yamacında huzur içinde bir hayat sürüyorlardı ve dış dünyanın baskıları ve gerilimiyle nadiren temas ediyorlardı. Çoğumuzun

hayatımız boyunca yaşamaya mahkûm olduğumuz modern, kentsel yaşamın beraberinde getirdiği stresten ve gerginliklerden bağımsız yaşıyorlardı.

Bu insanların doğayla uyum içindeki hayatlarından kaynaklanan temizkalplilik ve merhamet duygusu, o bahçede ve civarında yetişen her şeyin bereketine yansıyordu sanki. Kutsal Hızır Çeşmesi'ne gölge sağlayan ağaçlardan peyzajı oluşturan yemyeşil çayırlara ve otlaklara, hatta orada yetiştirilen binlerce balığa kadar her şeyden yaşam ve canlılık fışkırıyordu.

SUÇLULUK DUYGUSU

Yılan Adem'le Havva'yı ayartıp onları İyiliği ve Kötülüğü Bilme Ağacı'nın meyvesini yemeye ikna etmeden Cennet Bahçesi'ne hâkim olan masumiyetin ve temizkalpliliğin da böyle olduğunu hayal ettim. Ama çıplak olduklarını anladıkları anda masumiyetlerini kaybettiler. Üzerlerinde giysi olmadığını daha önce de fark etmiş olmalıydılar, ama artık bu masum davranışlarından dolayı suçluluk ve utanç hissediyorlardı ve edep yerlerini örtmeye çalışıyorlardı. Bazı anlatımlara göre bunun için meyvesini yedikleri ağaçtan topladıkları incir yapraklarını kullanırlar ki bu da İyiliği ve Kötülüğü Bilme Ağacı'nın, günümüzde Göbekli Tepe'nin zirvesini süsleyen ağaç gibi bir incir ağacı olduğu anlamına gelir.[1]

CENNET GİBİ BİR DÜNYANIN SONU

Adem'le Havva ilk atalarımız olarak, "çıplaklığımızı" keşfetmemizden önceki insanlık için metaforlardır. Ondan önce bir masumiyet ve merhamet halinde yaşardık ama o hal elimizden alındı ve o zamandan beri hem fiziki hem de manevi olarak uğraşıyoruz ve acı çekiyoruz. İnsanların hayatı kendi istedikleri gibi yaşadığı, avlanıp yiyecek topladığı o ebedi altın çağın bir felaketten, büyük ihtimalle MÖ 10.900'da gerçekleşen bir kuy-

---

1 Charles, ed., *Apocrypha and Pseudepigrapha*, *"Apocalypse of Moses,"* 20: 4–5.

rukluyıldız çarpışmasıyla dolayı sona erdiği ve her şeyi değiştiği anlaşılmaktadır. O küllerden doğan insanlar bize sadece kendimizi düşünmenin ve kendi hayat görüşümüz temelinde kararlar almanın yanlış, hatta ahlaksızlık olduğunu ve böyle düşündüğümüz zaman, Cennet Bahçesi'nde Adem'la Havva'ya olduğu gibi kendimizden utanmamız ve suçluluk duymamız gerektiğini anlatmak istiyorlardı. Bu, Neolitik devrim sonrasında geleceğin nasıl şekilleneceği üzerinde kontrol sahibi olanların atalarımıza dayattığı sosyal şartlanma şekliydi.

Bu masumiyet halinden zihinsel tutsaklık haline geçişin en büyük ipucu, Adem'le Havva'nın Cennet'ten kovulduktan sonra sonsuza kadar toprağı işlemeye mahkûm olmasıdır. Yahveh'in Adem'e dediği gibi:

> "Toprak senin yüzünden lanetlendi" dedi.
> "Yaşam boyu emek vermeden yiyecek bulamayacaksın.
> Toprağa dönünceye dek...
> Ekmeğini alın teri dökerek kazanacaksın...
> Ve yine toprağa döneceksin."[2]

Başka bir deyişle, insanoğlu tarımla geçinmeye başladı, ama bunun mümkün olması için herkesin aşağı yukarı kovan zihniyeti içerisinde ve çeşitli amirlerin kontrolünde yan yana çalışması gerekliydi. Artık avcılar gibi hür bir hayat yaşamayacak, ne zaman ne istersek onu yapamayacaktık. Artık insanların düzenli, hatta kapalı çalışma ortamlarında gündelik bir hayat sürmesi gerekliydi. Göbekli Tepe gibi yerlerin yaratılmasında rol alan ocak taş ocağı çalışanları, taş ustalarını, yontucuları, oymacıları, kasapları ve inşaat işçilerini sağlamış olan bu tür toplumlardan çok daha büyük tarımsal merkezler türemiş, daha sonra Orta

---

2 Yaradılış 3:17, 19, "*New King James Version.*"

Anadolu'daki Çatal Höyük ve Aşıklı Höyük gibi Neolitik kentler oluşmuştur. Göbekli Tepe'nin terk edildiği MÖ 8000 civarında kurulan Aşıklı Höyük, üst üste yığılmış konutlardan, harika obsidiyen aynaların, bileziklerin ve kolyelerin imal edildiği atölyelerden ve dapdaracık klostrofobik sokaklardan oluşuyordu.

TRAVMA VE YARALANMALAR

Aşıklı Höyük'te çalışma etiğinin tam olarak ne olduğu, ayrı bir konudur. Burada bulunan iskelet kalıntılarından erkeklerin elli beş ila elli yedi yaşlarına, kadınların ise sadece yirmi ila yirmi beş yaşlarına kadar yaşadığı anlaşılır.[3] Bu kadınların omuzlarında ve omurgalarında görülen ciddi travma ve yaralanma izleri, ağır yükler taşıdıklarını veya sürekli olarak eğildiklerini veya belki de mısır gevreği elde etmek için kullanılan el değirmeninin önünde dizüstü çöktüklerini gösterir. Erkeklerin iskelet kalıntıları ise, sürekli ağaç kesmek, inşaat işleri veya toprağı işlemek gibi ağır iş yapanlardan beklenen türden eklem hastalıklarının ve travmaların izlerini sergiler.

Belli ki herkesin evinin olması ve eşit derecede beslenmesi gereken ilk endüstriyel çağda yaşamanın bu insanlar üzerinde çok olumsuz etkileri olmuştur; bu durum, Aşıklı Höyük'ün liderlerinin kim olduğu sorusunu da beraberinde getirir. Kadim bir geleneğe göre Adem'le Havva'nın ilk günahı işlemesine neden olan yasak meyve bir "buğday başağı"[4] olması ilginçtir, çünkü insanlığın masumiyetini kaybedişinin temelinde büyük ölçekli yerleşik çiftçiliğin yattığını vurgular.

Ekmeğini alın teri dökerek kazanacaksın...
Ve yine toprağa döneceksin.

---

3 Esin ve Harmankaya, "*Aşıklı,*" 115–32.
4 Sale, "*The Koran,*" s. 7. n. c, cf.

Artık kendimiz için veya ailelerimizle dostlarımız için düşünüp kararlar alan bireyler değildik. Artık ne düşüneceğimizi, ne yapacağımızı, ne zaman kalkıp ne zaman yemek yiyeceğimizi ve ne zaman yatıp uyuyacağımızı bize başkaları söylüyordu. Ve o zamandan beri, bu yoldan ayrıldığımız takdirde kötü bir şeylerin olacağı korkusundan bir şey yapamadık, hem zaten bu eziyetten kaçmak için yapabileceğimiz fazla bir şey de yok. Psikolojik prangalarından kurtulmaya çalışanlar genelde kötülenir ve kâfir, sapkın, kaçak veya deli muamelesi görür.

CENNET BAHÇESİ'NE DÖNÜŞ

Tarih boyunca çeşitli dini topluluklar ve cemaatler, Cennet'e dönüşün ve beraberinde getirdiği düşünce özgürlüğünün, Düşüş'ten önce ilk Atalarımızla olduğu gibi, saflık ve temizkalplilik yoluyla gerçekleşebileceğini anlamıştır. Bu aslında doğru bir felsefedir ve işin ilginç tarafı, bu tür toplulukların en başarılı olanları, bu kitapta Cennet Bahçesi'nin mekânı olarak belirlenen coğrafi bölgede doğmuştur. Bu topluluklar arasında XII ve XIII. yüzyıllarda İtalya ve Fransa gibi yerlerde saflığa dönüşü savunan Katharlar veya Albigenler vardı. Ama tabii Roma Kilisesi tarafından planlanan, devasa ölçekte bir soykırımla Albigen Haçlı Seferi'nde ortadan kaldırıldılar.

Katharların doktrini, X ve XI. yüzyıllarda Doğu Avrupa'da yaşamış olan Bogomillerden türemiştir. Bogomil cemaatleri Van gölünün kuzeyinden, Ermenistan Yaylası'nın eteklerinden buraya gelen yarı Gnostik inançlı sürgün Hıristiyanlardan oluşurdu. Paulusçular olarak bilinirlerdi ve düşüncelerinin en azından bir kısmı, genel anlamda Ermeni Zerdüştçülere dâhil edilmelerine rağmen doğayla tam yum içinde, sade bir inanca bağlı olan

Güneş'in Çocukları Arevordileri temel alırdı.[5] İşin tuhafı, Hıristiyan olsun, Zerdüşt olsun, Pagan olsun, bütün bu dinlerin bazı unsurları Alevilik başta olmak üzere Kürtlerin bu yöreye özgü dinleri tarafından özümsenmiştir.[6]

BAŞLANGICA DÖNÜŞ

Dolayısıyla, karşılaştığım Alevilerle doğrudan iletişim kuramamış olmama rağmen, mesajlarını apaçık bir şekilde anladım. Aslında Cennet Bahçesi'ni bulmak, haritalara iğneler takıp, "İşte burası, Cennet'i buldum" demekten ibaret değildir. İnsanın kendi içinde yolculuğudur, insanoğlunun deneyimlerinin başlangıcına dönmek ve birileri bir yerlerde bizi ilk defa kim olduğumuz, nasıl davranmamız gerektiği ve hayatlarımızla ne yapmamız gerektiği konusunda suçluluk ve utanç hissetmeye şartlamadan önce kim olduğumuzu tam olarak anlamaktır. Bu anarşiye davet değildir ve ne isterseniz onu yapabilirsiniz anlamına da gelmez. Geçmişe hâkim olan ve günümüzde Cennet Bahçesi'nde yaşamaya devam eden Alevilerin arasında bir anlığına yakaladığım masumiyetin ve temizkalpliliğin küçük de olsa bir kısmını geri kazanmaya çalışmamız için bir çağrıdır, çünkü onların dünyası bizimkinden çok daha mutlu görünüyor.

---

5 Bkz. Conybeare, "*The Key of Truth*, ve Russell, *Zoroastrianism in Armenia*," 516–27.

6 Örneğin Paulusçular, Bogomilelr ve Aleviler arasındaki ilişkiler konusunda bkz. "Ishikism", Wikipedia, http://en.wikipedia.org/wiki/Ishikism (erişim tarihi: 16 Ocak 2014).

EK

FAYDALI TARİHLER

Aşağıda, bu kitapta ele alınan konular açısından faydalı tarihlerin listesi sunulmuştur.

Bu tarihlerin çoğu genellemedir ve mutlak olarak görülmemelidir.

MÖ 41,000	Cro-Magnonlar Avrupa'ya ulaştı
MÖ 30,000	Rusya'nın stepleri ve ovalarıyla Karadeniz'in kuzeyinde, Kırım'da Kostenki-Streletskaya kültürü yayıldı
MÖ 30,000	Fransa'nın Chauvet kentinde Venüs ve Büyücü panosu yaratıldı
MÖ 30,000	Sungir gömütleri yer aldı
MÖ 23,000	Orta Avrupa'da Brünn ırkı ortaya çıktı
MÖ 23,000	Avrupa'da Solutrean geleneği yayıldı
MÖ 20,000	Son Glasyal Maksimum (LGM)
MÖ 19,000	Kostenki-Streletskaya kültürü zirveye ulaştı
MÖ 19,000	Kafkas ve Zagros bölgelerinde Zarzian kültürü ortaya çıktı
MÖ 18,000	Solutrean kültürü Kuzey Amerika'ya ulaştı?
MÖ 17,000	Fransa'da, Roc-de-Sers mağarasında Solutrean kaya frizi yaratıldı
MÖ 16,500	Kuğu takımyıldızındaki Deneb Kutup Yıldızı oldu
MÖ 16,500	Fransa'nın Lascaux mağaralarında Kuyu Sahnesi yaratıldı (radyokarbon tarihi)
MÖ 14,500	Delta Cygni Kutup Yıldızı oldu

MÖ 14,500	Solutrean geleneği ortadan kalktı
MÖ 13,000	Lyra takımyıldızındaki Vega Kutup Yıldızı oldu
MÖ 13,000	Son Buzul Çağının sonu
MÖ 11,000	Vega'nın Kutup Yıldızı dönemi sona erdi
MÖ 11,000	Orta Avrupa'da Swiderian kültürü ortaya çıktı
MÖ 11,000	Kuzey Amerika'da Clovis kültürü ortaya çıktı
MÖ 10,900	Genç Dryas sonu çarpışması (önerilen tarih)
MÖ 10,900	Genç Dryas küçük buzul çağı başladı
MÖ 10,500	Zarzian kültürü ortadan kalktı
MÖ 10,500	Gobustan kaya sanatı, Azerbaycan (olabilecek en erken tarih)
MÖ 10,250	Doğu Toros Dağlarında Hallan Çemi kuruldu
MÖ 9600	Genç Dryas dönemi sona erdi
MÖ 9500	Göbekli Tepe'de bilinen en eski yapıların tarihi
MÖ 8630	Güneydoğu Anadolu'da Çayönü kuruldu
MÖ 8500	Güneydoğu Anadolu'da Nevalı Çori kuruldu
MÖ 8000	Göbekli Tepe terk edildi
MÖ 8000	Orta Anadolu'da Aşıklı Höyük kuruldu
MÖ 7500	Orta Anadolu'nun güneyinde Çatal Höyük kuruldu
MÖ 6000	Halaf kültürü ortaya çıktı
MÖ 5000	Obeyd kültürü ortaya çıktı
MÖ 2900	Sümer uygarlığı kuruldu
MÖ 2600	Irak'ın güneyindeki Nippur'a, Anunnakilerle Kharsag'/Eden yerleşimlerinin öyküsünü içeren kadim silindir bırakıldı
MÖ 2300	Asur uygarlığı kuruldu
MÖ 2150	Kitabı Mukaddes kronolojisine göre Hz. İbrahim Harran'dan ayrıldı
MÖ 1894	Babil uygarlığı kuruldu
MÖ 200	Hanok'un Kitabı/Ölü Deniz Yazmaları yazıldı
MS y. 29	Havari Thaddeus, Kral Abgar'ı iyileştirmek için Edessa'ya gitti

MS y. 43/45 Thaddeus, Ermeni Taron Krallığı'ndaki Yeghrdut'ta (günümüzde Muş ovası) kutsal emanetleri gizledi

3. yüzyıl Çok daha eski, Yahudi kökenli malzemeyi temel alan "Adem ile Havva'nın Hayatı" ortaya çıktı

4. yüzyıl Yeghrdut manastırı kuruldu

367'den sonra Şit'in Oğullarıyla ilgili çeşitli metinler içeren Gnostik kütüphane Mısır'da, Nag Hammadi'de gizlendi

5. yüzyıl Hazine Mağarası öyküleri anlatılmaya başlandı

5. yüzyıl Ermeni Kilisesi Ağrı Dağını Nuh'un Gemisinin resmi son durağı ilan etti

1666 Rahip Marmaduke Carver'in, Yeryüzü Cenneti'nin Büyük Ermenistan'da olduğunu gösteren *A Discourse of the Terrestrial Paradise* eseri yayınlandı

1821 Hanok'un Kitabı ilk defa İngilizceye çevrildi

1883 İgnatius Donnelly'nin *Ragnarök: The Age of Fire and Gravel* kitabı yayınlandı ve buzul çağının sonlarına doğru dünyaya kuyruklu bir yıldızın çarptığının kanıtlarını sundu

1891 Çek Cumhuriyetinin Brünn kentinde Brünn ırkına ait kafatasları keşfedildi

1894 Çek Cumhuriyetinin Předmost kentinde Brünn ırkıyla ilgili ilave kanıtlar keşfedildi

1918 George A. Barton'un İngilizce çevirisiyle Kadim Nippur Silindiri yayınlandı

1940 Lascaux Mağaraları keşfedildi

1945 Nag Hammadi kütüphanesi keşfedildi

1947 Ölü Deniz Yazmaları keşfedildi

1955 Rusya'nın Vladimir kentinde Sungir gömütleri keşfedildi

1963 Chicago Üniversitesinden Peter Benedict Göbekli Tepe'yi inceledi ve V52/1 sit alanı olarak kaydetti

1985 Christian ve Barbara Joy O'Brien'ın, Kadim Nippur Silindiri'nin yeni bir yorumunu içeren ve Cennet Bahçesi'yle Kharsag'ın aynı yer olduğunu öne süren *The Genius of the Few* kitabı yayınlandı

1994 Chauvet Mağarası keşfedildi

1994 Profesör Klaus Schmidt Göbekli Tepe'yi ilk defa ziyaret etti

1995 Göbekli Tepe'de ilk kazı çalışmaları başladı

1996 Yazarın, Gözcüler ve Anunnaki öykülerinin Güneydoğu Anadolu'daki Neolitik devrimden sorumlu olan Şamanist seçkin sınıfın anısı olduğunu öne sürdüğü *Meleklerin Küllerinden* kitabı yayınlandı

2000 Göbekli Tepe'nin keşfedildiği ilan edildi

KAYNAKÇA

Abusch, Tzvi, ed. *Riches Hidden in Secret Places: Ancient Near Eastern Studies in Memory of Thorkild Jacobsen*. Winona Lake, IN: Eisenbrauns, 2002.

Adams, Brian. "The Bükk Mountain Szeletian: Old and New Views on 'Transitional' Material from the Eponymous Site of the Szeletian." *Sourcebook of Paleolithic Transitions: Methods, Theories, and Interpretations*, ed: M. Camps Calbet ve P. R. Chauhan. New York: Springer, 2009.

Afanasyev, A. N. *The Life Tree*. Moscow: Sovre-mennik, 1983. Alıntılayan: Rubtsov 1998.

Allen, Richard Hinckley. *Star Names and Their Meaning*. New York: Dover, 1963.

Anderson, Rasmus Björn. *Norse Mythology*. Chicago: Griggs, 1875; London: Trubner, 1879.

Anderson, William. *Green Man*. London and San Francisco: Harper Collins, 1990.

Ansart, Cyrante F. *Caii Plinii Secundi Historia naturalis ex recensione I. Harduini et recentiorum adnotationibus*. Cilt 2. Turin: Augustae Taurinorum, 1831.

Archi, Alfonso. "The God Hay(y)a (Ea-Enki) at Ebla." *Culture and History of the Ancient Near East* 42 (2010): 15–36.

Aurenche, O. ve S. K. Kozlowski. *La naissance du néolithique au Proche Orient ou le paradis perdu*. Paris: Errance, 1999.

Avdall, Johannes. "A Hindoo Colony in Ancient Armenia." *Asiatic Journal* 22 (Ocak-Nisan 1837): 181–86.

Aveni, Anthony F., ed. *The Sky in Mayan Literature*. New York: Oxford University Press, 1992.

Avetisian, Haik. "Urartian Ceramics from the Ararat Valley as a Cultural Phenomenon (A Tentative Representation)." *Iran and the Caucasus* 3 (1999/2000): 293–314.

Avigad, Nahman ve Yigael Yadin. *A Genesis Apocryphon*. Jerusalem: Hebrew University, 1956.

Ayvazyan, Hovannes. *Armenia Christian Encyclopedia*. Yereven: Haykakan Hanragitaran, 2002.

Bailey, Geoff, and Penny Spikins, ed: *Mesolithic Europe*. Cambridge ve New York: Cambridge University Press, 2008.

Baldwin Spencer, Sir Walter ve F. J. Gillen. *Across Australia*. London: Macmillan, 1912.

Banning, E. B. "So Fair a House: Göbekli Tepe and the Identification of Temples in the Pre-Pottery Neolithic of the Near East." *Current Anthropology* 52, no. 5 (Ekim 2011): 619–60.

Barton, George A. *Miscellaneous Babylonian Inscriptions*. New Haven: Yale University Press, 1918.

Başi, Xidirê. *Gula Xizirî*. İstanbul, Türkiye: Weşanxaneyê Vateyî/ Vate Yayınevi, 2012.

Baty, John, çev. *Enoch the Prophet: Translated from the German of Andrew Gottlier Hoffman*. London: Samuel Jefferson, 1836.

Belmonte, J. A. "Finding Our Place in the Cosmos: The Role of Astronomy in Ancient Cultures." *Journal of Cosmology* 9 (2010): 2052–62.

Benedict, Peter. "Survey Work in Southeastern Anatolia." *Prehistoric Research in Southeastern Anatolia*, ed. H. Çambel ve R. J. Braidwood. İstanbul, Türkiye: Edebiyat Fakültesi, 1980.

Birch, Samuel, ed. *Records of the Past*. Cilt 11, *Assyrian Texts*. London: Samuel Bagster, 1878.

Black, Jeremy, "The Sumerians and Their Landscape." *Riches Hidden in Secret Places: ancient Near Eastern studies in memory of Thorkild Jacobsen*, ed. Tzvi Abusch. Winona Lake, IN: Eisenbrauns, 2002.

Bochart, Samuel. *Geographia sacra seu Phaleg et Chanaan*. Cadomi (Caen), France: Petri Cardonelli, 1646.

Böhlig, Alexander ve Frederik Wisse, çev. "Gospel of the Egyptians." *The Nag Hammadi Library*, ed. James M. Robinson. 3. baskı. Leiden, Netherlands: E. J. Brill, 1996.

Bolio, José Diaz. *The Rattlesnake School*. Merida, MX: Area Maya, Mayan Area, n.d (y. 1982).

———. *Why the Rattlesnake in Mayan Civilization*. Merida, MX: Area Maya, Mayan Area, 1988.

Boslough, M., K. Nicoll, V. Holliday ve diğerleri. "Arguments and Evidence against a Younger Dryas Impact Event." *Climates, Landscapes, and Civilizations*, Geophysical Monograph Series 198, ed. L. Giosan, D. Q. Fuller, K. Nicoll, R. K. Flad ve P. D. Clift. Washington, DC: American Geophysical Union, 2012.

Bradley, Bruce A., M. Anikovitch ve E. Giria. "Early Upper Paleolithic in the Russian Plain: Streletskayan Flaked Stone, Artefacts and Technology." *Antiquity* 69, no. 266 (1995): 989–98.

Bressy, C., G. Poupeau ve K. A. Yener. "Cultural Interactions during the Ubaid and Halaf Periods: Tell Kurdu (Amuq Valley, Turkey) Obsidian Sourcing." *Journal of Archaeological Science* 32 (2005): 1560–65.

Bricker, Harvey M. ve Victoria R. Bricker. "Zodiacal References in the Maya Codices." *The Sky in Mayan Literature*, ed. A. F. Aveni, 148–83. New York: Oxford University Press, 1992.

Brown, William P. *The Ethos of the Cosmos: The Genesis of Moral Imagination in the Bible*. Grand Rapids, Mich.: Wm. B. Eerdmans, 1999.

Bruinessen, "Aslini Inkar Eden Haramzadedir! The Debate on the Ethnic Identity of the Kurdish Alevis." *Syncretistic Religious Communities in the Near East*, ed. Krisztina Kehl-Bodrogi, Barbara Kellner-Heinkele ve Anke Otter Otter-Beaujean. Leiden, Netherlands: E.J. Brill, 1997.

Buck, B. A. "Ancient Technology in Contemporary Surgery." *The Western Journal of Medicine* 136, no. 3 (1982): 265–69.

Budge, E. A. Wallis. *The Book of the Cave of Treasures*. London: Religious Tract Society, 1927.

———, çev. *The Chronography of Gregory Abû' l Faraj, the Son of Aaron, the Hebrew Physician, Commonly Known as Bar Hebraeus* 1. London: Oxford University Press, 1932.

———. *The Life and Exploits of Alexander*. London: C. J. Clay, 1896.

Burke, John. *A Genealogical and Heraldic History of the Commoners of Great Britain and Ireland, Enjoying Territorial Possessions or High Official Rank, etc.* Cilt 2. London: Henry Colburn, 1835.

Burkitt, M. C. *Prehistory*. Cambridge: Cambridge University Press, 1921.

Burney, Charles. *From Village to Empire*. London: Phaidon Press, 1977.

Byock, Jesse, çev. *The Prose Edda*. London: Penguin, 2006.

Cahill, Michael A. *Paradise Rediscovered: The Roots of Civilisation*. Carindale, Queensland, Australia: Glass House Books, 2012.

Callataÿ, Godefroid de. *Annus Platonicus*. Louvain-la-Neuve, France: Université Catholique De Louvain, Institut Orientaliste, 1996.

Çambel, Halet ve R. J. Braidwood, ed. *Prehistoric Research in Southeastern Anatolia*. İstanbul, Türkiye: Edebiyat Fakültesi, 1980.

Campbell, S. ve A. Green, ed. *The Archaeology of Death in the Ancient Near East*. Oxford: Oxbow, 1995.

Camps Calbet, Marta ve Parth R. Chauhan. *Sourcebook of Paleolithic Transitions: Methods, Theories, and Interpretations: Humanities, Social Science and Law*. New York: Springer, 2009.

Carari, John Francis Gemelli. "A Voyage round the World (1699)." Books 1–7. *A Collection of Voyages and Travels*, Cilt 4, ed. A. Churchill ve J. Churchill. London: Churchill, 1704. Reprint, 1732.

Carver, Marmaduke. *A Discourse of the Terrestrial Paradise, Aiming at a More Probable Discovery of the True Situation of That Happy Place of Our First Parents Habitation*. London: James Flesher, 1666.

Cauvin, Jacques. *The Birth of the Gods and the Origins of Agriculture*. Çev. Trevor Watkins. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. Reprint, 2007.

Çelik, Bahattin. "An Early Neolithic Settlement in the Center of Şanlıurfa, Turkey." *Neo-Lithics* 2–3/00 (2000a): 4–6.

———. "Hamzan Tepe in the Light of New Finds." *Documenta Praehistorica* 37 (2010): 257–68.

———. "A New Early Neolithic Settlement in Southeastern Turkey." *Neo-Lithics* 2/04 (2004): 3–5.

———. "A New Early-Neolithic Settlement: Karahan Tepe." *Neo-Lithics* 2–3/00 (2000b): 6–8.

———. "Sefer Tepe: A New Pre-Pottery Neolithic Site in Southeastern Turkey." *Neo-Lithics* 1/06 (2006): 23–25.

Çelik, Bahattin, Mustafa Güler ve Gül Güler. "Türkiye'nin Güneydoğusunda Yeni Bir Çanak Çömleksiz Neolitik Yerleşim: Taşlı Tepe." *Anadolu (Anatolia)* 27 (2011): 225–36.

Chabot, Jacques, and Jacques Pelegrin. "Two Examples of Pressure Blade Production with a Lever: Recent Research from the Southern Caucasus (Armenia) and Northern Mesopotamia (Syria, Iraq)." *The Emergence of Pressure Blade Making*, ed. P. Desrosiers. New York: Springer, 2012.

Charles, R. H., ed. *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament*. Oxford: Oxford University Press, 2 cilt, 1913.

———, çev. *The Book of Enoch or 1 Enoch*. Oxford: Oxford University Press, 1912.

Charlesworth, James H. *The Old Testament Pseudepigrapha*. Cilt 2. London: Darton, Longman and Todd, 1985.

Charvát, Petr. *Mesopotamia before History*. Hove, East Sussex, UK: Psychology Press, 2013.

Childe, V. Gordon. *The Prehistory of European Society*. London: Cassell, London, 1958. Revize edilmiş baskı, 1962.

Churchill, A. ve J. Churchill, ed. *A Collection of Voyages and Travels*. Cilt 4. London: Churchill, 1704. Reprint, 1732.

Clark, Grahame. *World Prehistory: In New Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 1969.

Clarke, Adam. *The Holy Bible . . . A Commentary and Critical Notes*. Cilt 1, *Genesis to Deuteronomy*. New York: T. Mason and G. Lane, 1837.

Clow, Barbara Hand. *Catastrophobia: The Truth behind Earth Changes in the Coming Age of Light*. Rochester, Vt.: Bear & Co., 2001.

Collins, Andrew. *The Cygnus Mystery*. London: Watkins, 2007.

———. *From the Ashes of Angels*. Rochester, Vt.: Bear & Co., 1996.

Conybeare, Fred C. *The Key of Truth: A Manual of the Paulician Church of Armenia*. Oxford: Oxford University Press, 1898.

Coomaraswamy, Ananda K. "Khwaja Khadir and the Fountain of Life in the Tradition of Persian and Mughal Art." Chap. 17, *What Is Civilisation? And Other Essays*, 157–67. Cambridge, UK: Golgosova Press, 1989.

———. *What Is Civilisation? And Other Essays*. Cambridge, UK: Golgosova Press, 1989.

Cuinet, Vital. *Turquie d'Asie Géographie Administrative*. Paris: Ernest Leroux, 1892.

Czaplicka, M. A. *Aboriginal Siberia: A Study in Social Anthropology*. Oxford: Oxford University Press, 1914.

Dalley, Stephanie. *Myths from Mesopotamia: Creation, the Flood, Gilgamesh, and Others*. New York: Oxford University Press, 1989.

Delumeau, Jean. *History of Paradise: The Garden of Eden in Myth and Tradition*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 1992. Reprint, New York: Continuum, 2000.

Desrosiers, Pierre, ed. *The Emergence of Pressure Blade Making: From Origin to Modern Experimentation*. New York: Springer, 2012.

Dietrich, B. C. *The Origins of Greek Religion*. New York: Walter de Gruyter, 1973.

Dietrich, Oliver, Çiğdem Köksal-Schmidt, Cihat Kürkcüoglu ve diğerleri. "Göbekli Tepe: A Stairway to the Circle of Boars." *Actual Archaeology* 5 (Spring 2013): 30–31.

Donnelly, Ignatius. *Ragnarök: The Age of Fire and Gravel*. London: Sampson Low, Marston, Searle and Rivington, 1883.

Drake, Francis. *An Accurate Description and History of the Cathedral and Metropolitical Church of St. Peter, York*. York, UK: T. Wilson, C. Etherington, W. Tesseyman, J. Todd, H. Sotheran, and D. Peck, 1768.

Eisenman, Robert ve Michael Wise. *The Dead Sea Scrolls Uncovered*. Shaftesbury, Dorset, UK: Element, 1992.

Eliade, Mircea. "The Dacians and Wolves." *Zalmoxis: The Vanishing God*, 1–20. Chicago: Chicago University Press, 1973.

———. *De la Zalmoxis la Genghis-Han*. Paris: Humanitas, 1970.

———. *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstacy*. Princeton, 1970: Princeton University Press.

———. *Zalmoxis: The Vanishing God (Comparitive Studies in the Religions and Folklore of Dacia and Eastern Europe)*. Chicago: Chicago University Press, 1973.

Encyclopedia Britannica. Cilt IV, CUP, New York, NY, 1911.

Encyclopedia Britannica. Cilt XIX, CUP, New York, NY, 1911.

Eriksen, Berit Valentin. "Resource Exploitation Subsistence Strategies and Adaptiveness in Late Pleistocene Early Holocene Northwest Europe." *Humans at the End of the Ice Age*, ed. L. G. Straus, B. V. Eriksen, J. M. Erlandson ve D. R. Yesner. New York: Springer, 1996.

Esin, U. M. ve S. Harmankaya. "Aşıklı." *Neolithic in Turkey*, ed. M. Özdoğan ve N. Başgelen. İstanbul, Türkiye: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1999.

Firestone, Richard, Allen West ve Simon Warwick-Smith. *The Cycle of Cosmic Catastrophes*. Rochester, Vt.: Bear & Co, 2006.

Firestone, R. B., A. West, J. P. Kennett ve diğerleri. "Evidence for an Extraterrestrial Impact 12,900 Years Ago That Contributed to the Megafaunal Extinctions and the Younger Dryas Cooling." PNAS 104 (2007): 16016–21.

Forbes, Robert James. *Metallurgy in Antiquity: A Notebook for Archaeologists and Technologists*. Leiden, Netherlands: E. J. Brill, 1950.

Formozov, A. A. "Etnokulturnîie oblasti na terrotorii evropeiskoi ciasti SSSR v kamennom veke." *Ethnokulturgebiete der Steinzeit im europäischen Teil de Sowjetunion*. Moscow, 1959.

Forrest, S. K. Mendoza ve Prods Oktor Skjaervo. *Witches, Whores and Sorcerers*. Austin: University of Texas Press, 2012.

Frazer, James George. *The Magic Art and the Evolution of Kings*. 2 cilt. London: Macmillan, 1920.

Gaidzakian, Ohan. *Illustrated Armenia and the Armenians*. Boston: özel olarak basılmıştır, 1898.

Garsoïan, Nina G. "Taron as an Early Christian Armenian Center." *Armenian Baghesh/Bitlis and Taron/Mush*, ed. R. G.Hovannisian, 59–69. Costa Mesa, Calif.: Mazda, 2001.

Gilbert, Adrian ve Maurice Cotterell. *The Mayan Prophecies*. Shaftesbury, Dorset, UK: Element, 1995.

Gilchrist, John Borthwick. *The Hindee Moral Preceptor; or, Rudimental Principles of Persian Grammar*. Bölüm 1. London: Black, Kingsbury, Parbury, and Allen, 1821.

Gimbutas, Marija. *The Language of the Goddess*. London: Thames and Hudson, 1989.

Ginkel, Jan J. Van, H. L. Murre-Van den Berg ve T. M. Van Lint. *Redefining Interaction in the Middle East Since the Rise of Islam*. Louvain, Belgium: Peeters, 2005.

Giosan, L., D. Q. Fuller, K. Nicoll, R. K. Flad ve P. D. Clift, eds. *Climates, Landscapes, and Civilizations*. Geophysical Monograph Series 198. Washington, DC: American Geophysical Union, 2012.

Graves, Robert ve Raphael Patai. *Hebrew Myths: The Book of Genesis*. London: Cassell, 1964.

Green, Tamara. *The City of the Moon God: Religious Traditions of Harran, Religions in the Graeco-Roman World* 114. Leiden, Netherlands: E. J. Brill, 1992.

Griaule, M. ve G. Dieterlen. *The Pale Fox*. Chino Valley, Ariz.: Continuum Foundation, 1965.

Grimes, Heilan Yvette. *The Norse Myths*. Boston: Hollow Earth, 2010.

Grimm, Jacob. *Teutonic Mythology*. 4 cilt London: Geo. Bell, 1883–1888.

Grumeza, Ion. *Dacia: Land of Transylvania, Cornerstone of Ancient Eastern Europe*. Lanham, MA: Hamilton; Devon, UK: Plymouth, 2009.

Gürtler, Nicolaus ve John Pearson. *Criticorum Sacrorum sive Lectissimarum in Sacro-Sancta Biblia Utriusque Foederis Annotationum atrus Tractatuum Theologico-Philologicorum Supplementum*. Tomus Primus, Cilt 8. Frankfurt, Germany: Johannis Philippi Andreæ and Joh. Nicolai Andreæ, Herborna-Nassovici, 1700.

Hamzeh'ee, M. Reza. *The Yaresan*. Berlin: Klaus Schwarz, 1990.

Hancock, Graham. *Fingerprints of the Gods*. London: Heinemann, 1995.

———. *Supernatural: Meetings with the Ancient Teachers of Mankind*. London: Century, 2005.

Hancock, Graham ve Santha Faiia. *Heaven's Mirror*. London: Michael Joseph, 1998.

Harner, Michael J., "Common Themes in South American Indian Yagé Experiences," *Hallucinogens and Shamanism*, ed. Michael J. Harner. London/New York: OUP, 1973.

———, ed. *Hallucinogens and Shamanism*, London/New York: OUP, 1973.

———. *The Way of the Shaman*. New York: HarperOne, 1990.

Hartz, Sönke, Thomas Terberger ve Mikhail Zhilin. "New AMS-dates for the Upper Volga Mesolithic and the Origin of Microblade Technology in Europe." *Quartär* 57 (2010): 155–69.

Hatch, Mary Popenoe. "An Hypothesis on Olmec Astronomy, with Special Reference to the La Venta Site." *Contributions of the University of California Archaeological Research Facility: Papers on Olmec and Maya Archaeology* 13 (1971): 1–38.

Haynes C. V., Jr. "Appendix B: Nature and Origin of the Black Mat, Stratum F2." Haynes and Huckell, 2007.

———. "Geochronology of Paleoenvironmental Change, Clovis Type Site, Blackwater Draw, New Mexico." *Geoarchaeology* 10, no. 5 (1995): 317–88.

Haynes Jr., C.V. ve B. B. Huckell. Murr*ay Springs: a Clovis Site with Multiple Activity Areas in the San Pedro Valley, Arizona*. Tucson, AZ: The University of Arizona Press, 2007.

Heckford, William. *A Succinct Account of All the Religions, and Various Sects in Religion etc*. London: William Lane, 1741.

Heinberg, Richard. *Memories and Visions of Paradise*. Wellingborough, Northamptonshire, UK: Aquarian Press, 1989. Tekrar baskı, 1990.

Hennenrbichler, F. "The Origin of Kurds." Advances in Anthropology 2, no. 2 (2012): 64–79.

Herbert, Sir Thomas. *Some Yeares Travels into Divers Parts of Asia and Afrique*. 2 cilt. London: Jacob Blome and Richard Bishop, 1638.

Heun, Manfred, Ralf Schäfer-Pregl, Dieter Klawan ve diğerleri. "Site of Einkorn Wheat Domestication Identified by DNA Fingerprinting." *Science* 278, no. 5341 (14 Kasım 1997): 1312–14.

Hewitt, J. F. *Primitive Traditional History: History and Chronology of the Myth-making Age*. 2 cilt. London: James Parker, 1907.

Hewsen, Robert H. ve Anania Shirakats'i. *The Geography of Ananias of Širak: Ašxarhacoyc,' the Long and the Short Recensions*. Wiesbaden, Germany: Ludwig Reichert, 1992.

Heyerdahl, Thor. *Ingen grenser*. Oslo: Stenersens, 1999.

Heyerdahl, Thor ve Per Lilliestrøm. *Jakten på Odin*. Oslo: Stenersens, 2001.

Hodder, Ian. Çatalhöyük: The Leopard's Tale. London: Thames and Hudson, 2006.

Hoesel, Annelies van, Wim Z. Hoek, Freek Braadbaart ve diğerleri. "Nanodiamonds and Wildfire Evidence in the Usselo Horizon Postdate the Allerød-Younger Dryas Boundary." *PNAS* 109 (30 Nisan 2012): 7648–53.

Hommel, Dr. Fritz. *The Ancient Hebrew Tradition*. New York: E. & J. B. Young; London: Soc. for Promoting Christian Knowledge, 1897.

Hony, H. C. ve Iz Fahir. *A Turkish-English Dictionary*. 2 cilt. Oxford: Oxford University Press, 1957.

Horowitz, Wayne. *Mesopotamian Cosmic Geography*. Winona Lake, Ind.: Eisenbrauns, 1998.

Houtsma, Martijn Theodoor. *Encyclopedia of Islam, 1913–1936*. Leiden, Netherlands: E. J. Brill, 1993.

Hovannisian, Richard G., ed. *Armenian Baghesh/Bitlis and Taron/Mush*. Costa Mesa, Calif.: Mazda, 2001.

Hübschmann, H. *Die altarmenischen Ortsnamen*. Cilt 2. Strasbourg, France: Karl Trübner, 1904.

Hultkrantz, Åke. "A New Look at the World Pillar in Arctic and Sub-Arctic Religions." *Shamanism and Northern Ecology*, ed. J. Pentikäinen. Berlin: Walter de Gruyter, 1996.

Isenberg, Wesley W., çev. "Gospel of Philip." *The Nag Hammadi Library*, ed. James M. Robinson. 3. baskı. Leiden, Netherlands: E. J. Brill, 1996.

Isin, Mary. *Sherbet and Spice: The Complete Story of Turkish Sweets and Desserts*. London and New York: I. B. Tauris, 2013.

Issawi, Charles, ed. *The Fertile Crescent, 1800–1914: A Documentary Economic History*. New York: Oxford University Press, 1988.

Ivanov, V. V. "The Ancient Balkan and All-Indo-European Text of the Myth of the Hero-killer of the Dog and Some Eurasian Parallels." *Slavyanskoye I Balkanskoye Yazykoznaniye*. Moscow: Nauka, 1977. Quoted in Rubtsov 1998.

Izady, Mehrdad R. *The Kurds: A Concise Handbook*. London: Crane Russak, 1992.

Jastrow, Morris. *The Religion of Babylonia and Assyria*. Boston: Ginn, 1898.

Jażdżewski, Konrad. *Ancient Peoples and Places: Poland*. London: Thames and Hudson, 1965.

Jenkins, John Major. *Maya Cosmogenesis* 2012. Rochester, Vt.: Bear & Co., 1998.

Jochim, Michael A. "The Upper Palaeolithic." *European Prehistory: A Survey*, ed. Sarunas Milisauskas. New York: Springer, 2002.

Johns, C. H. W. *An Assyrian Doomsday Book; or, Liber Censealis*. Leipzig, Germany: J. C. Hinrichs'sche Buchhanglung, 1901.

Johnson, M. D. "The Life of Adam and Eve." *The Old Testament Pseudepigrapha*, cilt 2, ed. J. H. Charlesworth. London: Darton, Longman and Todd, 1985.

Josephus, Flavius. "The Antiquities of the Jews." *The Works of Flavius Josephus*, ed. W. Whiston. London and New York: George Routledge, 1873.

———. *Historiarum de Bello Judaico, Liber Primus, et Pars Secondi, Quibus, Ea summatim continentur quæ Josephus susius prosequitur postremis novem Antiquitatum libris*. Çev. D. Eduardi Bernardi. Oxford: Theatro Sheldoniano, 1687.

Karapetyan, Inessa, and Amina Kanetsyan. "Pre-Urartian Armavir." *Revista sobre Oriente Próximo y Egipto en la antigüedad* 7 (2004): 48–62.

Katz, Dina, *The Image of the Netherworld in the Sumerian Sources*. Potomac, MD: Capital Decisions, 2003.

Kay, Charles de. *Bird Gods*. New York: A. S. Barnes, 1898.

Kehl-Bodrogi, Krisztina, Barbara Kellner-Heinkele ve Anke Otter-Beaujean, ed. *Syncretistic Religious Communities in the Near East*. Leiden, Netherlands: E. J. Brill, 1997.

Keightley, Thomas. *The Fairy Mythology*. London: H. G. Bohn, 1850.

Kephalides, August Wilhelm. *De historia maris Caspii*. Göttingen, Germany: Vandenhoek et Riprecht, 1814.

King, Noel Q. African *Cosmos: An Introduction to Religion in Africa*. Belmont, Calif.: Wadsworth Publishing, 1986.

Kinneir, Sir John Macdonald. *Journey through Asia Minor, Armenia, and Koordistan in the Years 1813 and 1814: With Remarks on the Marches of Alexander and Retreat of the Ten Thousand*. London: John Murray, 1818.

al-Kisa'i, Muhammad Ibn Abd Allah, *The Tales of the Prophets of Al- Kisa'i*. Çev. W. M. Thrackston. Boston, MA: G. K. Hall, 1978.

Kislev, M. E., A. Hartmann ve O. Bar-Yosef. "Early Domesticated Fig in the Jordan Valley." *Nature* 312 (2006): 1372–74.

Klijn, A. F. J. *Seth in Jewish, Christian and Gnostic Literature*. Leiden, Netherlands: E. J. Brill, 1977.

Kloosterman, J. B. "The Usselo Horizon, a Worldwide Charcoal-rich Layer of Allerod Age." Yayınlanmamış makale, 1999.

Koster, Annelies. *The Late Roman Cemeteries of Nijmegen: Stray Finds and Excavations 1947–1983*. Steures D.C., Netherlands: Museum Het Valkhof, 2013.

Kramer, Samuel Noah. *Sumerian Mythology*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1961. Reprint, 1998.

Kuperjanov, Andres. "Estonian Sky: Constellations and Starlore." *Bulgarian Astronomical Journal* 9 (2007): 149–54.

Landau, Brent Christopher. "The Sages and the Star-child." PhD tezi, Harvard, 2008.

Laurence, Richard, trans. *The Book of Enoch the Prophet*. Oxford: John Henry Parker, 1821. Tekrar baskı, 1838.

Layton, Bentley, çev. "The Hypostasis of the Archons." *The Nag Hammadi Library*, ed. James M. Robinson. 3. baskı. Leiden, Netherlands: E. J. Brill, 1996

Leeming, David Adams. *Creation Myths of the World: An Encyclopedia*. Cilt 1. Santa Barbara, Calif.: ABC-Clio, 2010.

Legrand, M. R. ve M. De Angelis. "Origins and Variations of Light Carboxylic Acids in Polar Precipitation." *Journal of Geophysical Research* 100, no. D1 (1995): 1445–62.

Leick, Gwendolyn. *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*. New York: Routledge, 1998.

Lemprière, John. *Bibliotheca Classica; A Classical Dictionary*. London: T. Cadell, 1788.

Lewis-Williams, David ve David Pearce. *Inside the Neolithic Mind*. London: Thames and Hudson, 2005.

Lindow, John. *Norse Mythology: A Guide to Gods, Heroes, Rituals, and Beliefs*. New York: Oxford University Press, 2002.

Lipinski, Edward. "El's Abode: Mythological Traditions Related to Mount Hermon and to the Mountains of Armenia." *Orientalia Lovaniensa Periodica* 2 (1971): 13–69.

Lloyd, Seton ve William Brice. "Harran," Anatolian Studies 1 (1951): 77–111.

Logan, A. H. B. *Gnostic Truth and Christian Heresy*. London and New York: Continuum, 1996.

Lombard, M. "Bored Stones, Lithic Rings and the Concept of Holes in San Shamanism." *Anthropology Southern Africa* 25: 1 ve 2 (2002): 17–27.

Long, E. Croft. "The Placenta in Lore and Legend." *Bulletin of the Medical Library Association* 51, no. 2 (Nisan 1963): 233–41.

Lubotsky, Alexander. *Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series: Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages*. Cilt 7. Leiden, Netherlands, and Boston: E. J. Brill, 2008.

Lüling, Günter. *A Challenge to Islam for Reformation: The Rediscovery and Reliable Reconstruction of a Comprehensive Pre-Islamic Christian Hymnal Hidden in the Koran Under Earliest Islamic Reinterpretations*. New Delhi, India: Motilal Banarsidass Publisher, 2003.

MacBean, Alexander ve Samuel Johnson. *A Dictionary of Ancient Geography*. London: G. Robinson, 1773.

Mackrel, Brian. *Halley's Comet over New Zealand*. Willington, New Zealand: Reed Methuen, 1985.

Malan, the Reverend S. C. *The Book of Adam and Eve*. Montmartre, France: Charles Carrington, 1882.

Mallowan, Max E. L. ve J. C. Rose. "Excavations at Tell Arpachiyah 1933." Iraq 2 (1935): 1–178.

Mallowan, Max E. L. ve Hilda Linford, "Rediscovered Skulls from Arpachiyah: Introductory Discussion." Iraq 31 (1969): 49–58.

Mann, Charles C. "The Birth of Religion: The World's First Temple." National Geographic Magazine 219, no. 6 (Haziran 2011): 34–59.

Maringer, Johannes. *The Gods of Prehistoric Man*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1956. Reprint, 1960.

Maron, Anat, James S.O. McCullagh, Thomas F.G. Higham, ve diğerleri "Single Amino Acid Radiocarbon Dating of Upper Paleolithic Modern Humans." *Proceedings of the National Academy of Sciences* 109, no. 18 (2012): 6878–81.

Massey, Gerald. *The Natural Genesis*. Cilt 2. London: Williams and Norgate, 1883.

Makowsky, Alexander. "Der diluviale Mensch im Loss von Brünn." *Mitt. Anthropol. Gesell.* Wien 22 (1892): 73–84.

McClintock, John ve James Strong. *Cyclopaedia of Biblical, Theological, and Ecclesiastical Literature*. Cilt 3. New York: Harper, 1894.

McKern, Sharon ve Thomas McKern, *Tracking Fossil Man: An Adventure in Evolution*. London: Wayland, 1970. Reprint, 1972.

MacRae, George W., çev. "Apocalypse of Adam." *The Nag Hammadi Library*, ed. James M. Robinson. 3. baskı. Leiden, Netherlands: E. J. Brill, 1996.

Mead, George Robert Stow. *Fragments of a Forgotten Faith*. London: Theosophical Publishing, 1900. Reprint, 1906.

Meijer, D. J. W., ed. *Natural Phenomena: Their Meaning, Depiction and Description in the Ancient Near East*. Amsterdam, The Netherlands: Verhandelingen/Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Afdeling Letterkund, n.s., 152, 1992.

Mellaart, James. Çatalhöyük: A Neolithic Town in Anatolia. London: Thames and Hudson, 1967.

———. *Earliest Civilizations of the Near East*. London: Thames and Hudson, 1965.

Milik, J. T. *The Books of Enoch: Aramaic Fragments of Qumrân Cave* 4. Oxford: Oxford University Press, 1976.

Milisauskas, Sarunas. *European Prehistory: A Survey*. New York: Springer, 2002.

Millard, A. R. "The Etymology of Eden." *Vetus Testamentum 34* (1984): 103–6.

Miller, O. D. *Har-Moad; or The Mountain of the Assembly*. North Adams, MA: Stephen M. Whipple, 1892.

Mills, Watson E., ed. *Mercer Dictionary of the Bible*. Macon, GA: Mercer University Press, 1990.

Molleson, Theya ve S. Campbell. "Deformed Skulls at Tell Arpachiyah: The Social Context." *In The Archaeology of Death in the Ancient Near East*, ed. S. Campbell ve A. Green. Oxford: Oxbow, 1995.

Montelius, Oscar. "Palaeolithic Implements Found in Sweden." *The Antiquaries Journal* 1, no. 2 (Nisan 1921): 98–104.

Movses Khorenatsi. *History of the Armenians*. Çev. Robert W. Thomson. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.

Movsisyan, Artak. *The Sacred Highlands*. Yerevan, Republic of Armenia: Yerevan University Publishers, 2004.

Murdin, Paul ve Lesley Murdin. *New Astronomy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1978. Reprint, 1985.

Neef, Reinder. "Overlooking the Steppe-Forest: A Preliminary Report on the Botanical Remains from Early Neolithic Göbekli Tepe (Southeastern Turkey)." *Neo-Lithics* 2, no. 3 (2003): 13–15.

Nichols, Aidan. *Rome and the Eastern Churches: A Study in Schism*. Edinburgh: T. & T. Clark, 1992. Reprint, San Francisco: Ignatius Press, 2010.

Nikolaeva, N. A. ve V. A. Safronov. *Istoki slavianskoi i evraziiskoi mifologii*. Moscow: Belyi Volk, 1999.

Nuttall, Zelia. *The Fundamental Principles of Old and New World Civilizations* . . . Archaeological and Ethnological Papers of the Peabody Museum, Harvard University, cilt 2. Cambridge, MA: Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology, 1901.

Oakley, Kenneth. *Frameworks for Dating Fossil Man*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1964. Reprint, Piscataway, NJ: Aldine, 2002.

O'Brien, Christian ve Barbara Joy O'Brien. *The Genius of the Few*. Wellingborough, Northamptonshire, UK: Turnstone Press, 1985.

Olofsson, Anders. *Pioneer Settlement in the Mesolithic of Northern Sweden*. Archaeology and Environment 16. Umeå, Sweden: Umeå University, 2003.

Olyan, Saul M. *Asherah and the Cult of Yahweh in Israel*. Society of Biblical Literature Monograph Series 34. Atlanta, GA: Scholars Press, 1988.

Osborn, Henry Fairfield. Men of the Old Stone Age. New York: Scribner, 1916.

Osipowicz, G. ve M. Szeliga. "Functional Analysis of a Late-Palaeolithic Obsidian Tanged Point from Wolodz, District Brzozów, Podkarpacie Voivodship." *Acta Archaeologica Carpathica* 39 (2004): 153–60.

Oskian, Hamazasp. *Die Klöster von Taron-Turuberan*. Vienna: Mechitaristen, 1953.

Özdoğan, Mehmet ve Nezih Başgelen, ed. *Neolithic in Turkey: The Cradle of Civilization*. Istanbul, Turkey: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1999.

Özdoğan, M. ve A. Özdoğan. "Çayönü: A Conspectus of Recent Work." *Paleorient* 15, no. 1 (1989): 65–74.

Peake, Harold ve Herbert John Fleure. *The Corridors of Time*. Cilt 2, *Hunters and Artists*. Oxford: Oxford University Press, 1927.

Peiser, F. E. "Eine babylonische Landkarte." *Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete* 4 (1889): 361–70.

Pentikäinen, Juha, ed. *Shamanism and Northern Ecology*. Berlin: Walter de Gruyter, 1996.

Peregrine, Peter Neal. *Encyclopedia of Prehistory: South and Southwest Asia*. New York: Springer, 2001.

Pererii Valentini, Benedicti. *Commentariorvm et Disputationum in Genesim*. Lugduni (Leiden, Netherlands): Ex officina Iuntarum, 1593.

Perlès, Catherine. "L'outillage de pierre taillée néolithique en Grèce: approvisionnement et exploitation des matières premières." *Bulletin de Correspondance Hellénique* 114, no. 1 (1990): 1–42.

Peters, J. ve K. Schmidt. "Animals in the Symbolic World of Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe, South-eastern Turkey: A Preliminary Assessment." *Anthropozoologica* 39, no. 1 (2004): 179–218.

Pettitt, Paul B. ve Erik Trinkaus. "Direct Radiocarbon Dating of the Brno 2 Gravettian Human Remains." *Anthropologie* 38, no. 2 (2000): 149–50.

Plinius, *Historiarum naturae*, cilt. 2, çev. Pierre Danès. Paris: Ioanem Paruum, 1532.

Quinn, Esther Casier. *The Quest of Seth for the Oil of Life*. Chicago: University of Chicago Press, 1962.

Rao, S. R. *Lothal*. New Delhi, India: Director General, Archaeological Survey of India, Janpath, 1985.

Rappenglück, Michael A. *Eine Himmelskarte aus der Eiszeit?* Frankfurt am Main, Germany: Peter Lang, 1999.

Rappoport, A. S. *Mediæval Legends of Christ*. London: Ivor Nicholson and Watson, 1934.

Reichel-Dolmatoff, *Gerardo. Basketry as Metaphor: Arts and Crafts of the Desana Indians of the Northwest Amazon.* Occasional Papers of the Museum of Cultural History 5. Los Angeles: University of California, 1985.

Reinink, G. J. "East Assyrian Historiography in Response to the Rise in Islam: The Case of John Bar. *Redefining Interaction in the Middle East Since the Rise of Islam*, ed. J. J. Van Ginkel H. L. Murre-Van den Berg ve T. M. Van Lint. Louvain, Belgium: Peeters, 2005.

Ri, A. Su-Min. *La Caverne des Trésors: Les Deux Recensions Syriaques*. 2 cilt. Louvain, Belgium: Peeters, 1987.

Rìbas, Andrés Pérez di. *History of the Triumphs of Our Holy Faith amongst the Most Barbarous and Fierce Peoples of the New World*. Tucson: University of Arizona Press, 1999. İlk baskı: 1645.

Rice, Michael. *Egypt's Making*. London: Routledge, 2003.

Roberts, Alice. *The Incredible Human Journey*. London: Bloomsbury, 2009. Yeni baskı, 2010.

Robinson, James M., ed. *The Nag Hammadi Library*. 3. baskı. Leiden, Netherlands: E. J. Brill, 1996.

Róheim, Géza. *Hungarian and Vogul Mythology*. Monographs of the American Ethnological Society 23. Locust Valley, NY: J. J. Augustin, 1954.

Rohl, David. *Legend: The Genesis of Civilization*. London: Century, 1998.

Rómer, Dr. Flóris. *Műrégészeti Kalauz különös tekintettel Magyarországra*. Pest, Hungary: Nyomatott Emich Gusztáv Magy. Akad. Nyomdásznál, 1866.

Roscoe, the Reverend John. *The Baganda: An Account of Their Native Customs and Beliefs*. London: Macmillan, 1911.

Rosenmüller, E. F. C. *The Biblical Geography of Central Asia*. Çev. Rev. N. Morren. Edinburgh: Thomas Clark, 1836.

Roux, Georges. *Ancient Iraq*. Harmondsworth, Middlesex, UK: Penguin, 1966. Reprint, 1980.

Rubtsov, Vladimir V. "Tracking the Alien Astroengineers." *RIAP Bulletin* 4, no. 4 (Ekim-Kasım 1998).

Russell, James R. *Zoroastrianism in Armenia*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1987.

Sagan, Carl ve Ann Druyan. *Comet*. London: Michael Joseph, 1985.

Sale, George. *The Koran, Commonly Called the Alcoran of Mohammed*. 2 cilt. London: C. Ackers for J. Wilcox, 1734. Başvurulan baskılar: cilt I—London: J. Walker, 1812; cilt 2—Philadelphia: Thomas Wardle, 1833.

Santillana, Giorgio de ve Hertha von Dechend. *Hamlet's Mill: An Essay on Myth and the Frame of Time*. Boston: Gambit, 1969. Reprint, Jaffrey, N.H.: David R. Godine, 1977.

Šatavičius, Egidijus. "Brommian (Lyngby) Finds in Lithuania." *Lietuvos archeologija* 25 (2004): 17–45.

Sauer, James A. "The River Runs Dry." *Biblical Archaeology Review* 22, no. 4 (Temmuz-Ağustos 1996): 52–54, 57, 64.

Sayce, A. E. "Two Accadian Hymns." *Records of the Past*, cilt 11, *Assyrian Texts*, ed. S. Birch, 130–32. London: Samuel Bagster, 1878.

Schirmer, Wulf. "Some Aspects of Building at the 'Aceramic-neolithic' Settlement of Çayönü Tepesi." *World Archaeology* 21, no. 3 (1990): 363–87.

Schmidt, Klaus. "Boars, Ducks, and Foxes: The Urfa Project 99." *Neo-Lithics* 3, no. 99 (2002): 12–15.

Schmidt, Klaus. "Death Cult Temple and Bog Bodies of Ireland." Television interview by Dr. Graham Phillip. *Ancient X-Files*, National Geographic Channel, 2012.

———. *Göbekli Tepe: A Stone Age Sanctuary in South-eastern Anatolia*, Berlin, Germany: ex oriente e.V., 2012.

———. "Göbekli Tepe and the Early Sites of the Urfa Region: A Synopsis of New Results and Current Views." *Neo-Lithics* 1, no. 1 (2002): 9–11.

———. "Göbekli Tepe Excavations 2005." *Kazı sonuçları toplantısı* 2 cilt, Canakkale 2006, 97–110. Ankara, Turkey: Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi, 2007.

———. "Göbekli Tepe, Southeastern Turkey. A Preliminary Report on the 1995–1999 Excavations." *Paléorient* 26, no. 1 (2000): 45–54.

———. "GT—the Stone Age Sanctuaries: New Results of Ongoing Excavations with a Special Focus on Sculptures and High Reliefs." *Documenta Praehistorica* 37 (2010): 239–56.

———. *Sie bauten die ersten Tempel: Das rätselhafte Heiligtum der Steinzeitjäger*. Munich, Germany: C. H. Beck, 2006.

———. "The 2003 Campaign at Göbekli Tepe (Southeastern Turkey)." *Neo-Lithics* 2/03 (2003): 2–8.

Schmidt, Klaus ve Oliver Dietrich. "A Radiocarbon Date from the Wall Plaster of Enclosure D of Göbekli Tepe." *Neo-Lithics* 2, no. 10 (2010): 82–83.

Schoch, Robert. *Forgotten Civilization: The Role of Solar Outbursts in Our Past and Future*. Rochester, Vt.: Inner Traditions, 2012.

Schodde, the Reverend George H. *The Book of Enoch*. Andover, Hampshire, UK: Warren F. Drapper, 1882.

Segal, J. B. *Edessa: "The Blessed City."* Oxford: Oxford University Press, 1970.

Seth, Dr. Mesrob Jacob. *Armenians in India ("Hindoos in Armenia")*. Calcutta, India: Armenian Church Committee of Calcutta, 1982.

Settegast, Mary. *Plato Prehistorian*. Cambridge, MA: Rotenberg Press, 1986. Reprint, Hudson, N.Y.: Lindisfarne Press, 1990.

Shea, David ve Anthony Troyer. *The Dabistán; or, School of Manners: Translated from the Original Persian*. Cilt 1 ve 3. Paris: Benjamin Duprat; London: Allen and Co., 1843.

Shtrunov, Alexander, "The Origin of Haplogroup I1-M253 in Eastern Europe." *Russian Journal of Genetic Genealogy* 1, no. 2 (2010): 1–11.

Shu-P'Ing, Teng. "The Original Significance of Bi Disks: Insights Based on Liangzhu Jade Bi with Incised Symbolic Motifs." *Journal of East Asian Archeology* 2, no. 1–2 (2000): 165–194.

Silva, Francisco vaz da. *Archaeology of Intangible Heritage*. New York: Peter Lang, 2008.

Smith, George. *The Chaldean Account of Genesis*. New York: Scribner, Armstrong, 1876.

Smith, William. *Smith's Bible Dictionary*. Philadelphia: John C. Winston, 1884.

Solecki, Ralph S., Rose L. Solecki ve Anagnostis P. Agelarakis. *Proto-Neolithic Cemetery in Shanidar Cave*. Austin: Texas A&M University, 2004.

Solecki, Rose. "Predatory Bird Rituals at Zawi Chemi Shanidar." *Sumer* 33 (1977): 42–47.

Solecki, Rose L. ve Ralph S. Solecki. "The Zagros Proto-Neolithic and Cultural Developments in the Near East." *In Proto-Neolithic Cemetery in Shanidar Cave*. Austin: Texas A&M University, 2004.

Speiser, E. A. *Genesis*. 2. baskı. New York: Doubleday, 1978.

Spence, Lewis. *The Magic and Mysteries of Mexico*. London: Rider, 1922.

Stanford, Dennis J. ve Bruce A. Bradley. *Across Atlantic Ice: The Origins of America's Clovis Culture*. Berkeley: University of California Press, 2012.

Steadman, Sharon R. ve Gregory McMahon, ed. *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia: 10,000–323 BCE*. New York: Oxford University Press, 2011.

Strabon. *Geography*. Çev. H. L. Jones. Cambridge, Mass.: Harvard University Press; London: Wm. Heinemann, 1917–1932.

Straus, Lawrence Guy, Berit Valentin Eriksen, Jon M. Erlandson ve David R. Yesner, ed. *Humans at the End of the Ice Age*. New York: Springer, 1996.

Strecker, W. ve H. Kiepert. *Beiträge zur geographischen erklärung des rückzuges der zehntausend durch das armenische hochland*. Berlin: Dietrich Reimer, 1870.

Stroumsa, Guy G. *Another Seed: Studies in Gnostic Mythology*. Leiden, Netherlands: E. J. Brill, 1984.

Surovell, Todd A., Vance T. Holliday, Joseph A. M. Gingerich ve diğerleri. "An Independent Evaluation of the Younger Dryas Extraterrestrial Impact Hypothesis." *PNAS* 106, no. 43 (2009): 18155–58.

Tabakow, Philip. "Reflections on a Fullbright Year in Bahrain." *Bridgewater Review* 25, no. 1, (Haziran 2006): Article 7.

Takala, H. *The Ristola Site in Lahti and the Earliest Postglacial Settlement of South Finland*. Lahti, Finland: Lahti City Museum, 2004.

Tavernier, Giovanni Battista. *Viaggi nella Turchia, nella Persia, e nell' Indie*. Rome: Giuseppe Corvo, 1688.

Tedlock, Dennis. *Popol Vuh: The Mayan Book of the Dawn of Life*. New York: Touchstone/Simon & Schuster, 1985, 1996.

Thorsson, Edred. *Futhark: A Handbook of Rune Magic*. New York: Weiser, 1984.

Tripković, B., M. Milić ve S. Shackley. "Obsidian in the Central Balkans." *Abstracts Book of 13th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists*, 163–79, Eylül 18–23, 2007, Zadar, Croatia.

Trifonov, V. A. ve diğerleri. "The Dolmen Kolikho, Western Caucasus: Isotopic Investigation of Funeral Practice and Human Mobility." *Proceedings of the 6th International Radiocarbon and Archaeology Symposium* 54, no. 3–4 (2012): 761–769.

Turner, John D. ve Orval S. Wintermute, çev. "Allogenes." *The Nag Hammadi Library*, ed. J. M. Robinson. 3. baskı. Leiden, Netherlands: E. J. Brill, 1996.

Uyanik, Muvaffak. *Petroglyphs of South-eastern Anatolia*. Graz, Austria: Akademishe Druck- u. Verlagsanstalt, 1974.

Verhoeven, Marc. "Person or Penis? Interpreting a 'New' PPNB Anthropomorphic Statue from the Taurus Foothills." *Neo-Lithics* 1, no. 1 (2001): 8–9.

Vita Adae et Evae, bkz. "The Books of Adam and Eve." Charles, 1913.

Vogel, J. C. ve H. T. Waterbolk. "Groningen Radiocarbon Dates V." *Radiocarbon* 6 (1964): 349–69.

Walker, R. A., "The Real Land of Eden." *Still Trowelling: Newsletter of the Ancient and Medieval History Book Club* 11 (y. 1986).

Walter, Mariko Namba ve Eva Jane Neumann Fridman. *Shamanism: An Encyclopedia of World Beliefs, Practices, and Culture*, Cilt 1. Google e-book: ABC-CLIO, 2004.

Warren, William. *Paradise Found*. London: Sampson Row, Marston, Searle and Rivington, 1885.

Whiston, William. *The Works of Flavius Josephus*. London and New York: George Routledge, 1873.

White, Gavin. *Babylonian Star-lore*. London: Solaria, 2007.

Widengren, George. *Die Religionen Irans*. Stuttgart: Kohlhammer, 1965.

Wiggermann, F. A. M. "Mythological foundations of Nature." *Natural Phenomena: Their Meaning, Depiction and Description in the Ancient Near East*, ed. D. J. W. Meijer. Amsterdam: Royal Netherlands Academy, 1992.

Wigram, W. A. ve Edgar T. A. Wigram. *The Cradle of Mankind*. London: Adam and Charles Black, 1914.

Williams, E. Leslie. *Spirit Tree: Origins of Cosmology in Shintô Ritual at Hakozaki*. Landham, MD: University Press of America, 2007.

Williams, John. *Two Essays on the Geography of Ancient Asia, etc.* London: John Murray, 1829.

Wintermute, O. S., çev. "Book of Jubilees." *The Old Testament Pseudepigrapha*, cilt 2, ed. J. H. Charlesworth. London: Darton, Longman and Todd, 1985.

Wittke, James H., James C. Weaver, Ted E. Bunch ve diğerleri. "Evidence for Deposition of 10 Million Tonnes of Impact Spherules across Four Continents 12,800 Y Ago." PNAS 110, no. 23 (20 Mayıs 2013): E2088–97.

Yakar, Jak. "Anatolian Chronology and Terminology." *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*, ed. S. R. Steadman ve G. McMahon. New York: Oxford University Press, 2011.

Yardimci, Nurettin. *Mezopotamya'ya açilan kapi Harran*. Istanbul, Turkey: Ege Yayın Yılı, 2008.

Yardin, Leon. *The Tree of Light: A Study of the Menorah, the Seven-branched Lampstand*. Cilt 1. London: East and West Library, 1971.

Yates, W. *Hindustání and English*. Calcutta, India: Baptist Mission Press, 1847.

Yeshurun R., G. Bar-Oz ve M. Weinstein-Evron. "The Role of Foxes in the Natufian Economy: A View from Mount Carmel, Israel." *Before Farming: The Archaeology and Anthropology of Hunter-gatherers* 3 (2009): 1–15.

Young, Robert. *Young's Literal Translation of the Bible*. UK: Greater Truth Publishers, 2005. (İlk baskı: 1898.)

Zaehner, Robert Charles. *Zurvan: A Zoroastrian Dilemma*. Oxford: Clarendon Press, 1955. Reprint, New York: Biblo and Tannen, 1972.

Zaliznyak, Leonid. "The Archaeology of the Occupation of the East European Taiga Zone at the Turn of the Palaeolithic-Mesolithic." *Archaeologia Baltica* 7 (2006): 94–108.

Zick, Michael. "Der älteste Tempel der Welt." *bild der wissenschaft* 8 (2000): 60–66.

Zoega, Geir T. *A Concise Dictionary of Old Icelandic* Oxford: Oxford University Press, 1910.

Zubov, Aleksandr. *Sungir: antropologicheskoe issledovanie*. Moscow: Izdat. Nauka, 1984. 418

GÖZCÜLER TAPINAĞI VE
CENNET BAHÇESİNİN KEŞFİ

Andrew Collins Göbekli Tepe'ye ve civarına yaptığı yolculuğu anlatırken, günümüzde dünyanın en eski taş anıtlarından biri olarak kabul edilen 12.000 yıllık bu megalitik yapı kompleksinin planını, mimarisini, buzul çağı hayvanlarının ve insan figürlerinin muhteşem yontmalarını ayrıntılı olarak sunuyor.

Bu yapının Kitabı Mukaddes'teki Büyük Tufan gibi küresel bir felakete tepki olarak inşa edildiği savını inceliyor ve Kuğu takımyıldızından parlak bir yıldız yoluyla ulaşılan, ilk yaradılış mekânı gökyüzü dünyası için bir giriş kapısı ve harita işlevi gördüğünü anlatıyor.

Göbekli Tepe, küresel bir felakete tepki olarak mı yapılmıştı?

İnşasından Hanok'un Kitabı'ndaki Gözcüler ve Sümer geleneğindeki Anunnaki tanrıları mı sorumluydu?

Cennet Bahçesinin kalıntıları bu bölgede miydi?

Uygarlığın doğuşunu anlatan efsanelerle nasıl bir bağlantısı vardı?

ALFA
www.alfakitap.com
/alfakitap
/alfakitap
/alfakitap

